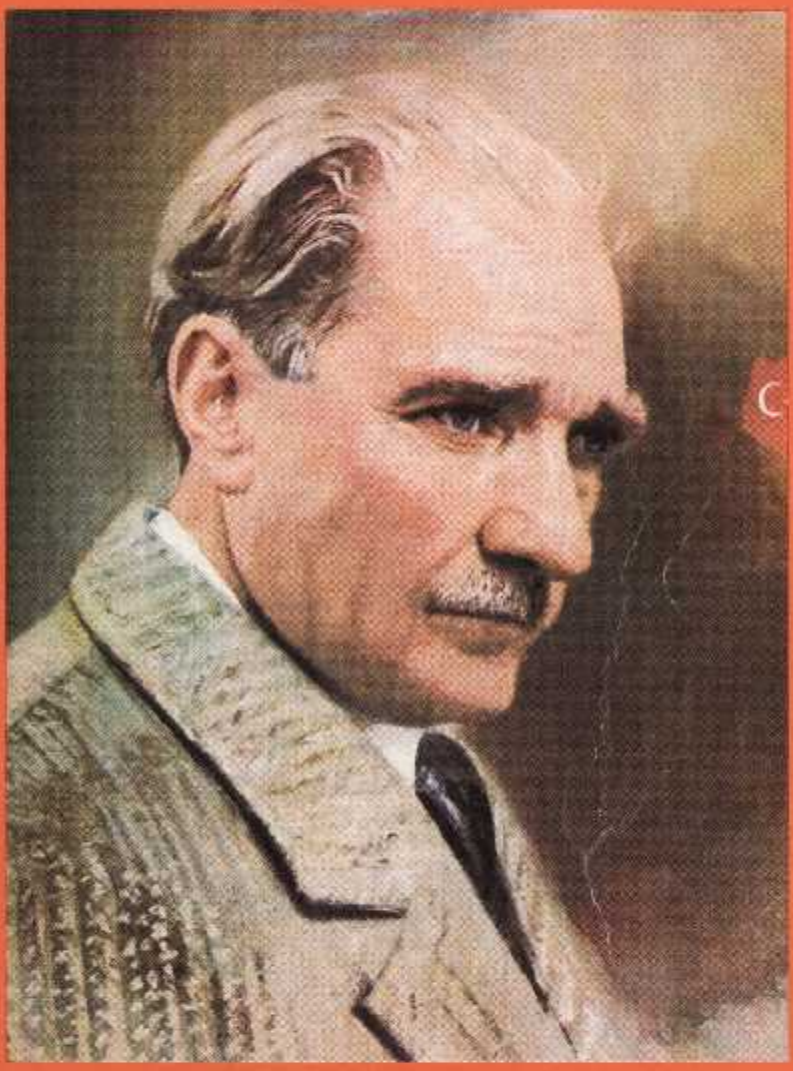
ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISSN 1011 - 727X

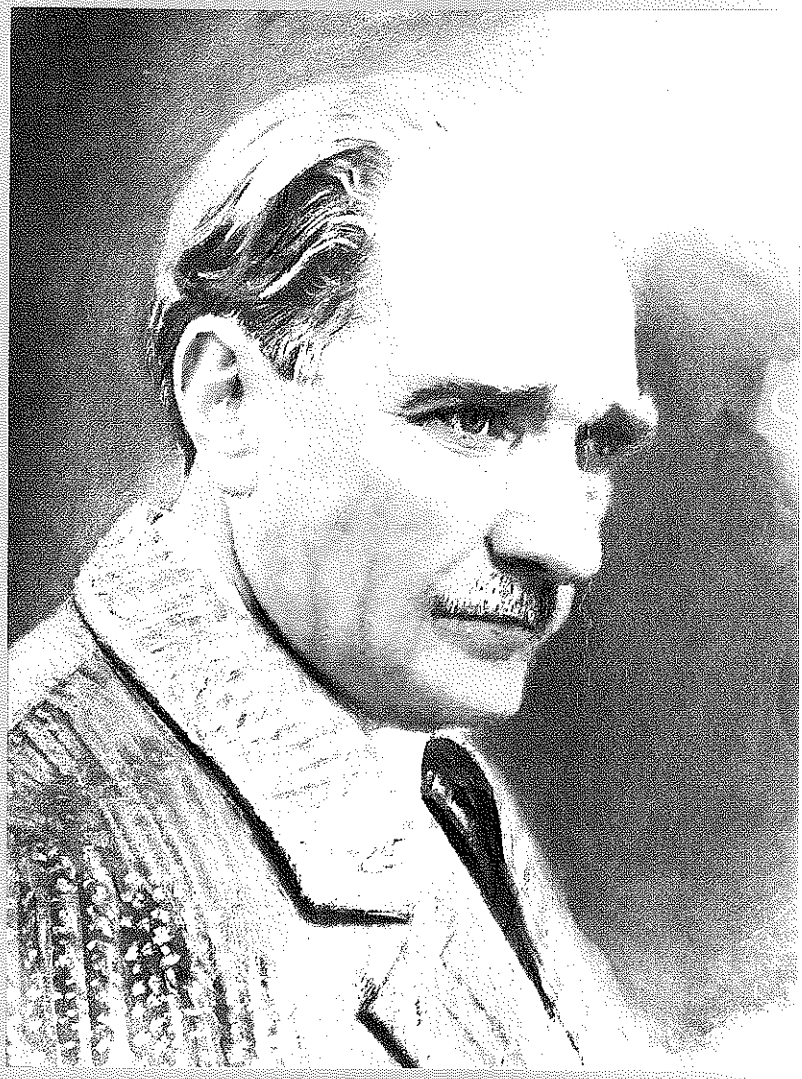
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt: X Mart 1994 Sayı: 28

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISSN 1011 - 727X

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt: X Mart 1994 Sayı: 28

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER

PROF. DR. YAHYA AKYÜZ : Şehit Hamdi Bey'in Son Günlerine Ait Orijinal İki Mektup 1

DOÇ. DR. ALİ SARIKOYUNCU : Bilecik ve Çevresinde Yunan Mezalimi 19

YRD. DOÇ. DR. KEMAL GÖDE : Atatürk'ün Kayseri'yi Ziyaretleri 49

SÜREYYA HAMİ ŞEHİDOĞLU : Elhac Hurşit Efendi 55

SUAT İLHAN : Türk Dünyası ve Atatürkçü Çağdaşlaşma 63

CEVAD MEMDUH ALTAR : Batı Dünyasının Ünlü Mimarlarından Hans Poelzig, Brauhaus De Groot Ve Bruno Taut'ın Vaktiyle Türkiye'ye Davet Edilmiş Olmalarının Oluşturduğu Anılar 71

PROF. DR. ENVER KONUKÇU : Sine-i Millete İltica Eden Meclis-i Mebûsan-ı Osman-i Reisi Celâleddin Arif'in Ankara Yolculuğu 77

UZMAN CEMAL AVCI : İzmir Suikasti 89

DR. İSMET GÖRGÜLÜ : Çanakkale Zaferi Üzerine Alman İddiaları 105

DR. CEMİL ÖZGÜL : Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi 137

DR. MUSTAFA YILMAZ : 1923-1938 İngiliz Basını'nın Genel Olarak Değerlendirilmesi ve Basında Çıkan Türkiye Üzerine Yazılar İndeksi 157

SÜREYYA HAMİ ŞEHİDOĞLU : Kadı Hasbi Efendi 209

DR. ADNAN SOFUOĞLU : Anadolu Üzerindeki Yunan Hedefleri ve Mütareke Dönemi Fener Rum Patrikhanesi'nin Faaliyetleri 211

KONFERANSLAR

MEHMET ÖZGÜNEŞ : Neden Ve Nasıl Bir Lâiklik 259

PROF. DR. AZMİ SÜSLÜ : Tehcir Olayı ve Düşündürdükleri 269

PROF. DR. İSMET GİRİTLİ : Lâiklik ve Köktenciliğe Dair 279

PROF. DR. REŞAT GENÇ : Atatürk, Türk Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti 299

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT : X MART 1994 SAYI : 28

ISSN 1011 - 727X

ŞEHİT HAMDİ BEYİN SON GÜNLERİNE AİT ORİJİNAL İKİ MEKTUP

Prof. Dr. YAHYA AKYÜZ*

Gönen'de yapılan bu Sempozyumda,** Şubat 1920'de Biga'da şehit edilen Kuvâ-yı Milliye Grup Komutanı Hamdi Bey'in son günlerine ait 2 mektubu sunacağız. Mektuplar bize aittir ve hiç bir yerde yayınlanmamıştır.

I. Mahallî Tarih Araştırmalarının Önemi

Ben, Gönen'e, çay boyundan, güney batıda, 50 km. kadar mesafedeki, şehit Hamdi Bey'in adını taşıyan Hamdibey Nahiyesi'nde doğdum (1941). Çocukluğum orada ve Karabiga ile Biga'da geçti. İlk ve orta okulu Biga'da okudum (1948-1956). Özetle, Millî Mücadele'de, Kuvâ-yı Milliye ve isyancıların çarpıştığı yörelerde çocukluğum geçti. O yıllarda, olayları yaşayanların çoğu hayatta ve hatıralar canlı idi. Bu nedenle, bir çok şeyler dinledim. Bize anlatılan cesaret, fedâkârlık, kahramanlık örneklerine hayran kalır, bunlardan heyecanlanırdık. Soygun, eşkıyalık ve isyan olaylarına karışanlara da kızar, nefret duyardık. Ayrıca babam ve annem çocuk olarak, onların baba ve anneleri de yetişkin olarak bu olayları bizzat yaşamışlar, çapulcu ve isyancılardan çok zulüm görmüşlerdi.

Yıllar geçtikçe, Millî Mücadele'de bu bölgedeki olaylara ilgim arttı. Kaynaklar toplamaya, hatıralar derlemeye başladım. Gördüm ki, mahallî tarih araştırmaları, vatanseverlerin çabalarını, fedâkârlıklarını, fırsatçıların ve hainlerin de yanılmalarını, zulüm ve kötülüklerini, geniş halk kitlelerinin de duygularını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Mahallî tarih

* Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi,
Atatürk Araştırma Merkezi Üyesi.

** Yazımızın sonundaki açıklamaya bkz.

Levent Şahverdi Arşivi

araştırmaları, en karanlık ve umutsuz dönemlerde vatansever ve ileri görüşlü insanların nasıl ortaya atıldığını, bazı insanların da nasıl yanılıp kötü yollara girdiğini, kitlelerin de duygu ve eğilimlerini bize göstermektedir. Mahallî tarih araştırmaları, düşmanların Türk milletini önce içerden parçalayıp insanlarımızı birbirine düşürerek kendi hâkimiyetlerini kurmaya çalıştıklarını göstermektedir.

II. Şehit Hamdi Bey'in Son Günlerine Ait İki Mektup ve Getirdiği Yeni Bilgiler

Bu mektuplar 16 ve 17 Şubat 1920 tarihini taşımaktadır. Mektuplar, Edremit Müdafaa-i Hukuk Heyeti Reisi Muammer Bey tarafından yazılıp, Agonya Müdafaa-i Hukuk Heyeti Reisi Yakup Ağaya (Yakup Tütüncü) gönderilmiştir. Yakup Ağa, babam Ahmet Akyüz (1906-1984)'ün üvey babası idi. Mektuplar bana babamdan intikal etmiştir. Agonya, o tarihte, Edremit'e bağlı ve bu kentin 45km. kadar kuzey doğusunda bir Nahiye'dir.

Mektuplar mor mürekkeple yazılmıştır ve sağ üst köşelerinde "Edremit Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"nin ayyıldızlı damgasını taşımaktadır.

Mektupların muhtevasına geçmeden, bazı olayları gün gün kısaca hatırlamamızda yarar vardır:

26/27 Ocak 1920 :	Akbaş baskını
16 Şubat 1920 :	• Biga'nın, Anzavur Ahmet'in çeteleri tarafından işgali. • Biga'da bulunan Hamdi Bey'in, Balıkesir'de Albay Kâzım Özalp'a telgrafla bilgi verip yardım istemesi ve hemen Yenice'ye hareketi. Amacı, Akbaş baskını ile sağlanan ve Yenice köye kadar getirilip camiye konan silâhları ve cephaneyi Balıkesir'e nakletmek.
17 Şubat 1920 :	Hamdi Bey'in yolda, Anzavur ve Gâvur İmam yandaşı köylüler tarafından yakalanması, işkence ile Biga'ya getirilip şehit edilmesi.
21 Şubat 1920 :	Yenice'de silâhları ve cephaneyi korumakta olan Dramalı Rıza Bey'in, köyün Anzavur kuvvetleri tarafından sarılması üzerine savunma imkânının kalmadığını düşünerek, malzemeyi yakarak imha etmesi ve ya-

Levent Şahverdi Arşivi

nındaki bir kaç adamla, Agonya'ya çekilmesi.

Görülüyor ki, 16 ve 17 Şubat 1920 tarihli olan bu mektuplar, bu önemli gelişmelerle aynı günlere rastlamaktadır:

a) 16 Şubat 336 tarihli 1. Mektup:

No 167

Agonya Müdafaa-i Hukuk Heyeti Riyasetine

Bugün şifreli telgrafımızla mufassalan bildirildiği üzere nahiyenizden 295'ten 309 tevellüdüne kadar olan tevellütlülerden olmak üzere yüzelli neferin derhal silâh altına bilcelp Yenice karyesinde teslih edilerek Biga'da teşkilât-ı milliye grup kumandanı Hamdi Bey'in maiyetine verilmek üzere otuzar neferlik kafileler halinde hemen Biga'ya sevkleri için buradan dahi memur-ı mahsus olarak Heyetimiz azasından Mustafa Efendi tarafınıza izam olunmağla mumaileyhin vürudunda elbirliği ile çalışılarak dakika fevt edilmeksizin efrâd-ı mezkûrenin hemen celp ve sevkleri ehemmiyetle mercudur

16 Şubat 336 *Edremit Müdafaa-i Hukuk Heyeti Reisi Muammer*

Bu mektuptan, Hamdi Bey'in henüz Biga'da bulunduğu anlaşılıyor. Mektupta, Agonya'dan 1879-1893 tarihleri arasında doğanlardan 150 kişinin toplanıp Yenice köyde bulunan silâhlarla donatılıp hemen Biga'da Hamdi Bey'in emrine gönderilmesi isteniyor. Agonya'dan toplanacak kuvvetlerin Yenice'ye kadar getirilmiş silâhlarla donatılıp Hamdi Beye yardım için gönderilmesi çok uygun bir düşünce.

b) 17 Şubat 336 tarihli 2. Mektup:

No 168

Agonya Müdafaa-i Hukuk Heyeti Riyasetine

Koyuneli'ye sevk edilmekte olan bazı levâzım-ı harbiyeyi teslim alıp muhafaza etmek üzere buraca emin tanıdığımız Edremitli ihtiyat zabiti Şerif Efendi zâde Ahmet Efendi izam kılınmağla Hamdi Bey'in olbabtaki emri üzerine orada bulunan süvari müfreze kumandanı Mestan Efe ile birleştirilmesi rica olunur efendim.

17 Şubat 336 *Edremit Müdafaa-i Hukuk Heyeti Reisi Muammer*

Levent Şahverdi Arşivi

Bu mektup, Hamdi Bey'in Biga-Yenice arasındaki dağlarda yakalandığı gün yazılmış. Muammer Bey'in bu olaydan henüz haberi yok. Mektupta, "Hamdi Bey'in olbabtaki emri üzerine..." diye bir ifade var. Bu, öyle sanıyoruz ki, Hamdi Bey'in Biga'dan 1 gün önce (16 Şubat) ayrılırken Balıkesir'de Kâzım Özalp'tan telgrafla yardım istemesinin yankısı. Hamdi Bey, belki Edremit'te Muammer Bey'e, belki Agonya'da Yakup Ağa'ya da telgraf çekmiş olabilir. Ne olursa olsun, Muammer Bey'in en azından Kâzım Özalp'tan emir alıp Agonya'da yardım hazırlıklarına giriştiği bir gerçek.

Özetle, bu iki mektup, Hamdi Bey'in yaşamının son iki gününde, çok kritik bir anda, ona Agonya'dan yardımcı güçler sağlayıp bunları Yenice'de silâhlandırmak ve Biga'ya Hamdi Bey'in emrine gönderilmesini sağlamak amacıyla yazılmıştır.

Kâzım Özalp, *Millî Mücadele (1919-1922)* başlıklı anılarında bu konuda şunları yazar (C. 1, s. 98-99):

"Hamdi Bey, Anzavur Ahmet ile Gâvur İmam'ın köylüleri Biga'ya hücum için ikna ve tahrik ettiklerini ve bunların toplandıklarını haber aldığı zaman, telgrafla makina başında benimle görüşmüştü. O, kendisinden ziyade Akbaş'tan binbir müşkülât içerisinde getirilen silâh ve cephanenin muhafazasını düşünüyordu. Eğer, bu harekete geçen hain güruha karşı, kendisi Biga'da mukavemet edemezse, Yenice'ye çekileceğini, silâh ve cephanenin muhafazası için Yenice'ye kuvvet göndermemi istemişti. Ben, hem Hamdi Bey'e yardım ve hem de silâhları muhafaza için hemen kuvvet yollamaya karar verdim. Fakat hadiseler o kadar süratli cereyan etti ki, yardım kuvvetini vaktinde yetiştiremedik. Balıkesir'den hazırlanan kuvvetin hareketinden evvel Biga ile görüşme olmuştu. Hamdi Bey'in Yenice karyesine yetişeceğini zannediyordum. Ertesi gün Balıkesir ve Edremit'ten Yenice karyesi istikametine kuvvetlerimiz hareket etmişti. Biga ve Gönen kasaba ve köylerinden çok sayıda halk da Anzavur Ahmet ve Gâvur İmam'a katılarak silâhları almak için Yenice karyesine doğru yürümeye başlamışlardı. Vaziyet mühimdi. Balıkesir'den Binbaşı Muhtar Bey, Necati Bey (sonra Mf. Vek.) bir müfreze ile Yenice karyesine hareket ettirildiler. Vasıf Bey, İngiliz Kemal, Bulgurcu Mehmet Efe maiyetiyle ve Balyalı Mustafa Çavuş da ayrıca bir kuvvetle bu harekete iştirak etmişlerdi. Gönderdiğim kuvvetler kısmen Yenice karyesine yetişmişti. Fakat sayıca fazla olan haydutların şiddetli baskını karşısında uzun müddet dayanamayacaklarını anlayan Dramalı Rıza Bey ve emrindekiler, âsilerin eline geçmesine meydan bırakmamak için, silâh ve cephanenin bulunduğu binaları ve camiyi havaya uçurdular. Bu, büyük bir hata oldu. Çünkü, Yenice'ye takviye kuv-

Levent Şahverdi Arşivi

vetleri gönderilmişti. Ben de mühim bir kuvvetle bizzat Balıkesir'den Yenice'ye hareket etmiştim. Rıza Bey biraz daha dayanabilmiş olsaydı, yetişeceğimiz muhakkaktı."

Özalp'ın "Edremit'ten Yenice karyesi istikametine" hareket ettiğini söylediği ve "kısmen Yenice karyesine yetişen" şeklinde sözünü ettiği kuvvetler, işte, Agonya'dan toplanması için çalışılan kuvvetler olabilir.

III. Agonya'nın Millî Mücadeleye Genel Olarak Katkıları

Agonya, kuzeyindeki dağlarla Yenice ve Biga'dan ve isyan bölgesinden ayrılıyordu. O tarihlerde, bir Nahiye olarak Edremit'e ve dolasıyla Balıkesir'e bağlı idi. Agonya Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtı, asıl merkezi Balıkesir olan Kuvâ-yı Milliye'nin, isyan bölgesine doğru en ileri bir uç teşkilâtı niteliğinde idi. Bu konumu, Müdafaa-i Hukuk Heyeti Reisi Yakup Tütüncü ve başka değerli önderlere sahip olması, halkının vatanseverliği nedeniyle Agonya, Millî Mücadeleye önemli katkılarda bulunmuştur.

Agonya'lı emekli öğretmen Mehmet Gündoğdu Arık, Edremit'te yayınlanan *Sohbet* gazetesinde şunları yazar (Aralık 1959):

"Agonya, Balkan ve I. Dünya Savaşlarına en kıymetli gençlerini vermiştir. Sadece Koyuneli köyünden Çanakkale muharebelerinde şehit olanların sayısı 80 genci bulmaktadır.

"Agonya, Millî Kurtuluş önderlerinin çağrısına koşmaktan da geri kalmamıştır. Bir evden iki-üç delikanlıyı vatanın kurtuluşu uğruna kurban vermekten çekinmeyen üzgün analar, dul gelinler, düşmanın yurdumuzu işgal etmelerine razı olamazlardı. Edremit Kaymakamı Hamdi Bey ve Ali Çetinkaya, Agonya'da Kuvâ-yı Milliye teşkilâtının ileri gelenlerinden Yakup Ağa (Müdafaa-i Hukuk Heyeti Reisi olan Yakup Tütüncü), Yakup Çavuş ve Rıfat Efendilere, Ayvalık cephesine 50-60 gönüllü göndermelerini bildirmişlerdi. Oysa, bütün gençlerini daha önce harcayan Agonya, bu millî davete 400 kişinin üstünde bir kuvvet göndermiştir! Agonya halkı bu suretle vatanperverliğini göstermiş, Türkün esaret kabul etmeyeceğini ispatlamıştı. Bizzat gördüğüm manzara şu idi: Üç dört yüz kişi, önlerinde davul ve zurnalarla, önlerinde şanlı bayrağımız dalgalanarak, Agonya Nahiyesi merkezi olan Koyuneli köyünden Kurtlar köyü yoluyla Edremit'e doğru yola çıkmışlardı. Bu gönüllülerden Berberoğlu Kara Hasan adında bir ihtiyar, 'düşmanı Çanakkale'de denize döktük, onları buraya hangi hain getirdi, gidelim hesabını soralım' diyordu. İçlerinde kadınların da bulunduğu bu kafile, Edremit'te Hamdi Bey tarafından karşılanmış ve hepsinin ayrı ayrı elleri sıkılmıştır. Kafilede bulunan Yakup Çavuş'a, sonra, TBMM kırmızı şeritli İstiklâl madalyası vermişti."

Levent Şahverdi Arşivi

Agonya'nın Balkan ve Çanakkale Savaşlarından sağ kalan gençleri Millî Mücadele'de Hamdi Bey'in emrinde ya da Ayvalık cephesinde düşmanla çarpışırken, bu yöre Anzavur, Edincikli Bacak Hasan çeteleri ve Yunanlıların zulüm, soygun ve istilasına maruz kalmıştır. Bacak Hasan ve çetesinin, heybelerini altınla doldurma hırsı içinde, çocuk, kadın ve ihtiyarlara, saklamış olabilecekleri altınlarını çıkartmak için yaptıkları işkenceler henüz unutulmamıştır (başa, boyuna, ateşte kızdırılmış sacayak geçirmek, vs.)

IV. Mektuplardaki Şahıslar ve Yer Adları Hakkında Açıklamalar

a) Şahıslar

Hamdi Bey: 1886'da Makedonya'nın Köprülü kasabasında doğmuş, Mekteb-i Mülkiye'yi (Siyasal Bilgiler Fakültesi) bitirmiştir. Çeşitli kazalarda ve en son Edremit'te Kaymakamlık yapmıştır. Bu sırada, millî hareket ve eylemleri nedeniyle İstanbul Dahiliye Nezareti tarafından görevden alınan Hamdi Bey, bir örgütçü ve savaşçı olarak Kuvâ-yı Milliye içinde çalışmıştır. Tebliğimizde belirttiğimiz gibi, en son Biga'da Teşkilât-ı Milliye Grup Kumandanı olarak görev yapmış, bu sırada Dramalı Rıza Bey ile, Gelibolu yakınlarında Akbaş'da bulunan, Fransız koruması altındaki silâh ve cephane depolarına baskın ve malzemeyi Anadolu sahiline taşıma gibi olağanüstü bir kahramanlığı gerçekleştirmiştir. Atatürk, *Nutuk*'ta bu olaya değinir ve "Köprülülü Hamdi Bey adında kahraman bir arkadaşımız" ifadesini kullanır. Hamdi Bey, 17 Şubat 1920 günü, Biga dağlarında, Anzavur ve Gâvur İmam yandaşları tarafından yakalanıp işkencelerle şehit edilmiştir. Kabri, Biga şehitliğindedir.

Koyuneli merkezinden (şimdiki Hamdibey kasabası) Sayın Musa Gültekin'den (doğ. t. 1911) derlediğim bir hatıra, Hamdi Bey'in vatanseverlik duygularını ilginç biçimde ortaya koymaktadır: "Koyuneli'den Ali Onbaşı adında bir kahraman vardı. Çanakkale Savaşlarına katılmış, Kuvâ-yı Milliye içinde Hamdi Bey ile beraber çalışmıştı. Hamdi Bey'e şöyle bir soru sorduğunu söylerdi: 'Beyefendi, Edremit'te Kaymakam iken hergün traş oluyordunuz. Şimdi ise sakallarınızı kesmiyorsunuz. Sebebi nedir?' Hamdi Bey şu cevabı vermiş: '-Ne zaman İzmir'i düşmandan kurtaracağız, o zaman İzmir'de kordonda ayakta traş olacağım."

Muammer Bey: Yayınladığımız mektupları yazan zattır. Biz, 23 Temmuz 1984'te, Edremit'te, Muammer Bey'in gelini Sayın Fevkiye Denizer (1903-Şubat 1993) ile görüştük. 1993 içinde de, Muammer Bey'in torunu Sayın Mustafa Muammer Denizer (doğ. t. 1933) ile yazıştık ve telefonla konuştuk. Bu şekilde derlediğimiz bilgiler aşağıdadır:

Levent Şahverdi Arşivi

Muammer Bey, 1871'de Edremit'te doğmuştur. Babası, Midilli'nin Molva kentinden Salih Reis'dir. Salih Reis, Akdeniz'de çeşitli ülkelerle ticaret yapan bir denizci idi.

Muammer Bey, Edremit'te 4 yaşında ilkokula gider. Edremit Rüşdiyesi'ni, İstanbul'da Şemsülmaarif Mektebini bitirir. Mekteb-i Mülkiye'yi (Siyasal Bilgiler Fakültesi) son sınıfta terketmiştir. Nedeni, Abdülhamit'in genç ilericileri takip etmesidir.

1899-1901 ve 1905-1906 yıllarında iki kez Edremit Belediye Reisliği yapmıştır.

Torunundan aldığımız mektupta şu önemli bilgiler vardır:

"Muammer Bey, 17.3.1919 tarihinde kurulan Redd-i İlhak Cemiyeti'ne başkan seçilmiştir. Fakat, o zamanki kaymakam bu teşkilâtı dağıtmıştır. 15.5.1919'da Redd-i İlhak Cemiyeti yeniden kurulmuştur. O sırada başkan Seyit Beydir. 28.5.1919 tarihinde bu Cemiyet, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adını almıştır. Bu tarihlerde başkanlığa Muammer Bey seçilmiştir. Yunanlılar 30.6.1920'de Edremit'i işgal etmişlerdir. Tutuklanan ve İstanbul'a gönderilen Muammer Bey, Damat Ferit Hükümeti tarafından Kürt Mustafa Paşa Divan-ı Harbine sevk edilmiştir. Burada idama mahkûm edilmişse de, Damat Ferit Hükümeti'nin düşmesi üzerine idamdan kurtularak serbest bırakılmıştır. Fakat, muhakemesi sırasında zindanda çok kötü şartlar altında tutulduğundan, böbreklerinden hastalanmış ve 1928'de henüz 57 yaşında iken Edremit'te vefat etmiştir. Kırmızı şeritli İstiklâl madalyası sahibi idi."

Muammer Bey, idarî ve siyasî faaliyetlerinin yanında Edremit'te çeşitli sosyal ve tarımsal etkinliklerde bulunmuştur. Örneğin, halkın kötü alışkanlıklardan kurtulmasına, Rumlara gayrimenkul satmalarını engellemeye çalışmıştır. İyi tohumlar getirip halka dağıtmıştır. "Muammer Bey kavunu" denen yuvarlak, sarı, tezce olan kavunu, "Sultan Selim inciri" denen incir türünü ve ipekböcekçiliğini Edremit'e o getirmiş, bölgedeki ahlatları o aşılamıştır.

O, Osmanlı Devleti'ne Loid George'un "Hasta Adam" demesine çok kızar, "ülkemizin balıklarını, üzümlerini İngilizlere satacağım" derdi. O, vatan sevgisi ve vatan için çalışmayı ilke edinmişti. Ona göre, "her şey vatan için" olmalıydı!

Gelini ve torunu bize, Muammer Bey'in hatıralarını yazmadığını ve ellerinde Millî Mücadeleye ait herhangi bir belge bulunmadığını söylemişlerdir. Muammer Bey'in yayınladığımız fotoğrafını bize torunu sağlamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Yakup Tütüncü: Yayınladığımız mektupların kendisine yazıldığı zattır (1879-1950). Millî Mücadelede Agonya Müdafaa-i Hukuk Heyeti Reisi'dir. İleri görüşlü, vatanperver, yörede saygınlığı olan bir önderdir. Ziraat ve ticaretle uğraşmıştır.

Mustafa Efendi: 1. Mektupta adı geçmektedir. Hakkında bilgi bulunamamıştır. Kâzım Özalp'ın eserinde, "Edremit Heyetimizden Mustafa Bey" dediği ve Anzavurca tutuklanan, sonra kurtarılan zat olabilir (C. 1, s. 99).

Ahmet Efendi: 2. Mektupta, "Edremitli ihtiyat zabiti Şerif Efendi zâde Ahmet Efendi" şeklinde geçmektedir. Hakkında bilgi bulunamamıştır.

Mestan Efe: Kâzım Özalp'ın eserinde, "Ödemiş civarında millî kuvvetler meydana getirenlerden" diye söz ettiği zat olsa gerektir (C. 1, s. 31).

b) Yer adları

Agonya: Halk arasında Avunya denen, 1936'ya kadar Edremit ilçesine bağlı Nahiye. Merkez köyü Koyuneli adını taşır. Burası şimdiki Hamdibey kasabasıdır ve Edremit'e 45 km mesafededir.

"Agonya" adının kaynağı ve anlamı bilinmiyor. Bu adın Antik dönemden kaldığı tahmin ediliyor. Osmanlı döneminde bu yörede "Serdar" ve "Voyvoda" unvanlı idarecilerin görev yaptığı eski mezar taşlarından anlaşılıyor. Gördüğümüz Hicrî 1177 (Miladî 1763-64) tarihli böyle bir taş "Avunya Serdarı Elhac Ali Ağa"ya aittir. Tanzimat'tan sonra, Koyuneli köyünde Nahiye teşkilâtı kuruluyor.

Agonya, hem Nahiye merkezi olan Koyuneli köyü, hem de o bölge için kullanılır. Agonya'nın Millî Mücadele yıllarında 36 köyü vardır. Bu köylerin bulunduğu yöreye Büyük Agonya, Yenice tarafında bazı yerlere Küçük Agonya denir (Ekteki haritaya bkz.)

Büyük zaferden sonra, TBMM Hükümeti Agonya Nahiyesi'nin merkezi olan Koyuneli'ne şehit Hamdi Bey'in adını vermiştir.

Bugün Agonya'da Hamdibey, Kalkım, Akçakoyun adıyla üç kasabada belediye teşkilâtı vardır. Yöre, 1936'da ilçe yapılan Yenice'ye ve bu yolla Çanakkale'ye bağlanmıştır.

Kaz Dağlarının uzantıları ve az yüksek düzlükler yörenin yüzey şekillerini oluşturur. Dağlar ve tepeler çam, meşe ve çeşitli ağaçlarla kaplıdır. Gönen Çayı'nın serin kaynak ve dereleri buralardan çıkar. Çayın bu yöredeki kısmına Agonya Çayı veya Koca Çay denir. Halkının esas geçimi öteden beri tütüncülüğe dayanır: *Agonya tütünü* çok ünlüdür. Kısmen buğday da ekilir. Son yıllarda biber tarımı gelişmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Agonya, artık tarihî bir ad olarak kalmış ve hemen hiç kullanılmamaktadır.

Koyuneli: 2. Mektupta adı geçen, Agonya'nın merkez köyü (Bugünkü Hamdibey kasabası). Bkz. Agonya.

Yenice: 1. Mektupta adı geçen köy. 1936'da ilçe yapılmıştır. Akbaş baskınında elde edilen silâh ve cephane bu köye kadar getirilip depolanmıştı

SONUÇ

Agonya, Millî Mücadele'de, merkezi Balıkesir olan Kuvâ-yı Milliye teşkilâtının, Yenice ve Biga yörelerindeki isyan bölgelerine karşı bir ileri uç teşkilâtına sahip idi. Kuzeydeki isyan bölgelerine en yakın Kuvâ-yı Milliye teşkilâtı Agonya'da idi. Vatansever önderleri ve halkı, Millî Mücadele'ye daha başından itibaren destek vermişlerdi.

Yayınladığımız iki mektup, Biga'da bulunan Hamdi Bey'e 150 adam sağlanması yolunda Agonya'da girişilen bir çabayı kısmen aydınlatmakta ve bu konuya, şu ana kadar bilinenlerden biraz daha fazla bir açıklık getirmektedir.

Bu tebliğimiz ve Sempozyumda sunulan öteki tebliğler, Millî Mücadele'ye ilişkin mahallî tarih araştırmalarının önemini bir kez daha ortaya koymuştur.

Bu tür araştırmalar bize göteriyor ki, insanlarımız şu veya bu etnik gruba ait olmaktan değil, cehaletten, öndersizlikten, gafletten dolayı yanlış yollara girmişlerdir. Düşmanların sinsi plânları ve tahrikleri onları yanıltmıştır. Sağlam vatanî ve insanî değerlere, sağduyuya sahip, aydın ve uzak görüşlü önderler ise insanlarımızı aydınlatarak onların yanılıp birbirlerine düşmelerini önlemeyi ve vatan için doğru olan yolda güçlerini birleştirmelerini sağlamışlardır. Bu yolda, mahallî mücadele verenler arasında şehit Hamdi Bey'i, Muammer Bey'i, Yakup Tütüncü'yü ve daha pek çok önderimizi saygı ile anarız.

Mehmet Âkif, gerek Balkan Savaşları sırasında (1912-1913), gerek Millî Mücadele yıllarında, insanlarımızın bölünüp birbirlerine düşmemeleri için çok güzel konuşmalar yapmış, uyarılarda bulunmuştur.

Balkan Savaşları sırasında, özetle, halka şöyle seslenir:

"Batılılar, ele geçirmek istedikleri bir memleketin halkı arasına *tefrika* (ayrılık, bölücülük) sokarlar ve çeşitli toplumları birbirine düşürüp boğuştururlar. Bugün, Osmanlılara da aynı politikayı uyguluyorlar. Bu tür

Levent Şahverdi Arşivi

oyunlar, özellikle cahilleri kandırır; çünkü cahiller, millî menfaatlerin nerede olduğunu göremez ve aldatmacalara kapılıverirler. Biz, eğer *tefrika*'yı bırakıp birbirimize sarılmazsak, ciddî ve fedâkârâne çalışıp her alanda güçlenemezsek, yakında çok daha büyük tehlikeler kapımızı çalacaktır! Daha dün, parmakla otuza kadar sayamayan cahil ve çoban Bulgarlar, çalışarak ne kadar gelişip ilerlediler ve Osmanlıları yendiler! Bizde görev duygusu yok! Biz, Abdülhamit döneminde sus pus oturduk; şimdi, Meşrutiyet döneminde ise sürekli konuşarak vakit geçiriyoruz! Oysa, bütün vücudu duran ve yalnız çenesi işleyen bir millet yaşayamaz! Artık, tamamen mahvolmak istemiyorsak, mutlaka uyanmalı ve çok çalışmalıyız! Batılılar, yalnızca zengine ve güçlüye hak verip saygı duyarlar, unutmayalım!"

Mehmet Âkif, Millî Mücadele yıllarında Şubat 1920'de Balıkesir'de Zağnos Paşa Camii'nde halka şöyle seslenir:

"Yabancılar, yüzyıllardır ayrılık tohumlarını aramıza serptiler. Eğer biz Müslümanlar yaşamak istiyorsak, toplumda ayrılığa dargınlığa yol açabilecek en önemsiz söz ve hareketlerden bile çekinmeliyiz."

Kasım 1920'de Kastamonu'da Nasrullah Camii'nde de halka şöyle seslenir:

"Müslümanlar, gözünüzü açın! Yıllardır bizim iliğimizi kurutan iç meselelerin hepsi düşman parmağı ile çıkarılmıştır. Bugün de, Adapazarı, Düzce, Yozgat, Bozkır, Biga, Gönen, Konya isyanları hep düşmanın işidir. Artık kime hizmet ettiğimizi, kimin hesabına birbirimizin gırtlağına sarıldığımızı anlamalıyız!"

Bugün Türkiye ve Türk dünyası, iç ve dış düşmanların benzer oyunları ve plânları ile karşı karşıyadır. Fakat insanlarımız artık aldanmayacak, birlik ve beraberliğini koruyarak bu oyunların üstesinden gelecektir. Çünkü, Mehmet Âkif'in dediği gibi:

Girmeden tefrika bir millete, düşman giremez
Toplu vurdukça yürekler, onu top sindiremez!

Geçmişte, içinde bulunduğumuz çevrede geçen önemli olayları öğrenmemize imkân veren mahallî tarih araştırmaları, bugün ortaya çıkarılan benzerlerini iyi anlayıp değerlendirmemize çok yardımcı olur. Tarih derslerinde öğrencilerimizi, okul dışında da yetişkinlerimizi bu şekilde, yakın çevrenin somut olaylarından başlayarak genel ve ulusal çaptaki olaylara doğru bilgilendirip bilinçlendirmek, etkili bir Tarih öğretimi için çok gereklidir.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

AKYÜZ, Yahya: *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, Ankara, 1988 (2. Baskı).

APAK, Rahmi: *İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Ankara, 1990.

ARIK, M. Gündoğdu: Tarih, Coğrafya ve Sosyal Bakımdan Agonya, *Sohbet Gazetesi* (Edremit), Aralık 1959-Ocak 1960.

BEBEK, İlhami: Millî Mücadelede Akbaş Cephaneliği Olayı (Ankara Ü. Türk İnk. T. Enst. Y. Lisans Tezi, 1987).

ÇAKAR, Şennur-KARASU, Mahmut: *Ulusal Kurtuluş Savaşında Biga*, Çanakkale, 1993.

GÜVEN, Zühtü: *Anzavur İsyanı*, Ankara, 1965.

İĞDEMİR, Uluğ: *Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları* (Günlük Anılar), Ankara, 1989 (2. Baskı).

İLGÜREL, Mücteba: Akbaş Cephaneliği Baskını, *Tarih Dergisi*, Mart 1980/81, Sayı 33, s. 271-282.

İLKKURŞUN, A. Orhan: *Akbaş Baskını Kahramanı Şehit Hamdi Bey ve Anzavur ve Gâvur İmam İsyanları* (Türk Tarih Kurumu'nda bulunan daktilo edilmiş anılar).

KOZANOĞLU, Zeynel: *Hamdi Bey ve Akbaş Baskını*, Ankara, 1970.

MERT, Özcan: Anzavur'un İlk Ayaklanmasına Ait Belgeler, *Belleten*, Aralık 1992, Sayı 217, s. 847-961.

ÖZALP, Kâzım: *Millî Mücadele* (1919-1922), Ankara, 1988-89, 2C.

ÖZTÜRK, Hüsamettin: *Millî Mücadelede Çanakkale* (Ankara Ü. Türk İnk. T. Enst. Dr. Tezi, 1988).

SOFUOĞLU, Adnan: Akbaş Baskını (Olayı) ve Yankıları, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Mart 1993, Sayı 26, s. 417-442.

SU, Kâmil: *Köprülülü Hamdi Bey ve Akbaş Olayı*, Ankara, 1984.

TÜRKMEN, H. İlhan: *Ahmet Anzavur Ayaklanması ve Tenkili* (Ankara Ü. Türk İnk. T. Enst. Y. Lisans Tezi, 1987).

YETKİN, Gıyas: *Edremit*, Balıkesir, 1939.

YETKİN, Gıyas: *Ateşten Ateşe (Akça Efe)*, Ankara, 1964.

Levent Şahverdi Arşivi

AÇIKLAMA

Elimizdeki mektuplardan, önce, 27 Ocak 1993 günü Atatürk Araştırma Merkezi'nce Ankara'da düzenlenen "Akbaş Baskını ve Köprülülü Hamdi Bey" konulu anma toplantısında tarafımızdan kısaca söz edilmiş, fakat herhangi bir yayın yapılmamıştır.

5 Eylül 1993 günü, Gönen Belediyesi, "Kurtuluş Savaşı'nda Gönen ve Çevresi" konulu bir sempozyum düzenlemiştir. Gönen'de yapılan bu toplantı, İnkılap tarihimizin bu yöreye ilişkin bazı yönlerinin aydınlatılmasında çok yararlı olmuştur. Sempozyuma katılanları ve tebliğlerini, program sırasına göre aşağıda gösteriyoruz:

Aydın AYHAN	: İşgal Yıllarında Balıkesir ve Çevresi
Prof. Dr. Ercüment KURAN	: Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıralarına Göre Kurtuluş Savaşında Gönen ve Çevresi (1919-1920)
Prof. Dr. Mücteba İLGÜREL	: Kurtuluş Savaşına Gönen'in Katkıları
Doç. Dr. Nesimi YAZICI	: Hasan Basri Çantay ve *Ses* Gazetesi
Doç. Dr. Ali SARIKOYUNCU	: Millî Mücadelede Din Adamları ve Gönen Müftüsü M. Şevket Efendi
Prof. Dr. Yahya AKYÜZ	: Şehit Hamdi Beyin Son Günlerine Ait Orijinal İki Mektup
Prof. Dr. Özcan MERT	: Anzavurun İkinci Hareketi
Doç. Dr. Mehmet AKKUŞ	: Yirminci Yüzyıl Başlarında Balıkesir ile İlgili Bazı Gözlemler

Gönen Belediyesi, tebliğleri bir kitap halinde yayınlayacaktır.

Ancak biz, konunun önemi nedeniyle, tebliğimizi biraz daha geliştirerek *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*"nde de yayınlamayı yararlı gördük. Böylece, tebliğimiz, çok daha geniş bir okuyucu ve araştırıcı kitlesinin bilgisine sunulmuş olmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

1. Mektup (16 Şubat 1920)

2. Mektup (17 Şubat 1920)

Levent Şahverdi Arşivi

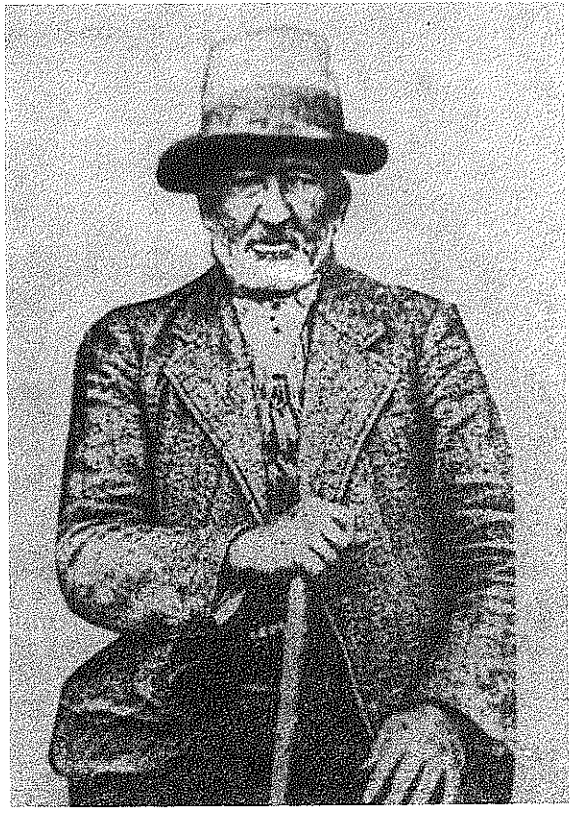

ŞEHİT HAMDİ BEY

Levent Şahverdi Arşivi

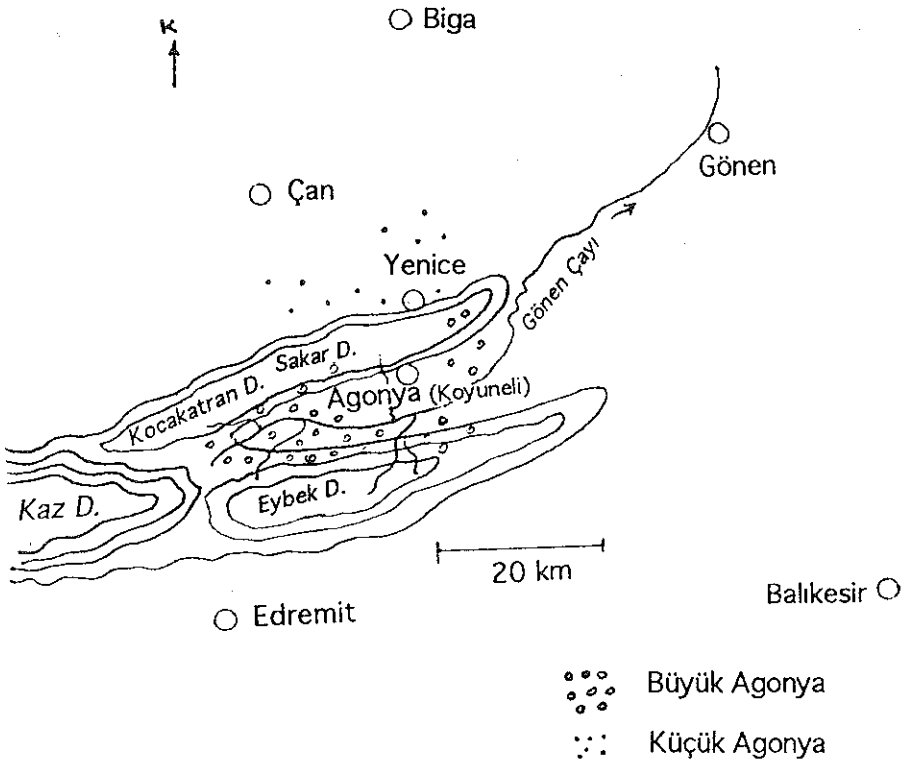

Muammer Bey
Edremit Müdafaa-i Hukuk Heyeti Reisi

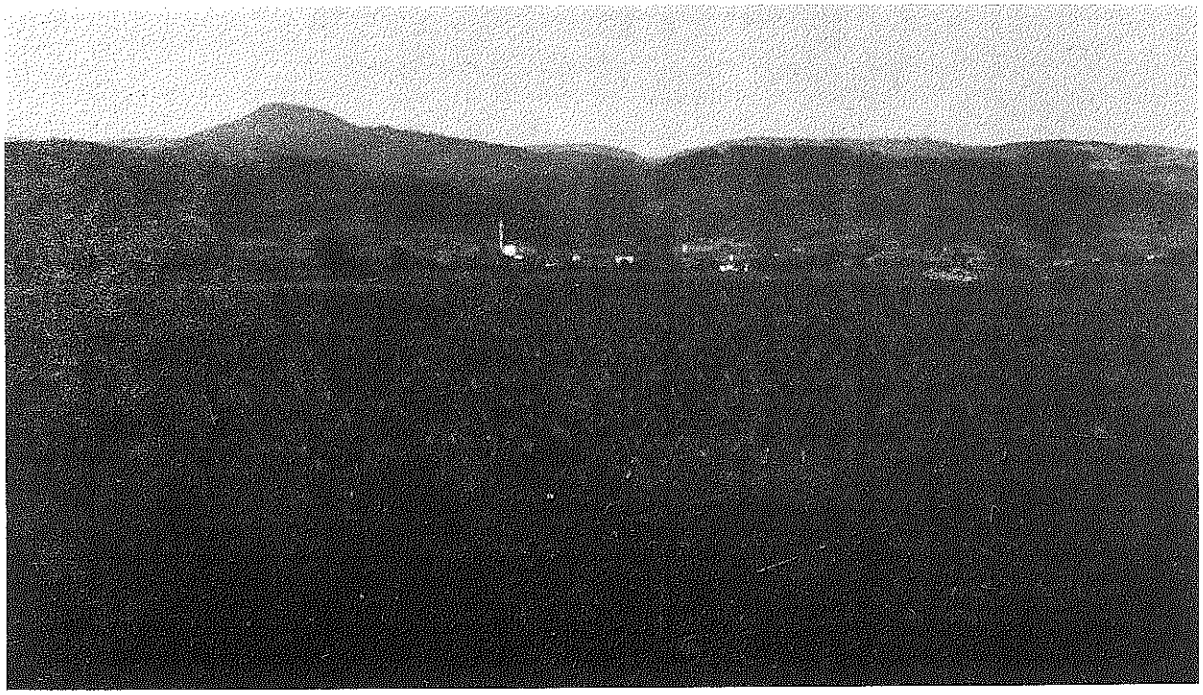
Yakup Tütüncü
Agonya Müdafaa-i Hukuk Heyeti Reisi

Levent Sahverdi Arşivi

AGONYA VE CİVARI

Levent Şahverdi Arşivi

Agonya'nın merkezi olan ve Şehit Hamdi Beyin adını taşıyan Hamdibey kasabası (Y. Akyüz, Ağustos 1990)

(Önde tütün tarlaları, en arkada, Hamdibey'i Yenice'den ayıran çamla kaplı dağlar görülüyor. "Asar" denen en yüksek tepede eski bir kale kalıntısı vardır. Dramalı Rıza Bey ve arkadaşları, Yenice'de silâhları ve cephaneyi imha ettikten sonra bu dağları aşıp, Agonya üzerinden Edremit ve Balıkesir'e çekilmişlerdir.)

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

BİLECİK VE ÇEVRESİNDE YUNAN MEZALİMİ

Doç. Dr. ALİ SARIKOYUNCU

1830 yılında Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını kazanan Yunanistan'ın, bir türlü tatmin edilemiyen, özellikle Anadolu'ya yönelik istekleri vardı. Bu yüzden Yunanlılar, her fırsatta Osmanlı Devleti'nin en zayıf zamanlarında bu isteklerini gündeme getirmeyi hatta imparatorluğun bu zayıflık anını kollamayı milli bir görev saymışlardı[1].

Onların bu politikalarının sebebi: bir ayağı Asya'da bir ayağı da Avrupa'da olan büyük Yunanistan'ı kurma gibi tarihi bir ideale sahip olmalarıdır. Megalo İdea olarak bilinen bu ideale göre Yunanistan'ın sınırları doğuda Anadolu ortalarından, kuzeyde Karadeniz'in Kırım'ı da içine alan kuzey kısımlarından ve Karpat dağlarıyla Tuna nehrine kadar uzanıyordu. Batı ve güney sınırları ise, Adriyatik ve Akdeniz'den geçiyordu[2].

Belirtilen tarihi idealini gerçekleştirmek gayesiyle, her siyasi buhrandan faydalanmasını bilen Yunanistan için I. Dünya savaşı iyi bir fırsattı. Zaten savaşın devam ettiği günlerde İtilaf devletlerinin de Yunan ordusuna olan ihtiyaçları artmıştı. Nitekim İngiltere Dışişleri Bakanı Lord E. Edward Grey 11 Ocak 1915 tarihinde Yunanistan yöneticilerine bir teklifte bulundu. İngiliz Bakan bu teklifinde, Sırbistan'a yardım şartıyla Anadolu kıyılarından hatırı sayılır bir kısmın Yunanistan'a bağışlanabileceğini söz verdi[3]. İngiltere 12 Nisan'da da müttefikleri adına "Yunanistan'a Türkler'e karşı savaşa katılma bedeli olarak Ocak'ta vaadedilen Aydın vilayeti dahilindeki araziyi garanti etmeye hazır olduklarını" bildirdi[4].

Yunanistan Başbakanı Venizelos hemen savaşa girmek taraftarıydı. Ancak Almanya taraftarı olan Kral Kostantin savaşa girmekte çekingen dav-

[1] Aktar, Yüce: "Yunanistan'ın Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'ne Yönelik Geleneksel Politikalarında Temel Yaklaşımlar, *3. Askeri Tarih Semineri Türk Yunan İlişkileri*, Ankara, 1986, s. 1.

[2] Yunanistan'ın bu sınırları aynı zamanda Etniki Eterya adlı cemiyetinde ilk kuruculardan olan şair Rhigas tarafından resimlenerek bastırılıp dağıtılmıştır. Yusuf Akçura, *Osmanlı Devletinin Dağılma Devri*, İstanbul, 1940, s. 19.

[3] *Türk İstiklal Harbi*, C. 2/1, Genelkurmay Basımevi Ankara 1963, sl 3; Yuluğ Tekin Kurat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*, Kalite Matbaası, Ankara 1 976, s. 33.

[4] Jaeschke, Gotthard: *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Ank. 1960. s. 60.

Levent Şahverdi Arşivi

ranıyordu. Bu durum, Yunanistan iç politikasında bir buhran bile doğurmuştu[5]. Sonunda yönetimi eline geçirmeyi başaran Venizelos 11.6.1917'de Yunanistan'ı savaşa soktu[6].

Bu şekilde Yunanistan, İtilaf devletleri yanında savaşa girmenin karşılığı olarak, daha önce hayal etmiş oldukları toprakları kazancaktı[7]. Zaten, Yunan Başbakanı ülkesini savaşa sokarak vaad edilen tazminata hak kazanmıştı. Nitekim İzmir ve çevresinde İtilaf devletlerinin emniyet ve selametlerini tehdit eden hiç bir şey olmamasına rağmen, Mondros Mütarekesi'nin 7.maddesi gereğince 15 Mayıs 1919'da silahlı Yunan kuvvetleri İzmir'e çıkarıldı[8].

İzmir'e ayak bastıkları ilk gün, yirmisi subay olmak üzere şehrin ileri gelen bazı kişilerini şehit eden Yunanlılar[9] hemen sonraki günlerde de bu cinayetlerini devam ettirerek, pekçok masum kişiyi öldürdüler. Türk evlerine hücum ile ırz, mal, tecavüzlerine kalkıştılar. 11 Eylül de ise İzmir'de yangın çıkardılar. Daha sonra aynı zulümler Aydın, Nazilli, Menemen, Bergama, Manisa, Eskişehir, Bursa, Kütahya, Afyon ve Uşak'ta da görülmüştür[10]. Bu arada Bilecik ve çevresi halkı da Yunan zulmü ile karşılaştılar. Zira Yunanlılar, 8-4 Ocak 1921 arası 3 gün, 24 Mart 1 Nisan 1921 arası 8 gün, 12 Temmuz 1921- 6 Eylül 1922 arası da 14 ay 25 gün süreyle Bilecik ve çevresini işgal etmişlerdir. Büyük Taarruzla düşmana son ve kati darbe indirildikten sonra, 4 Eylül 1922'de Bozöyük ve Söğüt, 5 Eylül 1922'de Pazaryeri. 6 Eylül 1922'de de Bilecik düşman işgalinden kurtarılmıştır. Yunan askeri diğer işgal ettikleri köy, kasaba ve şehirlerde olduğu gibi çalışma alanımız olarak belirlediğimiz yörede de-Bilecik İl Merkeziyle, Bözüyük, Pazaryeri ve Söğüt ilçeleri-pek çok insanlık dışı davranışlarda bulunmuşlardır.

[5] Bayur, Yusuf Hikmet: *Türk İnkılabı Tarihi*, C. III/2, TİK Basımevi, Ankara 1973, s. 19-194-206-210.

[6] *Türk İstiklal Harbi*, C. 2/1, s. 13.

[7] Yunanistan; Onikiada, Kıbrıs, Batı Anadolu'nun kuzey kıyılarını ve Trakya'yı istiyordu (G. Jaeschke, *a.g.e.*, s. 50).

[8] Salışık, Selahattin: *Tarih Boyunca Türk Yunan İlişkileri Tarihi ve Etnik Eterya*, İstanbul 1968 s. 273. Ayrıca bu konuda daha fazla bilgi için bkz., Yuluğ Tekin Kurat, "Batılı Kaynakların Işığı Altında İzmir'in İşgali Sorunu" *VII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 5-29 Eylül 1970, Kongreye Sunulan Bildiriler, Cilt: II, TİK, Ankara 1973 s. 842-853.*

[9] *Harp Tarihi Vesikalar Dergisi*, Sayı: 37, Vesika 907. Ankara 1961. İzmir'in İşgalinin birinci günü Türk ölü ve yaralı sayısı ise 300 ile 400 arasındadır. (Documents: On British Foreign Policy (First Series), Cilt: 2, s. 241).

[10] Yücel Özkaya "İzmir'in İşgali'nin Anadolu'daki Tepkileri, *Atatürk Yolu*, Yıl: 1, Sayı: 1 (Mayıs) 1988, s. 66-67. Ayrıca bu konuda daha fazla bilgi için bkz., Kadir Mısıroğlu, *Yunan Mezalimi*, İstanbul 1970, s. 178-253.

Levent Şahverdi Arşivi

Hatıralardaki bilgi ve belgelerin yanısıra, arşivler de bu konudaki belgelerle doludur. Bu arşivlerden birisi de Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı arşividir. İşte çalışmamızın kaynağını bu arşivdeki belgeler teşkil edecektir. Başka bir ifadeyle, anılan arşivde rarstladığımız belgelerin ışığı altında çalışma alanı olarak tesbit ettiğimiz yöredeki Yunan zülmü incelenecektir. Bu arada azınlıkların faaliyetlerinden de sözedilecektir.

A. BİLECİK MERKEZİ İLE MERKEZE BAĞLI KÖY VE KASABALARDA YUNAN MEZALİMİ

Bilecik merkezi ile merkeze bağlı köy ve kasabalardaki Yunan mezalimiyle ilgili rastladığımız ilk belge, 25 Ocak 1921 tarihini taşımaktadır. Bu belge, Batı Cephesi Askeri Polis Teşkilatı[11] Başkanı Binbaşı İsmail Hakkı Bey tarafından hazırlanmış bir rapordur. Batı Cephesi Komutanlığına gönderilen bu raporda; Bilecik'in 1. işgali ve bu esnadaki Yunan vahşetinden şöyle sözedilmektedir:

"1. Bilecik 13.1.1337 (1921) tarihinde bilahadise (olaysız) işgal edilmiştir.

2. Bilecik'te ufak tefek çapuldan gayrı birşey olmamıştır. Bu da düşmanın namuskârane hareketinden ileri gelmiyor. Ancak Bilecik'i işgal ettikten sonra bütün kuvvetleriyle meydan muharebesine ilerlemesinden ve avdetinde de şahri gayet acele tahliye etmesinden münbaistir (kaynaklanmıştır). Düşman Söğüt'ten Yenişehir'e kadar güzergâhında tesadüf ettiği köyleri pek ziyade zarara giriftar etmiştir (uğratılmıştır).

Köylülerin mevaşi ve hayvanatını (koyun ve sığırlarını) sürüp götürmüştür. Köyler meyanında (arasında) "Yeniköy'ün hali cidden calib-i rikkat (acıma hissi uyandırıcı) ve teessürdür (üzüntü vericidir). Yeniköy'de canlı bir kedi dahi görülmemiştir. Köylü elleri koynunda başına gelen felakatin tesiriyle müterafık üzüntüyle karışık bir neşe ile askerlerimizi karşıladılar ve onların ayaklarını öpmek ve göz yaşlarını akıtmak suretiyle beyan-ı hoş amedi eylediler (hoşgeldiniz dediler). Söğüt'ten Bilecik'e güzergâhta öbek öbek tavuk tüyleri görülmüştür.

3. Bilecik İstasyonu karşısındaki "Aşağı Köy"de tesadüf ettiğim feci manzara pek rikkat-engiz (acıklı) idi. Bütün evler yağma edilmiş, hayva-

[11] Bu teşkilat, ordu gerisi mıntıka ve ordu içinde düşmanın casusluk ve propaganda faaliyetlerini, gizli teşkilat kurma çalışmalarını önlemek ve karşı istihbaratı gerçekleştirmek maksadıyla kurulmuştur. (Ali Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele'de Zonguldak ve Havalisi*. Ankara 1992, s. 259). Temmuz 1920'de kurulan ve teşkilat hakkında daha geniş bilgi için bkz., Hamit Pevlivanlı, Kurtuluş Savaşı İstihbaratı'nda Askeri Polis Teşkilatı, Ankara, 1992, s. 1 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

nat sürülmüş, köylüler soyulmuş, köyün muhtarı süngü darbeleriyle şehit edilmiştir. Yetmiş yaşında olan bu masumun naaşı oda içerisinde hercümerç (karmakarışık) edilmiş eşya ve erzak arasında bulunmuştur.

4. Söğüd'ün köylerinden "Kızılsaray"dan üç kızın bikrini izale etmişlerdir.

5. Bilecik'in istasyon binası, anbar ve memurin binaları kâmilen yanmıştır.

6. Düşmanın köylerde yaptığı yağmalara yerli Hristiyanlar kılavuzluk edip karıları, kızları ile beraber islam köylerine gelerek eşya topladıkları tahkikat neticesinden anlaşılmıtır.

7. Yağma ve garete (çapula) iştirak eden Hristiyanlar Yunan ordusuyla beraber buradan çekilmişlerdir.

8. Bilecik Yenişehir Şosesi üzerindeki Osmaniye Köyü'nü kâmilen ihrak etmişlerdir (yakmışlardır)[12].

Yunanlılar, belirtilen insanlık dışı davranışlarını Bilecik'in II. işgali esnasında daha da şiddetlendirmişlerdir. Bu cümleden olarak, Mutasarrıf Salih Bey'in Batı Cephesi Komutanlığı'na gönderdiği 14 Nisan 1921 tarihli raporunda onların yaptıkları şu cümlelerle dile getirilmektedir:

"Bilecik Kasabası'nda 1800 hane ve 330 dükkan ve 18 han ve dört hamam ve iki tekke ve bir mescit ve sekiz cami-i şerif ve iki ipek fabrikası ve dokuz fırın ve altı emâkin-i amiriye (devlet dairesi) ve iki medrese muhterik olmuştur (yanmıştır). Zükûr ve inas (Erkek ve kadın) yirmi iki nüfus muhterikân (yanarak) şehit ve sekiz mahnuken (boğularak) şehit ve beş mecruhen (yaralanarak) şehit[13] ve yirmi bir izale-i bikr (kızlığı bozma) ve elli iki fiil-i şeni (ırzına geçme) ve on sekiz ıskat-ı cenin (çocuk düşürme) vardır. Bilecik'in... (okunamadı) Karyesi'nde 41 hane, 12 samanlık ve bir cami ve iki mehtep ve Çakırpınar Karyesi'nde on bir hane ve Cumali Karyesi'nde sekiz samanlık ve Kepurlar Karyesi'nde bir hane, altı samanlık ve Mahan Karyesi'nde otuz yedi hane ve Seloz Karyesi'nde on iki hane yakılmıştır. Çukurviran Karyesi'nde bir kişi şehit edilmiştir. Küplü'nün Aşağı Karyesi'nde, bir cami, bir mektep, elli hane İslam mahallesi ve Yeniköy'de tamamen bir mektep, bir cami ve yüz otuz hane ve Beğtimur Kar-

[12] ATASE Arş; Kl: 681, D: 120, Fh; 15; *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Sayı 093 (Ocak 1992) s. 137-138.

[13] Bu şekilde şehit edilenlerden birisi de Bilecik Müftüsü Mehmet Nuri Efendi'dir (ATAŞE Arş, Kl: 687, D; 141, Fh: 62).

Levent Şahverdi Arşivi

yesi'nde iki hane yakılmıştır. Abbaslık Karyesi'nde dört şehit, bir mecruh ve Şükraniye Karyesi'nden iki, Esirkurt Köy'den iki, Beğtimur Karyesi'nden dört şehit ve Yeniköy'den üç şehit vardır. Küplü Kasabası'ndaki Velüyittin Paşa Cami-i şerifi minberi bittahrip derununda hiç bir şey kalmamak üzere ayakları altına almışlardır. Pazarcık'ın Gümüşdere Karyesi 150 hane kâmilen ve Karaköy'de on iki hane yakılmıştır. Pazarcık Kasabası'nın Emir-i atik Mahallesi Muhtarıyla ahalisinden üç kişi şehit etmişlerdir. Şenişehir Kasabası'nda kırk dükkân ve kahvehane, bir mescit, bir mektep sekiz hane ihrâk, on hane ile bir cami ve bir fırın top mermisiyle tahrip edilmiştir. Menteşe, Kabaçınar, Toprakocak ve Dereköy, Karacaali, İncepınar, Boğazköy, Ciladak, Koyunhisar Karyeleri ve Ümran Çiftliği kâmilen ihrâk edilmiştir. Akçapınar Karyesi'nde zükûr ve inas on kişi kadar şehit vardır. İnegöl Kazası'nın Rüşdiye ve Mamure Köyleri yakılmıştır. Memeleri kesilip duvara yapıştırılmak ve ırzları pâymâl edilmek (ayaklar altına alınmak) suretiyle on beş kadın kesilmiş ve yetmiş seksen yaşlarında on bir ihtiyar da şehit ve dokuz masum çocuk doğranmıştır. Erkek, kadın, çocuk olmak üzere yirmi beş yaralı da taht-ı tedavidedir (tedavi altındadır). Bilecik'in Yarhisar Nahiyesi Merkezi İlyas Bey Karyesi'nde 36 hane 21 samanlık, 3 fırın, Okluca Karyesi'nde bir hane bir samanlık, Kınık Karyesi'nde bir hane, Erkoca hanesinde beş hane ve Kendirli Karyesi'nde bir hane ve Hasandere Karyesi'nde dört hane yakılmıştır. İlyasbey'de üç, Kınık'ta bir, Erkoca'da yirmi beş fi'l-i şeni, bu köyde başkaca da on iki izaleqi bikr vardır. Söğüt Kazası'ndan alınacak mâlûmat başkaca arz olunacaktır. Ahaliden şehit edilen mihtar-ı hakikinin tayini zamana mütevakkıf (bağlı) olmakla arz edilen miktar ahalice malum olan ve kasaba, köy civar ve derununda şehit edilen miktar olduğu ve ahaliden götürdüğü insanların hayat ve mematları (yaşayıp, yaşamadıkları) meçhul bulunduğu maruzdur"[14].

Yukarıda belirtilenlerden başka Bilecik ve çevresinde görülen Yunan vahşetinden tespit edebildiklerimiz (Bilecik Merkezine bağlı) bucak bucak ve köy köy şöyledir.

KEPİRLER KÖYÜ (BİLECİK MERKEZİNE BAĞLI)

Köy heyetinin 1 Nisan 1921 tarihli tutanağına göre; Yunan askerleri bu köyden, 638 koyun-keçi, 38 öküz, 16 manda, 41 inek, 21 beygir, 18 merkep, hesapsız tavuk ve yumurta toplamışlardır. 214 kile arpa ile birlikte buldukları saman ve otları da götürmüşlerdir. Bu arada bazı evlerde san-

[14] ATAŞE Arş. Kl: 686, D: 136, Eh: 1-43-44-45-46; *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Say: 93 (Ocak 1992) s. 165-166.

Levent Şahverdi Arşivi

dıkları kırarak bir hayli kıymetli eşyayı almışlardır[15]. Para vermeleri için köy halkını baskı yapmışlar, parasını vermek istemeyen Molla oğlu Ahmet Onbaşıyı kesmeye kalkışmışlardır. Türk askerinin çabuk yetişmesi sayesinde köy yakılmaktan kurtarılmıştır[16].

ÇAYIPPINAR KÖYÜ (BİLECİK MERKEZİNE BAĞLI)

Bilecik Tahkik Heyetinin 14 Nisan 1921 tarihli raporuna göre, Yunan askerleri bu köy de 11 ev ve 8 samanlık yakmışlardır. Ayrıca köyde 18 merkez, 180 sığır, 100 koyun-keçi, 1000 kile buğday, 900 kile arpa ile birlikte 20 000 lira değerindeki kıymetli eşyayı almışlardır[17].

DEREŞEMSETTİN KÖYÜ (BİLECİK MERKEZİNE BAĞLI)

Bilecik Tahkik Heyetinin 12 Nisan 1921 tarihli raporuna göre, Yunan askerlerinin bu köyden aldıkları hayvan, mal, para ve kıymetli eşya şöyledir:

60 sığır, 25 merkep, 2560 kile arpa, 60000 lira para ile 100 000 lira değerinde kıymetle eşyadır[18].

PELİTÖZÜ KÖYÜ (BİLECİK MERKEZİNE BAĞLI)

Bilecik Tahkik Heyetinin aynı tarihli (12 Nisan 1921) raporunda Yunan askerinin bu köyden 67 000 lira değerindeki kıymetli eşya ile birlikte 130 koyun-keçi, 2 merkez ve 38 arı kovanını aldığı belirtilmektedir[19].

KÜPLÜ BUCAĞI

Nahiye halkının ileri gelenlerince tanzim edilen 11 Nisan 1921 tarihli tutanakla Küplü'de yerli Rumların ve Yunan askerinin yaptıkları şöyle belirtilmektedir:

"Düşman Mart'ın 24. günü Küplü'ye girmiştir. Kasabada Müslüman namına kimse kalmamış geri köylere gitmişlerdi. Kalan bir kaç kişi de Başköy, Beydimir köylerine çekilmişlerdi. Düşman ile beraber Küplü'nün evvelki işgalinde kaçmış olan Rumları ile birlikte Bursa havalisi Rumları da Küplüce'ye gelmişler. Boş, sahipleri çekilmiş bir halde bulunan evleriyle

[15] Bilecik tahkik heyetinin 12 Nisan 1921 tarihli raporuna göre, bu eşyanın kıymeti 40 000 liradır (ATASE Arş. Kl: 687, D: 141, Fh: 1-27).

[16] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1.

[17] ATASE Arş. Kl: 686, D: 686, D: 136, Fh: 1-24.

[18] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-27.

[19] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-27

Levent Şahverdi Arşivi

dükkanlarını o gün hatta gecesi yakmaya başlamışlar, işlerine yarayacak eşyayı aşırmışlar. Bazısı da tamamen tahrip edilmiştir. Evlerin pencere ve çerçevelerini hatta döşemelerine varıncaya kadar kırıp parçalamışlar, kırılması kabil eşya namına bir şey bırakmamışlardır. Cami'nin büyük kilimini haliyle nakil edemedikleri için parçalamak suretiyle yani dörtbeş parça ederek otomobille aşırmışlardır. Cami'nin minberi, levhaları, şerifeleri yıkılıp tahrip edilmiştir. Medrese'nin kütüphanesi sokaklara dökülmüş, sokakları, meydanları kitap yapraklarından geçilmez bir hale getirmişlerdir. Mahalle ve Çarşı Camilerinden her ikisinin camları, levhaları, avizeleri parçalanmıştır. İçlerine pislemek, Kur'an-ı Kerimleri parçalamak ve ayak altında çiğnemek ve abdesthanelere (tuvaletlere) atmak gibi adilikleri izhar etmişlerdir... İfa edilen vahşet ve vecayi hakkında ne söylense hakikat-ı vakayı tamamiyle teşri edemeyeceğini beyan iş bu mazbatamız arz ve takdim kılındı"[20].

Diğer taraftan Bilecik Tahkik Heyetinin 17 Nisan 1921 tarihli raporundaki cetvelde Küplü'den 311 kişinin Yunan zulmüne maaruz kaldıkları gösterilmektedir. Dağılım ise şöyledir:

İzale-i bikir: 17, Fiil-i Şeni: 64, Şehit: 34, Yaralı: 25, Gaip: 25 işkence edilen: 20, Beraber götürülen: 120'dir.

Ayrıca raporda;

"1- Küplülerin kısmı azam fiil-i Şeni ve izale-i bikr vakaasına ketüm ediyorlar. Binaenaley cetvelde gösterilen miktara bir buçuk müslü zam etmek hakikatı ancak gösteribilir.

2- Mezalim pek fecidir. *Akçabikar* karyesinden bir zavallı kadının ırzına taaruz eden deli bir Yunanlı habis şehvanesini teskin ettikten sonra... şehit etmek suretiyle vahşet ve denaiyetini göstermiştir.

3- Papatya karyesinden dört mazlum köylüyü para tehdidiyle kollarını bağladıktan sonra üzerlerine yaylım ateşi açarak üçünü şehit etmişler.

4- Akdere karyesinden Nebioğlu Mehmet Ağa namında bir köylüyü para tehdidiyle sırtını, göğsünü kızarmış yağ ile yakmışlardır.

5- Rüstem karyesinden Said oğlu Kadir, Muhtar Osman Ağa bacaklarından ağaca asmak suretiyle işkence edilerek para talep edilmiştir.

6- Adları meçhul dört mazlumu kılavuz olarak kullandıktan sonra başlarına tüfenk dipçiği ile parçalamak suretiyle *Akçabikar* karyesinde şehit edilmişlerdir" denilmektedir[21].

[20] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-73.
[21] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-73.

Levent Şahverdi Arşivi

KÜPLÜ-AŞAĞIKÖY

Köy İhtiyar heyetince tanzim edilen 12 Nisan 1921 tarihli tutanakta belirtildiğine göre, köyün I. işgali sırasında halkın gözönünde Muhtar Hasan Efendi öldürüldüğü ve bir kaç kişi de para için kesmeye yatırıldığından köylü düşman gelmeden önce harp sahası dışına kaçmıştır. I. işgal sırasında köylünün tüm koyun-keçi sığır ve merkep gibi hayvanları götürüldüğü için bu defa gelişlerinde hayvan bulamamışlardır. Ancak köylünün evleri yerli Rumlarla birlikte talan edildikten sonra ateşe verilmiş, cami ve mektep gibi yerleri yıkmışlardır[22].

KÜPLÜ-BAŞKÖY

24 Mart Cuma günü namazdan evvel düşman kaşif kuvvetleri olması muhtemel 8-10 atlının köye geldiği ve buradan da Küplülü rumlardan birini kılavuz seçerek Kızılkaya (Kızılcamlar) istikametine gittiği ve namazdan sonra da 8.00 sıralarında düşman süvarisinin köye indiğinden sözeden 12 Nisan 1921 tarihli tutanak şöyle devam etmektedir:

"Köy halkının ekserisi evlerinden çıkmağa ailelerini kaçırmağa vakit bulamamıştı. Ölüm korkusu altında inledik. Kapu dışarı hemen çıkamadık. Düşman kadar yerli Rumlar ve evvelki işgalde kaçıpta bu düşmanla beraber gelen yerli Rumlar her türlü hareketi reva görüyorlardı. Ötedenberi köy arkadaşlığı yaptığımız ki beşyüz haneden ibaret köyümüzün üçyüz hanesini Rumlar teşkil ediyor. Bunların ileri gelen bazıları mahallemizin ırz ve namuz tecavüzatına mani oldular. Yoksa o kaçıpta gelen yani evvelki işgalde Yunan ordusuyla gidipde bu defa tekrar gelenler, köyün bir kısım palikaryalarıyla birlikte halkımıza envai hakaret ve şenayi yapacaklardı"[23].

Her nekadar köylünün ırz ve namusuna dokunulmamışsa da malları alınmıştır. Bu cümleden olarak "Aşağı mahalleden İmam Hoca İsmail Hakkı Efendi'nin üzerinden saatini almışlar. Biraz imtina edince sopa ile dövmüşler ve göğüsüne süngü dayamışlardır. Sağır oğlu Ömer Ağa'nın köy harici Gökçe Viran damlarında bulunan 250 baş koyun ve keçiyi sürüsüyle almışlar, oradaki halı kilim, eşyasını yağma etmişler, Hacı Mehmet Ağa'nın Kayaklı Koyudaki çiftliğini ve eşyasını yakmışlardır. Hayvanları götürmüşlerdir. Arnavut Yunus Ağa'nın muhaceretle eşyasını nakil ettiği Akçabikar köyünden daha öteye taşımak için vasıta bulamamış, orada

[22] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-23.
[23] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-22

Levent Şahverdi Arşivi

umum eşyasını düşman eline geçirmiştir. Muhammet Çavuş'un yedibaş sığır hayvanı Mustafa Çavuş'un merkep ve koyunlarını, Toprak Osman Ağa'nın arabasını, Yunus Ağa'nın ineklerini, öküzlerini ve eşyasını gaybetmişlerdir. Köyde her istendiğinde tavuk, yumurta ve kuzu vermek mecburi edilmiştir. Arapoğlu Hacı Ömer Ağa'nın evini basarak iki inekle bir tosununu ve takımıyla bir arabasını almışlardır. Civelek Halil'in arabasını, Bikarcı Osman'ın hanesine girerek kıymetli eşyasıyla bir miktar parasını almışlardır. İşgal müddetince köy düşman erzak anbarı gibi müracaat edenlere arpa ve saman vermiştir"[24].

KÜPLÜ-BEKDEMİR KÖYÜ

12 Nisan 1921 tarihli tutanağa göre, Bekdimir Köyü 25 Mart 1921 tarihinde işgal edilmiştir. Düşman köyde buldukları hayvanları almışlar ve köylünün zahire anbarlarını yağma etmişlerdir. Köy halkından Ali Osman Çavuş ile Toprak Hasan Ağa'nın evlerini yakmışlardır. Molla Abdullah Efendi, Musa Mehmet oğlu Ali, Yetim Ahmet Ağa ve Havı Mustafa adındaki şahısları şehit etmişlerdir[25].

KÜPLÜ-KURT KÖYÜ

Bu köyde Ekdemir Köyü gibi 25 Mart günü işgal edilmiştir. 13-16 Nisan 1921 tarihli tutanaklarda belirtildiğine göre, köy gençlerinden Çivelek oğlu Mehmet Ali ile Dodurgalı Mustafa'nın Ahmet şehit edilmişlerdir. Köy halkı döğülmüş ayrıca çeşitli işkenceler yapılmıştır. Arpa aramak bahanesiyle düşman, evlerin kapılarını kırarak içeriye girip ve kıymetli eşyayı yağma etmiştir.

Köyün maddi zararı şöyledir;

520 Koyun-keçi, 90 merkep, 80 at ve kısrak, 250 sığır, yorgan, döşek, ve bakır kap değeri; 5000 lira, 700 kile arpa, 80 kile buğday, 50 kile Fasulye, nohut ve mercimek, 50 adet halı-kilim (iki adet camininkiler dahil), 1000 lira evrak-ı nakliyadir[26].

KÜPLÜ-YENİ KÖY

Yüzotuz haneli ve bir cami ile iki okulu bulunan Yeniköy'deki Yunan mezalimi 11 Nisan 1921 tarihli köy halkının tanzim ettiği tutunakta şu tüyler ürpertici cümlelerle anlatılmaktadır;

[24] Aynı Belge.
[25] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-20
[26] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-30, 69.

Levent Şahverdi Arşivi

"1- Köyün haricinde bir harap samanlıktan maade köyün bütün evleri, bütün köy eşyasıyla birlikte yakılmıştır. Ve taş üstünde taş bırakılmamıştır.

2- Hasta olduğundan çıkamamış olan Şeyh Ahmet oğlu Ali ile Molla Halil oğlu Ali ve Alilerin Mustafa'nın validesi altmış yaşındaki Fatma kadın gayet feci bir surette şehit edilmiştir. Düşmanın firarından sonra merhumların ve merhumenin naaşları köyde görülmüş ve defin olunmuştur. Zaten köyde bunlardan başka bir şey kalmamıştır.

3- Hizmette bulunan hayvanlarımızla, düşman işgalinden evvel kaçırılan ve hatt-ı harp haricine çıkarılan hayvanattan gayri acele ile çıkarılmayan ve kırlarda kalan hayvanatımızda yüzü mütecaviz koyun-keçi, 60 sığır hayvanı ve hayvanının kırda bulunmasından kaçılılamayan yirmi kadar araba düşman tarafından alınarak gasbedilmiştir.

4- Köy zahiresi ve yemeklikler evvelce çıkarılamamış bulunuyordu. Düşman alabildiğini almış ve mütebakisini köy ile birlikte yakmıştır. Ayrıca 100 kile arpa, 100 kile susam, 100 kile haşhaş, 100 kevgir pamuk 1100 okka eğrilmiş iplik düşman elinde mahvolmuştur..."[28].

Tutanakta asıl zayiatın daha sonra arzedileceği de bildirilmektedir.

KÜPLÜ-ŞÜKRANİYE (ÇATAK KÖYÜ)

1921 senesi Martı'nın 24. günü düşman bu köyden geçmiştir. Ancak Küplü ve Pazarcık tarafından öteberi almak için Yunan askerleri gelmiştir. Bu askerler yiyecek ve özellikle para vermeyen köy halkını çeşitli işkenceler yapmışlardır. Bu cümleden olarak Muhtar Süleyman Efendi'nin 80 yaşındaki annesini para vermedin diye dövmüşlerdir. 13 Nisan 1921 tarihli tutanakta belirtildiğine göre en büyük ziyanı giderlerken yapmışlardır. 28 Öküz, 18 inek, 48 tosun-dana, 160 koyun-keçi, 7 kısrak ve hesapsız miktarda tavuğu beraberlerinde götürmüşlerdir. Bu arada köyde yumurta koymamışlardır.

Ayrıca 5 araba, 300 lira değerindeki eşya, 90 kile buğday, 42 kile burcak ve 39 kile arpa almışlardır[29].

KÜPLÜ-SÜLEYMANİYE KÖYÜ

15 Nisan 1921 tarihli tutanakta bildirildiğine göre; düşman köyde bir gece kalmış ve harp ederek ilerlemiştir. Bir hafta sonra meydana gelen

[27] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-14.
[28] Aynı Belge.
[29] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-35.

Levent Şahverdi Arşivi

ricaat üzerine tekrar Süleymaniye köyüne uğramıştır. Köyden koyun-keçi, araba, tavuk ve yumurta almıştır. Bu arada dövmek suretiyle Muhtar Yusuf Ağa ile aza Mehmet oğlu Muharrem Ağa'yı öldürmüşlerdir[30].

13-14 Nisan 1921 tarihli Bilecik Tahkik Heyeti raporlarına göre Yarhisar Bucağı ve köylerinin maddi yönden zararı şöyledir:

YARHİSAR BUCAĞI (MERKEZ)

Manda; 6, öküz; 12, İnek: 8, Dana: 9, Beygir: 8, Merkep: 9, Oğlak: 12, Kuzu: 14, Buğday: 1860 kile, Bulgur: 930 okka, Arpa: 850 kile, Mısır: 595 kile, Osmanlı Altını: 21, Beşlik Altın: 32, Beşi Biryerde altın: 9, Para: 1800 lira, Yemek Takımı: 1141, Çay Takım: 95, Yakılan Cami: 1, Kilim: 27, Yatak: 228, Yorgan: 268, Çarşaf: 198, Cami Kilimi: 8, Cami Seccadesi: 16, Musaf-ı Şerif: 150 dir[31].

YARHİSAR-AYVACIK KÖYÜ

Öküz-İnek: 60, Koyun-Keçi: 135, Beygir: 1, Merkep: 13, Arpa: 4500 kile, Buğday: 3500 kile, Araba: 3 ve 250 000 lira değirnde eşya[32].

YARHİSAR-ELMABAHÇE

Öküz-İnek: 30, Manda: 3, Beygir: 1, Keçi: 50, Arpa: 700 Kilo, Buğday: 800 kile, Yakılan ev: 1, Kıymetli eşya: 100 500 liradır[33].

YARHİSAR-ERKOCA KÖYÜ

Yakılan Ev: 5, öküz: 34, İnek 18, Beygir: 5, Merkep: 17, Keçi: 37, Eşya Kıymeti 258 000 liradır. Ayrıca 25 kadına tecavüz edilmiştir[34].

YARHİSAR-HASAN DERE KÖYÜ

Yakılan Hane: 9, Sığır: 33, Koyun-Keçi: 60, Beygir: 2, Buğday: 1830 kile, Arpa: 500 kile, Eşya Kıymeti 35 000 liradır. Ayrıca 2 kişi de yaralanmıştır[35].

[30] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-57.
[31] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-52.
[32] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-32.
[33] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-32.
[34] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-33.
[35] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-33.

Levent Şahverdi Arşivi

YARHİSAR-KENDİRLİ KÖYÜ

Yakılan Samanlık: 1, Sığır: 80, Manda 12, Beygir: 17, Merkep: 1, Keçi: 37, Kıymetli Eşya Değeri: 100 000 lira, Arpa: 200 kile, Buğday: 100 kiledir[36].

YARHİSAR-KÜNCEĞİZ (KÜNÇEZ) KÖYÜ

Sığır: 24, Beygir: 4, Koyun-Keçi: 6, Arpa: 1500 kile, Kıymetli Eşya Değeri: 400 000 liradır[37].

YARHİSAR-BAĞDECİK KÖYÜ

Sığır: 9, Beygir: 7, Cerhan Katli: 1, Eşya Kıymeti: 166 950 liradır[38].

YARHİSAR-ALPAGUT KÖYÜ

Beygir: 12, Merkep: 14, Koyun-Keçi: 15, Evrak-ı Nakdiye: 800, Katl: 2, Yaralı: 2, Dövme: 12'dir[39].

YARHİSAR-KARAAĞAÇ KÖYÜ

Beygir: 2, Evrak-ı Nakdiye 200 adet ve köyden Halil, Abdullah ve İsmail adlı kişiler şehit edilmişlerdir[40].

YARHİSAR-KINIK KÖYÜ

Beygir: 5, Sığır: 30, Merkep: 6, Araba: 5, Evrak-ı Nakdiye: 108 300 adet, ve ayrıca 1 kişi de şehit edilmiştir[41].

YARHİSAR-OKLUCA KÖYÜ

Kıymetli Evrak: 55000 adet, Darp: 10, Sığır: 49, Merkep: 4, Beygir: 3, koyun-keçi: 100, Arpa: 1528 kile ve Araba: 6'dır[42].

YARHİSAR-KOYUNKÖY

Cebren Fiil-i Şeni: 1, Eşya Kıymeti 150 000 lira, Sığır: 56, Para: 5000 lira, Beygir: 1, Buğday: 2500 kile, Mısır: 400 kiledir[43].

[36] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-33.
[37] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-32.
[38] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-28.
[39] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-25.
[40] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-26.
[41] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-26.
[42] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-24.
[43] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-31.

Levent Şahverdi Arşivi

YARHİSAR-KAVAKLI (SULTANİYE) KÖYÜ

Katl: 1, Öküz-Dana: 29, Beygir: 12, Koyun-Keçi: 79, Buğday: 2800 kile, Arpa: 5200 kile, Eşya değeri: 500 000 liradır[44].

B. BOZÖYÜK MERKEZİ VE KÖYLERİNDE YUNAN MEZALİMİ

Bozoyük Merkez ve köyleri halkı da insanlık dışı Yunan vahşetinden nasibini almıştır. Bu cümleden olarak Bozöyük'ün I. işgali esnasında, Teke Mahallesi'nde yedi ev basılmış ve evde bulunan kadınların ırzlarına dokunulmuştur. Halkın elindeki arpa, saman ve tavuk Yunanlılar tarafından cebren toplatılmıştır. Bozöyük''te yedi dükkan yağma edilmiş ve Yörük Emin Ağa'ya ve daha bazı kişilere, köylülere ait koyun sığır gibi takriben beş bin kadar hayvan Yunanlılar tarafından götürülmüştür. Bu arada Hafız Nuri Efendi'nin evi süpürgeye varıncaya kadar yağma edilmiştir. Ayrıca tüccarlardan Mehmet Pehlivan, Demir Hüseyin Efendi Askeri Polis Müdürü Üsteğmen Vehbi Efendi, Belediye Başkanı Hacı Ali Efendi ve daha birkaç kişinin evleri aranmış, eşyaları yağma edilmiştir[45].

Köyler	Para lira	Koyun	Keçi	Sığır	Beygir	Tavuk	Arpa Kile	Buğday Kile	Cuval	Halı	Kilim	Mecruh	Şehit	Esir
Saraycık	—	79	37	3	10	627	652	—	—	4	6	—	—	1
Akçabikar	70000	150	125	1	—	429	157	—	—	—	62	—	—	3
Bozalan	25300	24	117	123	14	—	348	—	50	22	16	—	—	13
Yukarı Ar.														
Yerli Mah.	—	5	—	22	3	—	48	—	—	—	9	—	—	—
Aşağı Arm.	—	13	—	—	11	—	157	68	17	16	—	—	—	—
Kapan Alan	—	—	—	—	—	—	258	—	11	3	6	—	—	—
Çaydere	—	50	—	—	2	250	3000	—	20	12	5	—	—	13
Ali beydüzü	—	65	—	15	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Y. Armutlu Muhacir Mh.	—	82	20	2	—	—	62	—	—	—	—	—	—	—
Hamidiye	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	3	—
Kızıltepe	3000	5	3	—	—	—	50	—	—	—	—	—	—	—
Karabayır	—	—	—	—	—	75	—	—	—	200	—	—	—	—
Günyarık	—	15	12	—	100	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kızılcabikar	830	89	50	129	17	—	517	645	—	27	50	—	—	—
Bozöyük K.Paşa Mh.	17500	490	878	77	14	1119	555	70	—	—	—	—	—	—
B.Yerli Mah.	15000	40	—	—	—	—	30		—	—	140	300	—	—
B.Tekke Mah.	1500	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	300	—	—
B. Çarşı	36110	94	30	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Delielmalı	—	200	20	9	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Revnak	250	130	28	18	500	75	—	—	8	18	—	—	—	—

[44] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-32.
[45] ATASE Arş. Kl: 681, D: 120, Fh: 17.

Levent Şahverdi Arşivi

24. Fırka Kumandanlığının Garp Cephesi Kumandanlığına gönderdiği 19 Şubat 1921 tarihli yazının eki cetvelde[46] Bozoyük köylerine ait Yunan mezalimi şöyledir[47]:

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere Bozöyük'ün I. İşgali sırasında, Yunan mezalimi daha çok halkın mallarına yönelik olmuştur. Bununla beraber buradan Yunan askerinin, halkın can ve namusuna dokunmadıkları hükmünü çıkarmak yanlış o lur. Daha önce de ifade edildiği üzere, yörenin I. işgali üç gün kadardır. Bu süre içerisinde belirtilen fiilleri işleyenler, daha fazla kalsalardı neler yaparlar dı? Bu sorunun yanıtı işgale uğrayan köylerin ileri gelenlerince tanzim edilen kayıp ve zararlarını belirtir tutanaklarda mevcuttur. Bu tutanakların hemen hepsi, "Türk askerinin yetişmesiyle canımızı ırz ve namusumuzu kurtarabildik" cümleleriyle son bulmaktadır. Halkın bu görüşlerinde ne kadar haklı olduklarını üzülerek belirtelim ki, daha sonraki günlerde yörenin tekrar işgallerinde tahakkuk etmiştir. Örneğin Bozoyük'ü II. işgallerinde (24 Mart 1 Nisan 1921) Yunanlılar vahşetlerine kasabayı ateşe vermekle başlamışlardır. Ayrıca, Bozöyük Nahiye Müdürü Ahmet Rasim Bey'in Garp Cephesi kumandanlığına gönderdiği 8 Nisan 1921 tarihli raporda Yunan Kumandanı'nın emriyle Alibeydüzü, Akçabikar, Karayay ve Saraycık köylerinin de yakıldığı belirtilmektedir[48]. bu arada halkın mallarının yanısıra, canlarına, ırz ve namuzlarına da saldırmışlardır[49].

Yukarıda belirtilenlerden başka II. işgali sırasında Bozöyük ve çevresinde görülen Yunan mezaliminden tesbit edebildiklerimiz köy köy şöyledir:

AKÇABİKAR KÖYÜ

Düşman işgalinden önce köylü, savaş alanı dışına kaçtıkları için can kaybı olmamıştır. Ancak Yunan askeri, köyü çeşitli yerlerden ateşlediği için 60 hanelik köyden yalnız yedi göz ev kurtulmuştur. Diğerleri yakılıp yıkılmıştır. Bu arada köyün camisi ile okulu da yakılmıştır. Köylü hayvanlarını ve diğer mallarını giderken yanlarında götüremedikleri için düşman tarafından gasbedilmiştir[50].

[46] Bu cetvel Bozöyük Nahiye Müdürü tarafından hazırlanmıştır.
[47] ATASE Arş. Kl: 686, D: 141, Fh: 45-1.
[48] ATASE Arş. Kl: 687, D: 141, Fh: 61-1.
[49] ATASE Arş. Kl: 687, D: 141, Fh: 61. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz., ATASE Arş. Kl: 659, D: (6)-54, Fh: 15-13, 14, 31-16.
[50] ATASE Arş. Kl: 686, D: 130, Fh: 1-49.

Levent Şahverdi Arşivi

ALİBEYDÜZÜ KÖYÜ

Akçabikar Köyü gibi bu köy de düşman işgalinden önce terkedilmiştir. Ancak köylü, hayvanlarını ve eşyalarını beraberlerinde götüremedikleri için, bu yönde zararları fazladır. Köy ileri gelenlerince tanzim edilen 7 Nisan 1921 tarihli tutanakta Yunanlıların vermiş oldukları zarar 118000 lira olarak tesbit edilmiştir[51]. Bu arada köylünün evleri de yakılmıştır[52].

BOZALAN KÖYÜ

İşgalinden birkaç saat önce aldıkları haber üzerine köylü, ailelerinin can, ırz ve namuzlarını korumak için mal ve mülklerini bırakarak topluca dağlara çıkmışlardır. Bu yüzden eşya ve hayvanları düşman tarafından gasbedilmiştir. 16 Nİsan 1921 tarihli tutanağa göre köylünün zarar ve ziyanı (Koyun-keçi, öküz, inek, at, kısrak ve eşya olarak) 1034 lira 890 kuruştur[53].

ÇAYDERE KÖYÜ

3. Fırka Süvari Kumandanı İbrahim Bey'in emri üzerine köylü, mal ve mülklerini bırakarak civar dağlara çıkmışlardır. Her iki taraftan vuku bulan topçu ateşinin şiddetinden evler çökmüştür.

Köye gelen düşman köyde hiç kimse göremeyince, hayvanları ve eşyayı zarar vermiştir. Bu zarar 15 Nisan 1921 tarihli tutanağa göre 1165 350 kuruştur[54].

DARIDERE KÖYÜ

Bu köy halkı da 3. Fırka Süvari Kumandanı İbrahim Bey'in emri üzerine, mal ve mülklerini bırakarak dağlara çıkmışlardır. 16 Nisan 1921 tarihli tutanak'ta belirtildiğine göre köylünün zararı 83700 liradır[55].

DARIDERE YUKARI MAHALLESİ

Bu köyün halkı da diğer köylerde olduğu gibi düşman gelmeden önce dağlara çekilmişlerdir. Bu yüzden can kaybı olmamıştır. Ancak düşman

[51] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-1.
[52] ATASE Arş. Kl: 687, D: 141, Fh: 61-1.
[53] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-65.
[54] Zararı olan kişilerin isimleri için bkz., ATASE Arş. Kl: 686, D: 130, Fh: 1-67.
[55] ATASE Arş. Kl: 686, D: 130, Fh: 1-67.

Levent Şahverdi Arşivi

köylünün mal ve mülküne zarar vermiştir. Bu zarar, 16 Nisan 1921 tarihli tutanak ekinde sunulan cetvele göre 83700 liradır[56].

DELİELMACIK KÖYÜ

Düşmanın ikinci işgalinde en fazla zarar gören köylerden birisi de Delielmacık köyüdür. Bu köyden 8 kişi düşman tarafından şehit edilmiştir. Ayrıca köylünün mal ve mülküne verilen toplam zarar, 714200 liradır[57]. Alınan malların dağılımı ise şöyledir:

202 keşi, 40 koyun, 7 öküz, 29 inek, 7 beygir, 200 kile arpa, 58 kile bulgur ve nohut ve 1000 lira değerinde kıymetli eşyadır[58].

GÜNYARIK KÖYÜ

Köy halkının ileri gelenlerince tanzim edilen 14 Nisan 1921 tarihli tutanakta Yunan vahşeti şöyle belirtilmektedir.

"Düşman tarafından köyümüz işgal olundu. İşgalden evvel eşyalarımızı, hayvanlarımızı bırakarak dağlara ve civar karyelere (köylere) kadınlarımızla kaçarak köyü tahliye ettik. Köyümüzde 15-20 ihtiyar kaldı. Düşman kaçıncaya kadar böylece dağlarda, bayırlarda kaldık. Düşman hayvanatımızdan 224 koyun, 64 keçi, 66 tiftik keçisi, 86 sığır, 2 manda, 11 beygir, 6 merkep, bir tane kalmayıncaya kadar kümes hayvanı ve muhtelif eşyayı almışlardır. Hesaba göre bunların değeri 220500 kuruş etmektedir. Köyde kalanlar, düşmanın işkencesine maruz kalmışlardır. Para için bir kaç defa kesmeğe yatırmışlar, envai zulüm görmüşlerdir. Camiden ve evlerden aldığı Musaf-ı Şerifi ve Cüz'ü şerif yapraklarını envai pisliklerle yok ettiler. Bunları abdesthanelere (tuvaletlere) attılar. Evlerde kalan eşyaların üzerine pislikler sürmek ve dahi bir evde pislikler üzerine ekmekleri koymuşlardır. Evlerin pencerelerinin camlarını, kapılarını kırmışlardır. Hamd olsun kaçarken ataşe vermeyi fırsat bulumadı. Askerimiz erişti. Köy yanmaktan kurtuldu"[59].

Bilecik Tetkik Heyeti'nin raporunda ise köylünün zararı, 4375 lira olarak tesbit edilmiştir[60].

[56] ATASE Arş. Kl: 686, D: 130, Fh: 1-67.
[57] Zarara uğrayan kişilerin adları için bkz., ATASE Arş. Kl: 686, D: 130, Fh: 1-60.
[58] ATASE Arş. Kl: 686, D: 130, Fh: 1-63.
[59] ATASE Arş. Kl: 686, D: 130, Fh: 1-36.
[60] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-2.

Levent Şahverdi Arşivi

HAMDİYE KÖYÜ

İşgalden önce köy tahliye edilmiş ise de, arkadan yetişen düşman, geride kalanlardan 14 kişiyi şehit etmiştir. Köyde hiç kadın bırakılmadığı için tecavüz vaki olmamıştır. Ancak düşman köyde bulduğu hayvanları ve arpayı gasbetmiştir. Köylünün toplam zararı, 1262 liradır[61].

KAPANALAN KÖYÜ

Türk askeri yetkililerce verilen emir üzerine halk çevre köylere çekildikten sonra, Kapanalan köyü işgal edilmiştir. Bu yüzden köylünün can kaybı yoktur. Ancak köylünün mal ve mülküne 533320 kuruşluk zarar verilmiştir[62].

KARABAYIR KÖYÜ

Bu köy de düşman gelmeden önce boşaltılmıştır. Ancak köylünün arabaları hükümetin emrinde olduğu için eşyaları köyde kalmış ve düşman tarafından yağma edilmiştir. 52 hanelik köyün muhtelif mahalleri yakılmıştır. Bu cümleden olarak, 23 ev bütün müştemelatıyla, 10 göz samanlık tamamiyle yanmıştır. Köyün diğer evleri de tahrip edilmiştir. Bu arada Yunan askeri köylünün 200 kadar koyun-keçisini, 20 sağırını, bütün tavuklarını ve zahiresini almıştır[63].

KIZILTEPE KÖYÜ

Köy boşaltıldıktan sonra işgale uğramıştır. Bu köyde düşmanın vermiş olduğu zayiat (9 Nisan 1921 tarihli tutanağa göre) 9185 liradır[64].

KUYUPINAR KÖYÜ

Halk aileleriyle birlikte civar köylere çıktıktan sonra köy düşman tarafından işgal edilmiştir. Düşmanın bu köye verdiği zarar 230 lira 300 kuruştur[65].

[61] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-10.
[62] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-68.
[63] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-51.
[64] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-9.
[65] Zarar verilen eşya ve şahıslar hakkında bilgi için bkz., ATASE Arş, Kl: 686, D: 136, Fh: 1-65.

Levent Şahverdi Arşivi

REVNAK KÖYÜ

Bu köy halkı da köylerini işgalden önce terkettikleri için can kaybı olmamıştır. Ancak düşman, 38450 lira tutarında köylünün malına zarar vermiştir[66].

C. PAZARYERİ (PAZARCIK) MERKEZ VE KÖYLERİNDE YUNAN MEZALİMİ

Yunan zulmüne uğrayan yerlerden birisi de Pazaryeri ve çevresi halkıdır. Bu cümleden olarak Pazaryeri merkezinde 24 kişi şehid edilmiştir[67]. Ayrıca halkın malına ve ırzına da saldırılmıştır. Garp Cephesi Komutanlığının 16 Şubat 1337 (1921) tarihli raporunda birinci işgal sırasında Yunanlıların verdiği zarar-ziyan şöyle gösterilmektedir:

	Koyun	Keçi	Öküz	İnek	Manda	Beygir	Merkep	Araba
Pazarcık Nahiyesi	106	—	—	—	—	2	—	—
Merkez	16	10	—	—	—	—	—	—
Ahmetler	3	—	9	—	—	3	—	—
Kızanlı	25	10	2	24	—	—	—	—
Arpadere	—	—	—	—	—	3	—	—
Karaköy	7	—	—	2	—	3	1	—
Kınık	134	142	6	—	—	3	—	5
Güde	35	—	—	—	—	—	—	—
Nazif Paşa	113	70	17	28	—	—	3	—
Elmalı Kebir (Büyükelmalı)	240	105	78	113	16	7	—	—
Gümüşdere	110	83	22	15	—	—	—	—
Küçükelmalı	11	5	—	1	—	—	—	—
Bahçe Sultan	60	70	—	2	—	—	3	6
Bulduk	—	—	—	—	—	1	—	—
Burçak	10	10	—	—	—	—	—	—
Karadere	5	10	—	—	—	—	—	—

[66] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-62.
[67] ATASE Arş. Kl: 687, D: 141, Fh: 5.

Levent Şahverdi Arşivi

Yunan askerleri yukarıda belirlenen hayvanlardan başka arpa, saman, bulgur, yağ gibi yiyecekler de almışlardır[68].

Sonraki işgallerde Yunan zulmünün daha da şiddetlendiğini görüyoruz. Nitekim ikinci işgali sırasında Pazaryeri merkezinde Batı Cephesi I. Tümen Komutanlığı Tahkik Heyeti'nin 15 Nisan 1921 tarihli raporunda bildirildiğine göre, halkın pek çoğuna dayak atılmıştır. Bu arada 4 kişiyi şehit etmişler, 6 kişiyi silahla yaralamışlar, bir kadının ırzına geçmişler, 102 kişiyi de beraberlerinde götürmüşlerdir. Aynı raporda, Yunan askerinin Pazaryeri halkına verdiği zarar ve ziyan da;

Yakılan Ev: 1, Yakılan Samanlık: 1, Tahrip Edilen Değirmen: 1, Manda: 70, Öküz: 134, İnek: 7, Koyun-keçi: 90, Beygir: 10, Arpa: 1580 kile, Araba: 102, Yakılan Araba: 5, Gasp olunan Zati Eşya Değeri: 1380 lira, Diğer Eşya Değeri: 774 500 lira, Gasp Olunan Para: 350 lira olarak tesbit edilmiştir[69].

Daha sonraki günlerde tanzim edilen bir başka raporda da Pazaryeri merkezinde 36 evle birlikte 7 dükkanın Yunanlılar tarafından yakıldığı belirtilmektedir[70].

Pazaryeri çevresinde görülen Yunan zulmünden tesbit edebildiklerimiz köy köy şöyledir.

AHMETLER KÖYÜ

Ahmetler Köyü, 24 Mart 1921'de işgale uğramıştır. Köy halkının 12 Nisan 1921 tarihli tutanağında Yunan askerinin yaptıkları şöyle belirtilmektedir:

"... Hacı Ahmet oğlu Hasan'ın beygirini, Güveşçi oğlu Mehmet Çavuş'un takımıyla bir atını, Hacı Bekir oğlu Osman Ağa'nın takımıyla kızrağını, İmam oğlu Mustafa'nın bir öküzünü koşulu olarak aldılar. Bununla beraber köyümüzden hayvanlarımız için satın alınan 200 liralık samanı gasbetmişlerdir Düşman Ricaat gününe kadar hatsız hesapsız tavuk, yumurta, kaz ve hindiyi yağma ettiler. Ahali'den Sarı Mustafa'nın evine cebren girerek üzerindeki parasını aldılar. Köylünün birbirine yardım ve muavenet etmesi ve istedikleri herşeyi vermesi sayesinde köyümüzü

[68] ATASE Arş. Kl: 687, D: 141, Fh: 45-3.
[69] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-56.
[70] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-38.

Levent Şahverdi Arşivi

yaktırmaktan ve gerekse katl ve ırza tecavüz gibi halleri menettik. Askerlerimizin yetişmesi üzerine ahalimiz düşmanın zulmünden kurtuldu"[71].

Garp Cephesi I. Tümen komutanlığı Tahkik Heyeti'nin 15 nisan 1921 tarihli raporunda ise, Yunan askerinin Ahmetler Köyünden 200 liralık saman, 3 beygir, 28 karasığır, 14 araba, 13 koyun-keçi, 200 kile arpa, 100 lira ve 100 lira değerde kıymetli eşyayı gasbettikleri belirtilmektedir[72].

BÜYÜK ELMALI (ELMALI KESİR) KÖYÜ

Bu köy de Ahmetler köyü gibi 24 Mart 1921'de işgale uğramıştır. Köy İhtiyar Heyeti'nin 14 Nisan 1921 tarihli tutanağında Yunan zülmünden şöyle sözedilmektedir:

"1- Düşman 24 Mart 1337 (1921)de köyümüze gelmiştir.

2- Düşman karyemiz ahalisini binbir türlü işkence etmiştir. Ez cümle yukarı mahallede Hoca Molla Hasan Efendi'nin sağ kolunun darp neticesinde kırıp alana yatırmışlardır. Yine karyemizden Kara Osman'ın oğlu Mehmet, Hacı Karazade Zekeriya, Kara Osman Oğlu Hasan, İsmail Ağa oğlu Ali, Hacı Mehmet oğlu Muhsin, Kasım ve Hasan, Sağır İbrahim, Acı İmamın Ahmet, Hayrullah'ın Hasan, Hayrullah'ın Ömer Hafız, İdris'in İsmail, Hacı Ali Hasan, Fevzi Ali Osman Ağaları tüfenk ve odunlarla darp ederek yerlerde süründürdükleri ve herbirinin ölüm derecesinde bitkin düştükleri ve bin türlü işkenceye uğramışlardır.

3- Bu defa düşman karyemizi yakmakla tehdit ederek kıymetli eşyayı ve birçok davarı ve hayvanı (45800 kuruşluk) zarar vermişlerdir.

4- Yukarı mahalle muhtarı İmam Halil oğlu Mehmet Ağa'yı darp ve işkence ederek hanesindeki 370 lirasını gasp ve bir çok eşyasını almışlardır.

5- Adem Hocazade İbrahim ile Şakiroğlu Salih'i darp ve eşyasını almışlardır"[73].

GÜMÜŞDERE KÖYÜ

Bu köy halkı da Yunan zulmünü görmüştür. Bu cümleden olarak, Köy İhtiyar Heyeti'nce Garp Cephesi 4. Alay Komutanlığı Tahkik Heyeti Başkanlığına gönderilen tutanakta;

"... Köyümüzden 24 haneyi yakmışlar, bir kısmını da yıkmışlardır. 125 haneden 20 hane kalmıştır. Hanelerde bulunan eşya ve zahireyi alıp gö-

[71] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-21.
[72] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-55.
[73] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-28.

Levent Şahverdi Arşivi

türmüşlerdir... Fethullah oğlu Ahmet Ağa'yı ... Camii Şerifte işkence ile kollarına kütüke bağlamak suretiyle dövmüşlerdir..." denilmektedir[74].

KARAKÖY KÖYÜ

Köy halkı düşman gelmeden önce çevre köylere kaçtıkları için can kaybı olmamıştır. Ancak düşman köylünün malına zarar vermiştir. Köy İhtiyar Heyeti'nin 14 Nisan 1921 tarihli tutanağına göre 120 haneden ibaret olan köy, Yunan askerlerince ateşe verilmiştir. Bu esnada 11 Samanlık, 3 dam ve 33 evde eşyasıyla birlikte tamamen yanmıştır. Ayrıca köylünün 185 sığırı ve 3700 davarı gasbedilmiştir[75].

Garp Cephesi Komutanlığı Tahkik Heyetinin 15 Nisan 1921 tarihli raporuna göre; Pazaryeri köylerinde kuyan zulmü şöyledir.

1- Arpadere Köyü tamamen yanmıştır. Düşman tarafından köy halkının pekçoğu döğülmüştür. Yunan askerleri köyden 70 hayvan birlikte erzak ve 150 lira almıştır.

2. Tepe Köyü'nden Zaam İsmail'in kızı silahla sağ kolundan vurulmuştur.

3- Büyük Elmalı Köyünden altı (6) bin kadar düşman piyade askeri geçmiştir. Köy yağma edilmiş ve yakılmıştır. Köy halkından birçokları sopa ve tüfekle kolları kırılmıştır. Köyden iki kişiyi arabasıyla götürmüştür. Sağ olup olmadıkları bilinmemektedir. Ayrıca düşman köyden işkence ile 45700 liraya aşkın para almıştır.

4- Burçalık Köyü tamamen yanmıştır. Köy namına bir şey kalmamıştır. Köyü 200 kadar düşman atlısı basmıştır. Bu esnada köy halkından bir kişi Yunan eskerlerince şehit edilmiştir. Burada bir çok tahribat yapılmıştır. 43500 kuruşluk zarar ve ziyan vardır.

5- 125 haneli Gümüşdere Köyü yakılmıştır. Yalnız 20 ev kalmıştır. Köyden dövülen çoktur.

6- Bahçe Sultan tamamen yanmıştır. Köyde ahali namına hiç bir fert yoktur.

7- Latif Paşa tamamen yanmıştır. Ancak üç ev kalmıştır. Ahali yoktur[76].

[74] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-37.
[75] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-50.
[76] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-54.

Levent Şahverdi Arşivi

D. SÖĞÜT MERKEZ VE KÖYLERİNDE YUNAN MEZALİMİ

Yunanlılar ilk olarak 26 Mart- 1 Nisan 1921 arası 6 gün, ikinci olarak da 4 Ağustos 1921 - 4 Eylül 1922 arası 13 ay süreyle Söğüt'ü işgal etmişlerdi Yunanlılar diğer işgal ettikleri köy, kasaba ve şehirlerde olduğu gibi burada da pek çok insanlık dışı davranışlarda bulunmuşlardır. Söğüt halkının ileri gelenlerince[77] hazırlanan 10 Nisan 1921 tarihli raporda, bu Yunan mezalimi özetle şöyle belirtilmektedir:

"1- Paşaağaların Dursun (Hıfzıhüseyin Mahallesi'nden Fabrikatör Remzi Efendi'nin büyük validesi) Hanım ile Cami-i Kebir Mahallesinden Tahsildar Mehmet Efendi'nin validesi Hatice Hanım süngülenmek suretiyle öldürülmüşlerdir. Dursun Hanım'ın feryadına karşı kahkahalarla gülerek eğlenmişlerdir.

Yine Cami-i Kebir mahallesinden Hacı... Efendi'nin onüç yaşında..... nın bikirini izale ederek beraberlerinde götürmüşlerdir. Aynı mahalleden Şaheste Hanım ile Çimenlik mahallesinden Emirlerin İbrahim'i birçok işkenceyle feci şekilde öldürerek, her ikisinin de evlerini yakmışlardır.

2- Çimenlik mahallesinden Kasap Hacı Emin, Hıfzıhüseyin mahallesinden eski Tahrirat Katibi Mustafa Efendi, Camii-i Kebir mahallesinden de Kızıloğlu Rüştü düşman tarafından alınıp götürüldüğü veya öldürüldüğü tesbit edilmediğinden, yaşayıp yaşamadıkları bilinmemektedir. Aşçı Ahmet Çavuş, dövülmek suretiyle öldürülmüş ve cesedi yakılmıştır.

3- Sekizyüz kadar müslüman evi yakılmış ve eşyaları da yağma edilmiştir.

4- Üç cami üç mescit, iki medrese bir dergah-ı şerifle birlikte içerisine 40 erkek ile 60 kadın doldurulmak suretiyle Cami-i Kebir (Büyük Cami) yakılmıştır. Caminin taştan yapılmış olması sebebiyle mazlumlar büyük bir faciadan hayatlarını kurtarmışlardır. Mebus Halil Efendi'nin babası İbarih Efendi feci şekilde dövülerek parası alınmıştır.

5- Ertuğrul Gazi Hazretlerinin türbesi üzerindeki sanduka kırılmak suretiyle kaldırılmış ve mübarek mezarı kazılmıştır. Ayrıca, üzerinde ası-

[77] Bunlar şu zevattır; Belediye Reisi Mehmet Ragıp, Azalar; Mehmet, Niyazi, Abdullah, Ali Vehbi, Jandarma Kumandanı İhsan Muhacir ahalisinden Mehmet Fazlı Beytullah, Tahsildar-ı Sabık Niyazi, Söğüt Biga kura Vergi Katibi Ömer Fevzi, Liva Meclis-i Umum-i Azası'ndan Hilmi, Muhacir Raif Ağa, Sait Ağa, Semirzade İbrahim, Halil Bekiroğlu Rıfat, ve M. İsmail, Meşayih-i Nakşiden İsmail, Hacı Sait Efendizade Mehmet.

Levent Şahverdi Arşivi

lı lamba kırılmış bu billur parçalarından haç işareti yapılmıştır. Bu arada Kur'an-ı Kerimler yırtılarak ayaklar altında çiğnenmiş, özetle türbenin içerisine çeşitli pislik dökülmüş ve bu vahşeti yazmak kalemin gücü yetmeyeceğinden gözle görülerek anlamamak ve yunan vahşetine karşı lanetler yağdırmamak kabil değildir.

6- Türbenin etrafında bulunan binaların hepsi yakılmıştır. Bu arada Ertuğrul Gazi Hazretlerinin Zevce-i muhteremelerinin (Saygıdeğer eşlerinin) kabri üzerindeki demir parmaklık tahrip edilerek kabri kazılmış ve bir çok yerlerinde haç işareti dikilmiştir. Ayrıca Osman Gazi Hazretlerinin vefat ettiği mahalli gösterir abide yıkılmış ve etrafına kalemin yazamayacağı çeşitli pislik dökülmüştür. Türbede bir müslüman kadının ırzına geçilmiş ve memeleri kesilmek suretiyle orada öldürülmüştür.

7- Söğüt'ün merkezinde 350 (üç yüz elli)yi aşkın han, dükkan ve fırın eşyalarıyla birlikte yakılmıştır... (bu arada) kutsal yapılar, müslümanların sığınakları olan evler, de ... eşyalarıyla beraber yakıldığı gibi tahliye sırasında kaçamayan mazlum müslümanların bir kısmı öldürülmekle, genç kızların bikri izale olunarak beraberlerinde götürmüşlerdir... Kasabadaki müslümanların hepsinin mal ve mülkü zaptedilmiş, kendileri de darp, hakaret ve çeşitli işkence edilmek suretiyle zulme uğramışlardır. Kura katibi Osman Efendi, Sabık Tahsildar Niyazi Efendi ile Hacı Sait Efendi'nin Mehmet Efendi gibi ileri gelenlerle eski muallimlerden Emin Turgut Efendi boğulma tehlikesi geçirmişlerdir. Evler Yunanlılar tarafından karpit dökmek suretiyle kasten yakılmıştır...[78]

61 nci Tümen Komutanı Albay İzzettin Bey'in Garp Cephesi Komutanlığı'na gönderdiği 15 Nİsan 1921 tarihli raporunda da Yunan Mezalimi şu tüyler ürpertici cümlelerle dile getirilmektedir:

"... Söğüt, Yeniköy, Sıraca, Aşağıköy, Akçapınar, Karabayır köylerinde düşman yangınlar çıkartmış, Yeniköy kamilen yakılmış, diğer köylerde pek az hane kalmıştır. Söğüt Ertuğrul Türbesi'nin şimdiki görüntüsü pek acı vericidir. İstilâya uğrayan köylerin harp bölgesi haricine çıkaramadıkları hemen bilümum hayvanatı, düşman tarafından sürülüp götürülmüş veya yedirilmiştir. Hububat ve yiyecekler de tamamen yağma edilmiştir. Camilerden aldıkları Kur'an-ı Kerimleri yırtıp abdesthanelere atmış ve pisletmişlerdir... Yerli Rumların iştirakiyle eşyalar yağma edilmiş ve paraları üzerlerinden alınmış, Söğüt'ten Şahine Kadın, Fabrikatör Sabri Efendi'nin büyük validesi Dursun, Tahsildar Mahmut Efendi'nin va-

[78] Bu raporun tam metni için bkz., ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-11 Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl: 41, Sayı: 93 (Ocak 1992) Belge No: 2400.

Levent Şahverdi Arşivi

lidesi Hatice Hanımlar birçok işkence ile şehit edilmiştir ve bu üç kadını Söğüt Kasabası yangınında yakmışlardır. Hacı... evlatlığı on üç yaşlarında...'nın bikrini izale etmişler (kızlığını bozmuşlar) ve beraberlerinde götürmüşlerdir. Söğüt erkeklerinden Ahmet Çavuş, Emirlerin İbrahim darp etisiriyle şehit düşmüşler, Sabık Tahrirat Katibi Mustafa, Kasap Hacı Emin ve Kızıloğlu Rüştü de düşman tarafından götürülmüştür... Ertuğrul Türbesi'nde bir İslam kadınını tecavüz edildikten sonra memeleri kesilmek suretiyle şehit edilmiştir. Zeyve köyünden civar ormanlarında saklanan kadınları saklandıkları yerde yakalanarak kötü uygunsuz işler yapmışlar. Yeniköy'den hasta ve sakat olduklarından çıkamamış olan Şeyh Ahmet oğlu Ali Molla, Hali oğlu Ali Ağalarla ve Alilerin Mustafa validesi Fatma kadın gayet feci bir surette şehit edilmişler ve naaşları köyde bulunmuştur. Söğüt'ün Burçak köyünden Kargacıoğullarından Kamil, para için rovelver ile beyni parçalanarak şehit edilmiştir. Küplü'nün Beydemir Köyünden Molla Abdullah Efendi'yi, Musa Mehmet oğlu Ali, Yetim Ahmet ve Hacı Mustafa Ağaları şehit etmişlerdir. Henüz düşman yarasını taşıyan bir çok ihtiyar erkek ve kadın vardır"[79] denilmektedir.

Yukarıda belirtilenlerden başka Söğüt ve çevresinde görülen Yunan zülmünden tesbit edebildiklerimiz köy köy şöyledir.

BORÇAK KÖYÜ

Bu köy halkından kırkbeş yaşlarında Karaağaçoğullarından Süleyman oğlu Kamil parasına tamahen şehit edilmiştir. Fehimak Ali de sopa ile dövülerek işkenceye maruz kalmıştır. Köyden, Çırak Halil, Bekir oğlu Halil, Hacı Halil oğlu Hasan, Tatar Hasan, İmam Hacı Hafızın Hüseyin Efendi, Hacıberber oğlu Hüseyin Usta, Gavazı Ali ve Mustafa, Zeytin Mehmet, Uzun Ali oğlu İsmail, Kara İmam oğlu Molla İbrahim, Kanbur oğlu Ali, Hacı Mehmet gibi bazılarının da toplam 250 koyun ve keçisini, 17 sığırını, 4 merkebini, 30 kile arpasını almışlardır. Ayrıca köyde bulunanlardan 21700 kuruş gasbetmişlerdir[80].

HAYRİYE KÖYÜ

Köy harp dahilinde kaldığı için bütün evleri yıkılmıştır. Hayvanlar düşman gelmeden önce kaçırıldığı için Yunanlılar sadece dört hayvan ala-

[79] ATASE Arş. Kl: 687, D: 141, Fh: 69, 1, 69-2, 69-3 Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl: 41, Sayı: 93, (Ocak 1992) Belge No: 2404.

[80] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1.

Levent Şahverdi Arşivi

bilmişlerdir. Bununla beraber, caminin halı ve kilimleriyle, evlerde buldukları diğer eşyayı yağma etmişlerdir[81].

SAVCIBEY (AKTAŞ) KÖYÜ

Köy düşman işgalinden önce boşaltıldığı için can ve mal kaybı olmamıştır. Evler yakılmamıştır. Bununla beraber köylünün bir hayli eşyası zarar görmüştür[82].

KAMURANTEKKE (DORUK) KÖYÜ

Köyde 25 ev Yunanlılar tarafından yakılmıştır. Bu arada eşya ve zahire de gasbetmişlerdir. Hayvan ve insan zayiatı yoktur[83].

HABİTABAT KÖYÜ

Düşman işgalinden önce, hayvanlarını ve kıymetli eşyalarını Sakarya'nın öbür tarafına naklettiklerinden pek fazla zayiat olmamıştır. Köyde kalanlar Yunanlıların hakaret ve işkencelerine maruz kalmışlardır. Her gün köye gelen Yunan askerine tavuk ve yumurta vermek zorunda bırakılmış ve böylece evlerini yakılmaktan kurtarmışlardır. Bu arada daha fazla işkence görmemek için zaman zaman aralarında para toplayarak Yunan askerlerine vermek zorunda kalmışlardır[84].

KÜRE KÖYÜ

Köy düşman kuvvetlerinin ayağı altında kalmıştır. Yunan askerleri köyün ileri gelenlerinden Muhtar Halil Ağa, Hatip Hüseyin Efendi, Emekli Yüzbaşı Hüseyin Efendi, Hafız Ahmet Efendi adlarındaki kişilere tehdit ve hakaret etmek suretiyle para almışlardır. Nitekim 27 Mart 1921'de köye gelen Yunan askerleri köylüden 200 lira para istemişlerdir. Köylüler "bu köy fakir bir köydür. Bu kadar para bulamayız. deyince köy yanındaki bir iki evi kundaklamaya kalkmışlar hatta ateşe vermişlerdir". Köylü istedikleri parayı vermek suretiyle kurtulmuştur. Bu arada köyden tavuk ve yumurta da almışlardır[85].

[81] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-58.
[82] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-59.
[83] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-79.
[84] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-16.
[85] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-16.

Levent Şahverdi Arşivi

SIRHOCA KÖYÜ

25 Mart 1921'de köye gelen Yunan askerleri 70 haneden ibaret olan köyün cemisi ile, 48 hanesini ve okulunu eşyalarıyla beraber yerle bir etmişlerdir. Ayrıca köy halkından Bayraktar oğlu Ali, Hacı Hayri'nin Mehmet, Koca Ali'nin Süleyman ve Sarı Hasan'ın Abdullah'a ait çok sayıda hayvanı gasbetmişlerdir. Köy ahalisi daha önce tedbir aldığından ırz ve namuslarını korumuşlardır[86].

HAMİDİYE KÖYÜ

Yunan askerleri, bu köyden 14 kişiyi çeşitli işkencelerle şehit etmişler. Köyde bulunan çok sayıdaki hayvanı gasbetmişlerdir. Ambarlarda buldukları zahireyi de almışlardır. Verdikeri zararın değeri, 126200 lira civarındadır[87].

ZEYVE (DEREBOYU) KÖYÜ

Köy heyetinin 10 Nisan 1921 tarihli tutanağına göre Yunanlıların burada işledikleri insanlık dışı fiilleri de şöyledir;

"1- Halkı 25 Mart 1921 günü köy camiine toplayarak şimdi hepinizi yakacağız, para çıkarınız tehdidiyle bütün halk soyulmuş, göze dokunur elbiseleri gasbedilmiştir.

2- Bütün evlere girilerek kıymetli eşyalar yağma edilmiştir. Bu arada caminin kilimleri de alınmıştır. Derelere kaçırılan hayvanlar dahi toplanarak Söğüt'e nakledilmiştir.

3- Dağlara, ağaçlıklar arasına kaçan köy kadınlarının bir kısmı basılarak ırz ve namuslarına tecavüzatta bulunulmuştur.

4- Köyün bütün hububatı yağma edilmiştir. Yiyecek hiçbir şey bırakmamışlardır. Gidecekleri gün taşıyamadıkları un, makarna, erişte gibi yiyecekleri çamur, kül içine atmışlar, içlerine pislik karıştırmak suretiyle yenmez hale getirmişlerdir.

5— Köyde keçi, koyun öküz, tavuk horoz vs. hiç bir hayvan bırakmamışlardır.

6- Köyde kalanlardan dayak yememiş işkence görmemiş kimse yoktur. Yetmişlik ihtiyar kara Hasanoğlu Ahmet Ağa'nın sırtı kanlar içindedir. Kara Mehmet oğlu Mustafa'nın kafasında da ayrıca yara vardır.

[86] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-8.
[87] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-10.

Levent Şahverdi Arşivi

7- Köyden, İsmail, İbrahim Çolak oğlu İbrahim Çavuş ve Kara Ali Oğlu Hasan'ı beraberlerinde götürmüşlerdir. Ne yaptıkları malum değildir"[88].

DÖNMEZ KÖYÜ

Söğüt'ün işgalinden üç gün sonra yerli rumların kılavuzluğunda köye gelen Yunan askerleri; 127 inek, 65 öküz, 18 beygir, 20 merkep, 90 koyun-keçi, hesapsız tavuk, yumurta toplamışlardır. Bu arada ambarlardaki zahireyi, caminin kilimlerini, köyde bulunan arabaları, gasbetmişlerdir. Köyde dayak yemeyen kalmamıştır. Kesmeye yatırdıkları, Hacı Mehmet Ağa'dan 210, Hacı Hüseyin Ağa'dan 30 lira almışlardır. Köyden bir kişiyi kurşunla yaralamışlardır[89].

KIZILSARAY KÖYÜ

Düşman gelmeden önce köy boşaltılmıştır. Köyde kalan iki kadından birisi kolundan süngülenmiştir. Köyde buldukları hayvanları gasbetmişlerdir. Camii'nin kilimlerini almışlar, Kuran-ı Kerimleri tuvaletlere atmışlardır[90], Köyden üç kızın bikrini izale etmişlerdir[91].

Ertuğrul (Bilecik) Sancağı Mutasarrıfı Salih Bey'in Garp Cephesi Komutanlığı'na ve Dahiliye Vekaleti'ne gönderdiği 17 Nisan 1921 tarihli raporuna göre; Söğüt merkezinde 631 Ev, 606 dükkan, 18 Han, 4 camii, 2 Medrese, 1 Fetvahane, 1 Çamaşırlık ve 1 Okul Yunanlılar tarafından yakılmıştır[92]. Bu arada "Hakim'in Ceza Reisi'nin Müftü'nün, Başkatip Mülkiye Baytarı'nın ve bilumum Memurin-i mülkiye ve maruf (tanınmış) tüccarın hane ve dükkanları yağma edilmiştir. Ayrıca Muratdere, Saraycık ve bu civar köylerden ikiyüze yakın kişiyi esir alıp götürmüşlerdir[93]. Bu cümleden olarak, Küre Köyünden, Hoca oğlu Mustafa, Hacı Abdullah oğlu Ali Osman, Yetim oğlu Hasan, Ali Osman oğlu Ali'yi İzmir'e kadar götürüp, bunlardan Ali ile İsmail küçük oldukları için burada serbest bırakılmışlardır. Yetim oğlu Hasan sakat edilmiştir. Mustafa ile Ali Osman ise, Atina'ya götürülmüştü[94].

[88] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-11.
[89] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-29.
[90] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-49.
[91] ATASE Arş. Kl: 681, D: 120, Fh: 17.
[92] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 1-72.
[93] ATASE Arş. Kl: 686, D: 120, Fh: 17, *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Yıl: 31, Sayı: 93 (1-1992) Belge No: 2396.
[94] ATASE Arş. Kl: 686, D: 136, Fh: 180.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'ÜN KAYSERİ'Yİ ZİYARETLERİ

Yrd. Doç. Dr. KEMAL GÖDE

Mustafa Kemal Paşa, Millî Devlet kurma yolunda, 19 Mayıs 1919 tarihinde *Türk Millî Mücadele Hareketi*'ni başlatmak üzere Samsun'a çıktıktan sonra, 22 Mayıs 1919 tarihli ilk resmi raporunda; Türk Milleti'nin yabancı himâyesini istemeyeceğini ifâde ile Millî Mücadelemizin ve Cumhuriyetimizin kuruluşuna esas olan şu cümleyi dost düşman herkese duyurmuştur. *"Millet birlik olup, hâkimiyet esasını ve Türklük duygusunu hedef seçmiştir."* 26 Mayıs 1919'da Havzalılar ile yaptığı sohbette ise, Mustafa Kemal Paşa: *"Hiç bir zaman ümitsiz olmayacağız ve memleketimizi kurtaracağız."* diyerek, Türk Milletini iç ve dış düşmanlara karşı millî mücadeleye davet etmiştir.

Havza'dan mülki âmirlere ve komutanlara göndermiş olduğu bildiriyle işgâl hareketlerine ve özellikle İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesine karşı millî gösteriler yapılmasını ve bu gösterilerin Türk ve Dünya kamuoyuna telgraflarla duyurulmasını istemiştir. Bu cümleden olmak üzere; Kayseri'ye de *"Ordu Müfettişi Mustafa Kemal"* imzasıyla 28 Mayıs 1919 tarihli Havza çıkışlı bir telgraf gelmiştir. Kayserililer, İzmir'in işgâlinin tel'in ve protesto edilmesi yolunda, millî mitingler yapılmasını isteyen Mustafa Kemal Paşa'nın bu tarihî emrine hemen uymuşlar ve miting yapmak üzere teşebbüse geçmişlerdir. Fakat, bu millî teşebbüse, zamanın Kayseri Mutasarrıfı izin vermemiş ve böylece de, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini lânetlemek üzere, ülkenin pekçok yerinde açık hava mitingleri yapılmasına rağmen Kayserililer, bu millî heyecanlardan mahrum bırakılmaya çalışılmıştır. Ancak Kayserililer, İzmir'in işgaline karşı uyanan bu millî heyecanlarını, Kiçikapı semtindeki Aynalı Gazino'da yapılan bir toplantıda ortaya koyarak, Türk Milleti'nin müşterek tepkisine katılmaktan geri kalmamışlardır[1].

Millî mücadele yolunda Kuvay-ı Milliye ruhunun ilk kıvılcımı olan bu Aynalı Gazino toplantısından sonra, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da-

[1] Kalaç, Ahmet Hilmi: *Kendi Kitabım,* Ankara 1960, s. 147; Ahmet Vehbi Ecer, "Millî Mücadele'de Kayseri", *Kayseri Kültür ve Sanat Haftası Tebliğleri,* s. 44 ve Aynı Müellif, "Mustafa Kemal Paşa'nın Heyet-i Temsiliye Reisi olarak Kayseri'ye Gelişi" *Erciyes Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,* Sayı 4. Kayseri 1987, s. 99.

Levent Şahverdi Arşivi

ki faaliyetlerini ve tamîmlerini Kayserililer, Ahz-ı Asker Kalem Müfettişi Binbaşı Fehmi Bey aracılığıyla günü gününe öğrenmeye ve Türk Millî Mücadele Hareketi'ne gönül vermeye başlamışlardır.

Türk Milletinin istiklâlilini, yine Türk Milletinin azim ve kararının kurtarması için teşkilatlanmak üzere, Sivas'ta millî bir kongre toplanması hususunda yapılan milli davet özelliğinde olan Amasya Tamimi'ni kaleme alan Mustafa Kemal Paşa, *"Millî sınırlar içinde vatan bir bütündür, asla ayrılık kabul etmez"* hükmünü kabul eden Erzurum Kongresi'ne ve bütün millî cemiyetleri *"Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"* ismi altında birleştiren Sivas Kongresi'ne başkanlık etmiş ve her iki Kongrede de seçilen Temsil Heyeti ile Anadolu'da millî bir devlet ve hükümet kurulacağını göstermiştir.

Mustafa Kemal Paşa *Amasya Tamimi, Erzurum* ve *Sivas Kongreleri*'nde alınan kararlarla ortaya çıkan millî hareketin ve kuvây-ı milliye ruhunun iyi anlaşılabilmesi için Sivas'ta 14 Eylül 1919'da *"İrâde-i Milliye"* isimli bir gazete yayınlatmıştır.

Bilindiği gibi, Mustafa Kemal Paşa tarafından yayınlanan 22 Haziran 1919 tarihli Amasya Tamimi ile her yerden üçer delegenin seçilip, Sivas'a gönderilmesi istenmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya Genelgesi'ndeki bu delege isteği konusunda bir karar vermek için Kayseri ileri gelenlerinden 40-50 kişi, Ağustos ayında Aşcızâde Mehmed Bey'in İçerişar Mahallesi'ndeki evinde toplanmışlardır. Toplantıya Kâtipzâde Nuh Naci, Hacılarlı Zâde Mustafa, Taşçızâde Osman, Ağırnaslı Mustafa, Mazhar Karakaya, Yedekçizâde Mehmed ve kardeşi Hüseyin, Behçetizâde Tevfik, Bahçelizâde Ahmed, Halaçoğlu Ahmet Hilmi, Binbaşı Fehmi Bey ve pekçok Kayserili katılmıştır. Toplantıyı Binbaşı Fehmi Bey açmış ve Ahmed Hilmi kalaç da bir konuşma yapmıştır. Toplantıda yapılan konuşmalarda Sivas Kongresi'ne delege olarak üç kişinin istendiği dile getirilmiştir. Neticede, 4-12 Eylül 1919'da toplanan Sivas Kongresi'ne katılmak üzere İmamzâde Ömer Bey, Katipzâde Nuh Naci Bey ve Ahmed Hilmi Kalaç seçilmişler ve fakat ertesi gün Sivas'a gidip gitmeme konusunda tereddütler meydana geldiğinden, hareket birkaç gün gecikme ile gerçekleşmiştir. Bu üç kişilik kongre heyeti, deri ve buğday tüccarı gibi yola çıkarak, gerçek maksatlarını gizlemişlerdir. Kongreye geç kaldıklarını yolda, İstanbul gazetelerine haber ulaştırmak isteyen Ruşen Eşref Ünaydın'dan öğrenmişler ve ertesi gün Sivas'a vararak Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüşlerdir. Mustafa Kemal Paşa'nın geç kalma sebebini öğrenmek istemisi üzerine, delegelerden Ahmet Hilmi Kalaç: *"Kayserililerin mühim bir meselede karar verirken, her şeyi hesaplayarak, harekete geçmek karakterinde olduklarını"* ifâde

Levent Şahverdi Arşivi

ile konuya açıklık getirdikten sonra, Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben: "Bundan böyle Kayseri, sizin safınızda ve emrinizde vatanî vazifesini yapar" şeklinde Kayseri'nin ve Kayserililerin Millî Mücadele'de üzerlerine düşeni yapacaklarına dair söz vermiş, diğer delegelerden Nuh Naci Bey ile Ömer Bey de bu sözü onaylamışlardır. Mustafa Kemal Paşa da, ülkenin içine düştüğü kötü durumu ve bu kötü durumdan milletçe teşkilatlı bir şekilde harekete geçilmesiyle kurtuluşun mümkün olacağını Kayseri heyetine ifâde etmiştir[2].

Kayseri Heyeti, Sivas'ta beş gün kaldıktan sonra kongre kararlarını ve *İrade-i Milliye* gazetesinin bazı nüshalarını alarak Kayseri'ye dönmüşlerdir. Delegeler, Kayseri'nin ileri gelenleriyle Ahmed Paşa İlkokulu binasında bir toplantı yapmışlar; Mustafa Kemal Paşa'nın fikirleri ve Sivas Kongresi hakkında bilgi arzetmişlerdir. Ayrıca toplantıda Kongre kararları okunmuş ve Kayseri'de *"Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"*'nin şubesi açılmıştır. Şube merkezi olarak Cumhuriyet Meydanı'nda bugünkü saat kulesinin altı kararlaştırılmış ve Cemiyetin idâre heyetine gizli oyla; Nuh Naci Yazgan, Ahmed Hilmi Kalaç, Mazhar Karakaya, Ahmed Remzi, Mustafa Ağırnaslı, Uşşakî Osman Bey ve Binbaşı Faik Selen seçilmişlerdir. Delegelerin Sivas'tan getirmiş oldukları millî mücadele hareketini dile getiren *"İrade-i Milliye" gazetesi dağıtılmış ve büyük ilgi görmüştür*[3].

Heyet-i Temsiliye'nin Kayseri'ye Gelişi ve Mustafa Kemal Paşa'nın Kayserililere Beyânnâmesi:

Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa ve *Heyet üyeleri*, Kayseri-Kırşehir üzerinden Ankara'ya gitmek üzere, 18 Aralık 1919 Perşembe günü karlı bir havada, Sivaslılar'ın sevgi gösterileri arasında Sivas'tan hareket etmişler ve 19 Aralık 1919 Cuma günü akşamı Kayseri'ye gelmişlerdir. Kayserililer hava soğuk ve karlı olmasına rağmen; yaya, atlı, arabalı olmak üzere, Çifte Kümbedler, Kumarlı ve Kayırhan'a kadar yolun iki tarafını doldurarak, *"millî bir kahramana lâyık"* bir şekilde Mustafa Kemal Paşa ve dava arkadaşlarını karşılamışlardır. Akşam vakti kar yavaş yavaş yağarken Mustafa Kemal Paşa'nın otomobili görünmüştür. Çifte Kümbedler'de otomobilinden inerek Kayserililer'i selâmlayan Mustafa Kemal Paşa yanında Rauf Bey ve diğer heyet üyeleri olduğu halde, atlı birliklerin sevgi hâlesi içinde yoluna devam etmiştir. Albayraklarımızla süslenmiş ve yediden yetmişe Kayseri halkının doldurduğu caddelerden, halkı selâmlayarak geçen Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler ikametlerine tahsis olunan Sivas Kapısı'-

[2] Kalaç, Hilmi: a.g.e., s. 150-153; A. Vehbi Ecer, "Millî Mücadele'de Kayseri", s. 44-45.
[3] A. Hilmi Kalaç, a.g.e., s. 155; A. Vehbi Ecer, a.g. makale s. 45.

Levent Şahverdi Arşivi

ndaki İmâmzâde Reşid Bey'in evine inmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa'nın Heyet-i Temsiliye Reisi olarak Kayseri'ye gelişini; *"İrâde-i Milliye"* ve *"Adana'ya Doğru"* gibi gazeteler halka duyurmuşlardır. Heyet-i Temsiliye'nin Kayseri'ye gelişini, heyet üyesi Mazhar Müfit Kansu ve Sivas Kongresi Kayseri delegesi Ahmed Hilmi Kalaç Beyler de uzun uzun anlatmışlardır. İlk misafirlik sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın yanında ev sahibi İmamzade Reşid Bey, Faik Selen Bey, İbrahim Safa Bey bulunmuşlardır. Mustafa Kemal'in yol arkadaşları arasında ise; Rauf Orbay ve Mazhar Müfid Kansu'dan başka, Hakkı Behiç Bey, Binbaşı Hüsrev Gerede, Dr. Refik Saydam ve Yaver Cevat Abbas Beyler'in bulundukları bilinmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın yol arkadaşı Mazhar Müfid Kansu'nun arabası Sultan Hanı'nın üstündeki Kazıl Yokuş'ta kara saplanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, O'nun arabasının kurtarılmasını istemiş ve bu istek hemen yerine getirilerek; araba ve yolcular Kayseri'ye getirilmişlerdir. Mazhar Müfit Bey gelinceye kadar sofraya oturmayan Mustafa Kemal ve arkadaşları geç saatlerde yemeklerini yemişler ve Hükümet erkânını ve Kayseri ileri gelenlerini kabul etmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa, Mazhar Müfid Bey ve Hüsrev Bey, İmâmzâde Reşîd Bey'in evinde, Rauf Bey de Nuh Naci Bey'in evinde, misafir edilmişlerdir. Ertesi gün yâni 20 Aralık 1919 cumartesi sabahından itibaren Mustafa Kemal Paşa, Belediye'yi ve Hükümet'i ziyâret etmiş, Kayseri Halkı ile ve bilhassa din adamlarıyla Raşid Efendi Kütüphanesi'nde toplantı yapmıştır. Bu toplantıda; ilim adamları ile esnaf ve tüccardan ileri gelenler bulunmuştur. Öğle yemeğinden sonra, itibarlı din adamı Kızıklı Hacı Kasım Efendi'nin -hasta olduğu için- evine giden ve onun dua ve iltifatlarına mazhar olan Mustafa Kemal Paşa, bu ziyâretten çok memnun kalmıştır. Bundan sonra, ertesi gün Kayseri halkına hitaben, teşekkür ve memnuniyetlerini ifâde eden ünlü beyânnâmesini hazırlamıştır. Böylece, 20 Aralık 1919 gününü çeşitli toplantı ve görüşmelerle tamamlayan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, Kayseri'de ikinci tarihî günü ve geceyi de aynı evlerde geçirerek, 21 Aralık 1919 Pazar sabahı saat 9'da Kayserililere bir beyânnâme yayınladıktan sonra Ankara'ya gitmek üzere Mucur'a hareket etmişlerdir[4]. Bilindiği gibi, *Heyet-i Temsiliye*, 27 Aralık 1919'da *Türk Millî Mücadele Hareketi*'nin merkezi olacak olan Ankara'ya vasıl olmuştur.

"Kayseri Ahali-i Muhteremesine,

Anadolu'nun hayat-ı iktisadiyesinde ebedî bir mevki-i bülendi olan Kayseri'nin Heyet-i Temsiliye'ye açtığı ağuş-u samimiyet ve uhuvveti o kadar hâr, o kadar nevazişkâr oldu ki, Muhterem Kayserililere alenî bir lisân-ı minnet ve şükran ile hitab etmeye lüzum gördük. Kadın, erkek, çocuk,

Levent Şahverdi Arşivi

bütün efrâd-ı milletin umumî bir galeyan ve heyacan ile izhâr ettiği tevecc üh ve samimiyet, Heyet-i Temsiliye'yi teşkil eden nâçiz fertlerin şahısları itibariyle değil, asıl müteveccih olduğu gâye-i mukaddesse-i vahdette, bilâ istisna her kalbin birleşmiş ve her kuvvet ve şahsiyetin itilâf ve irtibat etmiş bulunması cihetiyle pek kıymettar ve pek ulvî mahiyettedir.

Heyet etrafında her çehrede ve her Türkten taşan tufan-ı muhabbet ve samimiyet içinde hayatını vakfetmiş olduğu mesainin âmâl-i milliyeye tamamen istinad ettiğini görmekle, bahtiyar ve memleketin yegane hârisi tamamiyeti ve milletin ilk ve son çare-i necat ve selâmeti olan bu vahdet devam ettikçe, istikbâlin telâfi-i menfaâtına behemahal imkân bahsedeceğinden ümitvar oldu.

Bu tahassüsât ile gaye-i milliyeye daha ziyâde kuvvet ve metanetle yürümek için milletin azîm ve imânına istinat hissederek müteşekkir kaldı.

Anadolu'nun kalbi heyecanına bu seyahatımızın ilk merhalesinde Kayseri'de temas ettik. Bu, temasın bıraktığı hâtıra-ı hürmet ve merbutiyeti ve şahsen mütehassis olduğumuz âsâr-ı uhuvvet ve nezaketin tevlid ettiği, hiss-i şükranı ömrümüz oldukça muhafaza edeceğiz. Gayemiz, şiddet-i merbutiyetin yüreklerimize bahsettiği hiss-î iftihar ile seyâhatimize devam ederken, arkamızda da Anadolu'nun bütün teheyyücat-ı vatanperverânesini nefsinde en güzel temsil ve tecelli ettirmiş kuvvetli, zeki, muktedir, samimi bir merkez-i faaliyet mevcut olduğunu daima düşünerek müftehir olacağız.

Bu tahassüsatı ve iftihar hislerini bize hissettirdiğinden dolayı Kayseri'nin muhterem ahâlisine teşekküratımızı alenen takdîm ve gâyeye müteveccih mesaide daima kalben müttehid kalarak arz-ı vedâ ederiz"[5].

Üç defa gelmiş ve incelemelerde bulunmuştur. Bu ziyaretleri şöyledir:

Atatürk, Kayseri'ye ikinci defa olmak üzere 13 Ekim 1924 tarihinde Erzurum dönüşünde gelmiş ve eşi Lâtife Hanım ile iki gece kalmışlardır. Bu gelişlerinde Kayseri Lisesi'ne de uğramış ve eşi Lâtife Hanım ile birlikte okulun hâtıra defterini imzalamışlardır.

Atatürk, 20 Eylül 1928'de Kayseri'ye üçüncü defa gelişlerinde, Belediye bahçesine karatahta koydurarak, Kayserililer ile yeni yazı üzerinde görüşmeler yapmıştır. Yeni yazıyı on günde öğrendiğini söyleyen bir Kay-

[4] Ecer, A. Vehbi: "Mustafa Kemal Paşa'nın... Kayseri'ye Gelişi", s. 99-105 ve "Milli Mücadele'de Kayseri", s. 45-46.

[5] Bu beyânnâme, Cumhuriyet Meydanı'ndaki Atatürk Heykeli kaidesine yazılmıştır. Bakınız: *Atatürk'ün Tamim ve Beyannâmeleri*, Ankara 1964, IV, s. 139.

Levent Şahverdi Arşivi

serili vatandaşı göstererek: *"Bak İsmet, on günde öğrenmiş"* diyerek takdir etmiştir. Bu hareketiyle O, yeni yazının kolay öğrenildiğine işaret etmiştir.

Atatürk, Kayseri'ye dördüncü defa 4 Şubat 1934'de teşrif etmiştir. Gelişinin ertesi günü şehirdeki faaliyetleri yerinde görmekten memnunluk duymuştur. Bu cümleden olmak üzere; Atatürk, Tayyare Fabrikası'nı, Talas'ı ve Kayseri Hunat Medresesi müzesini gezmiş ve ilgililerden bilgi almıştır. Hunat Hatun Türbesi kaidesi ve Camii'nin alınlığındaki Selçuklu taş işçiliğini takdir etmiştir. Müzeden çıkışında halk kendisini, fevkâlede tezahüratla karşılamış ve alkışlamıştır.

Türk İstiklâl Harbi'nin zaferle neticelenmesiyle başlayan yeni Türkiye'nin gelişmesinde *Kayseri,* örnek bir şehir olarak kalkınmış ve kalkınmaya devam etmektedir.

Sonuç olarak; Gâzi Mustafa Kemal *Atatürk, Heyet-i Temsiliye Reisi* olarak Kayseri'ye gelişinden başka, *Cumhurbaşkanı* sıfatıyla da üç defa gelmiş ve Kayserililer O'nu çok iyi karşılamışlar, O da Kayserililer'i takdir etmişlerdir.

Levent Şahverdi Arşivi

ELHAC HURŞİT EFENDİ

SÜREYYA HAMİ ŞEHİDOĞLU

Mustafa Kemal olayında, özellikle yazgısının bir ulusun yazgısıyla birlikte yürüdüğü dönemlerde bazı ilginç kişiler vardır ki bunları tanımayız, yaşamları hakkında bilgimiz yok denecek kadar azdır. Elhac Hurşit Efendi de bunlardan biridir.

Adalet Bakanlığı arşivinden bulduğumuz bilgiler ilk defa dergimizde yayımlanmaktadır[1]. İlginç kişiliğini, olayların akışı içinde gördükten sonra yaşam öyküsüne geçeceğiz.

1919 yılının Temmuz-Ağustos ayları... "Manzara-i Umumiye" de belirtilen acılı günler... Mustafa Kemal görevinden istifa etmiş, kendi deyimi ile sadece bir "ferdi millet", Erzurum Valisi Münir Bey kişisel nedenlerde ayrılmış, Kadı Hurşit Efendi Vali vekilliğini yürütüyor.

İstanbul Hükümeti, Mustafa Kemal başta olmak üzere bir avuç kahraman arkadaşının tutuklanarak gönderilmesini tel üstüne tel yağdırarak istiyor.

Dahiliye Nazırı Adil Bey: "Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey ve kongre yönetim kurulunu tutuklayarak koruma altında İstanbul'a gönderiniz" emrini verir Erzurum Valisine.

Vali vekili Hurşit Efendi, aynı zamanda hoşsohbet, şakacı bir adamdır. Telgrafı alarak Mustafa Kemal'e gider.

"— Efendim, tutuklanmanız hakkında emir aldım, kolordu da yardım edecek, lütfen zatıâlilerini tevkif etmeme müsaade eder misiniz?

— Tutuklanmama müsaade etmezsem ne olacak?

— Ne olacak, hiçbir şey. Olbabda emrü ferman Hazret-i Menıehül emrindir. (Buyruk sizindir) der, çıkar giderim" yanıtını verir. Karşılıklı gülüşürler ve Mustafa Kemal "Hakikaten vatansever, anlayışla, Milli Mücadelenin başarısına can ve gönülden bağlı bir saygıdeğer kişi... kendisini çok takdir ettim" der Mazhar Müfit Kansu'ya[2].

[1] Bu konuda büyük yardımını gördüğüm Adalet Bakanlığı Özlük İşleri Genel Müdür Yardımcısı dostum Yılmaz Turan'a teşekkürlerimi iletirim.

[2] Mazhar Müfit Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, C. I, S. 88-94; Kâmil Erdaha, Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valiler, S. 58-59.

Levent Şahverdi Arşivi

Erdeha'yı izleyelim:

Hurşit Efendi. Mazhar Müfit Beyin de tutuklanması için Sadaretten emir almıştı. Bu emrin bir örneğini çıkararak, aşağıda yazılı tezkere ile birlikte Mazhar Müfit Beye gönderdi.

Erzurum'da Bitlis eski valisi Mazhar Müfit Beyefendiye.

Sureti yukarıya çıkarılmış telgrafa göre İstanbul Hükümeti Sıkıyönetim Harp Divanında yargılanmak ve asılmak arzu buyurulduğu taktirde Dersaadete teşrifleri rica olunur

Vali Vekili
Elhac Hurşit

Mazhar Müfit Bey, bu yazıyı alınca kahkalarla gülmüş ve teşekkür etmek üzere Vali vekilinin ziyaretine gitmişti. Hurşit Efendi, Mazhar Müfit Beyi güler yüzle karşılamış, hal hatır sorduktan sonra, birden ciddileşerek şunları söylemiştir:

— Mazhar Bey, özel konuşmamız bu noktada bitmiş bulunuyor. Tutuklanmanız hakkında Sadrazamlık makamının emri bulunduğunu biliyorsunuz. Bu emri bildiğiniz halde, vilayet makamının huzuruna cesaretle gelmenizi, böylece elinizi kolunuzu sallaya sallaya ve sigarınızı tüttüre tüttüre karşımda oturmanızı gereksiz sayarım. Bu durumda sizi korumama imkân yoktur. Gösterdiğiniz ihtiyatsızlık ve hatta laubaliliğin cezasını çekmek mecburiyetindesiniz. Devlet otoritesine karşı daha saygılı olacağınızı ve halkın, memurların gözü önünde vilayet makamına kadar gelmekten çekineceğinizi tahmin etmiştim. Bu hareketinizle beni ne derece müşkül mevkie sokmuş olduğunuzu tabii takdir edersiniz. Sizi tutuklattırmak zorunda ve görevindeyim.

Bunun üzerine Hurşit Efendi polis müdürünü çağırarak Mazhar Müfit Beyi tutuklamasını emreder. Mazhar Müfit Bey de bir tuzağa düştüğünü sanarak telaşlanmıştır. Polis Müdürü Saffet Bey, bu emri yerine getirmeyeceğini söyleyince biraz ferahlar. Fakat Hurşit Efendinin hınzı artmıştır. Jandarma Kumandanını çağırır ve aynı emri ona tekrarlar. Jandarma Kumandanı Ferit Bey, fena halde kızarak şöyle cevap verir:

— Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları başımızın tacıdır. Onlara kimse dokunamaz. Dokunacak eli koparırız.

Vilayet makamında çok ciddi ve elektrikli bir hava esmektedir. Sinirler iyice gerilmiştir. O anda Hurşit Efendi bir kahkaha savurur. Polis Müdürü ve Jandarma Kumandanına hitaben:

Levent Şahverdi Arşivi

— Teşekkür ederim çocuklar, sizi bir sınadım. Sizin gibi vatanseverlerden daha başka bir hareket ummazdım zaten. Merak etmeyin, ben de Mustafa Kemal Paşanın valisiyim, der ve Mazhar Müfit Beyin tutuklanması emrine karşılık Sadrazama çektiği telgrafı okur:

"Huzuru Samii Sadaretpenahiye (Sadrazamlık Yüce Makamına),

İradei samiler Bitlis eski valisi olup burada arkadaşları ile vatani hizmetlerde bulunan Mazhar Müfit Beyefendi Hazretlerine tebliği edilmiş ise de adı geçen şimdilik asılmak niyetinde olmadığını ve halen görülecek birçok mühim vatani işleri bulunduğunu beyan buyurmuşlardır.

Gerçi duacınız olan tarafımdan hemen tevkifi esbabına tevessül edilmiş ise de görevli memurlar ve millet, onların yerine duacınızı tevkife kalkıştığından, duacınız olan şahsım bu sebeple tehlike içindedir.

Âciz kulunuzun her türlü taarruzdan vikaye ve muhafazası için Mustafa Kemal Paşa Hazretleri nezdinde tavassutta bulunmak üzere Mazhar Müfit Beyefendi Hazretlerine acele olarak rica ve tebligatta bulunulmasını arz ve istiham eylerim."[3]

Hurşit Efendinin özgeçmişine gelelim. Mazhar Müfit Kansu:

"Kilisli olan ve Milli Mücadele ruhunun en şuurlu simalarından biri olan Hurşit Efendi..." diyerek Kilisli olduğunu söyler[4].

Mahmut Goloğlu: "Hurşit Efendi Rize'nin Hemşin ilçesinden olup, İstanbul'da lise Almanca öğretmeni iken Birinci Büyük Millet Meclisinde Rize mebusu olarak bulunan, sonra da İzmir suikastinin tertipçisi olarak asılan Ziya Hurşit'in babası olduğunu söylediler. Ne var ki, bu beyanın doğruluğunu ispatlama imkânı bulamadık" diyor.[5]

Ziya Hurşit Trabzonludur. Kadı Hurşit Efendi ise, Rize'nin Hemşin bucağında 27 Şubat 1861'de doğdu, babası Numanefendizade Hasan Efendidir.[6]

İlk öğrenimini Hemşin bucağında gördükten sonra İstanbul'a giderek Süleymaniye yakınında Çifle-i Selase Medresesinde Fatih dersiamlarından Hafız Şakir Efendiden öğrenim görerek 1889 yılında icazetname aldı, ayrıca Medrese-i Kuzat'ı da bitirdi.[7] Aynı yıl 18 Şubat günü Çorlu il-

[3] Kâmil Erdeha, a.g.e. S. 58-59.
[4] Mazhar Müfit Kansu, a.g.e. C. I. S. 61.
[5] Mahmut Goloğlu, Erzurum Kongresi, S. 61.
[6] Mazhar Müfit Kansu: a.g.e., s. 61.
[7] Torunu Erzurum Barosu avukatlarından Kadir Numanoğlu yazdığı mektupta: "Hemşin İlçesi Akbucak Köyü 57. hanede kayıtlıdır" diyor.

Levent Şahverdi Arşivi

çesinde Niyabet görevine başlayıp, sırasıyla Bayburt, Sürmene, Zile, Görele niyabetlerinde, Niğde Sancak Niyabetinde, Musul İl Merkez Kadılığında, (31 Mart 1918) Rize Sancağı, 3 Temmuz 1918 Erzurum Merkez Kadılığında bulundu. Eskişehir Temyiz Mahkemesi üyesi iken kaplıcada yıkandığı sırada sıcağa dayanamayarak ölmüş, Şeyh Edebali türbesi yanına gömülmüştür. (16 Mart 1924)

Belge

T.C.
Başvekâlet
Kalemi Mahsus Müdürlüğüne
(Özel Kalem'e)

Erzurum 21.1.1340 (1924)

... İnkılabımızın bidayetinden (başlangıcından) beri büyük hizmetlerini Reisicumhurumuz Gazi Paşa Hazretlerinin takdir ettiği vilayet kadısı Hurşit Efendi burada bulunmadığım zaman Van'a tayin edilmiştir.

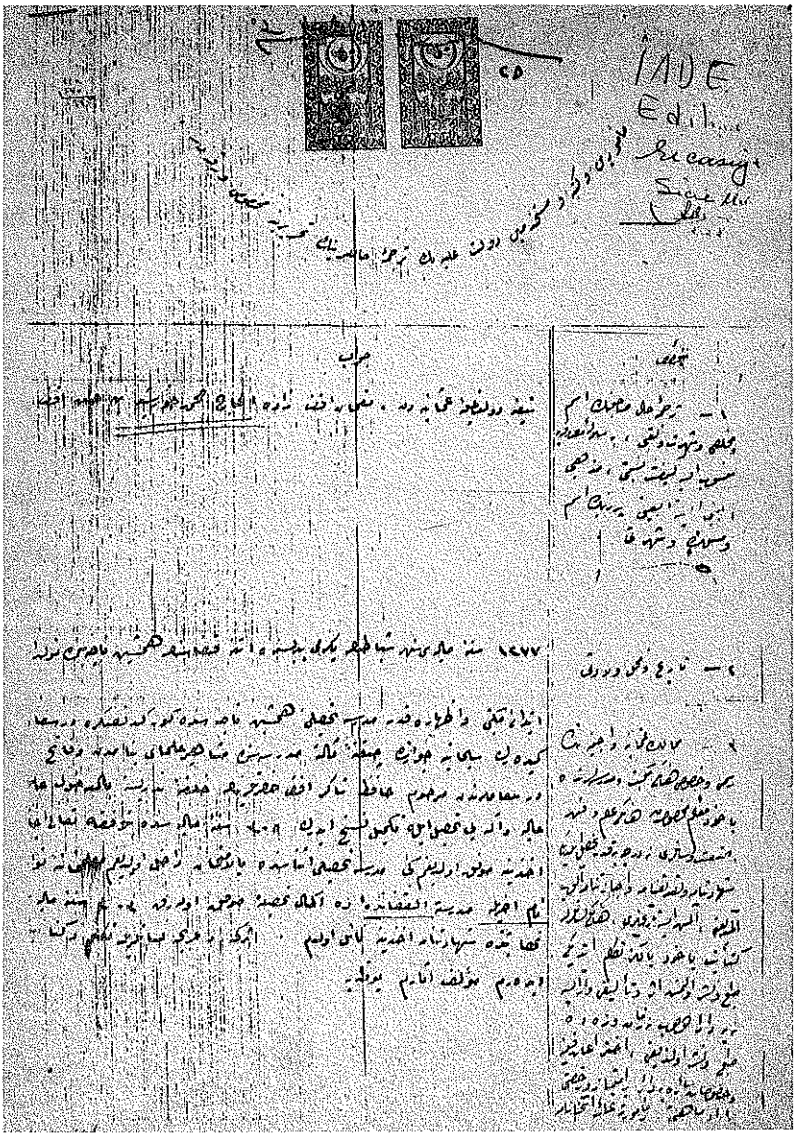
Avdetimde (dönüşümde) mumaileyhin (kendisinin) ipkası (yerinde bırakılması) hususunda Adliye Vekâletine vukubulan (yaptığım) mükerrer (defalarca) istirhamıma (ricalarıma) muvafık (olumlu) cevap alamadım. Bu zatın fikr-i irticakâr ile malûl (gerici düşüncelerle hasta) mukaddes inkılabımızın aleyhtarlarını teşkil eden zümreye karşı burada ipkası zaruri (bırakması zorunlu) ve lüzumlu olduğunu zat-ı asafalanelerine (siz sayın başbakana) arz ederek istirhamımın tervicine (yerine getirilmesine) müsaade-i namilerini (yüce izinlerini) ehemmiyetle rica ederim efendim.[8]

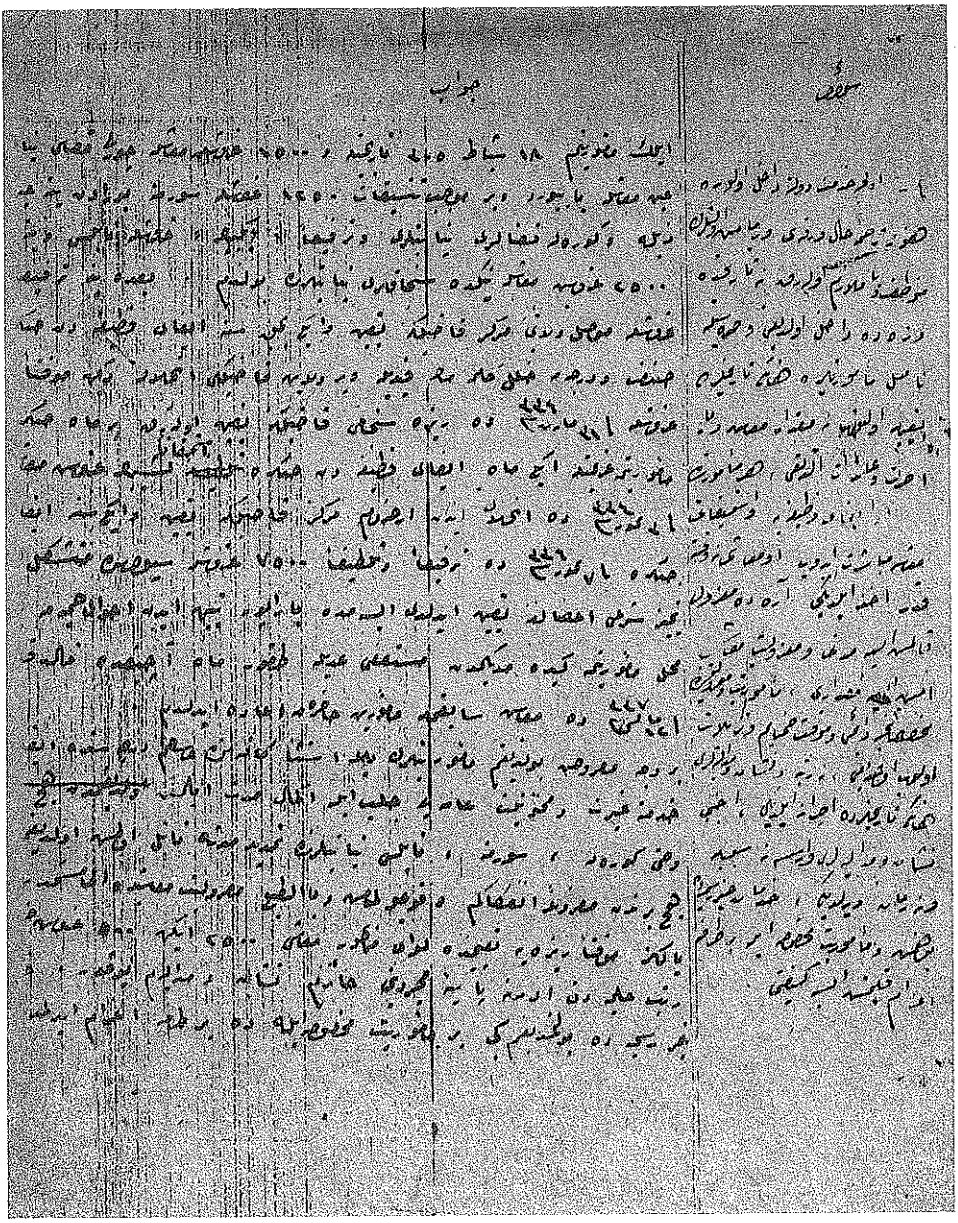
Erzurum Valisi
Zühtü

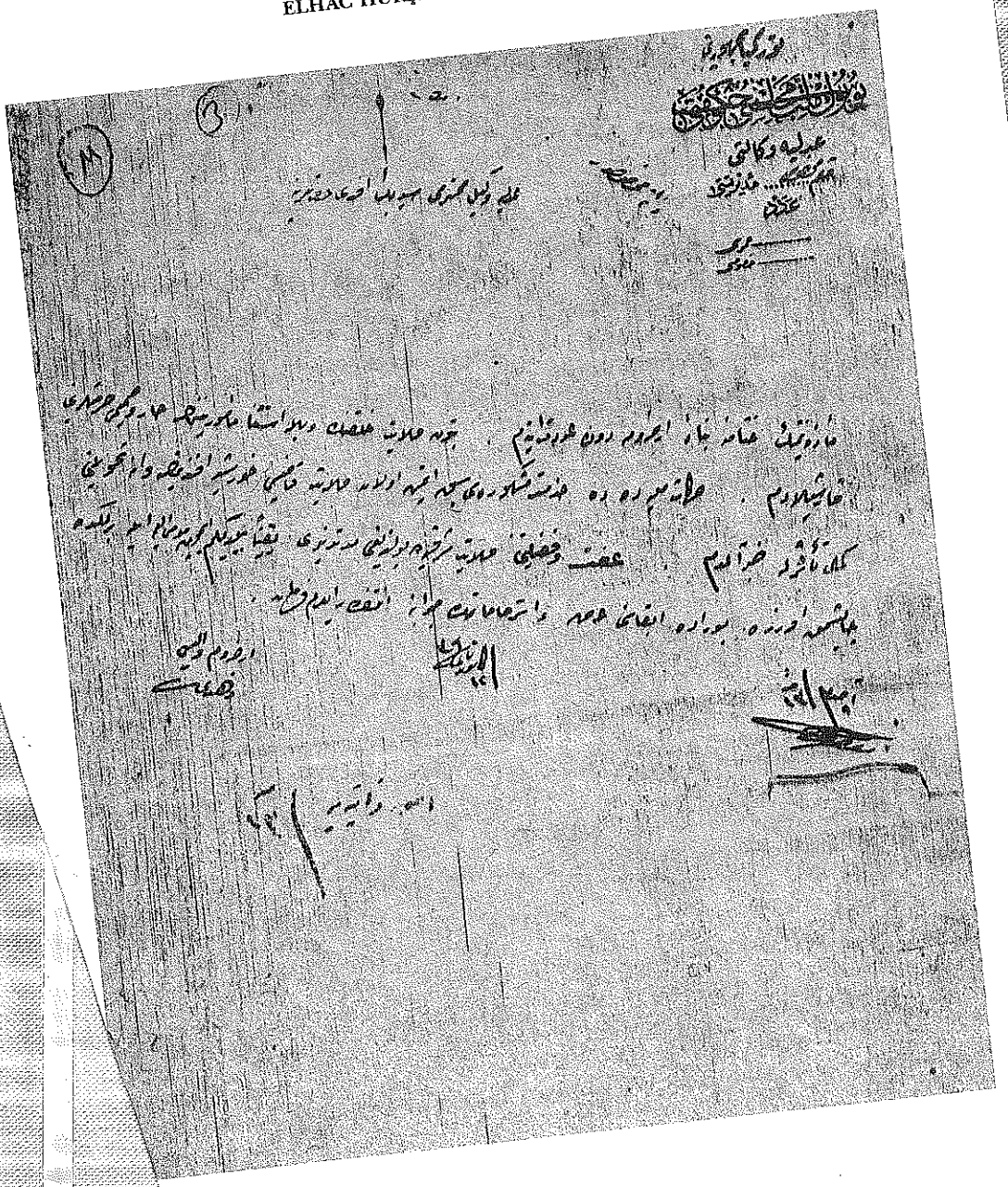
Yukarıdaki belge, Arap harfi aslından alınmıştır. Belgenin altında, yazının Adalet Bakanlığı'na, Bakanlıkça da Özlük İşleri Müdürlüğü'ne gönderildiğine ilişkin kayıtlar vardır.

[8] Ekli belge sorulu-cevaplıdır, çok yer alacağı için çevirip aynen koyamadık.

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
BAŞVEKÂLET
ALAY MAHSUS MÜDÜRİYETİNE
ADET

ERZURUM
21/1/340

BAŞVEKÂLETİ CELİLİYE

(.....) İnkilâbımızın bidayetinden beri büyük hizmetlerini Reisi Cumhurumuz Gazi Paşa Hazretlerinin'de takdir ettiği vilâyet kadısı Hurşit Efendi burada bulunduğum zaman Van'a tayin edilmiştir.

Avdetimde Tumailehin ibkası hususunda Adliye Vekâletine vuku bulan mükerrer istirhamına muvafık cevap alamadım. Bu zatın fikir'i irticaatkâr ile malûl mukaddes inkilâbımızın alehtarlarını teşkil eden zümreye karşı burada ifası zaruri ve lüzumlu olduğunun zatı asâfânelerine arz ederek istirhamının tervicine müsaadeyi samilerini ehemmiyetle rica ederim efendim.

Erzurum Valisi
Zühtü

1/107

Adliye Vekâleti Celilesine
22/1/340

Evrak Kalemi

Merkez
111 (23.1.40) Umuru Zatiye Müdürlüğüne/23

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRK DÜNYASI VE ATATÜRKÇÜ ÇAĞDAŞLAŞMA

SUAT İLHAN

Türk dünyasının Atatürk ilkelerini, devrim ve evrimlerini benimseyerek çağdaşlaşması, kuramı da, uygulaması da kolay olmayan karmaşık bir konu. Henüz "Türk Dünyası" kavramı çok yeni. Bu sözden hepimiz aynı şeyleri anlamaya başlamadık.

Üzerinde uzun uzun konuşulan, yazılan "Atatürkçü Çağdaşlaşma" da yeterince aydınlanmış sayılamaz; cevap bulması gereken bir çok soru, yapılacak bir yığın iş var.

Türk Dünyası ve Atatürkçü Çağdaşlaşma konularında, düşünce hayatımızda eksikler varken, iki kavrama birarada bakışın zorluklarının daha da fazla olması doğal. Ancak her halde bir yanından girmek ve bir yerinden ele almak gerekiyor.

10 Kasım 1992 tarihli Tercüman gazetesinde, "Türk Çağdaşlaşması ve Yeni Türk Cumhuriyetleri" başlıklı bir yazıda, konu genel yapı ve görünüşü ile ele alınmıştı. Sorunun taşıdığı değer sebebiyle, şartların yarattığı yeni durum ve ulaşılan ara hedefler dikkate alınarak, ana esasların ve ayrıntıların, değişik bakış açılarından zaman zaman yeniden incelenmesi gerekmektedir.

Türk Dünyasını tanımlamak zor değil. Asıl zorluk yapılacak incelemenin ihtiyacına göre bu dünyanın, coğrafyası, tarihi, ekonomik, sosyal ve kültürel özellikleri ile tanınmasıdır. Bütün bu ögelerin ve özelliklerin ayrıntılarına inen zengin içerik bir makale sınırını aşar. Bu sebeple konu ile ilgili yorum ağırlıklı yayınlar hakkında genel hatırlatmalar yapmak ve bu kadarla yetinmek zorunluluğu bulunmaktadır.

Türk dünyasını en geniş anlamı ile şu şekilde tanımlamak mümkün: Nerede bir Türk varsa, orada Türk kültüründen birşeyler yaşamaktadır ve orası Türk Dünyasının bir parçasıdır. Bu tanımda, yapılacak bir araştırma için gerekli olan çerçeve eksik kalıyor. Somuta yaklaşmak, coğrafi belirlilik ve siyasi birlik oluşturmuş Türk topluluklarının esas alınması ile mümkün olabilir. Bu bağlamda Türk Dünyası isminden yerine göre, Türkiye, Azerbaycan, KKTC ve Türkistan Türk Cumhuriyetlerini (Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve bazı farkları ile de olsa Tacikistan) anlamak doğru olur.

Levent Şahverdi Arşivi

Azerbaycan ve Türkistan tarihi hakkında az da olsa yerli, yabancı bazı yayınlara sahibiz. Atatürk tarafından kurulan DTCF nin yetiştirdiği, hepsini de rahmetle andığımız F. Köprülü, B. Ögel, İ. Kafesoğlu, O. Turan, M.A. Köymen... gibi güçlü bir bilim adamı kuşağı eserlerini bıraktılar. Onların öğrencileri olan kadro yetişmiş ve ürün vermeye başlamışlardır. Yabancı yayınlar arasında da "Bilinmeyen İç Asya"dan başlayan ve "İmparatorluklar Beşiği" ile yakın tarihe uzanan araştırmalar bulunuyor. Şüphesiz boşluklar mevcut, fakat konuya ilgi duyanlar bütünü ile dayanaksız değiller. Türk Dünyasının bugünü ile ilgili olarak kültürün bütün unsurlarında (Dil, tarih, din, sanat, folklor, örf, âdet ve gelenekler, hukuk, ziraat, askerlik...) yayımlanacak her türlü incelemeye ihtiyacımız devam ediyor. Bu konularda yeterli yayın olmadıkça genel değerlendirmelerden ileri gidilemiyeceği bilinmelidir.

Atatürkçü Çağdaşlaşma konusunda, Türk Dünyasına ait bilgi kaynaklarından daha fazla olanağımız bulunduğunu söylemek yanlış olmaz. Herşeyden önce içerisinde yaşıyoruz. Atatürkçülük ve çağdaşlaşma hakkında temel verileri içeren yayınların önemlileri bizzat Atatürk tarafından kaleme alınmış veya aldırılmıştır. En önemlileri: Nutuk, Söylev ve Demeçler, Tamim ve Telgraflar, TBMM Konuşmaları, Medeni Bilgiler. Elbetteki çok değerli başka incelemeler de var. Bunlardan, öncelikle hatırlanması gerekenlerden birisi, 28 nci sayısı yayımlanmış olan Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'dir.

Atatürkçü Çağdaşlaşma konusunda Atatürk Araştırma Merkezi Dergisinin 19 ncu sayısında ve "Atatürkçü Düşünce" de yayımlanan "Türk Çağdaşlaşması" başlıklı makaledeki görüşler bu incelemede de öncelikle dikkate alınmıştır.

Yukarıda sözü geçen dergide yayımlanan ve daha sonra TDK Türkçe Sözlüğüne alınan, bugün de benimsediğim tanıma göre Atatürkçülük: *Gerçeklere dayanan, evrensel ağırlıklı, geleceğe yönelik, birbiri ile uyumlu amaçlar, uygulamalar ve ilkeler bütünüdür. Bu içeriği ile yeniliğe açık, dinamik özelliği ve bütünlüğü olan, birbirini tamamlayan bir düşünce sistemidir. Bağımsız milli devleti, milli egemenliği, kişi özgürlüğünü, her çağda çağdaş olmayı amaçlar, akla ve bilime dayanır.*

Bu tanımın özünde, Atatürkçülüğün her çağda çağdaş olmayı amaçladığı bulunur. Atatürkçülükte, devrimlerle evrimlerle devamlı gelişme vardır.

Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışı ile birlikte başlatılan Türk Kurtuluş hareketinin birinci amacının bağımsız ulusal Türk devletinin kurul-

Levent Şahverdi Arşivi

ması, bundan sonra gelen en önemli amacının ise çağdaşlaşma olduğu değerlendirilebilir. Misakı Milli sınırları içerisinde *bağımsız devletin kurulması* ve *çağdaşlaşma* Türk kurtuluş hareketinin iki temel amacıdır.

İstiklal Harbi ve İstiklal Harbi ile aynı zamanda başlatılarak harpten sonra da devam eden Türk Çağdaşlaşması, Türk devrimini ve bu devrimin zamanla bir süreç kazanması sonucu ulaşılan Türk devrimini oluştururlar. Bu büyük yenilenme atılımı sadece Türkiye Türklerinin tarihinde değil genel Türk Tarihi içinde de önemli bir köşe taşı ve dönüm noktası yüceliğindedir.

Atatürk'ün Türk toplumuna kazandırdığı en büyük değer, coğrafyasını da gerçekleştirerek kurduğu ulusal devlet ile bu devletin çağdaşlaşması için ortaya koyduğu düşünce sistemi (Atatürkçülük) ve bu yöndeki uygulamalardır.

Türk kurtuluş hareketinin İstiklâl Harbi aşaması, coğrafyası ile (Misakı Milli) birlikte, bağımsız milli devletin kurulmasını gerçekleştirmiş; ikinci aşamayı oluşturan çağdaşlaşma, Atatürk ilkeleri yönünde devrim ve evrimlerle devam etmiştir. Gerçekte İstiklâl Harbi aşaması içerisinde, millet egemenliğini sağlamayı amaçlayan çağdaşlaşmanın ilk unsurları da bulunur. Başka bir anlatımla bazı konularla ilgili süreç bağımsız devletin kurulmasını amaçlayan İstiklâl Harbinde başlamış ve harpten sonra da devam etmiştir.

EVRENSEL YAYGINLAŞMA

Türk Kurtuluş Hareketinin İstiklal Harbi aşaması, mazlum ülkelerin işgal ve sömürgeden kurtulmalarına öncülük etmiş; Atatürkçü düşünce sistemi ile de çağdaşlaşma örneğini vermiştir. Ne yazık ki sömürgeci ve işgalci ülkelerin, Komünizm, Faşizm gibi emperyalist özellikli ideolojilerin etkileri, bağımsızlıklarını kazanmış olan bu ülkelerin çağdaşlaşmalarını Atatürkçülüğün dışında aramalarına sebep olmuş ve sonuca ulaşmaları mümkün olamamıştır.

Türk Kurtuluş hareketinin çağdaşlaşma aşaması yeni bir evrensel yaygınlaşma ihtiyacı ile karşı karşıya bulunuyor. Günümüzdeki yaygınlaşma alanı, bağımsızlıklarını kazanma yolunda olan Türk Dünyasının diğer cumhuriyet ve topluluklarıdır. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri veya daha uygun ismi ile Türkistan Türk cumhuriyetleri ile Azerbaycan, Türk Kurtuluş hareketinin İstiklâl Harbi aşamasını yaşamamışlardır. İstiklâl Harbi'nin Türkiye'ye sağladığı tam bağımsızlığa kavuştukları da söylenemez. İleride Ruslara karşı böyle bir mücadele verme ihtimali göz ardı edilmemeli-

Levent Şahverdi Arşivi

dir. Mücadeleye hazır olmakla beraber, ikili ve uluslararası politikalarla sonuca gitmeleri gerekiyor.

Bağımsızlık, bütün cumhuriyetlerin gelişmelerinin ve onurlarını kurtarmanın ilk ve vazgeçilmez şartı değerindedir. Bu sebeple tam bağımsızlığa ulaştıran yolu adım adım aşmalılar. Bağımsızlıkla birlikte, Atatürk ilkelerinin ve çağdaşlaşmanın önemli ikinci ayağı olan millet egemenliğinin sağlanmasını başarmalılar. Çağdaşlaşma aşaması içerisinde de, ilk ve en önemli tedbirler, bağımsızlığı bütün alanlara yayarak güçlendirmek ve millet egemenliğini sağlamak olacaktır.

TÜRK ÇAĞDAŞLAŞMASININ KENDİSİNE ÖZGÜ ÖZELLİKLERİ

Farklı coğrafya ve farklı jeopolitik ortamda olsalar da, Türk devriminin çağdaşlaşma modelini benimseyerek uygulayacak ülkeler için Atatürkçülüğün çağdaşlaşma yol ve yöntemi geçerliliğini korumaktadır. Çünkü Atatürkçülük, yaşayan, kendisini koruyan, günün, bölgenin ve toplumların özel şartlarına uyumu mümkün olan, akla ve gerçeklere dayalı, bağımsız bir çağdaşlaşma modelidir.

Türk çağdaşlaşması rönesans, reform, sanayi devrimi ve Fransız devrimi gibi bir çok büyük hareketin sonuçlarını kavrayacak, işlevlerini üstlenecek nitelikte atılımları gerektiriyordu. Türk çağdaşlaşmasında düşünce ortamının ve ilkelerinin genel olarak uygulama ile beraber belirlendiği ve geliştirildiği görülür. Atatürk tarafından başlatılan hareketin düşünce ortamının oluşmasına ve uygulamaların geliştirilmesine Atatürk'ten sonra da devam edilmiştir.

Türk çağdaşlaşmasını da içeren Türk devrimi, kültür ayrılıklarının sebep olduğu gelişmişlik farklarının ortadan kaldırılmasını gerçekleştirebilecek yönde bir harekettir. Kültür unsurlarının temel yapısını koruyarak gelişmeyi sağlayabilen yöntemi belirler. Değişik yapı ve düzeydeki kültürlerin her birisinin güzelliğini, çeşitliliğini, gelişmeyi hızlandırıcı yöndeki etkisini koruyarak, kullanarak diğer kültürlerle ve evrensel kültür çevresi ile uyum oluşturulmasının örneğini vermektedir.

Türk çağdaşlaşması Batı'nın temel değerleri ile uyumlu fakat kendisine özgüdür. Şüphesiz ki daha önceki uygarlık aşamaları, kültür gelişmeleri Türk devrimi için etkili örnekler vermiş, Türk devrimi Batı kültürünün uzun oluşma sürecinin deney ve düşünce birikiminden yararlanarak yetkinleşmiştir.

Atatürk döneminde ilk önce, Türk devriminin en önemli unsurlarından birisini oluşturan ve özgürlüğün gereği olan ulus egemenliği ile ilgili

Levent Şahverdi Arşivi

çalışma başlatılmıştı. Ulusun egemenliği demokratik sistem, hatta serbest pazarın temel şartı olarak diğer Türk cumhuriyetleri için de büyük önem taşır. Atatürk dönemi demokratik düzene, sivil topluma geçiş için düşünce ortamının oluşturulmaya başlandığı, çok partili sistem için iki deneyin yapıldığı bir eğitim, kısmen uygulama ve geçiş dönemidir. Atatürk 1933 yılı TBMM açış konuşmasında bu durumu şöyle açıklamaktadır: "Geçen on sene gelecek devirler için başlangıçtan başka bir şey değildir. Bununla beraber, eski devirlerin tarihi karşısında, cumhuriyetin bir on senesi, eşi görülmeyen bir diriliş ve göz kamaştıran bir ileri atılış abidesidir."

Atatürk döneminde ve Atatürk'ten sonra Atatürkçülüğe bağlı bir gelişme içerisinde olan Türk devrimi kendisine özgüdür, bugün de yaşamaktadır.

TÜRK ÇAĞDAŞLAŞMASININ İLK GÜNLERİNDE ORTAM

Türk devriminin başlangıcı, nazizm, faşizm, komünizm gibi Batı kültür çevresinin kendi temel ilkeleri olan özgür düşünce ve inasana verilmesi gereken değer ile ters düşen uygulamaların güçlü olduğu zaman rastlamaktadır. Batı kültürünün oluşumu içerisinde bir karşı evre ve aşama niteliğinde olan, insan onuru ile bağdaşmayan bu düşüncelerin ve uygulamaların en canlı olduğu dönemde; Türk devrimi, Batı kültürünün temel ilkelerine yönelik olarak, bunları benimseyerek, savunarak ortaya konmuştur.

Batı kültürü nazizmi, komünizmi gündeme getirirken Türk devrimi özgür düşüncenin, millet egemenliğinin savunuculuğunu yapmaya başlamıştı. Batı düşüncesindeki bu hareketlerle Türk devrimi bağdaşamamıştır. Mussolini Ocak 1925 te İtalya'da, Hitler 1933 te Almanya'da, Lenin Ekim 1917 de Rusya'da iktidara gelmişler, Atatürk ise özgür düşünce ve laik zihniyete yönelik devrimini 1919 da başlatmıştır. Türk devriminin başlangıç döneminde görülen bu düşünce sistemleri ile arasında büyük bir nitelik, nicelik ve öz farkı vardır. Nazizm, Faşizm ve Komünizmin insana ve topluma bakışı ile Atatürkçülüğün bakışı farklıdır. Toplumumuzun düşünce ve davranışlarını büyük ölçüde şekillendiren Atatürkçülükte insan amaçtır. Ulusal kültürümüzün bir parçası olan Atatürkçülük bu sebeplerle de evrensel niteliktedir.

Nazizm, Faşizm ve Komünizm'in insanlığa vaad ettikleri hayaller yıkılmış, kolaya kaçan yarı aydınların inanç sistemleri, dinleri haline getirilen bu düşünce ve uygulamalar insanlığın, daha uygun deyimi ile Batı düşüncesinin, Batı kültürünün birer hatası olarak tarihe mal olmuşlardır.

Levent Şahverdi Arşivi

20 nci yüzyılın bu hataları yanında Atatürkçülük ve Türk devrimi, barış içerisinde ve teröre baş vurmadan, teokratik düzeni laik yapıya; totaliter sistemi demokratik düzene geçirmeye çalışan, akla, bilime, insan sevgisine, kısaca özgürlüğe dayalı bir düşünce ve uygulama olarak geri kalmış toplumlar için bir müjde gibi insanlığın servüenine katılıyordu.

Türk çağdaşlaşması, kurtuluş hareketimizin amaçlarından birisi, bir bakıma Türk evriminin her aşamada, her çağda yenilenen hedefidir.

TÜRK DÜNYASINA YÖNELME

Batı kültür çevresinin temel ilkeleri ile diğer kültür çevrelerinin uyumunu arayan, böylece evrensel kültür çevresi oluşması yolunda yol ve yöntem belirleyen Türk devrimi 20 nci yüzyılın 21 nci yüzyıla en güzel miraslarından birisi olacaktır.

Bu büyük mirasın yeni bir işlevle karşı karşıya bulunduğuna, Türk dünyasının çağdaşlaşma atılımlarında örnek olabileceğine yukarıda değinilmişti. Bağımsızlık, özgürlük, özgürlüğün temel yapısını oluşturan millet egemenliği yeni Türk cumhuriyetlerinin ulaşmayı düşünebilecekleri ilk aşama amaçlarıdır. Bunlar olmadan çok partili demokratik sisteme, serbest pazar ekonomisine geçmek mümkün olmaz.

Bağımsızlıklarını kazanmaya çalışan Türk cumhuriyetlerinin ilk ihtiyaçları ile Türk kurtuluş hareketinin başlangıcındaki ihtiyaçlar arasında ciddi benzerlikler bulunuyor. İstiklâl harbimiz gibi bir zorunlulukları olmamakla birlikte, tam bağımsız olabilmeleri için kolay olmayacağı anlaşılan en azından politik ve diplomatik ağırlıklı bir mücadelenin kaçınılmazlığı görülüyor. Çağdaşlaşmanın tam bağımsızlık dışındaki ihtiyaçları, Atatürkçülüğün ilke, devrim ve evrimleri yönünde çözülebilir.

Şüphesiz çok partili demokratik sistem ve serbest pazar ekonomisine geçiş önce bunları gerçekleştirmeye uygun bir kültür ortamının yaratılmasını gerektiriyor. Gerekli kültür ortamına ulaşma bir çağdaşlaşma sorunudur ve bazı ilkelere, bize göre başarısını kanıtlamış olan Atatürk ilkelerine bağlılık ve bunları benimseyerek uygulamaya koymakla mümkün olabilir.

Türkiye Türklüğü, Anayasamıza kadar girmiş, bir çoğu artık hayatımızın, ideallerimizin bir parçası durumuna gelmiş olan Atatürk ilkelerine bağlı kalarak bugüne gelmiştir. Bundan sonra da doğruluğu her geçen gün yeniden kanıtlanan bu ilkelerle gelişebileceği inancındadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Yaygın olan kanaata ve eğitim programlarına da alınmış olmasına rağmen, Atatürk ilkelerini inkılapçılık, halkçılık, milliyetçilik, cumhuriyetçilik, laiklik ve devletçilikten ibaret olarak kabul etmek mümkün değildir. Gerçekte bunlar Atatürk ilkelerinin uygulamaya yönelik, vazgeçilemez, göz ardı edilemez siyasi formülleridir. Zaman içerisinde biri veya birkaçı ağırlık kazanır, yaygınlaşır veya daralır.

Atatürk ilkeleri ise değişmez unsurları içerir, bunlar: Bağımsızlık (ulusal devlet), millet egemenliği, hukukun üstünlüğü, laik zihniyet, akılcılık-bilimcilik, milliyetçiliktir. Diğer sayılan altı ilke bunların doğal ve siyasi sonuçlarıdır.

Harf devrimi Türk çağdaşlaşmasının en önemli atılımlarından birisidir. Bilinmelidir ki harf devrimi yapılmasaydı Türkiye Cumhuriyeti bugüne ulaşamazdı. Aynı devrimi gerçekleştiremezlerse ne tek tek yeni Türk cumhuriyetleri, ne de topyekûn Türk dünyası bir yerlere varabilir.

Türk çağdaşlaşması, farklı kültürlerin, kendi özellikleri korunarak aralarında sağlanacak uyumun ve bütün insanlığın ortak malı olan, Türklerin de tarih boyu büyük katkılarda bulunduğu evrensel uygarlığın yakalanmasını sağlayacak ilke ve yöntemleri içermektedir.

Türk çağdaşlaşmasının ve bizi çağdaşlaşmaya götüren Türk devriminin temel ilkeleri, bu ilkeleri hayata geçiren Atatürk'ün fikir ve düşünceleri anlaşılmadan Türkiye ve Türkiye'de yaşayan Türkler anlaşılamaz.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

BATI DÜNYASININ ÜNLÜ MİMARLARINDAN HANS POELZIG, BRAUHAUS DE GROOT VE BRUNO TAUT'IN VAKTİYLE TÜRKİYE'YE DAVET EDİLMİŞ OLMALARININ OLUŞTURDUĞU ANILAR.

CEVAD MEMDUH ALTAR

Güzel Sanatlar Akademisi'nin Mimarlık Bölümü Şefi Prof. Bruno Taut'ı, daha çok 1937/38 yıllarında yakından tanımıştım. Taut, çok sık olmasa da arada bir Ankara'ya Millî Eğitim Bakanlığı'na gelirdi, başta Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesi inşaatı olmak üzere, bakanlığa ait öteki inşaat alanlarıyla ilgili çalışmalar yapardı. Taut, sakin mizaçlı bir insandı, az konuşur, çok dinlerdi.

Ben o tarihlerde, Millî Eğitim Bakanlığı Teftiş Kurulu Başkanı rahmetli Cevat Dursunoğlu'nun Dursunoğlu'ya Büyük Cevat, bana da Küçük Cevat derlerdi. O tarihlerde bakanlık teşkilâtı içinde ilk olarak kurulacak bir Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü'nün örgütlenmesi işleriyle ben uğraşırdım. Henüz kurulmak üzere olan Ankara Devlet Konservatuvarının bütün işleri benden geçerdi. İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi ile Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrasının reorganizasyon işleriyle de ben görevlendirilmiştim.

Prof. Bruno Taut, Güzel Sanatlar Akademisi'nin Mimarlık Bölümünün başına nasıl getirilmişti. Kaldıki yalnız Akademi'nin meslek bölümlerinin başına değil, Ankara Devlet Konservatuvarı ile Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrasına da yabancı uzmanlar getirilmesi üstünde önemle duruluyordu, ve bu konu ile Atatürk çok yakından ilgileniyor ve elde edilen sonuçlar üstünde, kendilerine sık sık bilgi sunuluyordu. Dış ülkelerdeki öğrenci müfettişlerimiz, belirli nitelikteki uzmanları arayıp bulma çabası içinde idiler. Nitekim, Akademinin Resim Bölümü ile Süsleme Sanatları Bölümünün başına, Fransa'dan Léopolde Lévy ile Marie Louis Sue adlı, zamanın tanınmış iki uzmanı getirildi. M.L. Sue, Fransa'nın en büyük transatlantiği olan Normandie gemisinin iç-mimarisi ile dekorasyonun realizasyonunu başarıyla gerçekleştirmiş bir sanat büyüğü olarak tanınıyordu. Mimarlık Şubesinin başına getirilecek uzman ise bir türlü bulunamıyordu.

Yapılan uzun araştırmalardan sonra, Mimarlık Bölümünün başına, Almanya'nın en başta gelen mimarlarından biri olan Hans Poelzig'in

Levent Şahverdi Arşivi

(1869-1935) getirilmesi kesinleşmiş ve bu konuda Berlin'de yapılan çalışmalar olumlu sonuç vermişti. O tarihlerde 66 yaşında olan Poelzig, 1935 yılının Nisan ayında, ünlü kompozitör Paul Hindemith ile birlikte ve aynı tirenle Ankara'ya geldi. Paul Hindemith, kurulmak üzere olan Ankara Devlet Konservatuvarı'nı organize etmek üzere Ankara'ya gelmişti. Herikisini de eski Ankara garında bakanlık adına karşıladım, ama yataklıdan, birbirlerini çok iyi tanıdıkları izlenimini veren üç yabancı inmişti, üçüncü yabancı, Ankara Devlet Mahallesi ile Merkez Bankası binalarının mimarı olan Clemenz Holzmeister idi, hatta o sıralarda henüz inşa halinde olan Büyük Millet Meclisi binasını da Holzmeister yapıyordu.

Yolcuların üçü de neşeli idi. Bizim iki uzman ile tanıştım, Prof. Poelzig de beni Holzmeister ile tanıştırdı. Poelzig'i görür görmez, birinci dünya savaşının bu ünlü mimar ile ilgili bir anısı hayalimde canlanıverdi. 1916 ya da 1917 yılında İstanbul'da inşasına karar verilen Türk-Alman Dostluk Yurdu binasının projesi, Alman hükûmetince Poelzig'e hazırlattırılmış ve Poelzig, temel atma töreninde bulunmak üzere İstanbul'la gelmişti. Bina, Çemberlitaş'ta Sultan Mahmut Türbesi'nin karşısındaki yokuşun başında bulunan Şehremaneti binasının önünde yeralan boş ve büyük arsada inşa edilecekti ve biz de bu arsaya komşu idik. Günlerden bir gün aynı arsa üstündeki bir çukuru çeviren kalabalığın arasına ben de merakla katıldım, en öne kadar sokuldum, nutuklar dinledim ve töreni merakla izledim. Bu iş için İstanbul'a gelmiş olduğuna göre herhalde Poelzig de orada idi, ben o tarihlerde 13/14 yaşlarında idim.

Poelzig ile Hindemith'i Ankara Palas Oteli'ne yerleştirdim, Holzmeister de ayrılıp gitti. Poelzig, daha Ankara'ya ayak bastığının ilk günü, oturup dinlenmeden, Merkez Bankası binasını gösterip gezdirmemi benden rica etti. Her halde trende Holzmeister ile bina üstünde hayli görüşmüş olacaklardı. Merkez Bankası binasının inşası o günlerde tamamlanmış, hatta banka faaliyete de geçmişti. Poelzig'i istediği yere götürdüm. Binanın içini dışını dikkatle gezdi, memurların çalışmalarını da uzun uzun izledi ve sonra: "Her halde bu memurlar, memleketinizdeki azınlıklardan olacaklar. Siz Türkler, egemen bir ulusun çocuklarısınız, bilmem bankacılık yaparmısınız?" dedi. Ben, bu ünlü mimarla, bu konuda nasıl konuşulması gerekiyorsa öyle konuştum ve memurların hepsinin Türk asıllı olduklarını söyledim ve ikna ettim. Aynı gün öğleden sonra heriki uzmanı da bakanlığa götürdüm. Gerek bakanımız rahmetli Saffet Arıkan, gerek Teftiş Kurulu Başkanı rahmetli Cevat Dursunoğlu ile lüzumlu görüşmeler yapıldı, çalışma sorunları üzerinde anlaşmağa varıldı. Poelzig, iki gün içinde temaslarını bitirip Büyükelçi rahmetli Hamdi Arpağ ile sözleşme imzala-

Levent Şahverdi Arşivi

mak üzere Berlin'e döndü, ve işte o zaman bizleri çoküzen bir hadise oldu; Poelzig Berlin'de ansızın vefat etti.

Bu beklenmedik hadisenin üzerinden henüz birkaç gün geçmişti ki, Akademi Mimarlık Bölümünün başına yeniden bir uzman bulabilmenin telâşına düştük, yazışmalar çizişmeler yeniden başladı (1936). O tarihlerde Berlin'de düzenlenecek olan Olympiade oyunlarıyla ilgili bir konuyu görüşmek üzere Berlin'e gönderilmiştim ve bu vesile ile de Berlin'de, zamanın ünlü mimarlarından Bräuhaus de Groot ile, Akademi'nin Mimarlık Bölümü Başkanlığı için görüşecektim, ve bu görüşmeyi, öğrenci müfettişimiz rahmetli Reşat Şemsettin Sirer ile birlikte yapacaktık.

Ankara'nın Ulus meydanındaki Sümerbank Genel Müdürlüğü binasının mimarı olan Bräuhaus de Groot'u, Grünewald semtindeki villasında ziyaret ettik, kendisine durumu anlattık, Mimarlık Bölümü şefliğini bakanlık adına teklif ettik. Bräuhaus de Groot bu teklife memnun oldu, teşekkür etti ve kesin cevabı birkaç gün sonra verebileceğini söyledi; iki gün sonra da teklifimizi, üzülerek reddetmek zorunda olduğunu bildirdi. Büyük bir inşaat kurumunun sahibi olarak, kurumu kapatmasının ve dolayısıyla birçok mimar ve memurun bu yüzden açıkta kalmalarının mümkün olamayacağı üstünde bize uzun açıklamada bulundu.

Ankara'ya döndüm, durumu bakanlığa arzettim. Esasen Öğrenci müfettişimiz de sonucu, yazıyla bakanlığa bildirmişti. Yeniden uzman aramanın telâşına düşüldü, bir süre sonra da yapılan araştırmaların sonu alındı ve sözkonusu görevi üstlenmek isteyen birkaç yabancı uzmanın en başında Prof. Bruno Taut geliyordu.

Prof. Bruno Taut'ın ilginç öyküsü de şöyle gelişti:

Bruno Taut o sıralarda Japonya'da Tokyo'da çalışıyordu. Kendisiyle yazılı anlaşmaya varıldıktan sonra Türkiye'ye gelerek Akademi'nin Mimarlık Bölüm şefliği görevini üzerine aldı ve yanılmıyorsam, 1938 yılı sonlarına yada 1939 yılı başlarına kadar Akademi'de çalıştı ve ayrıca Millî, Eğitim Bakanlığının İnşaat Bürosu ile ilgili işleri de yürüttü. Ankara'daki Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesinin inşaat projesini yaptı ve inşaata nezaret etti.

Prof. Bruno Taut ile olan en önemli anım, Ulu Önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün ebediyete intikali dolayısıyla, Ankara'daki cenaze için yapılacak katafalkın hazırlanmasıyla ilgili çalışmalardır. Hükûmet, bu işin realizasyonu ile Prof. Taut'ı, yani onun yönetimi altındaki Bakanlık İnşaat bürosunu görevlendirmişti. Ben de bakanlık adına Taut'a yardım etmekle görevlendirilmiştim. Katafalkın kurulacağı yer, eski Büyük Millet Meclisi

Levent Şahverdi Arşivi

binasının ana cadde üstündeki duvarının Sayıştay'a yakın olan kısmının önü idi.

Ankara'daki, sonradan yıkılan Belvü Palas otelinin birinci katındaki üç büyük odada -aralarındaki kapıları açarak ve uzunca masalar koydurarak- Taut'a geçici bir atölye kurduk ve hazırlanacak katafalk projesini gerçekleştirme işi de Salahaddin Refik Mobilya ve Mefruşat firmasına alel acele ihale edildi. Prof. Taut, cenaze töreninden üç gün önce, çalışma arkadaşlarıyla birlikte Ankara'ya gelip işe elkoydu. Tasavvur ettiği projeyi, büyük, gri ve dikdörtken kartonlar üzerine, füze ve renkli pastel boyalarla bizzat kendisi işledi ve projenin uygulanmasına hemen geçildi. Bütün gece çalışıldı. Ertesi gün, Ata'nın aziz naaşını taşıyacak olan tabut katafalktaki yerine konacaktı. Tabut'un konacağı yerin üstü, arkası ve yanları, yukardan aşağı pliler halinde inen ipekli kumaşla çevrilecek, böylece klâsik ve ağırbaşlı bir "baldaquin" meydana gelmiş olacaktı. İnşası bu suretle tamamlanan baldaquin, ipekli kumaşın iç cidarlarına aplike edilen defne buketçikleri ve katafalkın dışında ve heriki yanında alev saçan yüksekçe meşalelerle, çok asîl ve ihtişamlı bir görünüm arzediyordu. İşte Ata'mızın aziz naaşları, tam zamanında böylesine muhteşem bir katafalktaki yerine kondu, ve resmî kuruluşlar ile birlikte Ankara halkı, çoluk, çocuk, genç, ihtiyar, katafalkın önünden yaşlı gözlerle saatlerce aktı durdu.

Prof. Taut, cenaze töreninden bir gün sonra, kendi eliyle işlediği katafalk projesini tüm detaylarıyla içeren 10 kadar karton levhayı, imza ve tarih atarak bana armağan etti, ben de bu acı hatıranın tek belgeleri olmanın niteliğini taşıyan kartonları, birkaç yıl kitaplığımda sakladıktan sonra, Millî Kütüphane Arşivi'ne teslim ettim ve o tarihde Millî Kütüphanenin başında rahmetli arkadaşımız Adnan Ötüken bulunuyordu.

Prof. Taut, Ata'mızın aziz naaşı, Etnoğrafya Müzesi'ndeki geçici kabre konduktan sonra, birkaç gün daha Ankara'da kaldı ve inşaatı çok ağır ilerlemekte olan Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesinin işleriyle meşgul oldu. Ödenek darlığı inşaatı geciktiriyor, hele projenin tamamının -parasızlık yüzünden- aynen tatbik edilememesi ve binanın, tren yoluna paralel kısmının inşasından vazgeçilerek tasarrufa gidilmiş olması, onu çok, hem pek çok üzüyordu ve yapacak hiçbir şey yoktu. Taut ile birlikte fakülte inşaat sahasına gitmek üzere anlaştık ve tesbit edilen gün ve saatte orada buluştuk. Binanın ön cephesinin sol tarafındaki beton direklerin biraz olsun yükselmiş olduğunu gören Taut'ın yüzünde ansızın bir sevinç emaresi belirdi ve bana doğru eğilerek: "Hele şükür, merkebin kuyruğunu olsun görebilmek bana nasip oldu!" dedi. Taut'ın bu sevincini halâ unutamıyorum, ve söylediği şey de hemen herkezin bildiği bir Alman halk deyiminden başka bir şey değildi.

Levent Şahverdi Arşivi

Prof. Taut henüz Ankara'da olduğuna göre, Atatürk için yapılacak Anıt Kabrin yerinin de kendisince tesbit edilmesine hükûmetçe kararverilmiş ve bu husus ile ilgilenmesi rica edilmişti. Taut bu çok önemli işe de dört elle sarıldı ve asistanlarıyla birlikte elverişli bir yerin aranmasına başlandı, ve ben de kendisine refakate memur edildim. Ankara'nın yakın çevresindeki tepeler üstünde araştırmalara başladık. Taut, her işinde olduğu gibi bu işde de arayışlarını sessiz sedasız sürdürüyor; kendince elverişli gördüğü bir yeri incelerken uzun uzun düşünüyordu. Ben ise Taut'ın, arada bir konuşmasını, düşünce ve kanısını bize de aktarmasını sabırsızlıkla bekliyordum. Ama, nafile yere beklediğimi anlamakta gecikmedim ve onun bu sessiz haline ben de alıştım. Birkaç gün sonra Çankaya'daki Cumhurbaşkanlığı köşkünün bahçesine de gittik. Tabii bahçede bugünkü Cumhurbaşkanlığı köşkü yoktu ve eski bir Ankara bağevinin değiştirilmesi suretiyle meydana gelmiş bir köşk vardı. Yaverlerin dairesi ise ayrı bir binada idi. Prof. Taut, köşk ile yaverler dairesinin arasındaki ulu çınarların olduğu yerde durdu ve derin bir düşünceye daldı, sonra da ansızın bana dönerek ve eliyle ulu çınarların altını göstererek: "İşte Atatürk'e Anıt Kabir olacak yer burası!" dedi. O anda ben de Taut'ın görüşüne katılmaktan kendimi alamadım. Ulu Önder Ata'yı ve O'nun ulu hatırasını, bu yemyeşil bahçede, birbirlerini kucaklarcasına göğe başveren bu ulu çınarların oluşturacağı izlenim, ne büyük bir ihtişamla simgeliyecekti. Taut, o her zamanki sessizliğiyle çınarların önünde uzun uzun durdu ve onları seyre daldı.

Birkaç gün sonra Ankara Valisi rahmetli Nevzat Bey Prof. Taut'ı makamına davet etti, rahmetli Cevat Dursunoğlu ve ben Taut ile birlikte valiye gittik. Vali, Prof. Taut'a, Atatürk katafalkının meydana getirilmesinde harcamış olduğu üstün gayret ve özveriden ötürü teşekkürlerini bildirdi ve masasının gözünden çıkardığı bir zarfı, kabul etmesi ricasıyla ona uzattı. Taut, içinde ne olduğunu pek farkedemediği zarfa tereddütle uzandı, zarfı eline aldı ve açıp da içinde para olduğunu görünce, zarfı hemen kapayıp, teşekkürle valinin önüne koydu ve iyi anlaşılmasını diler bir ifade ile şöyle dedi: "Bunu almam imkânsız. Atatürk gibi bir kahramana bir devlet büyüğüne yapılacak katafalkla, sadece benim görevlendirilmiş olmam bile, bana verilen en üstün mükâfattır!". Prof. Taut'ın, bizleri yürekten duygulandıran bu asîl davranışının hayranlığı içinde, Vali'ye veda ederek bakanlığa döndük. O tarihden bu yana, bu olağanüstü anı, hayâlimde tazeliğini hiç kaybetmeden sürüp gider.

Ata, sonsuzluğa göçtükten bir süre sonra Prof. Taut'ı kaybettik ve çok üzüldük. Vasiyeti gereği, Edirnekapı Şehitliği'ne gömülmüş olduğunu duy-

Levent Şahverdi Arşivi

duğum zaman, onun Türkiye'ye tüm gücüyle hizmet edebilme isteğini besliyen ideâlin gerçek yönünü ve Vali Nevzat Tandoğan'ın vermek istediği "honoraire" 'i reddetmedeki üslubun inceliğini daha iyi anladım.

Güzel Sanatlar Akademisi'nin Mimarlık Bölümü ile ilgili anılarımı yazıp vermemi benden isteyen değerli arkadaşlarıma, unutulmaz hatıralarımı tazelemeğe imkân verdikleri için candan teşekkür ederim.

Levent Şahverdi Arşivi

SİNE-İ MİLLETE İLTİCA EDEN MECLİS-İ MEB'ÛSAN-I OSMANİ REİSİ CELÂLEDDİN ARİF'İN ANKARA YOLCULUĞU

Prof. Dr. ENVER KONUKÇU

Bilindiği üzere Hey'et-i Temsiliye Erzurum Kongresi'nin sonunda teşekkül etti[1] ve Sivas Kongresinden sonra da yeni şeklini aldı[2]. Kongre çalışmalarını bitiren ve İstanbul'un temsilcisi Salih Paşa ile Amasya'da görüşen M. Kemal, 27 Aralık 1919'da Ankara'ya geldi[3]. Salih Paşa ile varılan mutabakatta, bir an evvel seçimlerin yapılması ve uygun görülecek bir yerde meclisin toplanması da kararlaştırılmıştı[4]. Vilâyet ve Müstâkil Livâlarda bu nedenle belirlenen esaslar dahilinde seçimler yapıldı. Daha Erzurum Kongresi günlerinde sine-i millete çekilen M. Kemal, Vilâyat-ı Şarkıye Müdâfaa-ı Hukûk-ı Millîye Cemiyeti'nin merkez şubesinin aldığı bir kararla da şehrin hemşehrisi olmuştu[5]. Yurd çapındaki seçimler dolayısiyle Erzurumlular, Kongre'de olduğu gibi hemşehrileri M. Kemal'i meb'us seçtiler. Böylece Erzurum'dan parlementoya girmeğe hak kazandı[6]. O'nun gibi, Celâleddin Arif Bey de aynı meclisde Erzurum'u temsil edecekti[7].

M. Kemal, olayların seyrini yakından tâkip ettiği için İstanbul'a gitmedi ve sağlık durumunun elverişli olmadığı şeklinde bir raporu Meclis-i Meb'ûsân-ı Osmaniye'ye gönderdi[8]. Celâleddin Arif ise, parlâmentodaki çalışmalarda en etkin şâhsiyetler arasında göze çarptı. 7 Şubat 1920'de, Kuvây-ı Millîyeci ve bu arada İstanbul taraftarlarının Kemalist diye tanıdığı seksen kişi Felâh-ı Vatan grubunu[9] kurdular ki bunların içinde Celâleddin Arif de göze çarpıyordu[10].

[1] Mustafa KEMAL, Nutuk, Ankara 1927, s. 40, 49, 62 Ali Fuat CEBESOY, Millî Mücâdele Hatıraları, İstanbul 1953 s. 122.

[2] Ali Fuat CEBESOY, a.g.e., s. 166, 168.

[3] M. KEMAL, Nutuk, s. 251, A.F. Cebesoy, s. 258-259, 265, 267.

[4] S. TANSEL, Mondros'dan Mudanya'ya Kadar, İstanbul 1991 II, s. 165-166.

[5] C. DURSUNOĞLU, Millî Mücâdele'de Erzurum, Ankara 1946, s. 139-140.

[6] E. KONUKÇU, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, Ankara 1992, s. 876-877.

[7] aynı yer

[8] E. KONUKÇU, a.g.e., s. 877, F. KIRZIOĞLU, Mustafa Kemal Paşa Erzurum İlişkileri, Ankara 1991 s.

[9] S. TANSEL, a.g.e., III, s. 18, 36 A.F. CEBESOY, a.g.e., s. 275.

[10] S. TANSEL, a.g.e., III, s. 36.

Levent Şahverdi Arşivi

Celâleddin Arif, Erzurum'un tanınmış ailelerinden birine mensuptu. Babası, "Başımıza Gelenler"in yazarı ve 1877-1878 Doğu Cephesi Komutanı Gâzi Ahmed Muhtar Paşa'nın sekreteri Mehmed Arif Bey'dir. 31 Ekim 1875'de, İstanbul'da doğmuştur. Yüksek tahsili için Fransa'ya gitmiş burada Paris Üniversitesi, Hukuk Fakültesi'ni Siyasal Bilgiler Yüksek Okulu'nu bitirmiştir. II. Meşrutiyet'in ilânından sonra İstanbul'a döndü. Hukuk ve Mülkiye Mekteplerinde, Anayasa Hukuku Mu'allimliğine tâyin edildi. Böylece, başkentin en tanınmış hukukçuları arasına girmiştir[11]. 1920 yılı başında Erzurum Meb'usu seçilmiş ve yukarıda da temas edildiği gibi "Felâh-ı Vatan" grubunda fa'âliyet göstermiştir. Celâleddin Arif'i ön plâna çıkaran hâdise Reşad Hikmet Bey'in kanser hastalığından dolayı ölümü ile Meclis-i Meb-ûsan-ı Osmani reisliğine seçilmesidir. Böylece gerçekten de İtilâf Devletlerinin İngilizlerin baskınının hissedildiği sırada mühim bir görevi üzerine almıştır[12]. Yunanlıların Milne Hattını ihlâl ederek Saruhan-Aydın arasındaki Bozdağları işgâl etmesi yüzünden Hey'et-i Temsiliye ile dostane siyâset takip etmekte olan Ali Rıza Paşa hükümeti istifaya mecbûr kalınca, başkentde, iktidara kimin geleceği konusu ortaya çıktı. Bazı rivâyetlere göre, Damad Ferid Paşa'nın yeniden sadârete gelmesi mümkündü. Bunu dikkate alan Hey'et-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal, vilâyet ve mutasarrıflıklara bir genelge göndererek, kurulacak hükûmetin niteliklerini bildiren telgrafların İstanbul'a ulaştırılmasını istemişti. Anadolu, bu tarihi görevi 5/6 Mart 1920'deki telgrafları ile yerine getirdi. Felâh-ı Vatan Grubu üyesi ve Meclis reisi Celâleddin Arif'in de içinde bulunduğu hey'et Yıldız Sarayı'na gitti. Ancak Padişah VI. Mehmed Vahideddin, Ali Rıza Paşa ve Danimarka Sefiri ile görüşmesi olduğunu ileri sürerek onları kabul etmedi[13]. Bunun üzerine Başkâtible, grup adına Celâleddin Arif konuştu: "Padişah, hükûmet reisi ve şeyhülislâmı bizzat seçmek hakkına mâliktir. Fakat buna karşılık Meclis'in de hükûmete itimat veya itimatsızlık reyi vermek salâhiyeti vardır. Memleketin ise şu sırada bir hükûmet buhranına tahammülü yoktur. Böyle bir hâlin olmaması için, Padişâhın iyi düşünüp, Meclis ve çoğunluğunun fikrini hesaba katması lâzımdır. Ferid Paşa ve yâranını ve hatta Tevfik Paşa'yı sakın seçmemelidir. Zaten tecrübe de edilmiştir" dedi. Başkâtib, bu konuşmaları Padişah'a arzetti. VI. Mehmed Vahideddin de; "Hâl ve vâziyetin icâbına göre birisini intihab edeceğim. Onun salâhiyetine tecâvüzle arkadaşları-

[11] Ali ÇANKAYA, Mülkiye ve Mülkiyeliler Tarihi, Ankara 1968-9, s. 956-7.

[12] Kâzım KARABEKİR, İstiklâl Harbimiz, İstanbul 1988 s. 481 T. GÖKBİLGİN, Millî Mücâdele Başlarken, Ankara 1965 s. 325

[13] R. ORBAY, Cehennem Değirmeni: Siyâsi Hatıralarım, İstanbul 1993 11, s. 31-34.

Levent Şahverdi Arşivi

nı intihabına müdâhale edemem. Ancak O'na Meclis'de ekseriyet grubu ile anlaşmasını tavsiye edeceğim" cevabını verdi[14]. Salih Paşa'nın iktidara gelmesi bazı ümidleri de beraberinde getirmişti. Ancak bu hükûmetin de ömrü uzun olmayacaktı[15]. Zirâ, İ'tilâf Devletlerinden İngilizlerin İstanbul'u ve Meclis'i basma ihtimali vardı. Fakat kamuoyu, bu hareketi Mütâreke'nin ruhuna aykırı buluyordu. Nitekim Meclis'de de hoşnutsuzluk havası hâkim oldu. 15 Mart'da, Padişah ile tekrar görüşme yapılması gerektiğinden, Meclis-Meb'ûsan-ı Osmani Reisi Celâleddin Arif, Rauf ve Vehbi'den meydana gelen hey'etin görüşme isteği, Padişâh tarafından ertesi güne tehir edildi. Olağanüstü kritik anlar yaşanıyordu. Rauf Bey, Meclis'e gitmiş fakat reisi makamında bulamamıştı. O yüzden Padişah ile görüşme Reis Vekili Abdülâziz Mecdi (Balıkesir), Rauf ve Vehbi (Konya)'den meydana gelen hey'et vasıtası ile kararlaştırılan zamanda yapıldı. Padişâh'ın konuşması kısa oldu ve hey'etin heyecanlı arzına; "Bir millet var, koyun sürüsü. Bir çoban lâzım. O da benim" cevabını verdi[16]. Aynı gün salı idi ve saat ondan sonra artık kendini belirli şekilde hissettiren İtilaf/İngiliz işgâli başlamış oluyordu. Durum Manastırlı Hamdi Bey vasıtası ile Ankara'ya duyuruldu. M. Kemal vakit geçirmeden Heyet-i Temsiliye nâmına bir genelge yayınlayarak, Meb'usları Ankara'ya davet etti[17].

Meclis-i Meb'ûsan-ı Osmani Reisi Celâleddin Arif, İngilizlerin eline esir düşmemek için gizlice İstanbul'u terk etti. Ancak İ'tilâf Devletleri yetkilileri bu firardan haberdar olmakta gecikmediler. Sir R. Webb'den, Earl Curzon'a gönderilen raporda, Meclis-i Meb'ûsan-ı Osmani Reisinin Bolu yolu ile Ankara'ya gitmekte olduğu ifâde ediliyordu[18]. Celâleddin Arif ve beraberindekiler Kocaeli Yarımadası ortasından geçen tarihi yolu tercih ettiler. Onun gibi daha birçok kimse de aynı güzergahtan vatan ve millet aşkı ile sine-i millete ilticaya koşuyordu. M. Kemal, Kuşcalı/Kuşcu Ali köyündeki telgraf merkezi aracılığı ile bu kafilelerin hareketini merakla takip ediyor ve ilgililere gerekli bilgileri veriyordu[19]. 23 Mart 1920'de, bir İngiliz subayı İzmit'e gitti ve Mutasarrıf Ali Suad Bey'le görüşmede

[14] R. ORBAY, a.g.e., 11s. 35-36.

[15] S. AKŞİN, İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücâdele: Son Meşrutiyet, İstanbul 1992, s. 381-418 S. TANSEL, a.g.e., 11, s. 35-39.

[16] R. ORBAY, a.g.e., 11, s. 37.

[17] M. KEMAL, Nutuk, s. 306-308 S. TANSEL, a.g.e., 111, s. 53, K. KARABEKİR, a.g.e., s. 514-515.

[18] B. ŞİMŞİR, İngiliz Belgelerinde Atatürk, Ankara 1975 11, s. 75.

[19] Kuşcalı: Kuşçu Ali. Kocaeli Yarımadasında bir köydür. İstanbul Hey'et-i Temsiliye arasındaki telgraf görüşmelerini bu basit istasyon sağlamıştır. Bkz.: Yunus NADİ, Kurtuluş Savaşı Anıları İstanbul, 1978, s. 206-210.

Levent Şahverdi Arşivi

bulundu[20]. Hey'et-i Temsiliye İzmit ilişkilerinde önceleri tarafsız bir politika izleyen, fakat sonra İstanbul ile bağlarını koparan bu mutasarrıf[21], İngilizlerin Kocaeli Yarımadasındaki Gebze, Derince ve Kandıra arasındaki fa'âliyetlerine karşı bir şey yapamıyordu. Bu arada, 200 kişilik İngiliz askeri, yarımada firar olayının önünü kesmeye çalıştı ise de, araziyi çok iyi bilen Kuvây-ı Milliye çetelerince engellendi[22]. Hey'et-i Temsiliye nâmına, XIV. K.O.K.'nı Yusuf İzzet Paşa'ya verilen malûmata göre, "Meclis-i Meb'usan Reisi Celâleddin Arif Bey, Meb'uslardan İsmail Fazıl Paşa, İbrahim Süreyyâ, Reşid, (Keskinli) Rıza, erkân-ı harbiye kolağalığından emekli Nevres, erkân-ı harbiye miralayı Kâzım, kaymakam Seyfi, Binbaşı Şevket, Üsküdar Özbekiye Tekyesi Şeyhi Atâ, Polis memurlarından Manastırlı Nuri ve kıymetli kumandanlarından İsmet (İnönü)", 23 Mart gecesini, İzmit'in 22 km kuzey-doğusundaki Tekkenişin'de geçirmişlerdi. Şübhesiz ki, bu kafilenin zikre şayan ve tarihi misyonu omuzlamış iki yolcusu, Meclis başkanı Celâleddin Arif ile er kıyafetindeki İsmet Bey idi. Yusuf İzzet Paşa gibi Eskişehir-Bursa taraflarını tutmakla görevli XX. K.O.K.'na da, aynı tarzda bilgi verilmişti[23]. Ankara yolcularının en büyük sıkıntısı, yaylı araba ve at sırtında seyâhat etmeleri çamur ve hava şartlarının elverişsizliği idi. Normal geçiş noktaları kullanılmadığı için de yeni güzergâh tesbiti gerekiyordu. Dağlardaki karların erimesi ile taşan Sakarya, âdeta denizi andırıyordu. Geyve Boğazı, İngilizlerin elinde olduğu için de mecburi istikâmet, Mudurnu Suyu'nun batak hâline getirmiş olduğu arâzi idi. M. Kemal, kaymakamları, daha ziyâde Müdâfa'a-ı Hukuk Cemiyetlerini telgrafla arıyor ve yardımcı olunması tâlimatını veriyordu. O yüzden, Hopalı Lâz Rauf Bey, adamlarını Adapazarı tarafına yaymış ve İstanbul'dan millete sığınan misafirlerini bekliyordu. Sakarya'yı İsmet Bey'in elindeki haritadan faydalanarak aşan Celâleddin Arif Bey ve arkadaşları yağmurlu geceyi Hendek'de geçirdiler[24]. Ankara'nın oluru ile XX. K.O.K.'nı Ali Fuad Paşa, XXIV. Fırka Komutanı Mahmud Bey'e ve Kuvây-ı Milliyecilere verdiği emir ile Bilecik-Sapanca harekâtını başlatması da, bu sırada cereyan etmiştir. (Mart 1920 sonu) İngiliz askerleri Lefke, Geyve, Köprübaşı,

[20] Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD) sayı: 23 (Mart 1958) vsk: 603.

[21] Ali Suad için bkz.: E. KONUKÇU, Hey'et-i Temsiliye İzmit İlişkileri (Eylül 1919-Nisan 1920), Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi (AAMD) V/13 (Kasım 1988), s. 223-235.

[22] Yahya Kaptan ve Arslan için bkz.: H.E. ADIVAR, Türkün Ateşle İmtihanı, İstanbul 1983, s. 86-93 Ş. URAS, Yahya Kaptan, İstanbul 1968.

[23] HTVD, sayı: 13 (Eylül 1955) vsk: 340.
A.F. CEBESOY, a.g.e., s. 339
Y. ÖZKAYA, İstanbul'un İşgâli Üzerine Aydınların İstanbul'dan Ankara'ya Kaçışı Olayı, AAMD V/13 (Kasım 1988) 127-143.

[24] Y.Z. ORTAÇ, Bir Hayatın Romanı, İstanbul (Tarihsiz) s. 60

Levent Şahverdi Arşivi

Adliye, Sapanca istasyonlarından atılmış ve bunlar da kurtuluşu İzmit'e sığınmakla bulmuşlardı[25].

M. Kemal, Bolu Mutasarrıfı Ali Haydar ve Müdâfa'a-i Hukuk Cemiyeti, Merkez Hey'etini arayarak, C. Arif hakkında alabildiği son malûmatı naklederek, "Dersaadet'den sine-i millete iltica etmek üzere yola çıkan ve Meclis-i Meb'ûsan Reisi C. Arif Beyi de hâmil bulunan ilk kafile yarınki 28 Mart 1336 (1920) pazar günü Bolu'ya muvasalat buyuracaklardır. Mu'âzzez misâfirlerimizin şân-ı millete lâyık bir surette istikballeri ile emr-i istirahatlerinin temin buyurulması" ricâsında bulunmaktaydı[26].

27/28 Mart 1920 gecesi Meclis-i Meb'ûsan-ı Osmani Reisi ile Hey'et-i Temsiliye arasında ilk temas Bolu Mutasarrıflığının büyük kazası Düzce'den sağlanabildi. Saffet Bey'den sonra M. Kemal Paşa'yı telgrafhâneye dâvet eden C. Arif son içi ve dış gelişmeleri öğrendi. İşte "reislik meselesi"de bu esnada ortaya çıktı. M. Kemal, Nutuk'da bu konuya temâsla, Mart 1920 sonunu şu şekilde değerlendirmeye tâbi tutmaktadır;

> Muhterem Efendiler!
>
> Beyânat-ı umûmiyem meyânında bir iki noktada, benim İstanbul'daki Meclis-i Meb'usan'a reis intihabım husûsuna ait meseleden ve bundaki maksatdan bahsetmiştim. Bunun temin edilmemiş olmasından, küçük bir müşkil ile karşılaştığımı da arz etmiştim. Fi'l-hâkika, İstanbul'da Meclis, duçar-ı tecâvüz olup dağılınca, meb'usları toplamağa ve bahusûs izâh ettiğim vechile, bir meclis'te tesisine tevessül edebilmek için, bir an tereddüt ettim. Meclis-i Meb'ûsan Reisi bulunan Celâleddin Arif Bey'in Ankara'ya gelip gelmeyeceğini bi't-tabii bilemiyordum. Gelmesi hâlinde, onun muvâsalatını intizar ve da'veti onun vasıtası ile yaptırmayı düşündüm. Fakat, vâziyet pek çok sür'at ve ihtimâle intizaren izâ'a-ı vakit etmeği muvafık-ı ihtiyat bulmadım. Fakat, vereceğim kararın temin-i tatbikatı içinde, bir iki gün telgraf başında bütün kumandanların mütalâalarını dinlemek ile vakit geçirmeğe mecbûriyet hissettim"[27].

Düzce'de Akçaşehir Caddesi üzerindeki Ayıntâb Kıraathânesi'nde Müdâfa'a-ı Hukûk Cemiyeti kaza hey'eti ve eşraf ile görüşen C. Arif, 16 Mart gününe kadar olan gelişmeler hakkında fikir alışverişinde bulun-

[25] A.F. CEBESOY, a.g.e., s. 317-320, S. TANSEL, a.g.e., 111, s. 61.
[26] ATATÜRK ARŞİVİ, kls: 26, Dosya 1336/20-A Fihrist: 59/1
[27] M. KEMAL, Nutuk, s. 316.

Levent Şahverdi Arşivi

du. Er kıyafetindeki İsmet Bey de bu konuşmalara zaman zaman katıldı. Kafkas kökenli Bjeduk kabilesinin önde gelen şâhsiyetlerinden Abdülvahhab ile vâki konuşmada, İngilizleri metheden sözler kullanılması üzerine, İsmet Bey sinirlenmiş, "Türk'ün temiz kanının esâreti kabul etmeyeceğini bilmiyor musunuz" cevabını vermiştir[28].

C. Arif ve M. Kemal Paşa, aynı geceyi yine telgraf başında geçirdiler. Konu, "meclis başkanlığı" idi. "Düzce'de Meclis-i Meb'usan Reis-i Muhteremi" diye başlayan telgrafta[29], "İngiliz işgâli ile devletin güçleri baskı altına alınmıştır. Milletvekilleri bu nedenle gereği gibi vazifesini yapamamaktadır. O yüzden sine-i millete sığınmışlardır. Olağanüstü bir meclise gerek vardır. Ankara'daki Hey'et-i Temsiliye millet irâdesini devam ettirecektir. 19 Mart 1920'de bir genelge de yayınlanmıştır"[30], deniliyordu. C. Arif ise, bahsedilen genelgeyi görmediğini, buna fırsat bulamadığını söyleyerek aydınlatılmasını rica etmiştir.

M. Kemal ise cevabî telgrafında, konuya daha da açıklık kazandırdı[31]. Meslis-i Meb'ûsan-ı Osmani Reisi de, kendi fikirlerini yine telgraf aracılığı ile Düzce'den Ankara'ya şöyle bildiriyordu[32]:

"Olağanüstü meclis için kanûni zemin aranmalıdır. Mevcûd Kanûn-ı Esâsî'de herhangi bir açık işâret yoktur.Fransa'da vakti yasal olmayan bir şekilde fesholunur ise, hücûma marûz kalan milletvekillerinden kurtulabilenler, vilâyet ve elviye meclisi idâresinden intihab olan ikişer aza ile birlikte uygun bir yerde toplanırlar. Meclisin yeniden açılması ve hücûmun tesirsiz hâle sokulması için karar alırlar. Bu meclisin kararları geçerlidir. Uymayanlar vatan hainliği ile suçlanırlar. Ben bu esası düşünmekteyim."

M. Kemal, Hey'et-i Temsiliye ile daha önce görüşmede bulunmuş "19 Mart" diye şöhret kazanan genelgeyi yayınlamıştı. Ancak, her nedense, Hendek veya Düzce'de iken kendisine, buna dâir bilgi verilmemiş, hatta genelgeden de hiçbir surette bahsedilmemişti. Celâleddin Arif, öyle görünüyor ki Fransa örneğindeki gibi kendisini hâlâ çalışmalarını durdurmuş meclisin re'isi sayıyordu. Telgrafta, "ba'del istişare bir beyannâme yazmak mütalâasındayım" demesi de Hey'et-i Temsiliye ile şimdilik kay-

[28] R. APAK, Garp Cebhesi Nasıl Kuruldu, Ankara 19, s. 115.
[29] M. KEMAL, Nutuk, s. 316-317.
[30] M. KEMAL, Nutuk, s. 314-316.
[31] M. KEMAL, Nutuk, s. 316-317.
[32] aynı yer.

Levent Şahverdi Arşivi

dıyla aynı görüşte bulunmadığını ortaya koyuyordu[33]. M. Kemal, bu kritik durumda, Nutuk'da da vurguladığı gibi "Celâleddin Arif Bey ile nokta-i nazarlarımız arasında büyük ihtilâf olduğu suhûletle fark olunur. Ben, fevkalâde selâhiyeti hâiz bir meclisin Ankara'da içtima'ına karar verirken, bizim Kânun-ı Esâsimizde, böyle bir meclisin toplanabilmesine dâir bir işâretin mevcûdiyet ve âdem-i mevcûdiyetini düşünmek asla hatırıma gelmedi" diyordu[34]. M. Kemal böylece telgrafının son kısımlarında ise Celâleddin Arif ile aynı düşüncede olmadığını açıkça ortaya koydu. "Tersine başka mahiyet ve selâhiyette sürekli bir meclis ile düşündüğü inkılâp safâhatını beraber geçirmek" azmini taşıdığını, kesin bir dille belirtti.

Ankara- Celâleddin Arif anlamazlığını yine de hafifletmek için M. Kemal, Düzce'ye, 19 Mart genelgesini tekrar gönderdi. 28 Mart 1920, Düzce çıkışlı telgrafında, Celâleddin Arif, 19 Mart genelgesini yeni incelemek fırsatını bulduğunu, kendisinin de aynı düşünceyi taşıdığını, Ankara'ya vardıktan sonra da, yeni bir belge tespit edebileceklerini söyledi[35].

Meclis'deki "reislik" konusu Düzce-Ankara yolculuğunda bir karara bağlanamadı. Nitekim, Nutuk'da, bu konuya temas eden M. Kemal; "Celâleddin Arif Bey, hiçbir vakit, benim BMM'nin mahiyet ve salâhiyeti hakkındaki nokta-i nazarıma iştirak etmemiştir. O, dâima toplanmış olan hey'etin vazife-i esâsiyesini, İstanbul Meclis-i Meb'usanın re'isi telâkki eylemiştir" diyerek, bir müddet daha, gündemde başkanlık meselesinin kalacağını işaret etmektedir.

Celâleddin Arif Bey ve maiyetindekiler bir gecelik misafirlikten sonra Düzce'den soğuk bir günde ayrıldı. Kaynaşlı, Darıyeri, Bolu Dağı Derbendi yolu ile Bolu'ya doğru yol aldılar. Kafileye, Çırpanlı Nuri Bey'in ailesinden Sami (Aksu) kılavuzluk ediyordu[36]. Bolulların eski gelenekle-

[33] M. KEMAL, Nutuk, s. 317-318.

[34] M. KEMAL, Nutuk, s. 318-319.

[35] M. KEMAL, Nutuk, s. 318.
Düzce, 28 Mart (1) 336.
"Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,

Hey'et-i Celile-i Temsiliye'nin 193336 tarihli tebligat-ı umûmiyesi mütalâa olundu. Mevadd-ı mündericesi bendeniz düşündüğüm esaslara sûret-i umûmiyede mutabıktır. Binaenaleyh Ankara'ya muvasalat-ı âcizânemi müteakib bi'lâ-istişâre ayrıca bir beyânnâmenin i'lânı tâbiidir. Yarın bi'z-zarûre Bolu'da kalınarak, 29 Mart 336'da Ankara'ya müteveccihen hareket olunacağı mâ'ül-ihtiram arzolunur. C. Arif".

[36] Nuri (Aksu), BMM'ne Bolu Milletvekili olarak katılmıştır. Daha önce de, Düzce MHC Başkanlığında bulunmuştur. Derdli Gazetesi no: 9, 12 Nisan 1336, s. 1 R. ÖZKÖK, Millî Mücâdele Başlarken Düzce-Bolu İsyanları, İstanbul 1971, s. 221.

Levent Şahverdi Arşivi

rine göre, önemli misafirler, Ayrılık Çeşmesi denilen yerde karşılanır ve uğurlanırdı. Burası, Bolu'nun batısında, çam ormanları ile kaplı ve Çivril Köyü'nün güneyinde, Düzce yolu üzerinde idi. Berberler ve Paşa (Nâzırlar) köylerini geçerek Ösenek'den Bolu'ya dâhil olan hey'et, çok yorgun görünüyordu. Belediye önünde toplanan kalabalığa hitaben kısa bir konuşma yapan Celâleddin Arif, Belediye Başkanı İlyaszâde Hakkı Bey ve arkadaşları ile tanışma fırsatını buldu. Daha sonra, Bolu Ovasına hâkim noktadaki Mekteb-i Sultani'ye çıkan kafile, öğretmen ve öğrencilerle sohbetle, eğitim kurumu hakkında bilgi aldılar. Okulun hatıra defterine, C. Arif Bey, "İstanbulumuzun duçar olduğu ta'arruza tereddüt eden vâzife-i vataniyeyi ifâ zımnında mukaddes payitahtımızı alelacele terkederek, Bolu'ya geldik ve ilk ziyaretimiz Mekteb-i Sultanî oldu" diye yazdıktan sonra, imzaladı. Arkadaşları da aynı şekilde hareket ettiler. Defterde imzaları olanlar şunlardır:[37].

1. Celâleddin Arif:	Meclis-i Meb'ûsan-ı Osmani Reisi
2. İsmail Fazıl:	Yozgat Meb'usu, Ferik, Mütekaid
3. Reşid:	Saruhan Meb'ûsu
4. Rıza:	Kırşehir Meb'ûsu
5. İbrahim Süreyya:	Saruhan Meb'ûsu
6. Miralay İsmet	
7. Binbaşı Safvet	
8. Mülâzım-ı evvel Abdurrahman	
9. Atâ:	Özbekler Dergâhı Hâdimi.

Bolu, bu sıralarda siyâsi bakımdan iki kısma ayrılmış vaziyette idi. Bunlar milletvekili Abdülvahhab etrafında toplanan Hürriyet ve İ'tilâfçılar; İlyaszâdeler ve Dr. Fuad (Umay) çevresindeki Kuvây-ı Milliyeciler idi. Ancak, nezâket kaideleri ve şehre mahsus hoşgörü yine de eşrafı ve diğerlerini bir araya getirebiliyordu. Bunda herkesin saygı ve sevgi beslediği Nakibû'l-Eşraf Süreyya Efendi'nin şahsiyeti büyük rol oynuyordu. Mutasarrıf Ali Haydar Bey de, mutedil surette hareket ve İzmit'deki Ali Suad'ın siyasetini takip ediyordu. Bolu eşrafının evlerinde ağırlanan Ankara yolcuları için, daha önce de Mustafa Kemal tarafından uyarı yapılarak, "Dersaadet'ten sine-i millete iltica etmek üzere çıkan ve Meclis-i Meb'usan Reisi Celâleddin Arif Bey'i de

[37] M. KARAMANOĞLU, Fıkra ve Geçmişten Anılar, Sesimiz Gazetesi, 5 Mayıs 1970 s. 2, Makale'de bahsedilen defterin aslı Bolu hâdiseleri sırasında yanmıştır.Asıl defterden kopya edilen nüshasında ziyaretle ilgili imzalar göze çarpmaktadır. Bu münasebetle, Bolu Sultani Mektebi Öğretmeni Şerafettin Bey'i saygı ile anıyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

hâmil bulunan ilk kafile yarınki 28 Mart 1336 Pazar günü Bolu'ya muvasalat buyuracaklardır. Mu'âzzet misafirlerimizin şân-ı millete lâyık bir sûrette istikbâlleri ile emr-i istirahatlerinin temin buyurulması" ricâ edilmişti[38].

Yemek sırasında İsmail Fazıl Paşa ile emekli kurmay yüzbaşı Mehmed (Hacı Abdülvahhab Efendi'nin kayınbiraderi) arasında tartışma olmuş ise de, Süreyya ve İzzet Efendilerin müdahalesi ile başka konulara geçilmiştir. Mutasarrıf Ali Haydar, Polis Müdürü Celâl, Ma'ârif Müdürü Talât, Tapucu Tahsin ve Tâbîb (Trakyalı) Fuad Beyler misafirleri yalnız bırakmadılar.

Bolu'da, Hürriyet ve İ'tilâfçıların kafileye karşı biraz soğuk baktıkları gözden kaçmıyordu. Belki de İstanbul ile temasa geçilmiş ve önemli konuklar için Damad Ferid Paşa da haberdar edilmişti. Kürsi-i Millet Gazetesi sahibi eski Akabe Kaymakamı Kadri Bey de aynı tavrı ortaya koymaktan kaçınmamıştı.

Bolu Müdâfa'a-ı Hukuk Cemiyeti Merkez Hey'eti başkanı Dr. Fuad Bey, kafilenin yolda başlarına bir şey gelmemesi için, fa'âliyete geçti. Geceleyin, Gerede ve Çerkeş yolunun takip edileceğini ve hatta bir suikast bile yapılması ihtimalini düşünerek, bazı yanıltıcı tedbirler aldırdı. Temin edilen arabacılara bu istikamette gidileceği intibaı verdirildi. Sabahleyin Bolu'daki son hazırlıklar tamamlandı. Celâleddin Arif Bey ve arkadaşları Bolu'nun batısındaki Hükûmet Konağı'na giderek makamında Mutasarrıf Ali Haydar Bey'e iâde-i ziyarette bulundular. Akşam, Hürriyet ve İ'tilâfçıların da katıldığı mükkellef bir yemek verildi. İsmet ve Saffet Beyler er kıyafetinde oldukları için yine pek ilgi çekmediler. Hatıratında[39] da belirttiği üzere gecenin en itibarlı kişileri Celâleddin Arif Bey ile diğerleri idi.

31 Mart 1920 sabahı gün ağarmadan kafile yolculuk için hazırdı. Kızıklı Güden Hüseyin Ağa'nın idâre ettiği araba kafilesi gizlice Ilıcalara doğru yola koyuldu. Bu yol, pek kullanılmayan Ankara bağlantısı idi. Herkes, kafilenin Gerede ve Çerkeş'e gideceğini zannediyordu. Ilıca'yı ve Karacasu'yu geride bırakan arabalar, Aladağ'a doğru zorlu bir tırmanışa geçtiler. Yeşil çam ormanlarının kapladığı bölgeden güneye doğru gittiler. Kabak, Karca ve Kazanuçurtan mevkileri geçildi. Çarşamba/Seben yakınlarındaki Kozyaka köyünde Asım ve Ahmed Özkök'lerin hanesinde gece geçirildi. Yayla havasının saflığı, arızalı bir arazide yapılan yolculuk yorgunluğunu tamamen kaldırmıştı. Kafile Ankara'nın tâlimatını Nallıhan'da aldı. Buna göre en yakın demiryolu istasyonuna inmeleri gerekiyordu. Nisanın ilk günlerindeki yolculuk

[38] ATATÜRK ARŞİVİ, Kls: 26 Dosya: 1336/20-A Fihrist: 59/1.
[39] M. KARAMANOĞLU, a.g.m.

Levent Şahverdi Arşivi

demiryolu ile meşhur Sarıköy istasyonundan rahat bir yolculuk yapabilme imkânına kavuşan Celâleddin Arif Kafilesi, 3 Nisan'da Ankara'da idi[40].

Yukarıda da temas edildiği gibi Bolu-Seben-Nallıhan-Mihaliççik Sarıköy ve hatta Ankara'daki ilk günde "reislik" konusu bir çözüme kavuşturulamamıştır. M. Kemal, Nutuk'da bu münasebetle şu sözleri yazmaktan kendini alamamaktadır;

"Efendiler, Celâleddin Arif Bey, Ankara'ya geldikten sonra kendisi ile ve diğer bazı kânunşinasan ile bu mes'eleye mütedâir oldukça uzun süren müzakere ve münakaşalar cereyan etti. Fakat, aldanmıyorsam, Celâleddin Arif Bey hiçbir vakit benim BMM'nin mahiyet ve salâhiyeti hakkındaki nokta-i nazarıma iştirak etmemiştir. O, daima, toplanmış olan hey'etin vâzife-i esasiyesini, İstanbul Meclis-i Meb'ûsanının temin-i in'ikadından ibaret ve kendisini daima İstanbul Meclis-i Meb'ûsanının reisi telâkki etmiştir"[41].

23 Nisan 1920'de, BMM ilk açılışını yaparak, fi'ilen Meclis-i Meb'ûsan'a son vermiştir. İstanbul'dan ayrılarak sine-i millete sığınan milletvekilleri ile yeni seçilenler bu kutsal yapı altında toplanmışlar ve Millî Mücadelenin yönlendirilmesini temin etmişlerdir. Yine bu meclis, "reisliğe" M. Kemal'i seçmiş ve Celâleddin Arif Beyi de "reis-i sani" olarak kabul etmiştir[42].

[40] K. KARABEKİR, a.g.e., s. 568 Meclis-i Meb'ûsan-ı Osmanî Reisinin telgrafı şöyledir. "XV. K.O.K.'nı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

İstanbul'a ve şahsıma karşı vukubulan taarruzdan tahlis-i nefs ile hukûk-ı milletin müdâfaası zımmında bugün Ankara'ya muvasalat eylediğimi lütfen Erzurum ahâli-i muhteremesine bildirmenizi istirham eylerim. 3/4/1336 C. Arif'.

[41] M. KEMAL, Nutuk, s. 319.

[42] K. KARABEKİR, a.g.e. s. 630,

"Ankara'da Millet Meclisi Reisi M. Kemal Paşa Hazretlerini Millet Meclisi riyâsetine tâyin buyurulduğunuzdan dolayı memnuniyet ve mesruriyetimiz âzimdir. Arz-ı tebrikat ve takdim-i tazimat eyleriz. XV. K.O.K.'nı Kâzım Karabekir".

Levent Şahverdi Arşivi

CELÂLEDDİN ARİF

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İZMİR SUİKASTİ

Uzman CEMAL AVCI

İzmir Suikasti, yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyetinde, büyük önder Atatürk'ün Türk Milletine maletmeye çalıştığı inkılaplar birbirini izlediği sırada O'nu öldürmek amacıyla plânlanmıştı. Tabiiki o dönemde Atatürk'ün ölmesi Türk halkının çağdaş olma fırsatını kaybetmesi, lâik Türkiye'nin yok olması anlamına geliyordu.

Bu nedenle, Atatürk ve lâik Türkiye Cumhuriyeti'ne düşman çevreler tarafından bu olay da istismar edilmek istenmektedir. Atatürk karşıtı her türlü hareketi destekleyen bu çevrelerin İzmir Suikasti olayını da kendilerine malzeme olarak görmeleri bu araştırmamızın hazırlanmasında en büyük etken olmuştur.

1926 yılında Cumhuriyet yeni ilân edilmiş ve ülkeyi çağdaş medeniyet seviyesine çıkarmayı amaçlayan inkılâplar yapılmakta iken, bu inkılâplara çeşitli çevrelerden değişik nedenlerle muhalefet yapılıyordu. Bu muhaliflerin arasında iktidar hakkını sadece kendilerinde gören İttihatçılar da bulunmaktaydı. İttihatçılar Meşrutiyet döneminde de iktidar hakkını kendilerinden başkasında görmemişler, Bulgar Komitacılarından da etkilenerek, iktidarı ellerinde tutmak için çeşitli komitacı faaliyetlerde bulunmuşlardı. Kendi içlerinde fedailer barındırmışlar, suikastler tertip etmişlerdi.

İzmir Suikasti sanığı olarak yargılanan ve birçoğu da ceza gören İttihatçıların bu tutumunu, yine en iyi Atatürk ifade etmiştir: "Bir İttihatçı iyi dosttur, iki İttihatçıdan korkulur, üç İttihatçı için ise iktidarı almaktan başka tatmin yolu yoktur."[1]

İTTİHAT VE TERAKKİ PARTİSİ İLE ATATÜRK'ÜN İLİŞKİSİ

İzmir Suikasti sonrası kurulan İstiklâl Mahkemesince bu olayın tertipleyicileri oldukları iddia edilen İttihatçıların partisi İttihat ve Terakki Partisi ile Atatürk arasındaki ilişkiler eskilere dayanmaktaydı.

Atatürk, II. Abdülhamit'in istibdat yıllarında sürgün olarak Şam'a gönderildiğinde burada Vatan ve Hürriyet adında bir cemiyet kurmuştu. Daha sonra Selanik'te de bir şubesi açılan bu cemiyetin Selanik Şubesi

[1] Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, Tercüman Tarih Yay., İstanbul, 1980, s. 447.

Levent Şahverdi Arşivi

ilerleyen zaman içerisinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılmaya karar verdi. Bu sıralarda tayinini Selanik'e çıkartmayı başaran Mustafa Kemal de İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye oldu. Ancak Mustafa Kemal'in bu cemiyete kurulduktan sonra girmiş olması, liderlik kadrolarından birini almasına engel oldu. Buna rağmen başarılı ve liderlik vasıflarına sahip bir genç olan Mustafa Kemal, Cemiyet'in liderlerince, kendilerine rakip ve tehlikeli görünüyor, özellikle Enver Paşa ondan çekiniyordu.

Bu durum, 1909'daki gizli kongrede daha da belirginleşti. Mustafa Kemal burada: "Ordu mensupları Cemiyet içinde kaldıkça hem fırka kuramayacağız, hem de ordumuz olmayacaktır"[2] diyerek subayların Cemiyetten ayrılmalarını, böylece ordunun siyasetten arındırılmasını istedi. Çünkü bu dönemde Cemiyet'te görevli subaylar emir dinlemez olmuşlardı. "Ordu politika batağı içinde idi. Teğmen Yarbay'a selam vermez olmuştu".[3]

"Bu kongre sırasında Mustafa Kemal'e karşı olanlar o derece gazaba gelmişlerdi ki, daha ileride ordu kumandanlığına kadar yükselecek olan ve Cemiyetin çok hararetli bir üyesi bulunan bir subayı bir gece onu öldürmekle görevlendirdiler"[4].

Bu suikast girişiminden sıyrılan Mustafa Kemal'e Cemiyetce devamlı uzak ve zor görevler verildi. En sonunda Sofya'ya Âteşemiliter olarak atandı.

Atatürk I. Dünya Savaşı'na girilmesine de karşıydı. O, Almanların liderliğini yaptığı grubun savaşı kazanamayacağını daha Osmanlı Devleti savaşa girmeden anlamış, savaşa girilmemesi için çeşitli defalar uyarılarda bulunmuştu. Ancak Enver Paşa maceraperestliğini burada da göstermiş ve bir olup bitti ile Türkiye kendini savaşın içinde bulmuştu.

Osmanlı Devleti savaşın mağlupları arasında yer alınca, İttihat ve Terakki Partisi liderleri, Partilerini kapatarak ülkeyi terketmişler, Mustafa Kemal ise Milli Mücadele'yi başlatmak üzere Anadolu'ya geçmişti. Ancak Enver Paşa yurt dışında da rahat durmamış, Millî Mücadelenin başındaki Mustafa Kemal Paşa'ya bir çok sıkıntı çıkarmıştı.

MİLLÎ MÜCADELE'DE İTTİHATÇILAR

İttihat ve Terakki Partisi'nin Anadolu'da kuvvetli ve geniş bir teşkilâtı vardı. Atatürk Millî Mücadele'ye başlarken bu teşkilattan faydalandı. Bu

[2] Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. 1, T.T.K., Ankara, 1951, s. 44.
[3] Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Bateş, İstanbul, 1980, s. 53-54.
[4] Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s. 45.

Levent Şahverdi Arşivi

arada yurt dışına kaçamayan İttihatçılar da birer ikişer Anadolu'ya geçerek harekete katıldılar.

Yurt dışında ise; 1919 başlarında Talat ve Cemal Paşalar İsviçre'de "Millî Müdafaa Partisi"[5] adı altında yeni bir parti kurdular. Bu parti İttihat ve Terakki Partisinin sürgünde kurulmuş yeni şekli niteliğinde idi. Bu arada Enver Paşa da daha rahat bir ortam bulabileceği zannıyla Sovyetler'e gitmişti.

Yurt dışındaki liderleriyle irtibatlarını kesmeyen Anadolu'daki İttihatçılar, bu dönemde Atatürk'ün daha geniş çapta bir hareket yaratma çabalarına katkıda bulunuyorlardı. Yalnız bunu yaparken birliklerini bozmuyor, kendi propagandalarını yapmayı da ihmal etmiyorlardı.

Kongrelerde çoğunlukla Amerikan mandasını savunan fakat kabul ettiremeyen İttihatçılar, daha sonra açılan Büyük Millet Meclisi'ne çok sayıda üye vermişlerdi. Bu arada Atatürk Milli Mücadele'ye vurulan İttihatçı damgasını silmek için sık sık İttihat ve Terakki Partisini ihyaya çalışmayacağına dair resmi yeminler etmek ve ettirmek ihtiyacını hissetmiş, bazı İttihatçı ileri gelenlerini de işe karıştırmamaya çalışmıştı[6].

Enver Paşa bu sıralarda Sovyetler'de faaliyet gösteriyordu. Anadolu'da da Enver Paşa ile ilgili bir İttihatçı propagandası başlamıştı. Bu propaganda şöyleydi: "Sovyet önderleri Enver Paşayı destekliyorlar. Onların yardımıyla Azerbaycan ve Kafkasya'da bir İslam ordusu kuruluyor. Bu İslam ordusu Anadolu'ya gelerek, emperyalistlere karşı Saltanat ve Hilâfeti kurtaracak, aynı zamanda bütün İslam dünyasını birleşik bir cephe altında ayaklandıracak. Enver Paşa Cezayir'den Hindistan'a kadar bütün Müslüman ülkelerin temsilcilerinin kurduğu örgütün başındadır. Halbuki Mustafa Kemal diktatörlük peşindedir. Amacı sadece kendi diktatörlüğü altında bir yönetim kurmaktır"[7].

İttihatçı propagandasına bir de "Yeşil Ordu" efsanesi katılmıştı: "... bu ordunun başında Enver Paşa varmış ve arkasında atlarına binmiş, kılıçlarını çekmiş, önlerinde yeşil bayraklar açmış binlerce, onbinlerce atlı sanki Anadolu'ya yürüyormuş"[8].

[5] G. Jaesckhe, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, T.T.K. Yay., Ankara 1971, s. 166-167.

[6] Doğu Ergil, *Millî Mücadele'nin Sosyal Tarihi*, Turhan Kitapevi, Ankara, 1981, s. 133.

[7] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yay., İstanbul, 1978, s. 480-481.

[8] Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, C. 2 (1919-1922), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1964, s. 369.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk bütün bu aleyhte propaganda ve gelişmelere engel olmaya çalışıyordu. Fakat 1921 İlkbaharında Türk ordusunun gerilemesi Enver Paşa'nın Anadolu'ya girme umutlarının büyümesine yol açtı. Enver Paşa 16 Temmuz 1921'de Mustafa Kemal'e gönderdiği mektupta şu tehdidi savuruyordu: "... Hariçte kalmanın maksadı umumimiz olan başta Türkiye olmak üzere kurtarmaya çalıştığımız İslam alemi için faydasız ve belki de tehlikeli olduğunu hissettiğimiz anda memlekete gireceğiz. İşte o kadar"[9].

Sakarya Savaşı kazanılıp, Anadolu hareketinin tek liderinin Atatürk olduğu iç ve dış tüm unsurlara ispat edilince; İttihatçılar da artık Mustafa Kemal ile birlikte olmak mecburiyetini anlamışlar ve Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçmesini engellemişlerdi.

İttihatçıların hareket tarzlarını değiştirmelerinin ve savaştan sonra muhalefete geçerek bu işi İzmir Suikastine kadar götürmelerinin nedenlerini, son Beyrut Valisi Azmi Bey'in Küçük Talat Bey'e yazdığı şu mektup açıkca göstermektedir:

"... Bana öyle geliyor ki, şimdi Anadolu'yu kendine bırakmak ve düşmanı Sakarya'dan defeden Anadolu'nun kuvvetini ve ittihadını bozmamak için orayla meşgul olmamak lâzımdır..... Bizim Mustafa Kemal'e karşı yapacağımız her hareketten biçare Anadolu zarar görecek ve yine onun sinesine bir yara daha açılacak..... Beni memlekete sokmama cüretkarlığında bulunan bir hükümetin amansız hasmıyım. Fakat şimdi değil!.. Teşkilatımız farzı mahal birşey yapmasa bile, ben şahsen mücadele edeceklerden biriyim. Ancak zamanını bekleyelim. Bizim gayemiz vatanın selameti olunca, şahıslara karşı yapılan edepsizlikten dolayı bir zaman susmak zorunda kalırız"[10].

Daha sonraki bölümlerinde, Avrupa'da kurulan partinin adının yine İttihat ve Terakki Partisi olması istenen bu mektup, Savaş bittikten sonra İttihatçıların şahsi kinlerinin ortaya çıkmasına en güzel delildir.

BÜYÜK ZAFER SONRASI İTTİHATÇILAR:

Bu ortamda İttihatçılar, birliklerini bozmamaya çalışarak ama kesim bir muhalefet de yapmayarak Lozan görüşmelerine kadar geldiler. Zaten bu sırada Talat ve Cemal Paşalar Ermeniler, Enver Paşa da Kızılordu tarafından öldürülmüşlerdi.

[9] Mete Tuncay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, Bilgi Yay., İstanbul 1978, s. 125.

[10] Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, C. 1, Yapı ve Kredi Bankası 50. Yıl Yayınları, İstanbul, 1973, s. 284-285.

Levent Şahverdi Arşivi

Büyük zafer kazanılıp, Lozan barış görüşmeleri başlayınca muhalefet için zaferin kazanılmasını bekleyen gruplar kendilerini göstermeye başlamışlardı. Bu grupların içinde İttihatçılar yine başroldeydi. Ayrıca şimdi uzun zamandır Malta'da bulunan arkadaşları da yurda gelmişlerdi. Bu onların kuvvet takviyesi yapması demekti.

Liderleri yurt dışında öldürülen İttihatçıların geride kalanları böyle bir ortamdan faydalanarak, kendilerinin hakkı olduğuna inandıkları iktidarı ele geçirmek için sonu olmayan bir maceraya atılmaktan çekinmediler. Alışık oldukları komitacı usulleri yeniden uygulamaya koyarak gizli gizli çalışmaya başladılar.

İlk adım Lozan Konferansı sırasında atıldı. İttihatçı liderlerinden biri olan Küçük Efendi lakaplı Eski İaşe Nazırı Kara Kemal Lozan Konferansı sırasında İzmit'e giden Atatürk ile görüşmüş ve bir zemin yoklaması yapmıştı. Atatürk o sıralarda İttihatçıları karşısına almak istememiş, onlara kendilerinden yararlanacağını söylemişti.[11]

İzmir Suikastine gelene dek İttihatçıların amaçları belliydi fakat çalışmaları gizliydi. Kongreler ve "İttihat ve Terakki Fırkası'nın Sevk ve İdare Komitesi"[12] adını verdikleri komitler halinde çalışıyorlardı.

İlk büyük kongreye Cavit ve komitacılıklarıyla meşhur Eski İaşe Nazırı Kara Kemal, Eski Maarif Nazırı Şükrü, Eski Dahiliye Nazırı İsmail Canbolat Beylerin hazırladıkları listeye göre eski İttihatçılar davet edildiler. Fakat davet edilenlerden birçoğu Atatürk'e gönülden bağlandıkları için gelmediler. Gelenler aralarında Cavit, Kara Kemal, Dr. Nazım, Rahmi, İsmail Canbolat Beylerin bulunduğu bir gizli heyet seçti. İstiklal Mahkemesince "Kara Çete" olarak adlandırılan bu heyet aşağıdaki plânı hazırlayarak çalışmalarına başladı:

"1- O zaman birinci TBMM'de mevcut bulunan iki gruptaki İttihatçıları birleştirerek, eski arkadaşları İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey'in de tesirli yardımıyla, gerek grupların idare heyetlerinde, gerek İcra Vekilleri Heyetinde nüfuzlu bir durum elde etmek.....

2- Bu kabil olmadığı taktirde, İttihat ve Terakki Fırkası'nı canlandırarak yakında yapılacak olan Büyük Millet Meclisi ikinci devre seçimlerinde şanslarını tecrübe etmek...

[11] Samih Nafiz Tansu, *İttihat ve Terakki İçinde Dönenler*, Anlatan: Galip Vardar, İnkılâp Yay., İstanbul, 1960, s. 398.

[12] Hasan Rıza Soyak, *a.g.e.*, s. 287.

Levent Şahverdi Arşivi

3- Bu düşüncelerini de gerçekleştiremezlerse, yeni seçimlerde kendileri ile beraber eski İttihatçılardan 15-20 kişinin şüpheyi davet etmeden, Halk Fırkası mebusları adayları listesine girmesini sağlamak"[13].

Hareket planlarını bu şekilde tesbit eden heyet, seçime İttihat ve Terakki Partisi adına girilecek olursa açıklanmak üzere dokuz maddelik bir de program yapmıştı. İttihat ve Terakki bütün hürriyetlere taraftardır. Hükümet kuvvetlerinin tevziine taraftardır ve hükümet merkezi İstanbul şehridir diyen bu program sadece İttihatçılara değil; tüm muhaliflere davetiye çıkarıyordu.[14]

İttihatçıların partilerini canlandırma çalışmalarına, eski arkadaşlarından pekçoğu katılmadı. Bunlar, Atatürk'ü kendilerine rehber edinmiş, O'na güvenen, sağduyu sahibi olanlardı. Kara Çete bunun üzerine Halk Fırkası'nın içine kendi taraftarlarını sokarak onları milletvekili seçtirmeye çalıştı. Bu konuda başarılı oldu. İçlerinde Şükrü ve İsmail Canbolat Beylerin de bulunduğu arkadaşlarından 20 kadarını milletvekili seçtirdi.

Bu arada birçok ünlü isim, kimi kişisel nedenlerden, kimi de Atatürk'ün bir diktatörlük kuracağından korktuğundan muhalefete geçmişti. Aralarında Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşalarla Rauf Bey'in de bulunduğu bu ünlüler, İttihatçılar için kolay bir av olacaktı.

İttihatçılar 15-20 kişiyle Meclise girdikten sonra bu ünlü isimlerin de yardımıyla bir parti kurmaya karar verdiler. Bu arada TBMM'de göçmenlerle ilgili bir gensoru önergesi büyük olay haline getirildi. Durumdan şüphelenen Atatürk bir Paşalar Komplosunu önlemek için yakın arkadaşları olan ve ün yapmış bulunan paşaların ordudan ayrılmalarını sağladı. Orduyu güvendiği komutanlara teslim etti.

TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI VE ŞEYH SAİT İSYANI

Artık siyasi olaylar olgunlaşıyordu. Ahmet Emin Yalman'ın dediği gibi "Meclis'in havasında bulutlar toplanmıştı"[15]. Yeni bir partinin kurulması her an bekleniyordu. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 17 Kasım 1924'te resmen kuruldu.

İttihat ve Terakki isminden terakki sözünü alarak kurulan Parti'nin başkanı Kazım Karabekir Paşa idi. Diğer ünlüler ve İttihatçılar da Parti'-

[13] Hasan Rıza Soyak, *a.g.e.*, s. 288.
[14] Hasan Rıza Soyak, *a.g.e.*, s. 288-289, Mete Tuncay, a.g.e., s. 165.
[15] Ahmet Emin Yalman, *Vatan*, 2 Teşrinisani 1924.

Levent Şahverdi Arşivi

de yerlerini almışlardı.[16] Halk Partisi listesinden milletvekili seçtirilenler de tümüyle yeni partiye geçmişlerdi.

Behçet Cemal Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı şöyle anlatıyor: "Haddizatında normal demokratik bir gelişmeden ibaret olan bu hadise (partinin kurulması) ne yazık ki muhalif partinin başına geçen samimi düşünceli şeflerin hemen istismar edilmelerine sebep oldu. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın safları ihtilal ve inkılap düşmanı zümrelere perde olmaya başladı. Yeni partinin teşkilatı, Türkiye'nin hemen her tarafında Halk Partisi'ne yani Mustafa Kemal ve arkadaşlarına muhalif ne kadar padişahçı, şeriatçı, mideci unsurlar varsa onların eline geçiverdi"[17]. Bu unsurların içinde doğudaki bölücü güçler de vardı. Parti oy kaygısıyla tüm muhaliflere kapılarını açmıştı.

1925 Şubatında başlayan Şeyh Sait İsyanı sonrasında yapılan mahkemelerde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası görevlilerinden bazılarının ceza alması ve bu arada ünlü İttihatçılardan Kara Vasıf Bey'in "Mustafa Kemal Paşa'yı istiyorsanız Halk Fırkasına gidiniz. Halife'yi istiyorsanız bizim Fırkamıza geliniz" şeklinde propaganda yaptığı için yargılanması, Parti üzerindeki kuşkuları artırdı. Daha sonra da 5 Haziran 1925 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile Takriri Sükun Kanunu'na dayanılarak Parti kapatıldı.

Türkiye'nin çok ağır şartlardan geçtiği bir dönemde Atatürk, büyük bir hoşgörü ile daha doğrusu demokrasiye olan sevgisi ile muhalif bir partinin kurulmasına izin vermişti. Fakat gerek bu partinin tutumu, gerekse ülkenin içinde bulunduğu şartlar iktidarı demokrasi ile inkilaplar arasında bir seçim yapmaya zorlamıştır.

SUİKAST FİKRİNİN OLUŞMASI VE FEDAİLERİN BULUNMASI

Kurdukları yeni parti de kapatılan İttihatçılar yine ortada kalmışlardı."Bu memlekette iktidar yalnız bizim hakkımızdır. Biz ayrıldıktan sonra gelenler işlerini bitirmişlerdir, artık çelilsinler"[18] diyen Komitacı İttihatçılar artık kendi bildikleri yoldan iktidarı ele geçirmeye karar vermişlerdi.

Suikast fikri oluşmuştu. Bu fikrin oluşmasında en etkili isimlerden ve mahkemede kendinden en çok söz edilenlerden biri olan Eski İaşe Nazırı Küçük Efendi Kara Kemal büyük bir komitacı ve tek başına bir hükü-

[16] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler*, Doğan Kardeş B., İstanbul, 1952, s. 606.
[17] Behçet Cemal, *Şeyh Sait İsyanı*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s. 10-11.
[18] Ahmet Emin Yalman, *Vatan*, 23 Ocak 1961.

Levent Şahverdi Arşivi

meti devirebilecek zeka ve kabiliyete sahipti. Eski Maarif Nazırı Şükrü Bey ise 1908 Meşrutiyetinde suikastlar tertip eden hususi komitenin başında idi. [19]

Galip Vardar anılarında suikast düşüncesinin oluşmasını şöyle anlatıyor:

"... Bu Parti'de (Terakkiperver Cumhuriyet Partisi) en mühim rol üç kişinin elinde idi. Biri İzmit Mebusu Şükrü Bey, İkincisi Kara Kemal Bey ve üçüncü de İsmail Canbolat Bey. İşte bu üç İttihatçı büyüklerinin ruhlarını şad etmek üzere bir başka ad altında fakat eski partiden (Terakki) kelimesini muhafaza ederek birleşmişlerdi. İttihat ve Terakki ruhu ihya edilince iktidarı ele geçirmek te kendiliğinden hortlamıştı. Şimdi ise nereden başlayacaklardı.

Evvela Mutafa Kemal'i ortadan kaldırmak gerekir diyen Şükrü Bey, fikrine taraftar olarak Kara Kemal'i bulmuştu" [20]

Bu ekip günlerce suikasti yapabilecek, Yakup Cemil gibi bir fedai aradı. Sonunda hükümete kırgın bir eski İttihatçı olan Abdülkadir bey onları eski Lazistan (Rize) milletvekili Ziya Hurşit Bey'le tanıştırdı. [21]

Ziya Hurşit, Almanya'da öğrenim görmüş yurda döndüğünde öğretmenlik yapmış, yaşı müsait olmadığı halde Büyük Millet Meclisi'ne Lazistan Milletvekili olmuştu. Düşündüklerini söylemekten çekinmezdi. Atatürk Sakarya Savaşı'nı kazanıp Ankara'ya döndüğünde büyük bir törenle karşılanınca Meclis'teki kara tahtaya "Bir millet kendi putlarını kendi yapar, kendi tapar diye yazmıştı" [22].

Cumhuriyetin ilanına da muhalif oy vermişti. İkinci ğrup liderlerinden Ali Şükrü Bey'in, Atatürk'ün Muhafız Komutanı Topal Osman Ağa tarafından öldürülmesi onda büyük etki yapmıştı. O, bu cinayetin işlenmesinde Atatürk'ün parmağı olduğundan şüpheleniyordu. Bu yüzden Atatürk'ten öç alma duygusu içideydi. Bu arada özel kurdelalı İstiklal Madalyası alması da Meclis'te Halk Partili milletvekillerince engellendiğinden bu öç alma duygusu daha da körüklenmişti. Ziya Hurşit ölümden bile korkmayacak kadar gözüpek ve ataktı. Milletvekili iken gönüllü olarak cepheye gitmiş ve düşmanla cephe savaşı yapmıştı.

[19] Falih Rıfkı Atay, *a.g.e.*, s. 402-403.

[20] Samih Nafiz Tansu, *a.g.e.*, s. 395-396.

[21] Samih Nafiz Tansu, *a.g.e.*, s. 396.

[22] Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, Ankara, Goloğlu Yayınları, 1972, s. 191 ve Kılıç Ali, İstiklâl Mahkemeleri, Sel Yay., İstanbul, 1955, s. 64.

Levent Şahverdi Arşivi

İşte bu adam Abdulkadir'in suikast teklifini hemen kabul etmişti. Fakat yeteri kadar silah ve bunları kullanacak adam yoktu. Ziya Hurşit silah kullanacak adam bulma işini üzerine aldı.[23] Önce Laz İsmail'i buldu. zaten sabıkalı biri olan bu adam daha önce bir soygun meselesi yüzünden hapse girmişti. Silah kullanacak üçüncü kişi olarak da Gürcü Yusuf bulundu.

SUİKAST PLÂNLARI

Suikast düşüncesini gerçekleşebilmek için ilk aşamada bulunan fedailer bunlardı. Katiller ile Şükrü Bey devamlı toplantılar yapıyorlardı. Şükrü Bey toplantılarda onlara moral vermek için en saygıdeğer Meclis üyelerinin kendileri ile beraber olduklarını, Atatürk öldükten sonra Cumhurbaşkanı olacak kişinin genel af ilan edeceğini ve takibattan kurtulacaklarını söylüyordu.[24]

Bu toplantılar sonucu suikastin Ankara'da yapılmasına karar verildi. Ziya Hurşit ve arkadaşları Ankara'ya hareket ettiler. Burada kaldıkları müddetçe Şükrü Bey ve onun vasıtasıyla Miralay Ayıcı Arif Bey ile devamlı münasebet kuruldu. Suikast ve Hükümet darbesi hakkında görüşmeler yapıldı.

Bir gün suikastın Meclis'te yapılıp yapılamayacağı araştırıldı. Bu arada düşünülen bir konu da Hükümetin, Cumhurbaşkanı'nın başkanlığında yaptığı bir toplantıyı basmaktı. Ancak koruma önlemlerinin yeterli olması bu fikirlerden vazgeçmelerine neden oldu. Daha sonra Ankara Kulubünde ve Türk Ocağı binasının önündeki mezarlıkta pusu kurmayı plânladılar fakat çeşitli sebeplerden eyleme geçemediler.

Cinayet işlendikten sonra kolayca kaçabilecekleri bir yer arayan suikastçılara Miralay Arif Bey, Çankaya yolu üzerindeki kendi köşkünde bu işin yapılabileceğini söylemiş ve yol ile aradaki mesafeyi dahi tesbit etmişti. Suikastın burada yapılmasına da Laz İsmail engel oldu. Ona göre kış mevsiminde yaprakları dökülmüş ağaçlar arsında böyle bir pusu kurmak imkanı yoktu.

Ankara'da amaçlarına ulaşmakta zorluk çekeçeklerini anlayan suikastçılar, düşüncelerini Atatürk İstanbul'a gittiği bir sırada gerçekleştirmek üzere çalışmalarına devam ettiler, Fakat Atatürk'ün İstanbul'a gitmesi bir türlü gerçekleşmedi. Bu sırada Bursa'ya gideceği söylentileri yayıldı. Bu-

[23] Samih Nafiz Tansu, *a.g.e.*, s. 396.
[24] Kılıç Ali, *İstiklâl Mahkemeleri*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s. 50.

Levent Şahverdi Arşivi

nu duyan suikastçılar keşif için Laz İsmail'i Bursa'ya gönderdiler. [25] Suikast Bursa'da yapılırsa dağa çıkmak gerekeceğini söyleyen İsmail burayı beğenmedi.

Bu sıralarda Atatürk'ün İzmir'e gideceği haberi duyuldu. Haberi alan Ziya Hurşit ve arkadaşları suikast için en uygun yerin İzmir olduğuna karar verdiler.

Suikastçılar İzmir'e gitmeden evvel, Şükrü Bey'den silah, cephane ve bir de mektup aldılar. İzmir'de Sarı Efe Edip adında bir çiftlik sahibine yazılan bu mektup Şükrü Bey ve Albay Rasim tarafından imzalanmıştı.Albay Rasim eski İttihat ve Terakki komitacılarındandı. Sarı Efe Edip'in ise-Meşrutiyet yıllarından gelme karanlık bir geçmişi vardı.

11 Haziran'da vapurla İzmir'e hareket eden Ziya Hurşit ve arkadaşları, burada Sarı Efe Edip'i bulmuşlar o da onlara yardımcı olacak diğer adamları, bu arada Giritli Şevki'yi de tanıştırmıştı. Giritli Şevki'nin motoru vardı. Suikastten sonra deniz yoluyla kaçabileceklerdi.

Suikastçılar arasında şu plân uygun görülmüştü:

Suikast Başoturakla Yemişçarşısından gelen sokakların, Kemeraltındaki Hükümet Caddesiyle birleştiği noktada yapılacaktı. Burası hem yolun dönemeç yeri, hem de oldukça dardı. Atatürk'ün otomobili buradan geçerken doğal olarak yavaşlayacaktı. Bu yönüyle maksada en uygun yerdi.

Yolun bir köşesinde İzmir'de tanıştıkları Çopur Hilmi'nin arkadaşlarından Nuri isminde birinin tuhafiye dükkanı vardı. Çopur Hilmi çok zaman orada otururdu. Atatürk'ün İzmir'e gideceği gün de o dükkana gidip oturacaktı. Ziya Hurşit ve arkadaşları da dükkanın önünden geçecekler ve Çopur Hilmi ile selamlaşacaklardı. Hilmi onları içeriye davet edecek ve Atatürk gelinceye kadar orada bekleyeceklerdi.

Dükkanın bulunduğu köşe, Yemiş Çarşısı'na giden yolun ağzındaydı. Biraz ilerisinde de bir yazıhane vardı. Bu yazıhanenin önünde bir otomobil duracaktı. Önce Lâz İsmail ile Gürcü Yusuf tabancaları ile ateş edeceklerdi. Bu arada gerekirse bomba da kullanılacaktı. İlk saldırıda başarı elde edilemezse arkada duran Ziya Hurşit de ateş edecekti. İş bittikten sonra kalabalığa karışıp bekleyen otomobile binecekler, Konak İskelesi'ne gelecekler orada hazır bulunan Şevki'nin motoruna atlayıp Sakız Adası'na kaçacaklardı.[26]

[25] F. Kandemir, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, C. I, Ekicigil Tarih Yayınları, İstanbul, 1955, s. 26.

[26] Suikast planı konusunda, F. Kandemir'in *İzmir Suikastının İç Yüzü* adlı kitabından faydalanılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Suikast için her türlü tertibat alınmış, Atatürk'ün İzmir'e gelmesi beklenmeye başlanmıştı.

İHBAR

Gezi programına göre Atatürk'ün 16 Haziran 1926 günü İzmir'e gelmesi gerekiyordu. Fakat son anda verdiği bir kararla hareketini bir gün sonraya tehir etmişti. Bu bekleyiş esnasında da Sarı Efe Edip ihtiyatlı bulunmak için İstanbul'a gitmişti.

Gelişmeler sonucu kuşkulanan motor sahibi Giritli Şevki, Atatürk'ün gezisini ertelemesi ile Sarı Efe Edip'in İstanbul'a gidişi arasında bir bağ kurarak telaşlanmış ve suikast işinin anlaşıldığı düşüncesiyle, ihbarcılardan biri olabilmek için doğru İzmir Valisi'ne koşmuştur. Burada Atatürk'e yazdığı şu ihbar mektubunu İzmir Valisi Kazım Dirik'e vermiştir.

"Gazi Paşa Hazretleri'ne,

Bendeniz Yunan Harbinde Sarı Efe Edip Bey'in arkadaşı idim. Dün akşam bir haber gönderdi. Bir yere gittim. Orada tanıdığım Hilmi isminde bir zabitle hiç tanımadığım sonradan anladığım sabık Lazistan Mebusu Ziya Bey isminde birisi vardı. Ve size suikast edecekleri ve onlara muavenet etmekliğimi teklif ettiler. Bendeniz hemen orada işlerini bitirmek şiddetle fikrimden geçti ise de daha önce halaskarımıza haber vermek daha iyi olacağını hissettim ve muavenet edeceğimi söyledim. Ve bütün plân ve arkadaşlarını anladıktan sonra ayrıldık.

Buranın zabıtasına emin olmadığım için doğrudan doğruya zat-ı alinize haber veriyorum. Plânlarını anlatmak için yazım az olduğundan emir buyuracağınız zata şifahi anlatmaya hazır olduğumu arz ile hürmet eylerim.

15 Haziran 1926
Giritli Şevki"[27]

SUİKASTIN ORTAYA ÇIKARILMASINDAN SONRA GELİŞEN OLAYLAR

Giritli Şevki'nin bu ihbar mektubu ile olay anlaşılmış, büyük Önder'imiz ve dolayısıyla milletimiz tesadüfler sonucu faciadan kurtulmuştu. İhbarın yapıldığı gün Ziya Hurşit, Laz İsmail, Gürcü Yusuf ve Çopur Hilmi yakalandılar. Bir gün evvel İstanbul'a giden Sarı Efe Edip ile Alaaddin Beyler'de İstanbul'da yakalanmışlardı.

[27] Mekki Sait Eren, *Milliyet*, 23.2.1964.

Levent Şahverdi Arşivi

Hükümet ihbar olayından haberdar olunca Ankara İstiklal Mahkemesi'nin hemen İzmir'e gelerek olaya el koymasını kararlaştırdı. 17 Haziran 1926 günü özel bir trene binen mahkeme heyeti İzmir'e geldi.

Başkanlığını Afyonkarahisar Milletvekili Ali (Çetinkaya) Bey, üyeliklerini Gaziantep Milletvekili Kılıç Ali Bey, Aydın Milletvekili Reşit Galip Bey, Rize Milletvekili Laz Ali (Zırh) Bey ve Savcılığını Denizli Milletvekili Necip Ali (Küçüka) Bey'in yaptığı, üyelerinden dördünün adı Ali olduğu için Aliler Mahkemesi de denilen İstiklal Mahkemesi bu suikast işini şöyle değerlendiriyordu:

"Bu bir İttihatçı meselesidir. Evvelden beri İttihatçılar iktidara gelmek istemişlerdir. Bunların yanında bütün eski İttihatçılar, onların yanında bütün eski Terakkiperverler ve onların arasında da bütün kötü niyetliler vardır. Bunların hepsi İsmet Paşa Hükümetini devirmek ve İttihatçıları iktidara getirmek istemişlerdir. Bu hedeflerine varabilmek için özellikle, Doğu ayaklanmasını kışkırtmışlar, hatta buna önayak olmuşlar fakat başarıya ulaşamamışlardır. Sonra da Gazi'yi ortadan kaldırarak hedeflerine ulaşmak yani hükümeti devirip iktidarı ele geçirmek istemişlerdir"[28].

Bu görüşten hareket eden İstiklal Mahkemesi bütün Terakkiperver Cumhuriyet Partili Milletvekillerini ve muhalefetteki bütün etkili İttihatçıları tutuklama kararı verdi.

KAMUOYUNDA SUİKASTIN YANKILARI

Suikast haberinin duyulması, yurdun her yanında özellikle de İzmir'de büyük üzüntü ve galeyan yarattı.

Bu sırada Anadolu Ajansına bir demeç veren Gazi Mustafa Kemal Atatürk, demecinin sonunda halkına olan güvenini şöyle dile getiriyordu:

"—Benim naçiz vücudum elbet bir gün toprak olacaktır; fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır. Ve Türk milleti emniyet ve saadetini zamin prensiplerle medeniyet yolunda tereddütsüz yürümeye devam edecektir."

Atatürk, kızgın ve sinirli bir halde olan ve büyük bir sevgi coşkunluğu içinde, kalmakta olduğu Naim Paşa Oteli'nin önünde biriken halkı selâmlayarak "..... Ben ölürsem bile soylu ulusumun, beraber yürümekte olduğumuz yoldan ayrılmayacağına inancım vardır. Bu nedenle gönül rahatlığı içindeyim" diye konuştuğu sözlerine şöyle devam etti. "Düşman-

[28] Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, *Goloğlu Yayınları, Ankara, 1972, s. 197.*

Levent Şahverdi Arşivi

larımızı istedikleri kadar düşündükleri iğrenç çarelere başvursunlar. Onların son güçleri ile yapacakları davranışlar, bizim devrim ateşimizi söndüremez."[29]

Gazetelerde çıkan yazılar da halkın heyecanını dile getiriyordu. Falih Rıfkı Atay Hakimiyet-i Milliye'de şöyle yazıyordu:

"Ona düşmanlık Türk milleti arasında vatan hıyanetinin en bariz alameti olmuştur. Türk milletinin hiçbir düşmanı O'nu sevmez ve O'nu sevmeyen Türk milletinin dostu değildir. İki üç seneden beri en adi garezkarların bile güya onu kastetmiyor gibi görünmelerinin sebebi bu idi.....

Şimdi memleketin her köşesinden bütün halk yığınları teskin edilemez bir kin ve istirahla (nefretle) çileden çıkmış bir haldedir. Herkesin ağzından aynı sual çıkıyor: — Sana da mı Mustafa Kemal?"

Falih Rıfkı yazısını "Sen bizim babamızsın, üstümüzden eksik olma"[30] dileğiyle bitiriyor.

Bir başka gazeteci Yunus Nadi de duygularını şöyle dile getiriyordu.

"... Türkiye Reisicumhuru Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerini öldüreceklermiş! Türk milletine ebedi hayat kazandıran büyük Türk çocuğunun kafasını kurşunla delecekler ve hayatına kıyacaklarmış. Nihayet Mustafa Kemal'i vuracaklarmış. Türk milletinin Mustafa Kemalini, Türk milletinin timsalini... ne için? Hangi ulvi fikirler ve maksatlar için?"

Suikastçıların maksatlarının ihtirastan başka bir şeye mal edilemeyeceğini yazan Yunus Nadi şöyle devam ediyor:

"Bu mülahazalara binaendir ki, karşımızdaki heriflerin (mahkemedeki sanıkların) suratına baktıkça, insanlıktan itimadım zail oluyor. Adeta kendime inanamayacak hallere geliyorum ve kusmak, mütemadiyen kusmak ihtiyaçları içinde kıvranıyorum."[31]

ATATÜRK - ZİYA HURŞİT GÖRÜŞMESİ

Bu hava içinde sükunetini koruyan Gazi Mustafa Kemal Atatürk, kendini vurmak isteyen canilerin başı olan Ziya Hurşit ile karşılıklı konuşabiliyordu.

[29] Mahmut Goloğlu, *a.g.e.*, s. 193. Kılıç Ali, a.g.e., s. 44.
[30] Falih Rıfkı, *Hakimiyet-i Milliye*, 19 Haziran 1926.
[31] Yunus Nadi, *Cumhuriyet*, 27 Haziran 1926.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal'in Ziya Hurşit ile konuşması şöyle oldu:

"— Ziya Hurşit Bey. Uzun bir zaman teşriki mesai etmiş değilmiydik? Bir gaye uğruna çalışmadık mı?

— Evet Paşam.....

— Nedir bu suikast? Hem de şebekenin elebaşısı, ruhu imişsiniz öyle mi?

— Öyle..... Doğrudur!..... Suikast yapmaya geldim. Amma kuvvede kaldı... Fiile çıkmadı.

— Sizden bunu beklemezdim.

— Dünya beklenmedik şeylerle doludur Paşam..... Ne yapayım ki, karşınız da bu vaziyette suçlu olarak bulunuyorum. Ne diyebilirim?"[32]

Bu konuşma aynı şekilde 10 dakika kadar sürer. Sonra Atatürk'ün işareti ile Ziya Hurşit'i alır götürürler. Sabah olur bu sefer Ziya Hurşit konuşmak ister. İsteği kabul edilen Ziya Hurşit "Paşam" diye söze başlar ve şöyle devam eder:

"— Dün gece hakkımda göstermiş olduğunuz lütufkârlıktan son derece müteessir oldum. Şaşkınlıkla konuşamadım. Bazı sualinize istediğim gibi cevap veremedim. Fakat her şeye rağmen müsait hareketiniz bana emniyet ve cesaret verdi. Size karşı bir suikast teşkilatı mevcut olduğunu ve icrasınında bizzat benim tarafımdan kabul edilmiş olduğunu tekrar itiraf ederim. Sebepler sizce malûmdur. Epey zamandan beri aramızda şiddetini artıra artıra sürüp giden anlaşmazlıklardır. Teşkilât yeni değildir. Hayli zamandan beri gizlice faaliyettedir. Suikast daha önce Ankara'da yapılacaktı fakat biraderim Ordu Mebusu Faik ya neticeden korkarak yahut şahsi endişesine düşerek tatbikatın tehir edilmesini bize tavsiye etti. O zaman onu dinledik. Bu sefer hiç kimseyi dinlemedik. Tatbik kararımız katiydi."[33]

İSTİKLÂL MAHKEMELERİ

Suikastın mahkemesi iki safhada oldu. İzmir İstiklâl Mahkemesinde görülen birinci safhada suikasta direkt olarak karışanlar, Ankara İstiklâl Mahkemesinde görülen ikinci safhada ise ittihatçı komplosuna karışanlar yargılandı. Bu mahkemeler sonucunda suçlu bulunanlar cezalandırıldı.

[32] F. Kandemir, *a.g.e.*, C.I., s. 19.
[33] F. Kandemir, *a.g.e.*, C.I, s. 20.

Levent Şahverdi Arşivi

İzmir Suikastının başarıya ulaşamaması Türk milleti için çok büyük bir şanstır. İnkılâpların peşpeşe uygulandığı, yeni bir düzenin getirildiği Türkiye'de her şey Atatürk'ün omuzlarında inşa edilmişti. Tüm güçlükleri O karşılıyordu. O'nun ölmesi, o zamana kadar yapılanların yok olması, tekrar geriye dönüş demekti.

Büyük Önder Atatürk, bu olaydan sonra da yılmadan inkılâplara devam etmiş, Türk milletini uygar milletler seviyesine çıkarmak için tüm kuvvetiyle çalışmıştır.

SONUÇ

İzmir'de Atatürk'e yapılması plânlanan suikast girişiminin başarıya ulaşamaması Türk milleti için büyük bir şans olmuştur.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu olay ortaya çıktığı zaman Terakkiperver Cumhuriyet Partili milletvekilleri ve muhalefetteki etkili İttihatçılar tutuklanmışlardı. Bunların arasında Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar gibi Milli Mücadelenin ünlü kahramanları da vardı. Onlar Milli Mücadeleden sonra bazı görüş ayrılıkları ya da kişisel nedenlerle muhalefete geçerek Terakkiperver Parti'de yer almışlardı.

Bu büyük ve tarihi kişiliklerin tutuklanmaları itibarlarını yitirmeleri anlamına gelmez. Çünkü mahkemede onların suçsuzlukları anlaşılmış ve serbest bırakılmışlardır. Çoğu tekrar önemli görevler almış, milletvekili olmuşlardır. Hatta Kazım Karabekir vefat ettiğinde Meclis Başkanı idi. Bu değerli insanların tutuklanmış olması o zamanın şartları içinde, inkılâpları korumak kaygısıyla hareket eden İstiklâl Mahkemesinin bir kararıdır ve normal karşılanmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ÇANAKKALE ZAFERİ ÜZERİNE ALMAN İDDİALARI

Dr. İSMET GÖRGÜLÜ

GİRİŞ

Çanakkale Muharebeleri ile ilgili Almanların hemen hemen Türk kaynaklarına yakın yayınları mevcuttur. Bu yayınlarında, özel olsun resmi olsun, Çanakkale Muharebeleri ve Çanakkale zaferi üzerine dikkat çekici iddiaları göze çarpmaktadır. Bazıları zaferi sahiplenmekte, bazıları ortak çıkmaktadır. Bu duyguları hoş karşılıyoruz. Çanakkale cephesinde Türklerin yanında Alman vardı. Herşeyden önce Ordu Komutanı Almandı. Bazı kolordu ve tümen komutanları Almandı. 8,5 aylık muharebeler sırasında toplamı 500'e yakın Alman subay ve eri muharebe bölgesinde görev yaptı. Ancak, buradaki mevcutlarının 10 mislisi ile Suriye-Filistin Cephesinde Türk kuvvetlerinin yanında muharebelere katıldılar. İngilizler karşısında uğranılan mağlubiyete, Nablus Yarması sonucu Filistin ve Suriye topraklarının terkedilişine katıldılar. Bazı komutanları ile, Irak cephesinde Mezopotamya'nın kaybedilişi ile sonuçlanan muharebelere, Kafkas Cephesi muharebelerine ve Sarıkamış Harekâtı'na katıldılar. Buna rağmen bu muharebelerin sonuçlarını sahiplenmeleri, ortak çıkmaları görülmemektedir. Bazı muharebelerin, başta bulunan Alman komutanların sevk ve idare hataları sonucunda kaybedilmiş olmasına rağmen, bunlar Türk'ün muharebeleridir. Ortak çıkmaları beklenemez. Ancak aynı düşüncenin Çanakkale Zaferi için de olması gerekir. Ortaklıkta kâra ortak çıkmak, zararı kabullenmemek olmaz. İlim alanında ise böyle değerlendirmelerin hiç yeri olmamalıdır. Hak edene hakkını vermek esastır.

18 MART Zaferi, daha savaş içerisinde bile Türk-Alman ilişkilerine derhal yansır. Müttefik Donanmasının büyük zayiat vererek geri çekilmesinde Almanlar, Türklerin kendilerine karşı borçlu oldukları düşüncesini taşımaya başlarlar. Çünkü o zamana kadar Türkiye, hep askeri başarısızlıklar kaydetmişti. Birinci Kanal Seferi başarısızlıkla sonuçlanmış, Sarıkamış Harekâtı faciayla bitmiş, İngilizlerin Irak Cephesindeki istila harekâtına ciddi şekilde karşı konamamıştı. Dolayısıyla bu zafer Almanların sayesinde kazanılmıştı, Türkler bu zaferi Alman yardımına borçluydular.

Levent Şahverdi Arşivi

Enver Paşa ise aynı düşüncede değildi. ABD Büyükelçisi Henry Morgenthau ile yaptığı bir görüşmede şöyle der:

"Niye biz kendimizi Almanlara karşı borçlu hissedelim? Bizim onlar için yaptıklarımıza karşı onlar bize ne yaptılar? Bize birkaç ödünç para verdikleri ve birkaç subay gönderdikleri doğrudur; fakat, bizim ne yaptığımızı da görüyorsunuz! İngiliz Donanmasını yendik. Bunu ne Almanya ne de diğer bir millet yapabilmiştir. Ordularımızı Kafkas Cephesine yığdık ve Batı Cephesinde kullanılabilecek büyük Rus birliklerini meşgul ettik. Aynı şekilde, büyük ordularını Mısır ve Mezopotamya'da tutmaya, İngiltere'yi zorladık ve böylece Fransa'daki Müttefik Ordularını zayıflattık. Hayır, biz olmasak Almanlar, askeri başarılarını asla kazanamazlardı; tamamen bize şükran borçludurlar."[1]

Savaş sırasında dahi çekişmelere sebep olan 18 MART ZAFERİ'ne Almanların katkıları konularında Türk kaynaklarında kayda değer bilgilere rastlanmamaktadır. Muharebe öncesinde Boğazlar Genel Komutanlığına Alman Amirali Von Usedom'un getirildiği; Korgeneral Merten'in tahkimat ve tabya işleri ile görevlendirildiği; muharebe sırasında bir kısım Alman'ın Çanakkale tabyalarında ve seyyar bataryalarında görev yaptığı; bunlar arasında Erenköy Ağır Topçu Bölge Komutanının Yarbay Werle, Hamidiye Tabyası Komutanının Yarbay Wossidlo olduğu yer almaktadır. Ancak hiçbir kaynak, bu zaferdeki Alman payına yer vermemektedir. Bu durumu bir yabancı yazar şöyle değerlendirir:

"Boğaz'ın hasta adamı birdenbire canlandı. Kibir ve gurur taşkınlığı içinde bütün başarıyı sadece kendilerine mal ettiler."[2] Beraber savaşıldığına göre mutlaka payları olmalıdır. Almanlar kendi kaynaklarında bunu işlerler... Katkılarını, ortaya koyarlar. Ancak abartılı ve iddialıdır.

Almanlar Çanakkale Muharebelerine nasıl katılmıştır? Osmanlı Ordusunun ihtiyacından mı yoksa olayların akışı mı Türk'e ortak getirmiştir? Asıl konuya girmeden önce kısaca bunu açıklayalım.

ALMANLARIN ÇANAKKALE MUHAREBELERİNE KATILIŞI

Türklerin Prusya (Alman) askerî ekolü ile ilişkisi III ncü Selim (1789-1807) dönemine dayanır. 1798'de III ncü Selim'in Türk kara birliklerinin denetlenmesi için Prusya'dan istekte bulunması ile gelen bir Al-

[1] Jehuda L. Wallach, Bir Askeri Yardımın Anatomisi, Çev. Em. Tuğg. Fahri ÇELİKER, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayını, Ankara-1985, s. 171.

[2] Bir Askeri Yardımın Anatomisi, s. 171.

Levent Şahverdi Arşivi

man albayı ile, Alman askerî ekolünün Türkiye yolu açılır. Sonraki padişahlar da diğer Avrupalı subaylarla beraber Alman subaylarını danışman, öğretmen, eğitici ve reformcu olarak çağırmaya devam ederler. Çağa ayak uydurma ve modern bir ordu oluşturma fikriyle başlatılan bu faaliyet sonucunda aşure bir ordu ortaya çıkar. Moltke bu durumu güzel ifade eder:

"Rus ceketleri, Fransız talimnameleri, Belçika tüfekleri, Türk fesleri, Macar eğerleri, İngiliz kılıçları ve bütün uluslardan öğretmenlerle Avrupa örneğine göre bir ordunun yaratılması en bahtsız girişimdi."[3] II nci Abdülhamit döneminin sonlarına doğru yabancı askerî heyetler içinde Almanlar ağırlık kazanır. Von der Goltz'un etkisiyle Alman askerî ekolü Türkiye'ye yerleşir. Beraberinde Alman sermayesini ve endüstrisini getirir. 2 nci Dünya Harbinde Almanların yenilmesi ile sona erecek olan Alman askerî sistemi artık Türk Ordusunun da sistemi olur. 1948'de sona erer.

Ordunun modernizasyonu ve Alman sisteminin oturtulması için çeşitli tarihlerde askerî heyetler getirilir. Bunların sonuncusu, Türk tarihine "Alman Islah Heyeti" olarak geçen General Liman Von Sanders'in heyetidir. Bu heyet, Balkan Harbi yenilgisi üzerine davet edilmiştir. Davetin gerekçesi konusunda son yıllarda değişik bir görüş daha ortaya çıkmıştır. Üzerinde halen çalışma sürdürülmektedir ama burada fikir olarak vermek istiyoruz.

Gelen bütün heyetlerin esas vazifesi Türk Ordusunu "harp eder" duruma getirmektir. Bu son heyet, bu aslî vazifenin yanında bir vazife daha almıştır. "Türk Ordusunu politikadan uzaklaştırmak". Çünkü Balkan bozgununun sebeplerinden birisi de subayların politikaya bulaşması idi. Öyle ki, ayrı ayrı partilere mensup subaylar, cephede, düşman karşısında, yanındaki bir başka partiye mensup subaya yardım etmemiş, birbirlerinin sonunu, dolayısıyla ordunun sonunu hazırlamışlardı. Ayrıca aynı duygularla komutanlara itaat edilmemiş, ast komutanlar kendi partisinden olmayan komutanların başarısızlığı için çalışmışlardır. Durumun en üzücü yanı da askerlikle bağdaşmayan bu olayların münferit olmayıp genel hüviyet kazanması idi.

Harp sonrasında Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın, ordudaki particilikten kaynaklanan itaatsizlik ve çekişme ortamının yabancı komutanlarla önlenebileceği kararına vardığı söylenir. Çünkü yabancı komutanın partisi yoktur. O sadece komutandır. Ona daha kolay itaat edilir.

[3] Bir Askeri Yardımın Anatomisi, s. 17.

Levent Şahverdi Arşivi

Cemal Paşa anılarında, Mahmut Şevket Paşa'nın bu konudaki bir konuşmasını nakleder. Sadrazam bu konuşmada, 20 yıldan fazla bir süre geçtikten sonra Türk Ordusunun artık Alman metodlarından ayrılmayacağını önemle belirtmiş ve bu nedenle geniş kadrolu bir Alman Askerî Heyeti getirmeye ve eğer gerekirse bir Türk kolordusunun komutasını bir Alman generaline teslim etmeye karar verdiğini söylemiş. Bu kolordunun bütün birliklerinin başına da birer Alman subayı getirilecek ve böylece bir örnek kolordu kurulmuş olacaktı[4]. Faydalı sonuç alındığında, bu uygulamanın genişletilebileceği mutlaka ki düşünülmüştü.

22 MAYIS 1913'te Türkiye, Alman Askerî Heyetinin gönderilmesi için istekte bulundu. Görüşmeler sonucunda Tümgeneral Liman Von Sanders'in başkanlığında 42 kişilik heyet, 14 ARALIK 1913'te İstanbul'a geldi.

Alman İmparatoru II nci Wilhelm heyet başkanına şu talimatı verir: "İş başında genç Türklerin veya yaşlı Türklerin bulunması sizi ilgilendirmemelidir. Siz yalnız Türk Ordusu ile meşgul olacaksınız. Türk subayları arasından politikayı çıkarıp atın. Politika ile ilgilenmek, onların en büyük hataları olmuştur..."[5]

Heyetin getiriliş maksadı burada daha açık görülüyor.

Heyet oldukça geniş yetkilerle donatıldı. Alman reorganizasyon çalışmalarının bir elden idaresi için General Liman, Türk hizmetine daha önce gelmiş olanlar da dahil olmak üzere, bütün Alman subaylarının doğrudan doğruya amiri olacak ve Türkiye'nin her yerinde denetlemeler yapabilecekti. Kabul etmediği hiçbir yabancı subay Türk Ordusuna alınmayacaktı.Atış okulları, talimgahlar ve gösteri birlikleri de dahil olmak üzere, bütün askerî eğitim ve öğretim kurumları emrine verilecekti. Alman sisteminin yayılması için bu çok önemliydi. General Liman, Yüksek Askerî Şura'nın da üyesi olacaktı. Türk subaylarının, özellikle generallerin yükseltilmesinde O'nun da oyuna başvurulacaktı. Kolordu Komutanlarının ceza yetkisine sahip olacaktı. Yüksek rütbeli Türk subaylarının değiştirilme ve işten çıkarılmaları O'nun kabulüyle yapılabilecekti. Generallerin eğitimi, bütün kurmay subayların kuramsal eğitimlerinin devamı ve kurmay gezilerinin yapılması ve benzeri amaçlar için, General Liman'ın emrine, yılda yaklaşık bir milyon marklık (55.000 lira) bir tahsisat verilecekti.[6]

[4] Ahmet Cemal Paşa, Bir Türk Devlet Adamının Anıları, Münih-1922, s. 69, 70.
[5] Liman Von Sanders, Türkiye'de Beş Yıl, Burçak Yayınevi, İstanbul-1968, s. 13, 14.
[6] Bir Askeri Yardımın Anatomisi, s. 113. (O dönemde bir lira 18 mark idi).

Levent Şahverdi Arşivi

General Liman'a ayrıca; Almanya'ya eğitime gönderilecek Türk subaylarını seçme; terfi sınavları için gerekli programları düzenleme yetkisi de verildi. Kendisinin doğrudan doğruya Harbiye Nazırı'ndan sonra gelmesi kabul edildi. Fakat Harbiye Nazırına bağlı olan Genelkurmay Başkanı, Liman'dan kıdemli olacak olursa, Liman Genelkurmay Başkanından sonra gelecekti. Yani Osmanlı Ordusunda ya ikinci ya da üçüncü yüksek subay olacaktı.

Heyetteki bütün subaylar bir üst rütbeye terfi ettirildiler. Tümgeneral Liman Kongeneral (1 nci Ferik) oldu ve merkezi İstanbul'da bulunan 1 nci Kolordu Komutanlığına atandı.

Heyet ıslah çalışmalarına başladı. 1914'ün ilk yarısında mevcudu 42'den 70 subaya çıkarıldı. Harbin sonlarına doğru bu sayı 800'e ulaştı.[7]

Korgeneral Liman'ın İstanbul'da yani Boğaz'da Kolordu Komutanı olması özellikle Ruslarla, sonra Fransız ve İngilizlerle diplomatik sorun yarattı. Liman'ın Kolordu Komutanlığı'ndan ayrılması zorunluluğu ortaya çıktı. Alman Hükümeti Kolordu Komutanlığından ayrılıp itibar kaybetmemesi için Liman'ı, Alman Korgeneralliğine yükseltti. Türk Hükümeti de sözleşme gereği O'nu Müşirliğe (Mareşal) terfi ettirdi. Kolordu Komutanlığı yerine de 1 nci Ordu Komutanlığına getirdi.

Türkiye'nin Almanların yanında Birinci Dünya Harbine girmesiyle, Türk birliklerindeki Alman komutanları ve karargâh subayları yaygınlaştı. Komutanı Türk olan tümen, kolordu ve ordu kademelerine kurmay başkanı olarak Alman kurmayları, komutanı Alman olanlara da Türk kurmay başkanları verildi. Genelkurmay karargahında da önemli görevlere Almanlar getirildi.

İşte birkaç Alman subayının Çanakkale muharebelerine katılışının kısa hikayesi budur. Mareşal Liman'ın Çanakkale muharebelerini yapan 5 nci Ordu Komutanlığına getirilişi ise bir bakıma Enver Paşa ile geçimsizliklerinin sonucudur[8]. Enver Paşa'nın O'nu İstanbul'dan uzaklaştırmak için verdiği bir görevdir. Fakat bu geçimsizlik, Türk'ün şanlı tarihini süsleyen sayfalardan biri olan, Çanakkale Muharebelerinin bir Alman Ordu Komutanının sevk ve idaresinde yapılmasına sebebiyet vermiştir.

ALMAN İDDİALARI

Almanların çeşitli kaynaklarında yer alan Çanakkale zaferi ile ilgili iddiaları oldukça geniştir. Hemen hemen harekâtın her türlü faaliyetini

[7] Türkiye'de Beş Yıl, s. 35, 36.

[8] Daha geniş bilgi için bkz. Bir Askeri Yardımın Anatomisi.

Levent Şahverdi Arşivi

sahiplenmektedirler. Bu konuda ayrı bir kitap çalışması yapılacaktır. Burada, önce Boğaz muharebelerinin dışında kalan önemli iddialar sıralanıp kısa cevaplar verilecek, sonra Boğaz muharebeleri üzerinde durulacaktır.

Alman Arşivinin resmî "Der grosse Krieg" (Büyük Harp) eserinin 9 ncu cildinde yer alan bir iddia şöyledir:

"Alman ordusu Çanakkale muharebelerine doğrudan doğruya fiilen iştirak etmiştir."[9]

1927 yılındaki bu düşüncenin 1984 yılında da devam ettiği görülüyor. Alman Savunma Bakanlığının yayınladığı "Dünya Harbinde Almanya 1914-1918" isimli eserde, Çanakkale Muharebelerinin anlatımında ve krokisinde Türk tarafı belirtilirken "Türkler ve Almanlar" olarak ifade edilmektedir[10].

Alman ordusunun Çanakkale muharebelerine fiilen katıldığını söyleyebilmek için, kayda değer miktarda Alman birliğinin muharebeye katılması gerekir. En azından bir kıtanın katılması gerekir. Oysa Çanakkale'de böyle bir durum yoktur. Hiçbir Alman kıtası muharebelere katılmamıştır. Toplam 500 civarında olan Alman askerinin yarıya yakını Boğazlarda, diğerleri de istihkam ve topçu birliklerinde görev yapmıştır. Özellikle kara muharebelerinde birinci hatta çarpışan Alman birliği olmadığı gibi, Alman personeli de olmamıştır. Bu nedenle Çanakkale muharebelerine Alman Ordusunun fiilen katıldığını iddia etmek doğru değildir, hissidir, abartılıdır.

Almanların "Büyük Harp" isimli eserlerinin 9 ncu cildindeki iddialar bu kadarla kalmıyor. Özellikle harekâta yönelik iddialar oldukça kabarık. Daha önce belirttiğimiz gibi bu ayrı bir çalışma konusu olacaktır. Bu kitaptan birkaç alıntı daha yapacağız:

"Çanakkale Muharebelerine katılan Almanlar, parça parça gitmişlerdi ve adetleri azdı. Fakat mühim mevkilerde bulundular. Her şeyden evvel ordunun idaresi Alman Generali Liman'ın elinde idi. Kolordu ve tümenlerin başında, idare işlerinde de Almanlar vardı..."[11]

[9] Balkan ve Türkiye'de Büyük Harp, Çev. Em. Yb. Nihat, 95 Sayılı As Mecmuanın Tarih Kısmı, İstanbul-1934, s. 44.

[10] Deutschland im Weltkrieg 1914-1918, Bundesministerium der Verteidigung, 1984, s. 75 (Bkz. Ek krokiye).

[11] Balkan ve Türkiye'de Büyük Harp, s. 44.

Levent Şahverdi Arşivi

Cümle devam ediyor ama öncelikle bu ifadelerin cevabını verelim. Görüldüğü gibi Çanakkale Muharebelerinin bütün komuta kadrosunun Almanlardan oluştuğu belirtiliyor. Oysa, Çanakkale, tamamıyle Türk Ordusunun eseri ve Türk süngüsünün zaferidir. Çanakkale'de Osmanlı Devletini büyük bir badireden kurtaran kuvvetler ve muharebe sahasında fiilen çarpışan komutanlar Türk'tü. Başlangıçta Çanakkale'de bulunan 6 tümenden birisinin komutanı Alman, beşinin Türk'tü; ilk çıkarmada iki taburla, 12,5 İngiliz taburunu kahramanca tutan kuvvet ve onun komutanları Türk'tü. Tümenlerin bütün alay, tabur ve bölük komutanları Türk'tü. Muharebelerin şiddetli döneminde kurulan dört grup komutanlığından biri Alman üç Türk, üç ordu komutanından biri Alman, ikisi Türk, onüç tümen komutanından ikisi Alman, onbiri Türk'tü[12]. Denildiği gibi bütün kolordu ve tümenlerin başında Almanlar yoktu. Var olan Alman komutanların etkinliği ise ayrı bir inceleme konusudur. Çanakkale Muharebelerini bilenler tarafından hemen kabul edilen bir gerçek vardır. Alman komutanlar zaferin bedelini ağırlaştırmışlardır. Türk odusunun daha fazla zayiat vermesine sebep olmuşlardır. Bunların başında Ordu Komutanı Liman Paşa gelir. Değiştirdiği savunma planıyla, Gelibolu Yarımadasını, üzerine arıların üşüşmesini sağlayacak bal peteğine çevirmiştir. Karşılığında yarım milyon İngiliz, Fransız askerini bu petekte tutmuştur ama bunun bedelini Türk'e kanıyla ödetmiştir. İncelemelerim sonunda ulaştığım kesin kanaat odur ki, Türklerin hazırladığı savunma planıyla muharebeye girilseydi, Çanakkale Muharebeleri birinci günde zaferimizle sonuçlanırdı. Böyle olunca da Suriye-Filistin ile Irak cephelerinden kuvvet çekmeye, Kafkas cephesinin aleyhine tertipler almaya ihtiyaç kalmaz ve bu cephelerdeki kuvvetler zayıflatılmamış olurdu. En önemlisi, on kere Türk Kurtuluş Savaşı yapacak sayıda zayiat verilmemiş olunurdu.

Söz konusu kitaptaki cümleyi yarım bırakmıştık. Devamında şöyle deniliyor:

"Karargahlarda Alman kurmayları ve topçuda da Alman subayları bulunuyordu. Muharebe cephesinin en ileri hatlarında Alman istihkam ve makinalı tüfek birlikleri vardı."[13]

Bazı kolordu ve tümen kurmay başkanları Almandı ve bazı topçu birliklerinde de Alman subayları görev almıştı ama bunların da sayıları parmakla sayılacak kadar azdı. Özellikle karargahlarda görev alan Alman

[12] Kur. Alb. Dr. İsmet Görgülü, Çanakkale Zaferinin Komuta Kadrosu, Harp Ak. Yayını, İstanbul-1990.

[13] Balkan ve Türkiye'de Büyük Harp, s. 45.

Levent Şahverdi Arşivi

kurmaylarının, birkaçı hariç, faydadan ziyade zararları dokunmuştur. Komutanlar arasında sürtüşmelere sebep olmuşlardır. Yeterli ehliyet gösterememişler ve bazıları başta Atatürk olmak üzere Türk komutanları tarafından geri iade edilmişlerdi.

En ileri hatlardaki Alman birliklerine gelince; Midilli gemisinden sökülerek Alman mürettebatı ile 12 makinalı tüfek getiriliyor ve bunlar girdikleri ilk muharebede kaçıyorlar ve tüfekler mürettebatsız kalıyor[14]. İstihkâm Bölüğü ise Çanakkale'deki tek Alman birliğidir ama Haziran'da katılışındaki 200 olan mevcudu bir kaç gün içinde 40'a düşüyor, bölük hüviyetini kaybediyor, kalanlar da çeşitli birliklere dağıtılıyor[15]. Yüzbinlerce insanın gırtlak gırtlağa boğuştuğu muharebe sahasında, 40 Alman askerinin varlığının herhalde çok fazla önemi olmaması gerekir.

Aynı kitapta, sağlık hizmetleri konusunda da ilginç bir iddia yer alıyor:

"Türk ordusunun eski harplerde olduğu gibi bulaşıcı hastalıklara tutulmaması sıhhiye işlerine dikkat ve Alman Ordu Başhekimi sayesinde olmuştur"[16].

Aynı iddia bir başka Alman kaynağında şöyle ifade ediliyor:

"5 nci Ordu, bütün bunlara rağmen bulaşıcı hastalıkların çıkmamış olmasını, feragat ve fedakarlıkla çalışmış olan sıhhiye mensuplarıyla, Ordu Tabibi Albay Prof. Dr. Mayer'e borçludur"[17].

Bu iddiayı kısaca şöyle cevaplamak yerinde olur. Alman Başhekiminin mutlaka katkıları olmuştur ama bir veya birkaç kişinin hizmetiyle Çanakkale muharebe sahasının sağlık hizmetinin yürütülmeyeceği açıktır. Çünkü bu muharebe sahasını destekleyen sağlık kuruluşlarının yatak mevcudu 11.700'dür[18]. Bazı günler sadece bir tümenin sağlık ünitesine 2000 yaralı gelebilmektedir. Ayrıca yaz mevsiminde kokmuş, çürümüş cesetler arasında yaşanan bir ortamda, bir kişinin gayreti ile hastalıkların önlenmesi mümkün değildir. Bu Balkan Harbi tecrübesini yaşamış bu tecrübelerini Çanakkale'de kullanmış ve yokluklar içinde fedakarlıkla çalışmış Türk hekimlerine haksızlıktır.

[14] Çanakkale Cephesi 2 nci Kitap Amfibi HArekât, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayını, Ankara-1978, s. 418.

[15] Türkiye'de Beş Yıl, s. 100.

[16] Balkan ve Türkiye'de Büyük Harp, s. 57.

[17] Dr. Carl Mülhmann, Çanakkale Muharebesi-1915, Çev. Mehmet Cemal Kastamonu-1933, s. 120.

[18] Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi C: V, Kitap 3, Çanakkale Cephesi Harekâtı, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayını, Ankara-1980 s. 547.

Levent Şahverdi Arşivi

Dr. Carl Mühlmann tarafından yazılan, Alman Arşiv Kurulunun Genel Harp Olayları serisinden 16 ncı cilt olarak 1927'de yayınlanan ve 1933'de Türkçeye çevrilen "Çanakkale Muharebesi-1915" adlı eserden de bazı iddiaları sıralamak istiyoruz.

Balkan Harbi sonrasında Türkiye'ye getirilen Alman Islah Heyeti'nde de görev yapmış olan C. Mühlmann, kitabında yer yer, Çanakkale Zaferini bu heyetin çalışmalarının verimi olarak gösteriyor:

"Tarihte herhangi bir milletin ıslah ve ilerleme yolundaki çalışmasının böyle ani bir sınavla karşılaşması nadirdir... Çanakkale muharebesi Türk tarihinin en şerefli yapraklarından birini teşkil ettiyse, bu aynı zamanda müşterek Türk ve Alman mesaisinin de başarılarını ispat eder. Biz Almanlar yalnız bu sebepten dolayı o zamanki müttefiklerimizin bu şerefli askerî hareketinden gurur duymuyoruz. Belki orada bizim evlatlarımızın da çarpıştığı ve kan döktüğü için *Çanakkale Savaşını büyük harp tarihimizin iftiharları içine alıyoruz.* Gerçi buradaki vatandaşlarımızın adedi azdı. Fakat bunların tesirleri önemli idi.

Çanakkale'yi karadan savunan Türk Ordusu bir Alman generalinin komutasında bulunuyordu. Boğazların savunmasında çeşitli şekillerde yararlılıklar gösteren Türk donanmasının komutanı bir Almandı. Gerek Karadeniz, gerek Çanakkale tahkimatları bir Alman amiraline bırakılmıştı. İçinde Alman subayları bulunmayan yüksek bir komuta heyeti yoktu... *Alman askerliği, Alman teşkilatı, Alman sanat ve irfanı buralarda da kendini göstermişti*"[19]. Bu ifadelerin cevabını daha önce vermiştik. Konuyu uzatmamak için tekrar üzerinde durmuyoruz.

Mühlmann eserinin bir noktasında da verilmiş olan çok aşırı Türk insan kayıplarına bir gerekçe getiriyor ve Türkler tarafından yapılacak yorumlarda, aşırı zayiatın komuta hatalarına bağlanmasını önleyici yorum yapıyor:

"Türk zayiatının İngilizlerinkini korkunç bir derecede aşması, komuta hatasından veyahut İngiliz askerinin daha iyi eğitim görmüş olmasından değil, belki düşmanın vasıta itibariyle son derece üstün bulunmasından ileri geliyordu. *Türk Ordusu, düşmanın ağır harp silah üstünlüğünü, kıymetli insan malzemesi ve daha fazla kanla dengelemeye mecbur olmuştu*"[20].

Mühlmann böyle diyor ama bu açıklama harekâtı inceleyenleri tatmin etmiyor. Çünkü Türk'ün aşırı zayiat vermesinin esas nedeni; Liman

[19] Mühlmann, s. 33.
[20] A.g.e., s. 111, 112.

Levent Şahverdi Arşivi

Paşa'nın maksatlı olarak savunma planını değiştirerek düşmanın kıyıya çıkmasına imkan vermesi ve sonrasında da Alman tümen ve kolordu komutanlarının hiçbir taktik esasla bağdaşmaz şekilde, olur olmaz, gece gündüz, hiç ara vermeden karşı taarruzlar yaptırması idi. Bu karşı taarruzlar düşman makinalı tüfeklerinin biçici ateşlerine karşı yapıldı. Herbir karşı taarruz 5-10 bin Türk'ü alıp götürdü. Çanakkale'de taarruz eden düşman olmasına rağmen, biz düşmandan 4-5 misli fazla taarruz ettik. Zayiatı artıran budur.

Mühlmann'ın kitabında İngilizlerin başarılı tahliyeleri üzerine şu cümleler yer alıyor:

"İtiraf etmek gerekir ki, İngilizler, Türkleri aldatmaya ve şaşırtmaya çok güzel muvaffak olmuşlardı... Türkleri mahirane bir surette aldattılar"[21].

Bu noktada her nasılsa, başarılı olan muharebelerde ön plâna çıkarılan Alman sevk idaresinin halen devam ediyor olduğu unutulmuş gözüküyor.

Kitabın sonunda da İstanbul ve Çanakkale'yi kurtaranın kim olduğunu görüyoruz:

"General Liman, her şeyin mahvolduğu zannedilen tehlikeli alanlarda ve ekseriya gözü önünde cereyan ederek sinirleri gevşeten muharebe izlenimleri karşısında da sükünet ve metaneti korumuştur.

Zayiatın korkunç miktarı ve çeşitli kademelerden, aşırı zayiat veren askerin biraz geri alınması hususundaki teklifler onu yanıltmamış, bir karış yeri kendiliğinden vermemek esasında direnmiştir. *İstanbul ve Çanakkale'yi kurtaran her şeyden önce bu çelik irade olmuştur"*[22].

Birinci Dünya Savaşında Türk Genelkurmay Başkanlığı da (25 Kasım 1917'den itibaren) yapmış olan Alman generali Von Seeckt tarafından 4 KASIM 1918'de yazılan "1918 Sonbaharında Türkiye'nin Çöküş Nedenleri" başlıklı raporda, zafer üzerine şunlar yazılmış ve bir bakıma yukarıdaki iddiaya cevap verilmiştir.

"... zamanın gazetecileri Çanakkale savunmasını O'nun (General Liman Von Sanders) hesabına kaydettiler. İnatçı bir taarruza karşı inatla savunarak görevini yapmış olduğu inkâr edilemez; fakat, ilk düşüncelerinde aynı şekilde inatla ısrar ederek gerçek zaferi kaçırdı. Askerî sevk ve idaredeki yeteneksizliğine rağmen, beraber çalıştığı herkese karşı duyduğu

[21] A.g.e., s. 173.
[22] A.g.e., s. 181.

Levent Şahverdi Arşivi

hastalık halindeki güvensizlik ve uzman Alman yardımı, nihayet Türk Ordusuna başarı kazandırdı ama Çanakkale muharebesinin yarattığı harabelerin içinde"[23].

Buradan da anlaşıldığı gibi Liman Paşa, İstanbul'u kurtaran kahraman değil, 5 nci Türk Ordusunu bir bakıma imha ettiren komutandır. İcraatı incelendiğinde bu çok açık olarak ortaya çıkmaktadır. İstanbul'u kurtaran kahraman ise, o dönemin askerî otoritelerinin kabul ettiği gibi, Anafartalar Kahramanı Albay Mustafa Kemal'dir.

Almanların bazı iddiaları da şöyledir:

"Şüphesiz Almanya'nın yardımı olmaksızın Türkiye'nin bu derece kudreti tasarlanamazdı"[24].

Türk Ordusunun kudret kaynağı olarak gösterilen yardım konusunu ayrı başlık altında ele alacağız.

"Bizim Çanakkale Harekâtını anlatmaktan birinci derecede maksadımız, vatanlarından uzaklarda harp etmiş bulunan Alman subay ve askerlerinin hatıralarına bir abide dikmek..."[25]

"Çekilen orduyu mahvedebilmek veyahut hiç olmazsa ağır zayiata uğratabilmek emeli tahakkuk etmediğinden *Türkler için kati bir surette taktik başarı elde edilememişti... Fakat stratejik ve manevi başarılar Türkiye ve müttefikleri için çok büyüktü"*[26].

Çanakkale zaferini taktik yönden başarısız değerlendiriyorlar. Bir değerlendirmedir, olabilir; ama başarısızlık söz konusu olunca bunu sadece Türk'e maletmek mantıklı olmuyor. Stratejik seviyede başarı görüyorlar ve başarıya ortak oluyorlar. Daha önce ifade ettiğimiz gibi ortaklıkta kâra sahip çıkıp zarara sahip çıkmamak yoktur. Ayrıca bu değerlendirmeye biz katılamıyoruz. Çanakkale Muharebelerinde zaferi, taktik başarılar kazandırmıştır. Çünkü muharebelerde ne stratejik harekât, ne de stratejik sevk ve idare söz konusudur. Harekât, kolordu ve daha aşağı kademelerdeki komutanların sevk ve idaresiyle yönetilmiştir. Ordu Komutanının dahi harekâtın sonucunu etkileyecek müdahalesi olmamıştır. Çanakkale'de stratejik kararları gerektiren durumlar yaşanmamıştır. Taktik seviyedeki başarıların toplamı stratejik sonuç doğurmuştur.

[23] Jehuda L. Wallach, Bir Askeri Yardımın Anatomisi, Çev. Em. Tuğg. Fahri Çeliker, Gnkur. Yayını Ankara-1985 s. 250.

[24] Mülhmann, s. 5.

[25] A.g.e., s. 33.

[26] A.g.e., s. 182.

Levent Şahverdi Arşivi

Almanların iddiaları bunlarla bitmiyor. 18 MART zaferine sahip çıkıyorlar, Nusrat Mayın gemisinin yaptığı harekâta ve Muavenet-i Milliye gemisinin İngilizlerin Goliath zırhlısını batırışını da sahipleniyorlar. Asıl konumuz 18 MART'a yönelik olduğu için bu üç iddiayı inceleyerek ele alacağız. İncelememizde olaya tarafsız yaklaşacağız ve Almanların katkılarını da ortaya koyacağız. Önce Boğaz Muharebesine hazırlıkta Almanların yaptıklarını ele alalım.

18 MART ÖNCESİNDE ALMANLAR VE NUSRAT OLAYI

Eylül 1914'te Amiral Von Usedom, Boğazlar Genel Komutanlığına getirilir. Korgeneral Merten de Çanakkale Boğazında Başkomutanlık Delegesi olarak görev alır. Çanakkale Boğazı Müstahkem Mevkii Komutanı Tümg. Cevat Paşa'ya (ÇOBANLI) Boğaz savunmasının hazırlanmasında yardımcı olurlar.

Almanya'dan gönderilen bahriyeli subay ve erler Çanakkale ve İstanbul Boğazındaki askerî birlik ve tesislere dağıtılır. Bunların 1915 baharındaki sayısı 170'dir[27]. Ancak ne kadarının Çanakkale Boğazında görev aldığı belirlenememiştir.

Savaş sırasında Almanya'dan önemli miktarda malzeme getirmeye durum ve zaman izin vermediğinden, sadece Eylül 1914 ortalarında Almanya'dan İstanbul'a 19 vagon mayın ve çeşitli savaş malzemesi gönderilebilir[28]. Bu nedenle Boğaz Muharebesi, elde olanlarla yapılır.

Boğaz'daki topçu kuvveti, Türk donanmasından sökülen toplarla artırılır. Bunların bir kısmı Yarbay Werle'nin Erenköy bölgesine verilir.

"Boğaz'da mevcut olan mayın hatları yeniden düzenlenir. Bu işte, uzman Albay Gehl'in katkıları büyük olur.

Boğaz kıyılarında büyük hedef gösteren tabyalar küçültülmeye çalışılır. Düşman ateşinin tesirini azaltmak için ara duvarlar yapılır. Düşmanı şaşırtmak için bir çok sahte mevziler meydana getirilir. Bunların yapılmasında da Alman istihkam albayı, Türk mirlivası Weber Paşa, hünerlerini ortaya koyar"[29].

"Savunma için düşünülebilen ve yapılabilen tedbirler alınır ama cephane çok yetersizdir. Mevcutlarla savunulamazdı. Amiral Von Usedom, büyük bir isabetle İstanbul Boğazı istihkamlarından, Rus tehdidine rağmen,

[27] Mühlmann, Çanakkale Muharebesi, s. 41.
[28] A.g.e., s. 41.
[29] A.g.e., s. 42.

Levent Şahverdi Arşivi

büyük çaplı mermileri kesin sonuç bölgesi olan Çanakkale'ye taşıtır. Bu cesur bir karardı"[30].

Alman katkısının en önemlisi de herhalde savunmanın nasıl bir taktikle yapılacağı konusundadır. Mühlmann, savunma taktiğini Von Usedom'un belirlediğini ileri sürer. Bu iddiayı, Müstahkem Mevkii Kurmay Başkanı olan Yarbay Selahattin Adil, anılarında bir cümle ile doğrular. 18 Mart sabahında verilen emirde; "Kesin saldırının başlayacağı anlaşılmıştı. Bütün bataryalara durum haber verildi. Evvelce verilen Alman direktifinde belirtilen görev içinde hareket edilmek üzere savaşa hazır olmaları bildirildi"[31] der. Bu şu demektir. 18 Mart günü uygulanan muharebe taktiğini Almanlar ortaya koymuşlar, Türk komutan ve askeri de uygulamıştır. Yani mimar Alman'dır; usta, kalfa, işçi Türk'tür. Ancak bu, her komutanlığın doğal bir görevidir.

Muharebeye hazırlık döneminde en önemli konulardan biri de Nusrat gemisinin Karanlık Liman'a mayın döküşüdür.

Bu olayı Mühlman şöyle anlatır:

"Müttefik Donanması başlıca zayiatını mayına çarparak vermişti... Bu da evvelce alınan ustaca bir tedbirin meyvası idi. 18 Mart'tan evvelki günlerde gemilerin, mayınsız Erenköy (Karanlık Liman) bölgesinden açtıkları ateş çok etkili olmuştu. Bu sebeple oradaki suların da mayınlanması gerektiği anlaşılmıştı. Bu maksatla 8 Mart'ta fecirle beraber *Türk mayın gemisi Nusrat, bahriye mühendisi Reyder komutası altında, Alman seçkin bahriye birliği ile hareket ederek*, düşmana görünmeksizin ve istenilen noktalara 26 adet mayın döktü. Bir şans eseri olarak bu koy ertesi günlerde bombardıman yeri olarak seçilmemiş ve deniz uçakları ile mayın keşfi her nasılsa yapılmadığı gibi, şimdiye kadar tehlikesiz bilinen bu suda mayın arama işi de ihmal edilmişti. 18 Mart'ta düşman gemileri Erenköy'de tekrar mevzi alınca kader hükmünü icra etmişti. *18 Mart zaferinin doğmasına yardım etmiş bulunan bu tedbirin alınmasında Alman askerlerinin de şerefli hisseleri vardır*"[32].

Karanlık limana mayın dökülmesi şerefini, o dönemde henüz İstanbul'da bulunan Liman Paşa ise bir başka Alman'a verir:

"Türkiye'de mayın uzmanı olarak çalışan Üsteğmen Gehl'in Erenköy Körfezine 18 Mart'tan az önce yerleştirdiği mayınların da bu zaferde rolü olsa gerektir"[33].

[30] A.g.e., s. 43.
[31] Hayat Mücadeleleri, Selahattin Adil Paşanın Hatıraları, İstanbul-1982, s. 222.
[32] Mühlmann, s. 65, 66.
[33] Liman Von Sanders, Türkiye'de 5 Yıl, İstanbul-1968, s. 75.

Levent Şahverdi Arşivi

Olayın içinde yaşayan Müstahkem Mevki Kurmay Başkanı Selahattin Adil ise, mayın dökme teklifinin bir Alman'dan geldiğini, gemiyi yöneten ile mayını dökenlerin Türk olduğunu yazmaktadır.

"Düşman kesin saldırısının birkaç gün içinde yapılacağı belli oluyordu. Deniz işlerine bakan ve izleyen tecrübeli, sevimli, uysal bir ihtiyar olan Alman amirali MertenPaşa'nın teklifine uyularak, geride kalan yedek mayınların atılmasına karar verilmiş ve 30 kadar mayın Nusrat gemisinde hazırlanmıştı.

17 Mart 1915'de (8 Mart olmalı) güneş doğmadan evvel yoğun bir sis içinde süvarisi Yüzbaşı Hakkı Bey'in idaresinde görev alan Nusrat gemisi, Boğaz girişine doğru ilerlemiş ve Müstahkem Mevkii Mayın Komutanı Yüzbaşı Hafız Nazmi ve arkadaşları tarafından ekserisi (18 kadar) Karanlık Liman ve diğerleri Morto Limanı önünde şimdiye kadar düşman zırhlılarının yaklaştığı bölgelere ayrı iki çizgi halinde ve kıyılara eğri bir durumda mayınlar atılmıştı"[34].

Her iki tarafın sahiplendiği bu olayda Alman iddialarını ele alalım. Gerçekten Liman'ın ve Mühlmann'ın dediği gibi bu şerefli olayın sahibi Almanlar mıdır?

Mühlmann'ın dediği gibi bir bahriye mühendisinin bir gemiye komutan olması çok uzak bir ihtimaldir. Ayrıca bu isim diğer kaynaklarda hiç yer almadığı gibi, Almanlar tarafından hazırlanan 1756'dan 1939'a kadar Türkiye'de vazife alan Alman subayları açıklayan "Deutsche Offiziere in der Türkei" isimli kitapta da bu isim ve hatta benzeri dahi yer almamaktadır. Gemi komutanı olmasa bile gemide bir personel olarak görev yapmış olabilir varsayımı ile yapılan araştırmada, böyle bir isme rastlanamamıştır. Dolayısıyla Mühlmann'ın Alman gemi komutanında, bir yanlışlık olsa gerekir.

Liman Paşa'nın ifade ettiği Üsteğmen Gehl ise mayın uzmanıdır ama, Mühlmann'a göre Boğaz ortası mayın hatlarının düzenlenmesinde çalışmıştır[35]. Nusrat gemisi ile ilgisi yoktur.

Son yıllarda ortaya çıkan Nusrat gemisinin günlüğünde de Alman ismine rastlanmamakta, gemi komutanı olarak Yüzbaşı Hakkı görülmektedir.

[34] Selahattin Adil Paşa'nın Hatıraları, s. 221.
[35] Mühlmann, s. 42.

Levent Şahverdi Arşivi

Nusrat gemisinin elektrik subayı olan mülazım Boyabatlı Hasan Abdullah da, Kıdemli Yüzbaşı Hakkı Bey yönetiminde 26 adet son mayınların Kepez-Erenköy koyuna, Akyarlar mevkiine döküldüğünü anlatır[36].

Verilen bu bilgiler anılardan alınmıştır. Anıların bazen su götüren tarafı olabilir. Tarihin öncelikli kaynağı belgelerdir. Türk askerî tarih belgelerine dayanılarak Gnkur. ATASE Bşk.lığı uzmanlarınca yazılan "Çanakkale Boğazı Muharebeleri"nde Nusrat'ın gemi komutanı Yüzbaşı Hakkı ve mayınları döken ise Yüzbaşı Nazmi olarak görülmektedir. Ayrıca Türk Başkomutanlığınca, daha Aralık 1914'te, Karanlık Limana mayın döşenilmesinin planlandığı ifade edilmektedir. Yani bölgenin mayınlanması fikrini ortaya atan da Türk'tür[37].

Dolayısıyla Nusrat'ın mayın dökmesi faaliyeti bir Alman'ın değil, bir Türk komutanının yönetiminde icra edilmiştir. Ancak son teklif Almanlardan çıkmış olabilir. Burada şerefi paylaşmak veya sahiplenmekten ziyade, gerçeği kabul etmek daha önemlidir.

Hazırlık döneminde her Alman'ın kendi ölçüsünde faaliyetlere katkısı olmuştur. Bunlardan biri de Anadolu Hamidiye Tabya Komutanlığına getirilen Alman Binbaşısı, Türk Yarbayı Wossidlo'dur. Selahattin Adil, Wossidlo'nun katkılarından önemle bahseder.

"Gerekli önlemler alınır, lüzumlu hazırlıklar aralıksız sürerken subayların ve erlerin eğitim ve öğretim ve atış güçleri de unutulmamış ve elemanlarının çoğunluğunu Almanların oluşturduğu tek istihkamımız olan Anadolu Hamidiyesinin kumandanı Binbaşı Wossidlo Beyin mesafe tayin ve atış usulleri üzerinde yaptığı yenilikler, atış talimlerinde önemli ilerlemeler göstermişti"[38].

Muharebe öncesinde Almanlar tarafından yapılmış olan hazırlıkların genel yorumunu büyük askerî tarihçi Korgeneral Fahri Belen şöyle yapar[39]:

"Alman mütehassıslarından kurulu bir tahkim heyeti, adi ateşli olan toplardan bir kısmını safdan çıkarmak, bir kısım topların da yerlerini de-

[36] Dz. Yzb. Ziya Vehbi Dümer, Çanakkale Savaşlarında Türk Bahriyesi (Makale), Deniz Mecmuası, Sayı 336, Yıl 1935, s. 330.

[37] Em. Kur. Alb. Alpaslan Orhon, Çanakkale Boğazı Muharebesi, (Makale) Askeri Tarih Bülteni, Sayı 10, Ankara-1980, s. 73.

[38] S. Adil, s. 212.

[39] Em. Korg. Fahri Belen, Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri, K.K.K.lığı Yayını, Ankara-1964, s. 138.

Levent Şahverdi Arşivi

ğiştirmek, torpil hatları torpido bataryaları kurmak gibi değişikliklerle meşgul oluyordu.

Tatbikatı uzun bir zamana ihtiyaç gösteren değişiklikler arasında 32 topçu bölüğü 22'ye indirilerek müdafaa tertipleri zayıfladığı bir zamanda seferberlik ilân olundu. Alman heyetinin boğaz methalindeki (girişindeki) tabyaları takviye etmek hususundaki projelerini de tatbike imkân kalmadı. Methalin uzun menzilli toplarla müdafaa edilmesi yerinde bir tedbir olursa da en uzun menzili 16 km. olan toplarla Seddülbahir ve Kumkale tabyalarını takviye ederek bunları menzilleri dışından dövecek düşman donanmasına mahkûm bir durumda bırakmak doğru değildi. Almanya'dan uzun menzilli topların gelmesi ve yerleştirilmesi de bir zaman meselesi idi. Methal tahkimatının kısa menzilli toplarla takviye edilmesinin doğru bir hareket olmadığını, kaldırılması istenilen mayın hatlarının da pek faideli olduklarını hâdiseler ispat etmiştir. Eldeki adi ateşli topların menzillerine ve kudretlerine göre Türklerin methali bir oyalama mevzii kabul ederek, esas tahkimatı boğazın ortasında ve en dar yerlerinde yapmalarının uygun bir tedbir olduğu da anlaşılmıştır."

Muharebeye hazırlık sırasında kuşkusuz Almanların katkısı olmuştur. Ama Fahri Belen bunu, görüldüğü gibi, kayda değer bulmaz. Fakat biz katkılarının kayda değer olduğuna, başarı için canla başla çalıştıklarına inanıyoruz.

18 MART'TA ALMANLAR:

Müttefik Donanması Boğaz'ı açmak için 19 ve 25 Şubat'ta Boğaz tahkimatını yoğun şekilde bombalar. Bu bombardımanda Alman teğmeni Vöhrmann ölür.

Asıl taarruzun yapıldığı ve zaferin kazanıldığı 18 Mart günündeki mücadeleyi Mühlmann güzel tasvir eder:

"Gemilerin ağır ve en ağır topları bataryalara ve istihkamlara demir püskürüyor, obüs ve havanların bulunduğu şüphelenilen sahil mevzileri mermi dolusuna tutuluyordu. Bu cehennem ateşi altında durmak, insan takatının üstünde idi. Buna rağmen, Türk ve Almanlar sebat ediyorlar, vazifelerini yapıyorlardı...

Türk ve Alman topçuları da gemilerin zırhlı duvarlarını delen ve gövdelerini sarsan cevabî selamlarını gönderiyorlardı..."[40]

[40] Mühlmann, s. 60.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu anlatım Almanları çarpışmaya tamamen ortak ediyor. Oysa çarpışmaya katılan Alman mevcudu kesin olmamakla beraber, Mühlmann'a göre en az 100, en fazla 150'dir. Zira her iki boğazdaki toplam mevcutları 170'dir. Alman topçularına gelince, buların da hepsi Çanakkale-Hamidiye tabyasında görev almıştır. Muharebeye katılan Çanakkale Boğazı Müstahkem Mevkii Komutanlığının piyade tüfek mevcudu 18.677'dir[41]. Bu rakam yaklaşık personel sayısını verir. 19 bin personelin yanında 100'ün payı ne ise, 18 Mart'taki Alman payı da herhalde o kadardır. Ancak Hamidiye Tabyasındaki Alman topçuları çok etkili olmuştur. Liman Paşa bu topçuları özellikle över[42]. Selahattin Adil de bu fikirdedir. Muharebedeki Alman zayiatı da bu tabyadan verilir. Tabyanın bir ara cephaneliği tam isabet alır ve 20 kadar Alman zaiyata uğrar[43]. 18 Mart'ta Türk zayiatı 29'u şehit, 68'i yaralı olmak üzere toplam 97'dir[44]. Mühlmann'a göre şehit ve yaralı toplamı 114 dür, bunların 22'si Almandır[45].

Muharebenin sevk ve idaresinde büyük komutanların etkisi olmamıştır. Hazırlıklarda kayda değer katkısı olan ve savunma taktiğini belirleyen Amiral Von Usedom, 18 Mart günü bölgede değildir. Hatta Müstahkem Mevkii Komutanı Cevat Paşa da yoktur; ki asıl komutan kendisidir. Sabahleyin, Bolayır'daki mevzileri görmek üzere Gelibolu'ya geçmiştir. Muharebeyi, Kurmay Başkanı Yarbay SelahattinAdil yönetir. Amiral Merten de Kurmay Başkanının yanında bulunur. Dolayısıyla 18 Mart, Türk yönetiminde icra edilmiştir. Muharebeye katılanlar da üzerlerine düşeni hakkıyla yapmışlardır.

Bütün bunlardan sonra zafere ortak çıkan düşünce, şu sorunun cevabını aramalıdır:

Almanlar olmasaydı Türkler, 18 Mart zaferini kazanamaz mıydı?

Herhalde evet demek mümkün değildir. Savaşan asker, Türk askeridir. Savaşta kullanılan top ve mermiler, Türkler'in elinde daha önce var olanlardır. Mayın hatları, daha önceden döşenen mayın hatlarıdır. Savunmayı güçlendiren Boğaz kıyılarındaki tabyalar ise yıllar önce yapılmıştır. Muharebeyi yöneten ise Türk komutanlığıdır. Dolayısıyla Almanlar olma-

[41] Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi X ncu Cilt İdari Faaliyetler, Gnkur. Yayını, Ankara-1985, Ek-G.

[42] L.V. Sanders, s. 75.

[43] S. Adil, s. 229.

[44] Alpaslan Orhon, Çanakkale Boğazı Muharebesi, s. 83; ATASE Bşk.lığı Arşivi 6/1726, Kls. 5283, Dos. H14, Fih. 1-3, 1-4.

[45] Mühlmann, s. 62.

Levent Şahverdi Arşivi

dan da bu zafer kazanılırdı. Almanlar, küçük bir askerî personeli ile bu zafere katkıda bulunmuşlardır, çorbada tuzları olmuştur, ancak çorba zaten pişmekte idi. Bu katkıları, zafere ortak çıkmalarını hak ettirmez. Boğaz Muharebesine katılan Almanlar, zafer için en az Türkler kadar vargüçleri ile çalışmışlardır, Türkler de bu gayret ve yardımlarını daima şükranla anmaktadır.

GOLIATH'IN BATIRILIŞI

Çanakkale Seferi süresince İngiliz Donanmasının maruz kaldığı en büyük felaket Goliath'ın batışıdır. 13.150 tonluk ve 750 mürettebatı olan bu muharebe gemisinden ancak 180 kişi kurtulabilmiştir. 570 personeli gemiyle beraber sulara gömülmüştü[46].

Bu geminin batışı ile verilen zayiat büyük olmuştu, ama asıl önemlisi bu felaketin doğurduğu olaylardı. Goliath'ın batırılışı üzerine İngilizler, Boğaz'ın zorla geçilmesi fikrinden tamamen vazgeçtiler. 18 Mart Harekâtı'ndan sonra donanmayla Boğaz'ı bir kere daha zorlamayı plânlıyorlardı. Çünkü kara harekâtı da istenilen sonucu vermemişti ve kısa sürede de vereceği tahmin edilmiyordu. Bu geminin batırılışı, bu plândan vazgeçilmesine sebep oldu. Ayrıca geminin batışından iki gün sonra 15 Mayıs 1915'te İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral Fisher'in, 17 Mayıs'ta da Çanakkale Seferi'nin fikir babası Churchill'in istifasına vesile oldu[47].

Küçük bir Türk gemisi olan Muaveneti Milliye Muhribi'nin başarısı, görüldüğü gibi, İngiltere kabinesinde kriz yaratacak şekilde etkili olmuştu.

İşte bu büyük başarıya da, müttefikimiz olan Almanlar'ın sahip çıktığını görüyoruz.

Alman arşivinin resmi "Büyük Harp" isimli eserinin 9'ncu cildinde; *"13 Mayıs'ta Alman Yüzbaşısı Firle komutasında bulunan bir Türk torpido gemisi, İngiliz Goliath zırhlısını Boğaz önünde batırdı"* denmektedir.

Bu iddia bir başka Almanca kaynakta benzer şekilde yer alıyor ve şöyle deniliyor:

"Mayıs ortalarında, bilhassa sonlarında, deniz ıssızlaşmıştı. Büyük bir harp gemisi ender görülüyordu, kıyılarda yalnız birkaç torpido ve muhrip dolaşıyordu. Denizde Türk karşı harekâtının durmuş olması, düşman

[46] Çanakkale Cephesi, 2 nci Kitap, Amfibi Harekât, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayını, Ankara-1978, s. 427.

[47] Çanakkale Muharebeleri 75 nci Yıl Armağanı, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayını, Ankara-1990, s. 111.

Levent Şahverdi Arşivi

donanmasına emniyet verdiğinden, bunlar muhtemel hücumlara karşı gözetleme ve emniyet tedbirlerini ihmal etmişlerdi. Türk torpidosu bu fırsatı kaçırmamıştı. Hava karardıktan sonra *Yüzbaşı Kaptan Firle komutasında bu gemi, birden Boğaz'a yürümüş ve Morto Körfezi açıklarında demirlemiş bulunan İngiliz zırhlısı Goliath'ı torpillemişti.* Bu dev zırhlı, birkaç dakika içinde batmıştı. Cesur Türk gemisi, düşmanın şaşkınlığından faydalanarak bir zarara uğramadan yine Çanakkale'ye dönmeyi başarmıştı[48]."

Çanakkale Muharebeleri'nin Türk Ordusu Komutanı Liman Paşa da anılarında aynı iddiaya yer verir ve şöyle der:

"Mayıs ayında Türk-Alman Donanması, düşman gemilerine karşı faaliyete geçtiğinden ağır yükümüz bir dereceye kadar hafifledi. *Muaveneti Milliye adlı Türk torpidosu 13 Mayıs akşamı, Yüzbaşı Firle komutasında, İngiliz Goliath zırhlısına Morto Limanı yakınında saldırdı ve birkaç torpil atarak zırhlıyı batırdı.* Bu hareketi o kadar maharetle ve çabuk yaptı ki, torpido hiçbir hasara uğramadan Marmara'ya geri dönebildi[49]."

Her üç kaynak, bu başarılı hücumun maksadı ve nasılı konusunda farklı bilgiler vermişler, ama hücumu yapan konusunda birleşmişler. Bu başarının şerefini Alman Yüzbaşısına vermişler. Hatta bu hücumu kendiliğinden yapmış gibi bir havada yaratmışlar. Oysa bu Türk gemisi, ne kendiliğinden bu hücumu yapmış, ne de düşmanın tedbirsizliğinden yararlanmıştır. Verilen görevi yerine getirmek için batırılma riskini göze alarak, cesur bir hücum yapmıştır ve komutanı da Türk Yüzbaşısı Ahmet'tir. Ahmet Bey, 1930'lı yıllarda Elazığ milletvekilliği yapar ve bu başarısından dolayı, büyük takdire mazhar olur, takdirname alır ve binbaşılığa yükseltilir. Alman Yüzbaşısı Firle ise Ahmet Beyin emrindedir[50]. Bu şerefin Alman kaynaklarında, gemi konutanı olmadığı halde komutanmış gibi gösterilerek gemide bulunan bir Alman Yüzbaşısına verilmesinin hiçbir haklı nedeni görülmemektedir.

Olayın maksadı, nasılı ve gemi komutanının kim olduğu Türk kaynaklarında şöyle yer almaktadır:

"13 Mayıs 1915 Tarihi, Muavenet muhribinin Morta koyunda demirli Golyat İngiliz muharebe gemisini batırması, Çanakkale Muharebeleri tarihinde önemli bir yer tutar.

[48] Dr. Carl Mülhmann, Çanakkale Muharebesi-1915, Çeviri Mehmet Cemal, Kastamonu-1933, s. 120, 121.

[49] Liman Von Sanders, Türkiye'de Beş Yıl, Çeviri M. Şevki Yazman, İstanbul-1968, s. 98, 99.

[50] Balkan ve Türkiye'de Büyük Harp, s. 51, Türk Harp Tarihi Encümenin dipnotu.

Levent Şahverdi Arşivi

Fransızların Kerevizdere'de ele geçirmiş oldukları mevzileri geri almak için yapılan devamlı taarruzlara karşı, Fransızların harp gemilerinin yardımını istemeleri üzerine, her akşam iki muharebe gemisi Morto koyu açığına gönderilmekteydi. Bu gemilerin ateşinden hayli zarar görülmesi üzerine, 5 nci Ordu Komutanlığı Boğazlar Genel Müfettişliği'ne başvurarak bu kötü durumun giderilmesini istedi. Bu amaçla, Muavenet Muhribi'nin görevlendirilmesine karar verildi.

Marmara'da denizaltı karakol görevi yapan *Muavenet, Kıdemli Yüzbaşı Ahmet Saffet komutasında olarak* 10 Mayıs saat 1330'da Çanakkale'ye geldi.

12 Mayıs'ta sona eren hazırlıklar arasında, kıyı boyunca seyir sırasında geminin dibe değmemesi için kömür ve yağın yarısı gemiden çıkarıldı. 90 kilo şarjlı üç Şuvartskopf torpidosu kovanlara sürüldü; bir tanesi de yedek olarak güverteye alındı. Torpidolar, 1.200 metre mesafe, 34 mil sürat ve iki metre derinliğe ayarlandı. Düşmanın torpido ağı kullanmadığı saptanmış olduğundan, torpidolara ağ makası takılmasına ihtiyaç görülmedi. Bu sırada Morto koyunda Goliath ve Kornvolis muharebe gemileri demirli bulunmakta, iki ingiliz muhribi Rumeli, diğer ikisi Anadolu kıyısında ve biri de Boğaz ağzının ortasında karakol yapmakta idi.

Müstahkem mevkideki bataryalar ile ışıldaklar ve diğer bütün ilgili birlikler, yapılacak taarruzdan haberdar edilmiş, Anadolu ışıldaklarının Muavenet'in seyir hattının aydınlatmamaları, Muavenet'i izlemeleri olasılığı olan düşman muhriplerini karşılamak üzere, bataryaların hazır bulunmaları, Muavenet'in dönüşte seyir fenerlerini yakacağı ve eğer izleniyorsa, baş tarafından beyaz işaret fişekleri atacağı bildirilmişti. Havuzlar mevkiinde demirli olan bir filika da kırmızı bir fener gösterecekti.

12 Mayıs saat 18.40'da harekete geçen Muavenet, saat 19.00-19.30 arasında mayın hatlarını geçtikten sonra, 19.40'ta Soğanlıdere önlerindeki mayın hatlarının hemen dışında demirleyerek, taarruz saati olan gece yarısını beklemeye başladı.

Morto'daki (Morto-Soğanlıdere = 7 mil) gemilerin ateşi ve ışıldaklarla yaptıkları aydınlatma, saat 23.30'a kadar sürdü.

13 Mayıs saat 00.30'da demir alan Muavenet, sekiz mil hızla Rumeli kıyısına sürünürcesine seyre başladı. Onbeş dakika sonra, iskele tarafından 600-800 metre mesafede rastlanan ve ağır yolla karşı rotada seyreden bir düşman muhrip takımı, Muavenet'i görmedi. Saat 01.00'de tam pruvada, Eskihisarlık burnuna bordalarını vermiş yatan iki muharebe gemisi fark edildi. Torpido kovanları sancağa çevrilmiş durumda ağır yolla seyre

Levent Şahverdi Arşivi

devam olunurken, öndeki geminin (Goliath'ın) pırıldakla (O) işareti verdiği görüldü; görülmüş olan Muavenet'ten parola sorulmaktaydı. Bu işarete aynen karşılık veren Muavenet, vakit kaybetmeyerek hemen hücuma kalktı ve saat tam 01.15'te birbiri ardından üç torpidosunu ateşledi. Bu anda mesafe 300 metre kadardı. Torpidolardan biri Goliath'ın komuta köprüsü, ikincisi baş baca altına ve üçüncüsü de kıç tarafına vurdu. Kısa zamanda batan Goliath, 750 kişilik mürettebatından, gemi komutanı dahil, 570'ini de birlikte götürdü.

Muavenet, saat 05.00'te Çanakkale önüne demirlediği vakit, büyük sevinç gösterileriyle karşılandı. Aynı gün İstanbul'a hareket eden muhrip, ertesi günü İstinye üssüne döndü ve merasimle karşılandı. 16 Mayıs'ta gemi mürettebatı, Başkomutan Vekili ve Bahriye Nazır Vekili Enver Paşa tarafından bir takdirname ile kutlandı. Bunu, nişan ve madalyalarla taltifleri ve gemi komutanının binbaşılığa yükseltilmesi izledi. Muavenet'in, bu başarısı, savunanların morali üzerinde önemli etki yaptı. İngiliz harp tarihinin, (atak ve ustalıklı bir hareket) olarak kaydettiği bu olay, 14 MAYIS'ta toplanmış olan İngiliz Harp Meclisi'nde bir bomba etkisi yaptı[51]."

Türk askerî tarihî arşiv belgelerine göre anlatılan bu olayda, görüldüğü gibi gemi komutanı olduğu iddia edilen Alman yüzbaşısının ismi hiç geçmemektedir. Gemi komutanı olarak Yüzbaşı Ahmet Saffet görülmektedir. Gemi komutanı Alman olsaydı bunu olduğu gibi yazmaktan hiçbir Türk çekinmezdi. Ayrıca bu başarıdan dolayı Yüzbaşı Ahmet'in yerine Yüzbaşı Firle binbaşılığa yükseltilirdi. Türk'ün takdir duyguları, dostlarına ve konuklarına karşı daha cömerttir.

İNGİLİZLER'İN NİYETLERİNDEN VAZGEÇİRİLİŞİ

Deniz muharebeleri ile ilgili hususların sonunda bir iddiayı daha dile getireceğiz. Bu iddia, aradan geçen yılların bazı gerçekleri unutturduğunu, değiştirdiğini de göstermektedir. 1984 yılında Alman Savunma Bakanlığınca yayınlanan bir kitapta hayretle karşılanabilecek şu iddia yer alıyor:

"Alman Silahlı Kuvvetleri üç İngiliz gemisini batırmak suretiyle İngilizleri, İstanbul'a karşı yapacakları harekâttan vazgeçirdi[52]."

Bu iddianın doğru olması demek üç geminin batırılmasıyla Çanakkale Zaferi kazanıldı demektir. Çünkü Çanakkale Zaferi, İngilizlerin İs-

[51] Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Türk Deniz Harekâtı, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayını, Ankara-1976, s. 224-226.

[52] Deutschland im Weltkrieg 1914-1918, Bundesministerium der Verteidigung, 1984, s. 77.

Levent Şahverdi Arşivi

tanbul'u ele geçirme niyetlerinden zorla vazgeçirilmeleri ile kazanılmıştır. Peki zaferi kazandıran bu gemiler ne zaman batırılmıştır? Evet ise, NİSAN'da başlayan ve 8,5 ay süren, her iki tarafa yarım milyon insana mal olan kara muharebeleri niçin yapıldı? Ayrıca Boğaz muharebelerinde Almanlar'ın İngiliz gemisi batırması da yoktur. Ancak kara muharebeleri sırasında iki Alman denizaltısının başarılı ve faydalı harekâtı vardır.

Bu Alman denizaltılarının Çanakkale Kara Muharebelerine katkılarını belirtmek bir kadirşinaslık olacaktır.

Mart 1915 başlarında Türk Donanma Komutanlığı, Almanya'dan Çanakkale sularına en az bir denizaltı gönderilmesini talep eder. 1915 Mayıs'ının son haftasında U-21 denizaltısı gelir ve bu denizaltı 25 MAYIS'ta Arıburnu Cephesi Kabatepe önlerinde, 12.000 tonluk Triumphe adlı İngiliz muharebe gemisini batırır. Arıburnu cephesini biraz rahatlatır. 27 Mayıs'ta da Majestik adlı (15.150 ton) İngiliz muharebe gemisini Tekeburnu önlerinde batırır ve Seddülbahir Cephesine yardımcı olur. 4 TEMMUZ'da ise, Tekeburnu kuzeyinde karaya asker ve malzeme çıkarmakta olan 5.600 tonluk Carthage (Kartalca) gemisini batırır. Daha sonra gelen UB-14 adlı Alman denizaltısı, 2 EYLÜL'de Ege Denizi'nde Mondros açıklarında bulunan Savzlend gemisini torpiller ve 5 Kasım'da E-20 İngiliz denizaltısını Marmara Denizi'nde batırır[53].

Çeşitli zamanlarda gelen toplam 13 adet Alman denizaltılarının en büyük faydası, İngiliz ve Fransız savaş gemilerinin kara muharebelerini desteklerken poligon atışı yaparcasına Türk mevzilerini rahat ateş altına almalarını önlemeleri olur.

Alman denizaltı gemilerinin MAYIS-TEMMUZ aylarında etkili oldukları ve Çanakkale Muharebelerinin de OCAK 1916'da sona erdiği dikkate alındığında, İngilizlerin İstanbul'u ele geçirme niyetlerinden ne kadar vazgeçirildikleri daha kolay anlaşılıyor.

İngilizleri İstanbul'u ele geçirme niyetinden vazgeçiren, Almanların dediği gibi üç geminin batırılışı değil, Türk'ün azim ve iradesidir.

ÇANAKKALE MUHAREBELERİNDE ALMAN ASKERİ YARDIMI

Şüphesiz Almanya'nın yardımı olmaksızın Türkiye'nin bu derece kudreti tasarlanamazdı[54]."

[53] Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Çanakkale Cephesi Harekâtı Kitap 3, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayını, Ankara-1980, s. 511, 512.

[54] C. Mühlmann, Çanakkale Muharebeleri, s. 5.

Levent Şahverdi Arşivi

Almanların Çanakkale Muharebeleri sırasındaki yardımlarını açıklamadan önce, kadir bilir bir anlayışla harp boyunca yapmış oldukları yardımları da kısaca açıklamak uygun olacaktır.

Almanlar dört yıllık harp boyunca toplam 3 milyar marklık para yardımında bulunurlar[55]. Bazı kaynaklarda bunun 4 milyara yaklaştığı belirtilir. Bunun 1 milyarı altın, gümüş Türk Lirası ve Mark olarak, geri kalanı hazine bonolarının emanete alınması suretiyle ödenmiştir[56].

Türk kaynaklarında bu rakam, bütün savaş boyunca 150 milyon Türk Lirası olarak görülür. O yıllarda 1 Türk Lirasının 18 Mark olduğu göz önüne alındığında, bu yardımın 2.7 milyar mark civarında olduğu anlaşılır. Ayrıca Mühlmann'ın ifade ettiği gibi bu para yardım olarak değil, borç olarak verilmiş ve bu borç Türk Kurtuluş Savaşı'ndan sonra ödenmiştir[57].

Harbin devamı boyunca Almanya'nın Türkiye'ye gönderdiği silâh, mühimmat ve araç, gerecin paraca değeri ise 800 milyon Mark civarındadır[58]

Gönderilen silâh ve mühimmat, miktar olarak şöyledir[59]

— Tüfek	:	615.687
— Makinalı Tf.	:	4.454
— Tüfek Mermisi	:	673.759.212

Mühimmat ve tüfek yardımı, 1915 yılı Aralık ayından itibaren, Bulgaristan'ın ittifaka katılmasıyla gelmeye başlamıştır. Yani Çanakkale Muharebeleri sırasında silâh ve mühimmat yardımı alınmamıştır. Ayrıca bu yardım miktarlarına, Avusturya'nın gönderdiği silâh ve mühimmat da dahildir. Fakat bu miktarlar, 1915 yılındaki Türk ordusunun elinde bulunan silâh miktarları dikkate alındığında çok önemlidir. 1915'de ordudaki tüfek miktarı 473.000, makinalı tüfek ise 230'dur. Başkomutan vekili Enver Paşa, 1915'de, daha önce vaat edilen silâh yardımının başlatılması için Almanya'dan istekte bulunur. İsteğinde 580.000 tüfek, 550 makinalı tüfek ihtiyacı belirtir. Savaş sonrası için ise ayrıca 250.000 tüfek, 1.220 makinalı

[55] C. Mühlmann, Çanakkale Muharebeleri, s. 6.
[56] Bir Askeri Yardımın Anatomisi, s. 220.
[57] Bir Askeri Yardımın Anatomisi, s. 220.
[58] Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, Gnkur. Bşk.lığı Yayını, ANKARA-1985, s. 54
[59] İdari Faaliyetler ve Lojistik, s. 238, 239.

Levent Şahverdi Arşivi

tüfek ister[60]. Bu rakamlar gösteriyor ki Almanya ve Avusturya, Türkiye'nin ihtiyacını fazlasıyla karşılamışlardır.

Mühlmann, harp boyunca İstanbul'a gönderilen askeri yardımın yaklaşık 100.000 kadar vagonla taşındığını belirtir[61]. Bu da oldukça önemli yardım alındığını gösteriyor.

Personel yardımına gelince; harp süresince çeşitli zamanlarda ve çeşitli görevlerle Türkiye'ye gelen Almanların sayısı 13.500, Avusturyalılar'ın ise 1.500'dür[62]. Bunlar Mondros Mütarekesi'nden sonra, Türk'ün "kendisine emanet edilene hiyanet etmeme" terbiyesinin sayesinde, burunları kanamadan vatanlarına dönme imkânı bulmuşlardır. Türk, Mondros ile vatanını parçalatmış, işgal ettirmiş, egemenliğini galip devletlere teslim etmiştir, ama misafiri olarak kabul ettiği bu yabancı personeli galiplere teslim etmemiştir. Karşı tarafın isteklerine inatla direnmiştir.

Deniz Kuvvetleri yönünden, harbin başlangıcında Türk Donanmasına devredilen Goben ve Breslav ile gelenler de dahil olmak üzere 1918'de Türkiye'de 3.441 Alman bahriyelisi bulunuyordu. Bunların 948'i Boğazlarda görev yapıyordu[63].

Çanakkale Zaferi'nden sonra harbin devamınca yapılmış olan bu yardımlar, yılların ihmali ile yokluklar içindeki Türk ordusu için elbette ki kayda değerdir. Balkan Harbi'nde topraklarının büyük kısmı ile beraber harp stoklarını da kaybetmiş Türk Ordusunun, 9 ay sonra bir büyük harbe daha katılabilmesi, her türlü matematiksel değerlendirmelerin üzerindedir. Bu nedenle, özellikle silâh yardımına kesin ihtiyaç duymaktaydı.

Yapılan yardımların harp kıymetini, Alman askeri Heyetinden olan Mühlmann, şöyle değerlendiriyor:

"...1912'de komşu düşmanlarının ilk darbesi ile çöküyor gibi görünmesine, siyasi, iktisadi teşkilatının bozukluğuna rağmen, Dünya Harbi'nde, tarihinin en parlak ve en şerefli askeri menkibeleri arasına sokulmaya değer kahramanlıklar gösterdi. Bu durum, harp esnasında Almanya'nın ve mahdut bir miktarda Avusturya'nın Türkiye'ye yapmış oldukları yardımlarla tamamen açıklanamaz, şüphesiz Almanya'nın yardımı olmaksızın Türkiye'nin bu derece kudreti düşünülemezdi. Fakat bu yardımın mahiyetinde de abartmalı değerlendirmelere kapılmamak gerekir. Zaten

[60] İdari Faaliyetler ve Lojistik, s. 201.
[61] C. Mühlmann, Çanakkale Muharebeleri, s. 6.
[62] Bir Askeri Yardımın Anatomisi, s. 227.
[63] a.g.e. s. 218

Levent Şahverdi Arşivi

Almanya'da daha fazla yardım edemezdi. Neticede 15.000 subay ve eri Türkiye emrine verebilmiş, Türk Donanmasına iki harp gemisi ilave etmişti.

Yapılan yardımların miktarı kahramanca verilmiş Türk Harbindeki asıl yükün Osmanlı Devleti tarafından çekilmiş olduğunu ispat eder ve bu arada devletin yapısındaki gizli kuvvetler kendini gösterdi. Bu kuvvetin tesirlerini gerçi bir yabancı görür, fakat onun temelini kavrayamaz[64]."

Çanakkale Muharebelerinin en sıkışık dönemlerinde (25 Nisan-22 Ağustos) ise, her iki tarafın isteğine rağmen yardım gerçekleştirilemedi. Bulgaristan'ın bu dönemde tarafsızlığını sürdürmesi, Almanya ve Avusturya ile İstanbul arasındaki yolu kapalı tutuyordu. Ancak Çanakkale Muharebesinin Türklerin lehine gelişme göstermesi ile Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti yanında harbe katılması, bu yolu açtı.

Çanakkale Muharebeleri sırasında Almanların daha ziyade personel yönünden yardımları söz konusudur. Sayısı tam olarak tespit edilemeyen Alman Subayı ve eri muharebelerde görev aldı. Kaynaklar bu konuda yaklaşık 500 personelde birleşmektedir. Bir kısım Alman eri 18 Mart Boğaz Muharebesine katıldı. Ancak kara muharebelerinde, birinci hatta çarpışan Alman eri olmadı. Kara Muharebelerinin ilk günlerinde, asıl çıkarmaların yapıldığı Arıburnu ve Seddülbahir Bölgelerinde, Alman subayı da yoktur.

1914 yazında Alman donanmasından ve donanma topçusundan alınarak İstanbul'a gönderilen Alman subay ve erleri daha ziyade boğazlara dağıtıldı. Boğazlarda 1915 yazı başlangıcında 170 Alman vardı[65].

Kara Muharebelerinin başlangıcı olan 25 Nisan'dan sonra Alman yardımı iki noktada toplanmaktadır. Biri 3 Mayıs'ta "Midilli" gemisinden sökülerek Alman mürettebatı ile Seddülbahir'e getirilen 12 adet makinalı tüfek, biri de ilk ve biricik Alman birliği olarak Haziran sonunda muharebe sahasına getirilen istihkâm bölüğü idi. Midilli'nin Türklere verildiği açıklamasına rağmen, bu gemiden getirilen makinalı tüfeklerin Alman yardımı olarak kabul edilmesi normal karşılanabilir. Fakat, Alman kaynaklarında bu makinalı tüfek bölüğünün ve de istihkâm bölüğünün yer alışı çok ağırlıklıdır. Bir bakıma muharebe sahasındaki bütün istihkâm hizmetini bu bölüğün sağladığı, Alman makinalı tüfek bölüğünün gelmesiyle de Türk ateş gücünün fevkâlade arttığı izlenimi verilmektedir. Oysa,

[64] C. Mühlmann, Çanakkale Muharebeleri, s. 5, 6.
[65] Mühlmann, Çanakkale Muharebeleri, s. 41

Levent Şahverdi Arşivi

Alman makinalı tüfek bölüğü girdiği ilk muharebede, kaçıyor, dağılıyor ve silâhları mürettebatsız kalıyor[66]. İstihkâm bölüğü ise 200 personeli ile Seddülbahir bölgesinde göreve başladı, ancak kısa sürede mevcudu 40'a düştü. Liman Von Sanders mevcudun düşüşünü; sıcak havaya, alışamadıkları beslenme tarzına ve yemeklere, ağır muharebelere ve zayiata bağlar. Mevcut düştükten sonra bunların bir bölük halinde değil de, Seddülbahir ve Arıburnu'na dağıtılmış öğretmenler olarak çalıştıklarını ve önemli hizmetler gördüklerini ifade eder[67].

Bunların dışında, Almanya'dan Çanakkale'ye birlik olarak başka kuvvet gönderilmedi. Yalnız özellikle topçu bataryalarında hizmet görmek üzere subay ve astsubaylar gönderildi. Bunlar 5 nci Ordu birliklerinin çeşitli kademelerinde hizmet ettiler

Mayıs 1915'de, muharebelere dolaylı etkileri olan Alman silâh-mühimmat heyeti İstanbul'a geldi. Bunlar 74 memur, mühendis, kimyacı; 47 usta ve 659 postabaşından ibaretti[68]. İstanbul'daki silâh ve mühimmat fabrikalarında çalıştılar ve Çanakkale Muharebelerinde büyük sıkıntısı çekilen mermi üretimine katkıda bulundular

Alman Kızılhaç'ı tarafından İstanbul'daki Türk hastahanelerine gönderilen sağlık heyetleri de Çanakkale'de yaralanıp İstanbul'a gönderilenlerin tedavilerine yardımcı oldular[69].

İlk Alman topçu cephanesi, Kasım ayında, yani muharebelerin şiddetini kaybetmiş olduğu dönemde, Çanakkale'ye ulaştı. 15 Kasım'da da, İttifak Devletleri'nin Çanakkale'ye fiili yardımını teşkil eden ilk birliği geldi. Bu 24 cm. çapında motorlu bir Avusturya bataryası idi. Anafartalar Grubuna verildi. Bunu Aralık ayında gene Avusturya'nın 15'lik Obüs bataryası izledi. Bu batarya Güney Grubuna verildi[70]. Çanakkale'ye İngilizlerin çekildiği güne kadar bu iki bataryadan başka kuvvet gönderilmedi

Görüldüğü gibi Çanakkale kara muharebeleri elde olan imkanlarla yapılmıştır. Muharebe sırasında Alman yardımı alınmamıştır. Çanakkale Zaferi Alman yardımı ile değil Türk'ün elindeki silah, mühimmat ile ve Türk'ün kanı ile kazanılmıştır.

[66] Amfibi Harekât, s. 418.
[67] Türkiye'de Beş Yıl, s. 100.
[68] Bir Askeri Yardımın Anatomisi, s. 172
[69] Türkiye'de Beş Yıl, s. 114.
[70] a.g.e. s. 121; Bir Askeri Yardımın Anatomisi, s. 172.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Çanakkale Zaferi üzerindeki Alman iddialarının sadece birkaçını, özellikle 18 Mart'ı ilgilendirenleri ele alabildik. Kara Harekâtına yönelik olanları ise çok daha fazladır. Bu çalışmada bunların üzerinde duramadık. Ama bunların üzerinde de inceleme yapmak zorunludur ve aslında borçlu olduklarımıza karşı bir borcumuzdur. Çünkü Çanakkale Destanını yaratan şehit ve gaziler haklarını artık savunamıyorlar, bunların manevi haklarını savunmak, mirası devralan Türk çocuklarına düşmektedir. Bu milli ve vicdani görev, yerine getirilmelidir. Bu konuda yapılan çalışmalar özellikle yurt dışına yönelik yapılmalıdır. Çünkü Çanakkale Muharebeleri dışarıda Almanca ve İngilizce kaynaklardan öğrenilmekte ve sonuçta baş rolde Almanlar bilinmektedir. Çok gecikilmiş olmasına rağmen bu küçük çalışmayla ilk adımı atmış olduk. Devamının gelmesi gerekmektedir.

ÇANAKKALE MUHAREBELERİNDE GÖREV ALAN ALMAN KOMUTANLAR VE KURMAY BAŞKANLARI(*)

Burada ismi verilen Alman subayları tümen, kolordu ve ordu komutanları ile kurmay başkanları ve topçu komutanlarıdır. Bunların dışında idari görevlerde bulunan ve küçük rütbeli subaylar da mevcuttur. Amaç muharebelerdeki komuta kadrosunu ortaya koymak olduğu için bunlar dahil edilmemiştir.

18 MART BOĞAZ MUHAREBESİ

— Korg. Merten, Başkomutanlık Delegesi

— Yb. Wasillo, Hamidiye Tabyası Komutanı

— Yb. Werle, Erenköy Bölgesi Ağır Topçu Komutanı

KARA MUHAREBELERİ (25 NİSAN 1915-OCAK 1916)

Mareşal Liman Von Sanders, 5 nci Ordu Komutanı

SEDDÜLBAHİR BÖLGESİ

25-26 Nisan Seddülbahir Kıyı Muharebeleri

— Alman yok

Birinci Kirte Muharebesi (28 Nisan)

* Bu Bölüm; "GÖRGÜLÜ, İsmet Kur. Alb., Çanakkale Zaferinin Komuta Kadrosu, Harp Ak. Yayını, İstanbul-1990" adlı araştırmadan hazırlanmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

— Alman yok

1/2 ve 3/4 Mayıs Gece Taarruzları

— 3 tümen katıldı

— Alb. Von Zodenstern, Güney Bölge Komutanı (Üç tümenin K.)

— Bnb. Mühlmann, Güney Bölge Kur. Bşk.

— Alb. Kannengieser, Güney Bölge Danışmanı

İkinci Kirte (6-8 Mayıs) ve 9-24 Mayıs Muharebeleri

— Beş tümen katıldı

— Tümg. Weber, Güney Grubu Komutanı

— Yb. Thauvenay, Güney Grubu Kur. Bşk.

Üçüncü Kirte Muharebesi (4-6 Haziran)

— 6 tümen katıldı

— Tümg. Weber, Güney Grubu Komutanı

— Yb. Thauvenay, Güney Grubu Kur. Bşk.

Birinci Kerevizdere Muharebesi (21-22 Haziran)

— 4 tümen katıldı

— Tümg. Weber, Güney Grubu Komutanı

Zığındere Muharebesi (28 Haziran-3 Temmuz)

— 5 tümen katıldı

— Tümg. Weber, Güney Grubu Komutanı

5 Temmuz Zığındere Türk Taarruzu

— 8 tümen katıldı

— Tümg. Weber, Güney Grubu Komutanı

— Bnb. Eggert, 1 nci Kolordu (Sağ Kanat) Kur. Bşk.

— Alb. Nicolai, 3 ncü Tümen Komutanı

— Yb. Binholt, Güney Grubu Topçu Komutanı

İkinci Kerevizdere Muharebesi (12-13 Temmuz)

— Güney Grubuna bağlı iki kolordunun bünyesinde 9 tümen katıldı

— Tuğg. Trommer, 14 ncü Kolordu Komutanı

— Yb. Albrecht, 5 nci Kolordu Kur. Bşk.

Levent Şahverdi Arşivi

— Ab. Hovik, 13 ncü Tümen Komutanı

6-13 Ağustos Muharebeleri

— Güney Grubuna bağlı üç kolordu bünyesinde 6 tümen katıldı

— Yb. Albrecht, 5 nci Kolordu Kur. Bşk.

—Alb. Hovik, 13 ncü Tümen Komutanı

— Tuğg. Trommer, 14 ncü Kolordu Komutanı

Eylül 1915-Ocak 1916 Mevzi Muharebeleri

— Güney Grubuna bağlı iki kolordunun bünyesinde 5 tümen katıldı

— Tuğg. Trommer, 14 ncü Kolordu Komutanı

— Yb. Albrecht, 5 nci Kor. Kur. Bşk.

— Alb. Hovik, 3 ncü Tümen Komutanı

ARIBURNU-ANAFARTALAR BÖLGESİ

25 Nisan Arıburnu Muharebesi

— Alman yok

27 Nisan Türk Taarruzu

— Alman yok

1 Mayıs Türk Taarruzu

— Alman yok

19 Mayıs Türk Taarruzu

— Alman yok

6-10 Ağustos Arıburnu, Conkbayırı ve 9 Ağustos Birinci Anafartalar Muharebesi

— Kuzey Grubunun bünyesinde 3, Anafartalar Grubunun bünyesinde 3, Anafartalar Grubunun bünyesinde 6 olmak üzere 9 tümen katıldı

— Alb. Kannengiesser, 9 ncu Tümen Komutanı; 7 Ağustos günü muharebe sahasına geldiği saatte, Conkbayırı'nda yaralandı

— Yb. Pötrih, 9 ncu Tümen Komutanı

— Yb. Wilmer, Anafartalar Bölge (Müfreze) Komutanı

İkinci Anafartalar Muharebesi (21 Ağustos)

— Anafartalar Grubunun bünyesinde 7 tümen katıldı

Levent Şahverdi Arşivi

— Yb. Wilmer, 5 nci Tümen Komutanı

Eylül-Aralık 1915 Mevzi Muharebeleri

— Kuzey Grubunun bünyesinde 3 tümen; Anafartalar Grubunun bünyesinde 15 nci ve 2 nci Kolordu (bölgeden ayrılınca yerine 16 ncı Kolordu kuruldu) kuruluşlarında 7 tümen olmak üzere toplam 10 tümen katıldı.

— Alb. Nicolai, 2 nci Kolordu Komutanı

— Alb. Kannengiesser, 16 ncı Kolordu Komutan Vekili

— Yb. Wilmer, 5 nci Tümen Komutanı

— Alb. Hovik, 12 nci Tümen Komutanı

— Bnb. Lierau, Ağır Topçu Grup Komutanı (Anafartalar)

KUMKALE BÖLGESİ

25-27 Nisan Kumkale Muharebesi

— 15 nci Kolordu bünyesinde iki tümen katıldı

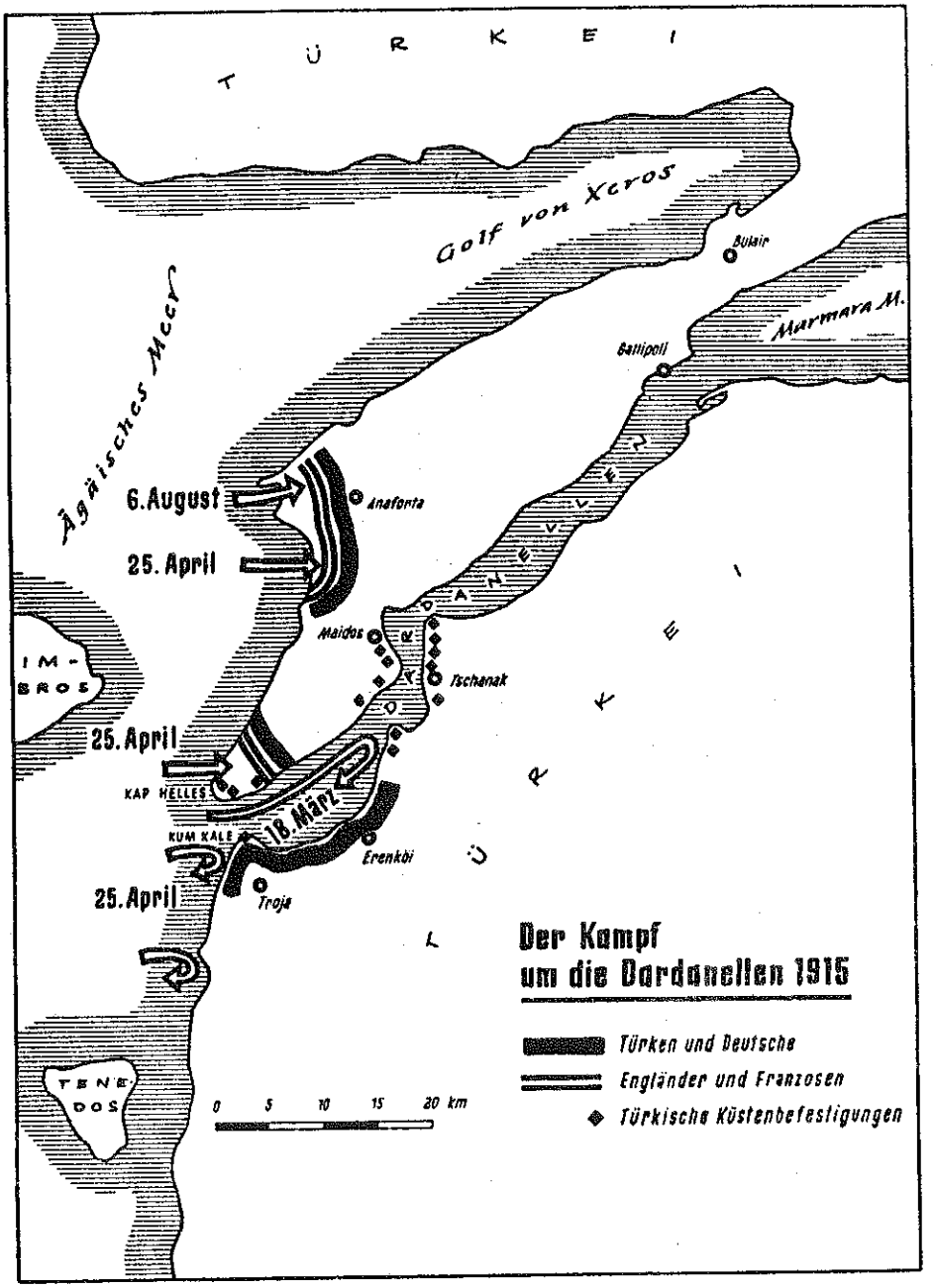
— Tümg. Weber, 15 nci Kolordu Komutanı

— Yb. Tuweney, 15 nci Kolordu Kur. Bşk.

— Alb. Nicolai, 3 ncü Tümen Komutanı

Levent Şahverdi Arşivi

Mittelmeerfront

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'ÜN ANKARA'YA GELİŞİ

Dr. CEMİL ÖZGÜL

Atatürk'ün Ankara'ya gelişi Kurtuluş Savaşı'mızın önemli olaylarından biridir.

Mustafa Kemal Paşa daha İstanbul'dan ayrılmadan önce Ali Fuat Paşa ile Ankara'nın millî mücadelenin yürütülebileceği en uygun merkez olduğuna karar vermişlerdi. 20 nci Kolordu Komutanlığına atanan Ali Fuat Paşa'nın bir an önce Kolordusunu Konya'dan Ankara'ya intikal ettirmesini kararlaştırmışlardı. Ali Fuat Paşa bu plânlamaya göre mart ayında Kolordusunu yaya yürüyüşle Ankara'ya intikal ettirmiş ve Sarıkışlaya yerleştirmişti.

Mustafa Kemal Paşa'nın Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığından ayrıldıktan sonra İstanbul'daki temasları, Anadolu'ya geçişi, Havza, Amasya, Erzurum ve Sivas'ta yaptığı çalışmalar Ankara'ya gelişi ve zafere kadar geçen olaylar, O'nun nutukta "Uygulamayı safhalara ayırmak ve kademe kademe yürüyerek hedefe varmak[1]" sözleri ile belirttiği stratejinin birer aşaması idi. Başladığı mücadelede bütün gücünü milletinden alıyordu. Bunu "Ben milletin vicdanında ve istikbalinde hissettiğim büyük gelişme kabiliyetini, bir millî sır gibi vicdanımda taşıyarak, yavaş yavaş bütün cemiyetimize tatbik ettirmek mecburiyetindeydim[2]" sözleri ile milletine karşı önemli bir sorumluluğu olduğunu açıklıyordu.

Atatürk'ün Ankara'ya gelişine kadar geçen olaylar, birbirine eklendikçe mukavemeti artan bir zincirin halkalarını oluşturmuştu. Bu zincirin oluşmasında O'nun üstün liderliği, komutanlığı, milletine güveni, teşkilâtçılığı ileriyi görüşü önemli bir rol oynamıştı. Amasya bildirgesi ile "Vatanın bütünlüğünün, milletin bağımsızlığının tehlikede olduğunu; milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararının kurtaracağını[3] bütün dünyaya ilân etmişti. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde millî mücadelenin esasları ortaya konmuştu. Amasya görüşmeleri ile de İstanbul Hükûmeti Anadolu'daki millî mücadeleyi tanımak ve işbirliği yapmak zorunda kalmıştı.

[1] NUTUK, 1973, C. I, s. 14-15
[2] NUTUK, 1973, C. I s. 17
[3] NUTUK, C. I s. 30-31

Levent Şahverdi Arşivi

Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının Ankara'ya gelişi ile millî mücadelenin yeni bir aşaması başlamıştı. 27 Aralık 1919'dan 23 Nisan 1920'ye kadar geçen dönem Kurtuluş Savaşı tarihimizin fazla etüd edilmemiş bir bölümüdür. 118 günlük kısa bir süreyi kapsayan bu dönem birbirinden önemli ve hayatî olaylarla doludur. Ayaklanmaları bastırmak, ilerleyen düşmana karşı cepheler oluşturmak, kurulacak yeni Türk devletinin temelini atmak, dış dünya ile temaslar kurmak, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışını hazırlamak bu olayların birkaçıdır.

Erzurum Kongresi'nde dokuz kişilik bir Temsil Heyeti seçilmişti. Heyet'in asıl görevi Kongre adına gereğinde gerekli önlemleri almaktı. Heyet-i Temsiliye gerçekte, 23 Temmuz 1919 dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı 23 Nisan 1920 tarihine kadar geçen dönemde millî mücadelemiz için gerekli kararları alan ve uygulayan bir hükûmet olmuştu. Sivas Kongresi'nde üye sayısı artırılmış ve "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi" adını almıştı.

Üyelerin tümü "hiç bir zaman bir araya gelerek çalışma imkânı bulamamışlardır. Erzurum'da seçilen dokuz üyeden İzzet, Servet, Hacı Musa Beyler ile Sadullah Efendi Erzurum Kongresine de katılmamışlardır. Raif ve Şeyh Fevzi Efendiler Sivas Kongresi'nden sonra memleketlerine dönmüşlerdir. Rauf ve Bekir Beyler Sivas'tan Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Ankara'ya gelmişler, Meclis-i Mebusan'a katılmak üzere İstanbul'a gidinceye kadar beraber çalışmışlardır[4]."

Ankara 27 Aralık 1919 da tarihi günlerinden birini, yaşıyordu. Yüzlerce Ankaralı büyük kurtarıcıyı ve arkadaşlarını Dikmen sırtlarında karşılamıştı. O zaman Ankara'nın nüfusu ancak 20-22 bin kadardı. Civar köy, kasaba ve şehirlerden gelenle karşılayıcıların sayısı 30-40 bini çoktan geçmişti. Bu coşkulu karşılama Mustafa Kemal Paşa'yı çok duygulandırmış, Ali Fuat Paşa'nın "— Ankara'yı nasıl buldunuz Paşam?" sorusuna "—cidden fevkalâde, tebrik ederim. Ankara hakikaten millî bir merkez haline gelmiş[5]." demiştir.

Heyet-i Temsiliye merkezi olarak Ankara'nın seçilmesi önemli stratejik sebeplere dayanıyordu.

1919 yılı şartlarına göre Ankara Anadolu'da başlatılacak bir mücadelenin yürütüleceği en ideal yer olarak görülüyordu. Merkezî konumu, iş-

[4] NUTUK, C. I s. 67-68

[5] CEBESOY, Ali Fuat: Millî Mücadele Hatıraları, İstanbul 1953, s. 265-267

Levent Şahverdi Arşivi

gal altında bulunan yerlere olan mesafesi, Karadeniz'de İnebolu, Akdeniz'de Antalya limanları ile irtibat imkânı, demiryolu ve telgraf şebekesinden yararlanma kolaylığı, 20'nci kolordu komutanlığının Ankara'da bulunması ve Ankara'lıların Millî Mücadeleye candan bağlılıkları Ankara'nın seçimindeki en önemli faktörlerdi.

O gün için en büyük tehlike olan Yunan ilerlemesini durduracak bir askerî hareketin en iyi sevk ve idare edilebileceği yerde bulunması Ankara'ya ayrı bir önem kazandırıyordu. Atatürk çarpışılacak düşmanı iyi saptamıştı.

Cevat DURSUNOĞLU, Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum Kongresi günlerinde, genel politik ve askerî durum hakkında görüşlerini, arkadaşlarına şöyle ifade ettiğini kaydetmektedir.

"Paşa masanın üstündeki haritanın başında bize dünyanın o günkü askerî ve siyasî durumunu en ince noktalarına kadar anlattı. Açıklamalarını bitirdikten sonra da Türkiye'nin o günkü durumuna geçerek Anadolu'da bir millî mukavemetin çok geçmeden başarıya erişeceği düşüncesi üzerinde ısrarla durdu. Paşa bu beyanında iki noktaya dayanıyordu. Birincisi, Türk Ulusunun bağımsız yaşamak hususundaki azmi, ikincisi de büyük bir savaştan henüz çıkmış bulunan o zamanki galip devletlerin ikinci bir dünya savaşına giremeyecekleri düşüncesi idi. Paşa dört saat kadar süren oturumda sorulan çeşitli suallere inandırıcı cevaplar verdi oturumu şöyle iki cümle ile kapadı: "Görüyorsunuz ki, bu şartlar altında karşımızda yalnız Yunan kuvvetleri kalacaktır. Eğer Türk Ulusunu tek bir mukavemet cephesi halinde birleştirebilir ve ordumuzu kısa zamanda tensik edebilirsek çok geçmeden Yunan ordusunu denize döker memleketi istilâdan kurtarır, tam bağımsızlığa kavuştururuz[6]"

Ankara'nın jeopolitik durumu Mustafa Kemal Paşa'nın görüşüne tamamen uyuyordu. Sonraki yıllarda, olaylar bu ileri görüşün haklılığını ortaya koymuştur.

Ankara, aynı zamanda, Sivas Kongresinde kabul edilen Misak-ı Millî kararı ile hudutları çizelen yeni Türk Devleti için de ilerde başkent olabilecek her türlü özelliği taşıyordu.

Kâzım Karabekir Paşa "Doğu Cephesinin daha büyük önem taşıdığını, Temsil Heyeti'nin Sivas'tan daha batıya geçmemesi kanaatinde

[6] ALTUĞ, Yılmaz, "Atatürk'ün Dış Politikası" Uluslararası Atatürk Konferansı Tebliğleri, C. II, İstanbul 1981, s. 481-482. Krş. DURSUNOĞLU, Cevat, Erzurum Kongresi ve Mustafa Kemal Atatürk, s. 36-38

Levent Şahverdi Arşivi

olduğunu[7]" söylüyordu. Mustafa Kemal Paşa ise "Usul ve kaide şudur ki, vaziyeti umumiyeyi idare ve sevk mesuliyetini deruhte edenler, en mühim hedefe ve en yakın tehlikeye, mümkün olduğu kadar yakın bulunur. Ankara, bu şeraiti cami biri nokta idi"[8] diyordu.

O tarihte büyük tehlike batıdan bekleniyordu. İzmir'e çıkan Yunan kuvvetleri, İç Anadolu'ya doğru ilerlemeye çalışıyordu. Güney ve Güneydoğu Anadolu'da bazı vilâyetler İtalyan ve Fransız işgali altında bulunuyordu. Pontus Rum devletini yeniden kurma hayali ile yaşayan Rum çeteleri Samsun ve havalisinde taşkınlıklarına devam etmekte idiler. Bu durumda Heyet-i Temsiliye için en uygun yer Ankara idi.

1919 yılı sonunda ve 1920 yılının başlarında Türkiye stratejik bir çember içinde bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa bu durumu Kolordu komutanlıklarına yazdığı bir şifrede şöyle açıklıyordu.

"— Adalar Denizi, Boğazlar, Karadeniz İtilaf devletlerince sarılmıştır.

— Kafkaslar İtilaf devletlerince sarılmakta ve bir Kafkas Seddi kurulmaktadır.

— Akdeniz kıyıları, Kilikya, Suriye ve Irak, İran'ın bir kısmı İtilaf devletlerince işgal edilmiştir.

— Yunan Ordusu Anadolu'nun içlerine girmiştir.

— İtilaf devletleri ülkeyi (İçeriden Yıkma) teşebbüslerine girişmişlerdir[9]."

Bu sırada işgal kuvvetlerinin durumu şöyle idi:

15 Mayıs 1919 da İzmir'e çıkan Yunan kuvvetleri karşılaşdıkları mukavemete rağmen ilerlemeye devam etmişlerdi.

General Milne 8 Ağustos 1919'da Yunanlılara bulundukları hattan daha ileri geçmemelerini emretti. Paris Yüksek Barış Konseyinin de bu görüşe katılması üzerine General Milne 3 Kasım 1919'da Yunanlıların en ileri sınırlarını gösteren Milne hattını Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya bildirdi[10].

Milne Hattı: Ayvalık'ın 15-16 km. kuzey doğusunda deniz kıyısından başlıyor doğuya doğru Yaylacık Dağı-Madra Dağı-Akmaz Dağı doruğun-

[7] NUTUK, 1973, C. I s. 333-334

[8] NUTUK, C. I s. 335

[9] Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 15, Vesika: 388

[10] Türk İstiklâl Harbi, C. II, Batı Cephesi 2'nci kısım, Ankara 1965. s. 120 Krş. Documents on British Foreign Policy, 1914-1930, s. 816.

Levent Şahverdi Arşivi

dan güneye dönüyor. Belen Dağı batısından Büyük Menderes üzerinde Umurlu'ya uzanıyordu, batıya Büyük Menderes nehri boyunca devam ederek Selçuk (Akıncılar) batısında denize ulaşıyordu. Aydın Yunan bölgesinde bulunmakta idi.

Başlangıçta bir tümenle İzmir'e çıkmış olan Yunanlılar kuvvetlerini gittikçe artırarak Aydın-Ödemiş-Turgutlu-Manisa-Bergama-Ayvalık genel hattının batısında kalan kuvvetlerini beş tümenden fazla bir mevcuda çıkarmışlardı[11].

Genel Milne Yunan kuvvetlerinin Türk Millî Kuvvetlerinin taarruzlarına karşı mahdut hedefli taarruzlar yapmalarına izin ve yetki veriyor ve şöyle diyordu:

"....cepheniz gerilerindeki Türk topluluklarına karşı istediğiniz gibi harekette serbestsiniz. Cepheniz ilerisindeki Türk kıtalarına ise yapacağınız karşı taarruzlarda taarruza uğradığınız yerlerden itibaren ancak 3 km. kadar ilerleyebilirsiniz. Bu sınırlı saha içindeki Türklerin sürekli taarruzlarına uğradığınız takdirde, istediğiniz gibi hareket edebilirsiniz. Bununla beraber, her karşıt taarruzdan sonra tekrar asıl mevzilerinize dönmeye mecbursunuz....."[12]

Mustafa Kemal ve Heyet-i Temsiliye Ankara'ya geldikleri sırada Batı cephesinde "Milne Hattı" kararı yürürlükte bulunuyordu.

Aynı tarihlerde (3 Kasım 1919 itibariyle) Anadolu'yu işgal eden düşman kuvvetlerinin durumu şöyle idi:

İngiliz Kuvvetleri:

İki tümenlik kuvvetin çoğu Çanakkale ve İstanbul'da, bir kısmı, Kütahya, Eskişehir, Afyonkarahisar, Samsun ve Erzurum'da (40.620 kişi).

Fransız Kuvvetleri:

Üç tümenlik kuvvet İstanbul, Çanakkale, Zonguldak, Bandırma, İzmir, Adana, İskenderun, Maraş, Antep, Urfa kentlerine ve demiryolu hatları boyuna; ayrıca bir tümenleri Trakya'ya yayılmış durumda (49.500 kişi).

[11] Türk İstiklâl Harbi, C. II, s. 19. Krş. Yunan Ordusu, İzmir'de Yunancadan Tercüme Ks. 1 s. 153

[12] Türk İstiklâl Harbi s. 123. TÜRSAN, Nurettin "Atatürk'ün Türk Kurtuluş Şavaşı Stratejisi" Bildiriler III, Ankara 1983, s. 37.

Levent Şahverdi Arşivi

İtalyan Kuvvetleri:

Bir tugay kadar kuvvet Antalya, İzmir, Muğla, Konya ve Afyonkarahisar'da ve en önemli limalarda (17.400 kişi)

Yunan Kuvvetleri:

Altı tümenlik "Küçük Asya İşgal Ordusu" Aydın, Ödemiş, Turgutlu, Manisa, Bergama, Ayvalık genel çizgisi ile Adalar denizi kıyıları arasını işgal etmiş durumda:

İtilâf Devletleri İşgal Kuvvetleri:

İngiliz, Fransız, İtalyan	:	107.000
Yunan (2400 Subay, 62.000 Er)	:	64.400
		+
		171.400

Yukarıda gösterilen düşman kuvvetlerinin mevcudu zaman zaman değişmekte idi[13].

Anadolu'da Bulunan Türk Kuvvetlerinin Durumu:

Sivas Kongresinden sonra Mustafa Kemal Paşa Batı Anadolu cephesini de Heyet-i Temsiliye'ye bağlamak suretiyle sevk ve idare birliğini sağlamayı gerekli buldu. Bu amaçla Albay Refet (Bele) Beyi görevlendirdi. Refet Bey Batı Anadolu'da mevcut Ordu Birlikleri ile millî kuvvetleri tek komuta altında birleştirmeye çalıştı. Bu mesele ancak 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisinin kurulmasından sonra ve Yunanlıların 22 Haziran 1920'de başlıyan genel taarruzlarıyla Bursa önlerine ulaştıkları sırada gerçekleşecektir[14].

Sivas Kongresinin yapıldığı Eylül 1919 başlarında Türk Ordusunun ağır silâhları alınmış ve çekirdek halinde kalmış 8 Kolorduluk (20 Tümen) bir kuvveti bulunmakta idi. Toplam mevcudu 53.000 olan bu kuvvet bütün ülkeye yayılmış durumdaydı.

[13] TÜRSAN, a.g.e., s. 37-38.
[14] Türk İstiklâl Harbi (C. II) s. 109

Levent Şahverdi Arşivi

1 Kasım 1919'da Türk ordusunun mevcudu ve bulundukları yerler şöyle idi[15]

Merkezi	Adı	Subay	Svl. Memur	Er	Toplam	Tümenin er toplamı
Edirne	1.Kor.	523	226	4.345	5.094	49. Tüm.-1.004 55. Tüm.-1.335 60. Tüm.-1.129
Sivas	3.Kor.	388	162	5.186	5.736	5.Kafkas Tüm.-3.008 15. Tüm.-1.560
Konya	12.Kor.	557	161	5.906	6.624	23. Tüm.-1.733 41. Tüm.-1158 57. Tüm.-2.487
Diyarbekir	13.Kor.	482	176	4.611	5.269	2.Tümen.-1.250 5. Tüm.-1.832
Bandırma	14.Kor	430	104	4.827	5.361	56.Tüm.-1.583 (dağıldı) 61.Tüm.-1.949
Ankara	20.Kor.	387	106	4.320	4.813	11.Tüm.-1.672 24. Tüm.-1.538
İstanbul	25.Kor.	975.	299	5.570	6.844	1.Tümen-1635 10. Kafkas Tüm.-1758
Erzurum	15.Kor.	906	358	12.350	13.614	3.Kafkas Tüm.-1898 9. Kafkas Tüm.-2.477 11.Kafkas Tüm.-2.172 12. Tüm.-2.496 Kor. kıtaları-4.600
Toplam		4.648	1.592	47.115	53.355	

Batı Anadolu'da Bulunan Millî Kuvvetlerin Mevcudu ise şöyle idi[16].

Ayvalık Cephesi	500-600
İvrindi Cephesi	300-400
Soma Cephesi	600-700

[15] TÜRSAN, a.g.e. s. 38
[16] TÜRSAN a.g.e. s. 39

Levent Şahverdi Arşivi

Akhisar Cephesi	800-1000
Salihli Cephesi	2000-2500
Menderes Cephesi	1800-2000
Toplam Mevcut	6000-7200 kişi

Heyet-i Temsiliye, Sivas Kongresinde alınan kararlar gereğince vatanın her türlü tehlikeye karşı, mevcut bütün güç savunmasını sağlamak için bir harekât plânı hazırlamıştı. Ankara'dan 9 Ocak 1920'de Mustafa Kemal imzasıyla kolordulara gönderilen bu plân Millî Mücadelenin ilk harekât plânıdır[17].

Plânda seferberliğin nasıl yapılacağı, askerî ve millî kuvvetlerin emir ve komuta düzeni, Anadolu'nun cephelere ayrılması gibi önemli konular askerlik sanatının gereklerine göre belli bir düzene bağlanıyordu.

Plânın 6'ncı maddesine göre Mustafa Kemal Paşa Anadolu Genel Komutanı olarak Rumeli ve Anadolu'da bulunan bütün kuvvetleri yönetecek. Genelkurmay Başkanlığını da Ali Fuat Paşa üzerine alacaktı. 20'nci Kolordu bir Başkomutanlık karargâhı teşkil ederek Afyon'a gönderecekti. Bu karargâh Anadolu Genel Komutanlığı Karargâhı olacaktı.

Plânın bütün kolordular tarafından itirazsız kabul edilmesi, İstanbul Hükûmetinin böyle bir hazırlığa itiraz etmemesi, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisini Anadolu Genel Komutanı ilân etmesine karşılık kimsenin "Siz müstafi bir generalsiniz, emrinizi yapmam" dememesi millî mücadele ruhunun geliştiğini ve olgunlaştığını, vatanın ancak Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde, Anadolu'da yapılacak bir mücadele ile kurtarılabileceğinin anlaşıldığını göstermektedir[18].

İstanbul Hükûmetinin engellemeleri yüzünden seferberliğin ilân edilememesi, silâh cephane ve insan bulunamaması nedeni ile bazı müfrezelerin kurulamaması ve iç ayaklanmalar yüzünden plân uygulanamadı. Fakat bu plân, düzenli bir mücadelenin gerektiğini ortaya koymuş ve bundan sonra yapılan mücadeleler için de temel belge olarak önemini korumuştur.

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları Ankara'da Ziraat mektebinde hemen çalışmalara başlamıştı. Mustafa Kemal Paşa ocak ayının ilk günlerin-

[17] Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi, A 6-1840 Dosya 24 Fihrist 1, ÖZALP, Kâzım, Millî Mücadele Hatıraları (1919-1922) s. 80. Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 1976, Genel Kurmay Harp Tarihi Bşk.lığı. yay. s. 23-28

[18] TÜRSAN, a.g.e. s. 40

Levent Şahverdi Arşivi

de Ziraat Mektebinde Ankara'nın ileri gelenlerine bir konferans vermiş ve içinde bulunulan durumu açıklamıştı.

Amasya görüşmeleri sonunda İstanbul'da açılmasına karar verilmiş olan Meclis-i Mebusan'a gidecek milletvekillerini Ankara'ya davet ederek kendileri ile görüşmüş ve Mecliste Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu adı ile bir grup kurmalarını istemişti. Hatırlanacağı gibi Felâh-ı Vatan adı ile bir grup kurulmuş ve Misak-ı Millî'yi kabul ettirmişti.

Bu sırada Anadolu'da millî şuur gittikçe kuvvetlenmekteydi. Yer yer yapılan mitinglerle halk Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında toplanıyordu. Bir yandan da Kuvayı Milliye teşkilâtı gelişiyordu.

İzmit ve Bolu bölgelerinde asayişsizlik artıyordu. Kocaeli bölgesinde Kuvayı Milliye Teşkilâtını kurmaya çalışan Yahya Kaptan'ın haince öldürülmesi bölgede büyük bir boşluğun ortaya çıkmasına sebep olmuştu.

6 Ocak 1920 de 1500 kişilik bir Fransız kuvveti Maraş'a gelmiş 7 Ocak 1920 de Eloğlu civarında bulunan kuvvetlerin karşı koyması ile çarpışmalar başlamıştı[19].

9 Ocak 1920'de Mustafa Kemal Paşa komutanlara, Yunanlıların Aydın Vilâyetini ilhak etmeleri ihtimaline karşı uygulanacak plan konusunda gizli bir telgraf göndermişti. Bu sırada Batı Trakya Fransızların himayesinde her geçen gün biraz daha Yunanlaştırılıyordu[20].

Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki çalışmaları içinde ayaklanmalarla mücadele ayrı bir önem taşır. Dış düşmanlar bir yandan yurdumuzu parçalarken diğer yandan da milleti birbirine düşürmek suretiyle Türk ismini dünya haritasından silmeye çalışıyorlardı. Padişah ve hükûmeti Anadolu'da başlıyan kurtuluş hareketini anlıyamamış düşman kuvvetlerinin teşvik ve tahriki ile Millî Mücadeleyi bastırmak için bu ayaklanmaları tahrik etmişti. Böylece İtilâf Devletlerinin emellerine kavuşmasına uygun bir ortam yaratılması Türk milleti için tarihi bir şanssızlık olmuştur. Belki şanlı tarihimizin hiç bir döneminde bir Türk devletinin başı, düşman ile işbirliği yaparak, kurtuluş için çabalayan milletinin karşısında yer almamıştır.

[19] KOCATÜRK, Utkan, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, 1918-1938 Ankara 1983, s. 127 Krş. Türk İstiklâl Harbi C. IV Güney Cephesi, Ankara 1966, s. 81-83

[20] KARABEKİR, Kâzım, İstiklâl Harbimizin Esasları, İstanbul 1933-1951, İstiklâl Harbimiz 1959, s. 127 Krş. ÖZALP, Kâzım, Millî Mücadele Hatıraları, 1919-1922 Ankara 1971, C. I, s. 81

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışından birgün sonra yapılan gizli toplantıda Mustafa Kemal Paşa şunları söylemişti: "Efendiler Muhafaza-i mevcudiyet için âtimizi, istiklâlimizi temin için mevcut olan düşmanları görüyoruz ve bu düşmanlarımızın emellerini yakından biliyoruz. Ve düşmanlarımızın bu emellerini istihsal için tatbik edecekleri kuvvetlere de vakıfız. Fakat düşmanlarımız kendi ihtirasatını bizim imhamızla temin etmek için malik oldukları kuvvetlerden hiç birini istimal etmiyorlar. Bilâkis, vâsıl-ı gaye olabilmek için en kuvvetli keşfettikleri vasıta yine bizi birbirimize çarpıştırmaktan ibaret olmuştur.

Maatteessüf İstanbul muhitinde düşmanlarımıza, düşmanlarımızdan daha çok hizmet edenler, maksadını teshil edenler bulunuyor. İşte asıl onların yardımıyle maattessüf vatanımızın bazı noktalarında milletin vahdetini, tesanüdünü harice karşı gayrivaki gösterecek ve memleketimizin içerisinde asayişsizliğe delâlet edecek ahvar vardır[21]".

Mustafa Kemal Paşa'nın bizi birbirimize düşürdüğünden bahsettiği İtilâf Devletleri başlangıçta başarılı olmuşlardır. Fakat bütün yokluk ve güçlüklere rağmen Türk Milleti sağduyusu ile gerçekleri görmüş ve Anadolu'da parlayan mücadele ateşi sönmemiş daha çok alevlenmiş, karşısında onları yakmış kavurmuştur.

Heyet-i Temsiliye döneminin önemli çalışmalarından biri ayaklanmalara karşı alınan önlemdir.

Hepsi Anadolu'da Millî Harekete karşı patlak veren bu ayaklanmalar 60 kadardır. Bunlardan Marmara bölgesinde: Sakarya, Bolu, Gerede, Balıkesir, Gönen; Ankara bölgesinde Nallıhan, Beypazarı, Yozgat ve Konya ayaklanmaları en önemlileri idi[22].

Ayaklanmalar 1919 yılı ortalarına doğru ilk belirtilerini vermiş 1920 yılı ortalarına doğru en tehlikeli boyutlara ulaşmış, 1921 Kasım ayı sonuna doğru Pontus ayaklanması dışında hepsi bastırılmıştı. Pontus ayaklanması ise Kurtuluş Savaşı süresince devam etmiş ancak 1923 yılı Şubat ayı başında söndürülmüştür.

Mustafa Kemal Paşa, henüz elde yeteri kadar kuvvet bulunmadığı o günlerde, Anadolu'nun dört bir yanında bir biri ardından ortaya çıkan ayaklanmalar sırasında kaygı içinde gerekli önlemleri alıyordu. Atatürk, Büyük Nutuk'ta o güç günleri şöyle dile getiriyor:

[21] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C. I, 2'nci İn'ikat-4'üncü Celse, s. 7, BORAK, Sadi, Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları, İstanbul 1977, s. 24-25.

[22] AYDEMİR, Şevket Süreyya, Tek Adam, C. II, İstanbul 1966 s. 329

Levent Şahverdi Arşivi

"Efendiler, 1919 senesi içinde, teşebbüsatı milliyemiz aleyhine başlıyan dahili isyanlar, süratle memleketin her tarafına sirayet etti.

Bandırma, Gönen, Susurluk, Kirmasti, Karacabey, Biga ve havalisinde; İzmit, Adapazarı, Düzce, Hendek, Bolu, Gerede, Nallıhan, Beypazarı havalisinde; Bozkır'da; Konya, Ilgın, Kadınhan, Karaman, Çivril, Seydişehir, Beyşehir, Koçhisar havalisinde; Yozgat, Yenihan, Boğazlıyan, Zile, Erbaa, Çorum havalisinde; Umraniye, Refahiye, Zara, Hafik havalisinde; Viranşehir havalisinde alevlenen suriş ateşleri, bütün memleketi yakıyor, hıyanet, cehalet, kin ve taassup düşmanları, bütün vatan semasını kesif karanlıklar içinde bırakıyordu. İsyan dalgaları, Ankara'da karargâhımızın duvarlarına kadar çarptı. Karargâhımızla şehir arasındaki telefon ve telgraf hatlarını kesmeye kadar varan akurane kasıtlar karşısında kaldık. Garbi Anadolu'nun İzmir'den sonra, yeniden mühim mıntıkaları da, Yunan ordusunun taarruzlarıyle çiğnenmeye başlandı[23].

Çanakkale ayaklanması ile İngiltere'nin güdümündeki İstanbul Hükûmetinin kışkırtması ile çıkarılan Düzce, Hendek ve Biga, Gönen ayaklanmaları çok ilginçtir. İngiltere bu suretle Boğazları gelecek saldırılara karşı güvenlik altında bulundurmak istiyordu[24].

Daha Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları Sivas'ta iken, Sivas'ta Şeyh Recep ve arkadaşları isyan etmişti. Aynı tarihlerde Adapazarı civarında başlayıp Bolu'ya kadar uzanan bölgede ayaklanmalar başlıyordu. Her iki olayın arkasında da İngilizlerin adamı Papaz Frew, Sait Molla ve İstanbul hükûmetinin İçişleri Bakanı Ali Kemal vardı. Amaç Anadolu'daki mücadeleyi söndürmekti.

25 Ekim-30 Kasım 1919 tarihleri arasında birinci Anzavur Ayaklanması Balıkesir dolaylarındaki millî hareketi bastırmak için çıkarılmıştı.

İkinci Anzavur Ayaklanması 16 Şubat-16 Nisan 1920 tarihleri arasında cereyan etmişti. Bir yandan İstanbul işgal edilirken diğer yandan Anzavur işgalcilere yardımcı oluyordu.

Önemli ayaklanmalardan biri (Birinci Düzce Ayaklanması) idi. Ayaklanma T.B.M.M.'nin açılış hazırlıkları sırasında 16 Nisan 1920 de başlamış. Gerede'ye, Kızılcahamam'a ve Ankara'ya kadar uzanmıştı. Trabzon Milletvekili Hüsrev Bey başkanlığında gönderilen nasihat heyeti pusuya düşürülerek esir edilmişdi. Daha sonra olay yerine sevkedilen 24 ncü Tümen Komutanı Mahmut Bey de şehit edildi. İsyan 31 Mayıs 1920'ye kadar sürdü.

[23] NUTUK, C. II, s. 442-443
[24] Türk İstiklâl Harbi, C. VI, s. 3

Levent Şahverdi Arşivi

O günlerde Ziraat mektebinde çok tehlikeli günler yaşanıyordu. İsyancılar Ankara'dan 70-80 Km. uzaklıkta idiler. Millî Mücadelenin kalbi Ankara'da Ziraat Mektebinde atıyordu. Halide Edip Adıvar o günleri bize şöyle anlatıyor:

"Karargâhta da dıştan sakin görünmekle beraber, güç anlar yaşıyorduk. Ben daima büromda tercüme ve makine ile meşguldüm. Bazan Mustafa Kemal Paşa gelir, bir kahve ısmarlar, azıcık otururdu. O günlerde, bütün enerjisiyle maksat uğruna çalışan dağınık kuvvetleri idare etmeğe çalışıyordu. Aynı zamanda ateşi vardı ve hastaydı. Bugünlerde Dr. Refik'le Dr. Adnan adetâ endişeyle etrafında dolaşır, onunla meşgul olurlardı.

Büyük odadaki manzara gözlerimin önündedir. Mustafa Kemal Paşa, lambasının ışığı altında kâğıtları karıştırır. Miralay İsmet Bey mütemadiyen dolaşır. Cami Bey dizinde kâğıtlarla konuşmak fırsatını beklerdi. İç işlerinde meseleler gittikçe çoğalıyordu. Her yarım saatte bir Hayati Bey gelir, telgraflar getirirdi. Bunların arasında şöyleleri vardı: Ben hilâfet ordusunun yaklaştığını görüyorum. Halkın onlara iltihakından endişe ediyorum. Onlar girip telgraf tellerini kesmeden evvel emirlerinizi bekliyorum.

Bunlardan biri okunduktan sonra, Hayati Bey askerî selâm vererek: Teller kesilmiştir. dedi. İşte ihtilâlin manzaralarından biri.

Diğer bir telgraf: Ben kasabanın dışında muhabere merkezi tesis ettim. Kaymakam Hilâfetçilerle anlaşmak üzeredir. O, bir vatan hainidir.

Her gece etrafımızdaki merkezler ve kasabalardan böyle telgraflar alırdık. Bu ihtilâl günlerinde zavallı ve fakir telgrafçıların cesaret ve vatanseverliklerini, yaptıkları hizmeti takdir etmemek imkân dışındadır.

Bu durum, her gece şafak sökünceye kadar devam eder, hepimiz yorgunluktan bitkin bir hale gelirdik. Mustafa Kemal Paşa'nın o günlerdeki kadar yorgun bazan da ümitsiz olduğunu görmüş değildim.

Umumiyetle bir kaç saat uyuyabilmek için sabahın erken saatlerinde aşağıya inerdik. Fakat, rahat uyumak da pek mümkün olmazdı. Çünkü Hilâfet ordusu mensuplarının ne zaman bizim yerimizi de basıp, yatağımızda bizi boğazlıyacaklarını tahmin edemiyorduk. Bugünlerde, bu vatan hainleri Bolu hastanesinde yatan bazı subayları da yataklarından sürükleyip hastahanenin önünde kafalarını taşla ezmişlerdi.

Miralay Refet de İzmir dağlarından üç yüz Zeybek ile geldi. Bir müddet sonra Mudurnu'ya gidecekti. Halk arasında aleyhimize cereyan her halde vardı. Bizleri öldürmek istedikleri muhakkaktı. Aynı zamanda, bü-

Levent Şahverdi Arşivi

tün traşlı ve gömleklilere de kâfir nazarıyla bakıyorlardı. Bir akşam yemekten sonra, büyük odada otururken, Miralay Refet'le sakin sakin konuşuyorduk. O aralık Hayati Bey tekrar o kötü haberlerle geldi. Askerî selâmını verdikten sonra, bütün teller kesildi dedi. Bunu söyler söylemez, dışardan tüfek sesleri gelmeğe başladı. Önce, herkes heyecanlandı. Mustafa Kemal Paşa, ayakta dolaşarak emirler veriyor, hemen herkes ömrünün son dakikasını yaşadığına inanıyordu.

Garip olarak, o dakika bende büyük bir merak uyandı. Siviller beni ilgilendirmiyordu. Çünkü hepsinin korktuğu belliydi. İki büyük asker, Kemal Paşa ile Miralay Refet Beydi. Miralay Refet, yerinden kımıldamadı. Sükûnla sigarasını içmeğe devam etti. Mustafa Kemal Paşa daima tehlikeye marûz kalmış büyük bir askerdir. Fakat, o da şuursuz kalabalıktan hoşlanmıyordu. Ama o dakika, selâmetin millî hareketin başarısında olduğunu hissediyordu. Ben, kalktım, odadan yavaş yavaş çıktım. Odanın dışında, zabitler müdafaa hazırlıkları yapıyorlardı. Sakindiler. Bir tanesi telefon ediyordu. Diyordu ki: "Ne dediniz? Ateşin zeybekler tarafından atıldığını mı söylüyorsunuz? Söyleyin cephaneyi israf etmesinler, Ankara'yı korkutabilirler:

Ondan sonra zabit odaya gelerek, ateşin cepheye gitmek için hazırlanan zeybekler tarafından edilmiş olduğunu söyledi.

Ertesi gün de, son defa olarak, Ankara'yı terk etmek münakaşası yapıldı. Fakat, kendimizi biraz daha emniyet içinde hissediyorduk. Miralay Refet azgın zeybekleriyle ertesi gün Ankara'yı terketti[25]".

Toplanan kuvvetler gecikmeksizin ayaklanma bölgesine sevkediliyordu. Mustafa Kemal Paşa Anteb'e, Denizli'ye telgraflar çekerek kuvvet istedi. Refet Bey'in (Paşa) bin bir güçlükle Ankara'ya ulaştırabildiği yarısı atsız, yarısı silâhsız 120 kişilik dağınık bir kafilenin şehre gelişi, o günlerin en önemli ve sevindirici olayı olmuştu. Vali Vekili Yahya Galip Bey kafileyi Ankara girişinde karşılamış ve müfreze komutanı Üsteğmen Şerif'in boynuna sarılarak "—Yarabbi bu günleri de gördük. Sana çok şükür" diye dua etmişti[26]. O günlerde yarı silâhlı da olsa 120 kişi Ankara için adeta bir ordu değerindeydi. Çünkü şehirde bu sayıda bile kuvvet yoktu. O günleri Üsteğmen Şerif, (Emekli Albay Şerif Güralp) anılarında şöyle anlatmaktadır[27].

[25] ADIVAR, Halide Edib, Türkün Ateşle İmtihanı, İstanbul 1962, a.g.e., s. 142-146.
[26] AYDEMİR, Şevket Süreyya, Tek Adam, C. II. Krş. Şerif Güralp, İstiklâl Harbinin İçyüzü.
[27] AYDEMİR, Tek Adam, C. II, s. 261-263.

Levent Şahverdi Arşivi

"Mustafa Kemal Paşa'nın bulunduğu Ziraat Mektebi binasına gittim. Paşanın kapısını vurarak içeri girdim. Paşa ile İsmet Bey (İnönü) dar, çıplak bir tahta kanapenin üstüne yan yana oturmuşlardı. Vaziyet aldım. Selâmlayıp tam haberi vermek istedim. Fakat Mustafa Kemal, birden kolumdan yakaladı. Beni çekti. İkisinin arasına oturttu. Sıkıştı, şaşırdım. Fakat o bağırdı:

— Bırak şimdi bunları, Şurada üç kişiyiz. Ne yapacağız, onu düşünelim...

Elime bir de sigara tutuşturdu. Ben şaşırmıştım. Bu telaşın sebebini anlayamıyordum. Ankara'daydık. Millî Mücadelenin Merkezindeydik. Düşman karşısında değildik ki... Birkaç cümle konuşur konuşmaz, İsmet Bey bana hemen şu emirleri verdi:

— Şimdi derhal askerlerini toplayacaksın. Hemen tahkimata başlayacaksın. Bu binanın etrafı, bu tepe tahkim edilecek. Akşam üzeri tahkimatı teftiş edeceğim.

Daha çok şaştım. Bu tepenin tahkimi? Peki ama, kime karşı, niçin?

Hemen tahkimata giriştik. Akşam üzeri İsmet Bey geldi. Siperleri inceden inceye tetkik etti. Ateş istikametlerini, görüş sahalarını inceledi. Yapılanları beğendi. Sonra emrini verdi:

— Hemen nöbetçilerini çıkar. Çok dikkatli ol.

Akşam kararıp da gece basınca, bu telâşların sebepleri anlaşıldı. Bulunduğumuz tepeyi saran bahçelerin içinden silâh sesleri gelmeye başladı. Bunları atanlar kimlerdi? Niçin ateş ediyorlardı? Bunları anlamak, inip araştırmak da mümkün değildi. O gece sabaha kadar, Mustafa Kemal Paşanın birkaç defa kucağında flintasiyle, gündüz kıyafetiyle kendini binadan dışarıya ve kazdığımız siperlere attığını gördüm.

Görüldüğü gibi ayaklanmalarla Ankara'nın ve bütün yurdun tehdit edildiği dönemde Heyet-i Temsiliye çok güç şartlar altında mücadele ediyordu.

12 Ocak 1920 de İstanbul'da açılan Meclis-i Mebusan 16 Mart'ta İstanbul'un işgaline kadar çalışmıştı. İşgal ile İngilizler Rauf ve Vasıf Beyleri alıp götürmüşler Celâl Bey (Bayar) ve birkaç arkadaşı Anadolu'ya gitmek üzere Üsküdar tarafında Özbekler Tekkesine sığınmışlardı.

Mustafa Kemal Paşa başlangıçtan beri Meclis-i Mebusanın İstanbul'da toplanmasını sakıncalı bulmuştu. Bu konuda "Ben, Meclis-i Mebusa-

[26] AYDEMİR, Tek Adam, C. II, s. 261-263.

Levent Şahverdi Arşivi

nın, İstanbul'da düçarı tecavüz olacağına, dağılacağına, katiyen intizar ediyordum. Bu takdirde, tevessül olunacak tedbiri de takarrür ettirmiştim. Hazırlığımız ve tertibatımız da başlamıştı. Ankara'da toplanmak"[29] diyordu.

Aynı konuda Celâl Bayar da Prof. Dr. Utkan Kocatürk ile yaptığı konuşmada şöyle diyor: "Atatürk dehasını, İstanbul Meclisine gitmemekle göstermiştir. "Meclis İstanbul'da açılmasın, işgal altında Meclisi yaşatmazlar" görüşü bu idi. Atatürk Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da açılmasına taraftar değildi. Kendisi de seçildiği halde gitmemiştir, Ankara mebusu olarak... Ve gelseydi İstanbul'a Atatürk'ü de alıp Malta'ya götüreceklerdi. Bu tuzağa düşmedi; bilâkis düşenleri kurtardı. Meclis devam ederken: "Meclisi kapatacaklar, adamlarımızı alıp Malta'ya götürecekler, bunları nasıl kurtaracağım" diye teşkilât yapıyordu. İstanbul Meclisi kapanınca bu husus meydana çıktı... Teşkilât hazır: Meselâ Atatürk'ün teşkilâtı idi beni kaçıran: Aynı zamanda Ankara'da açacağı Büyük Millet Meclisi'nin karakterini hazırlıyordu; Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nu. Böyle adamdı; büyük adamdı: ve Allah onu yaratmıştır. Türk milletini kurtarmak için lüzumunda... Benim kanaatim bu kadar ilerdedir"[30].

İstanbul'un işgali alayı Heyet-i Temsiliye'nin çalışmaları içinde önemli bir dönem noktasıdır. İstanbul toplam 81 kişilik Fransız, İngiliz, İtalyan ve Yunan kuvveti ile zaten işgal altında idi. Amaç Osmanlı Hükûmetinin bütün organlarını müttefik kuvvetlerinin kontrolleri altına almaktı.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un işgalini izleyen ilk saatlerden itibaren büyük bir ileri görüş ve enerji ile hemen her tedbiri almıştı.

Yayınladığı ilk emirlerden birinde ahalinin can ve mal güvenliğinin sağlanmasını istemişti[31].

Bütün telgraf merkezlerine yayınladığı bir genelge ile, işgal kuvvetlerinin yayınladıkları resmî tebligatın alınmamasını, cevap verilmemesini ve diğer merkezlere ulaştırılmamasını istemişti. Konya ve İzmit dışında bütün merkezler bu isteğe uymuşlardı[32].

Ayrıca bütün vali, komutan ve Müdafaa-i Hukuk Heyetlerine "hainlik düşünen bazı kimselerin milleti aldatmasına ve gerçeğe ters düşen yan-

[29] NUTUK, C. I s. 361-363.

[30] ATATÜRK Araştırma Merkezi Dergisi C. II Mart 1986 sayı. 5 s. 332.

[31] NUTUK, C. I, s. 413. Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Arşivi, Arşiv No: 1/105 Dolap No: 5 Göz 1 Kls. 259. Dos. 24. F. 51.

[32] NUTUK, C. I, s. 414-416, NUTUK, C. III, s. 1232-1233.

Levent Şahverdi Arşivi

lış hareketlere yöneltmelerine engel olmak için durumun izlenmesini ve halkın aydınlatılmasını" isteyen bir genelge yayınlamıştı[33].

Mustafa Kemal, Türk Milletinin bu yeni işgal hareketi karşısındaki tepkisini yabancı ülkelere de yansıttı. İstanbul'da bulunan yabancı devlet mümesillerine, bütün tarafsız devletlerin Dışişleri Bakanlıklarına ve Fransa, İngiltere ve İtalya Millet Meclislerine verilmek üzere Antalya'daki İtalyan Temsilciliğine bir protesto göndermişti[34]. Diğer bir emirle de Vali ve Komutanlardan aynı yerlere protesto telgrafları göndermelerini istemişti[35].

Aynı gün millete bir bildiri yayınlandı. İtilâf Devletlerinin İstanbul'un işgaline kadar süren olumsuz girişimlerini özetleyerek, işgal ile yediyüz yıllık Osmanlı Devletinin hayatına son verilmiş olduğunu, vatan ve istiklâlimizi kurtarmak için mücadele etmemizin gerektiği bildirilmişti[36]. Aynı anlamda bir bildiri de gazetelerde yayınlanmıştı[37].

Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa 17 Mart 1920 günü yayınladığı telgraflarla da, hiç bir askerî ve sivil makamın İstanbul ile haberleşmemesini, Heyet-i Temsiliye ile irtibatı devam ettirmelerini, İstanbul'daki olağanüstü halin Anadolu'da Osmanlı kanunlarının uygulanmasına engel olmadığını, yasa dışı hiç bir işlem yapılmamasını istemişti[38].

İslâm âlemine yayınladığı bir bildiri ile de islâmiyetin mukaddes hilâfetinin merkezi olan İstanbul'un işgal edildiği, bunun bütün islâm âlemi için hakaret olduğunu, bütün müslüman kardeşlerimizin manevî destekleri ile bize yardımcı olmasını istemişti[39].

Artık bütün yetki ve sorumluluklar Heyet-i Temsiliyenin elinde toplanıyordu. Malî konularla ilgili olarak yayınlanan bildiri şöyle idi:

"Aşağıdaki maddelerin icra ve neticelerinin bildirilmesini rica ederim:

1 - Osmanlı memleketleri içindeki Osmanlı bankaları ile, Düyun-u Umumiye (Osmanlı borçlarının ödenmesi için halktan bazı vergiler top-

[33] NUTUK, C. I, s. 416.
[34] NUTUK, C. I, s. 417.
[35] NUTUK, C. I, s. 418. Gn. kur. Harp Tarihi D. Arş. Arş. No: 1/105 Dolap No: 5, G. 1. Kls. 259 D. 24, F. 50.
[36] NUTUK, C. I, s. 419-420.
[37] ÖĞÜD, Konya, 16 Mart 1920, s. 1
[38] Atatürk Arşivi, D. Özel, K. 26. Dos. 336/30-a F. 9-3.
[39] Cumhurbaşkanlığı Arşivi A. III/3 D. 14. F. 17. Belge: 17.

Levent Şahverdi Arşivi

layan alacaklılararası yabancılar elindeki memlekete şamil idare), Reji idareleri (tütün tekelini elinde tutan). Osmanlı maliyesine pay ve zaman zaman ödünç veren yabancı sermaye tesisi (mevcudunu, mahallî en büyük mülkiye ve maliye memurlarına haber verecek ve herhangi bir tarafa gönderecekleri paralar, bu iki memur tarafından kontrol edilerek üst makamlara bilgi verilecektir).

Ziraat Bankaları da aynı suretle mevcudunu bildirmekle beraber, İstanbul merkezinden maada merkezlerle olan muamelâta devam edeceklerdir.

2 - Bu müesseselerin İstanbul'a para yollaması yasak edilecektir.

3 - Yukarıda adı geçen malî müesseseler ile, maliye şubelerinde ve Evkaf idarelerindeki paraların cinsleri, rehinelerin toplamı rakamla gösterilmek üzere, 18.3.1920 sonu itibarı ile yekûnları derhal bildirilecektir[40].

Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliyeyi geçici bir hükûmet olarak çalıştırmak ve yeni kurulacak devleti meşru ve yasal bir temele oturtmak için Ankara'da bir meclis toplamak kararında idi. Çünkü, artık İstanbul'dan ümidini kesmişti. Memlektin ve milletin geleceğini düşünüyordu. Rauf Bey'in, İstanbul'daki hükûmet buhranını önleyerek saltanat, devlet ve millet adına en iyi idareyi sağlayacak tek sadrazam adayının Mustafa Kemal Paşa olduğu görüşünde olduğunu bildiren telgrafına karşılık, o şöyle düşünüyordu: "Ben, aslında İstanbul hükûmetinin yaşayacağından ümitli değildim. Osmanlı Devleti'nin ömrünü tamamlamış olduğuna artık çoktan inanmıştım. Osmanlı Devleti'nin sadrazamlık makamına geçmek gibi zayıf ve anlamsız bir düşüncenin benim kafamda yeri olamıyacağı tabiî idi. Ben gelip geçmesi tabiî olan inkılâp safhalarını sakin bir şekilde takip ederken, yarının tedbirlerinden başka bir şey düşünmüyordum[41]".

Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye'nin 16 Mart 1920'de başlyan ve 23 Nisan 1920'ye kadar süren olağanüstü dönemdeki çalışmalarını düzenlemek için yukarıda birkaç örnek verdiğimiz bir çok bildiriler yayınladı ve emirler verdi. İlk telgraflarından birinde artık askerî ve sivil bütün makamlar için tek merci'in, Heyet-i Temsiliye olduğunu bildirmişti. 16 ve 17 Mart 1920 günleri kolordu komutanlıklarına ve valiliklere askerî, idarî ve malî konularda yayınladığı bildirilerde şöyle diyordu:

[40] ULUĞ, Naşit Hakkı, Hemşehrimiz Atatürk, İstanbul 1973, s. 119 vd.
[41] NUTUK, C. I, 1984, s. 275. NUTUK, C. I, 1973, s. 402.

Levent Şahverdi Arşivi

"1 - İstanbul'un işgali; İtilaf Devletleri mümessilleri, bütün bitaraf devletlerin hariciye nezaretleri ve meclisleri nezdinde telgrafla protesto edilecek ve mitingler yapılacaktır.

2 - Bir müddet için dost olsun, düşman olsun yabancı resmî âlem ile muvakkaten temas edilmiyecektir.

3 - Hristiyan ahaliye dokunulmayacaktır.

4 - Memleketin asayişini ve huzurunu bozanlar, hangi dine ve milliyete mensup olurlarsa olsunlar haklarında aynı şiddette ve eşitlikle kanunî işlem yapılacaktır.

5 - İçinde bulunulan olağanüstü hal, birliği gerektirmektedir. Milletin birliğini sağlamak ve girişilen mücadelenin kutsiyetinden ve meşruluğundan herkesi haberdar etmek için gayret sarf edilecektir.

6 - Menfi propagandalar önlenecektir.

7 - Askerî ve sivil makamlar işbirliği yaparak çalışacaklardır.

8 - Mühim telgraf merkezlerinde birer subay ve memur yerleştirilerek telgraflar kontrole tabi tutulacaktır.

9 - Sahil iskelelerinden ve dahilden gelecek şahıslar sıkı bir tetkike tabi tutularak, şüpheli olanlar hakkında takibat yapılacaktır.

10 - Önemli postahanelerde şüpheli görülen mektuplar açılacaktır.

11 - Heyet-i Temsiliye'nin bilgisi ve rızası olmadıkça, hiçbir makam ve hiçbir memur İstanbul ile muhabere etmiyecektir.

12 - Telgraf memurları, İstanbul'dan çekilen düşman tebliğlerini alıp yaymıyacaklar ve Anadolu'da cereyan eden muhaberatı İstanbul'a vermiyeceklerdir. Aksi takdirde, bu gibi memurlar casus sayılarak haklarında kanunî işlem yapılacaktır.

13 - İşgali protesto için yazılan telgraflardan ücret alınmıyacaktır.

14 - Rehin olarak İngiliz Kontrol Subayları tevkif edilecektir[42]."

Heyet-i Temsiliye alınan tedbirlerle, İstanbul'un işgalinden iki gün sonra, "adeta bağımsız bir devlet" olmuştu. Bu devletin müstebit ve mutlak bir idare sayılmaması için millî hâkimiyet yetkisini kullanacak bir meclisin oluşturulması gerekiyordu[43].

[42] SELEK, Sebahattin, Anadolu İhtilâli, İstanbul 1963, s. 278-279.
[43] ÖZTİN, Tahsin, Mustafa Kemal'den Atatürk'e, İstanbul 1981, s. 46-47.

Levent Şahverdi Arşivi

Heyet-i Temsiliye'nin bu dönemdeki etkili çalışmaları sayesinde Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmış ve hükûmet (T.B.M.M. Hükûmeti teşkil edilmiştir). Büyük Zafer'den sonra da "Türkiye Cumhuriyeti Devleti" kurulmuştur.

Heyet-i Temsiliye'nin bu dönemdeki çalışmaları modern Cumhuriyetimizin temel taşı olmuştur.

SONUÇ

Sivas Kongresi dağıldıktan sonra Heyet-i Temsiliye Sivas'ta çalışmalarını devam ettirerek İstanbul Hükûmetinin başa çıkamadığı çeşitli meselelere çare bulmaya başladı. Heyet-i Temsiliye, 27 Aralık 1919'da Ankara'ya intikal etti.

Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya intikalinden Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışına kadar geçen olaylar Kurtuluş Savaşımızın dikkatle incelenmeye değer sayfalarıdır. Mustafa Kemal Paşa ve kendisine inanmış arkadaşları, milletin arzusuna tercüman olarak mücadeleye atılmışlardı. Bu mücadelede "her şey" bir problem olarak ortaya çıkıyordu. Heyet-i Temsiliye'nin Sivas'ta kalması veyahut Ankara'ya gelmesi bile bir problem olmuştur.

Heyet-i Temsiliye'nin Sivas'ın batısında uygun bir yere intikalini gerektiren birçok sebep yanında, en önemli olanı, genel bir askerî kaide olarak başkomutanın buhranlı yere yakın olması gereği ve zorunluluğu idi. Bu hususta, Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta "Usul ve kaide şudur ki, vaziyeti umumiyeyi idare ve sevk mesuliyetini deruhte edenler, en mühim hedefe ve en yakın tehlikeye, mümkün olduğu kadar yakın bulunur. Ankara, bu şeraiti cami bir nokta idi" demektedir.

O tarihte büyük tehlike batıdan bekleniyordu. İzmir'e çıkan Yunan kuvvetleri; İç Anadolu'ya doğru ilerlemeye çalışıyordu. Güney ve Güneydoğu Anadolu'da bazı vilayetler İtalyan ve Fransız işgali altında bulunuyordu. Pontus Rum devletini ihya etme hayali ile yaşayan Rum çeteleri Samsun ve havalisinde taşkınlıklarına devam etmekte idiler. Bu durumda Heyet-i Temsiliye'nin Sivas'ın batısında bir yere intikali gerekiyordu. Ankara'nın stratejik konumu, İstanbul'a ve cephelere yakınlığı, demiryolu üzerinde oluşu, iyi bir telgraf şebekesi ile İstanbul ve Anadolunun her yeri ile muhabere kolaylığı sağlaması aranan ideal şartlara uyuyordu.

Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki çalışmaları, 27 Aralık 1919'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılış tarihi olan 23 Nisan 1920'ye kadar

Levent Şahverdi Arşivi

olmak üzere 118 gün sürmüştür. 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali, bu süreyi adetâ ikiye bölen önemli bir olaydır.

Birinci dönemin özelliği, İstanbul'da padişah, Ankara'da Heyet-i Temsiliye olmak üzere iki başlı bir yönetimin mevcut olması, milletin ve idarecilerin bir kısmının millî mücadelenin anlamını henüz kavramamış bulunmasıdır.

İkinci dönemin özelliği ise, düşman işgali altına giren İstanbul idaresinin etkisinin kalmamış olması ve Heyet-i Temsiliye'nin gittikçe güçlenerek bütün milletin temsilcisi durumuna gelmesi ve memleketin kaderine tümü ile sahip olmasıdır. Bu dönemde, Mustafa Kemal Paşa Heyet-i Temsiliye Başkanı olarak memleketi idare etmiş ve gelecek için birçok kararı tek başına almıştır.

Heyet-i Temsiliye'nin kurulduğu Erzurum Kongresinden başlayarak Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılısına kadar devam eden çalışma süresi içinde, Ankara'daki çalışmaların özel bir önemi bulunmaktadır. Bu çalışmalar içinde, içte ve dışta Heyet-i Temsiliye'nin milletin temsilcisi olduğuna, padişah hükûmetinin gafletini ve milletin yaptığı hayatta kalma mücadelesini henüz kavrayamayan ve hala milleti padişahın kurtarabileceğini zannedenleri inandırmak en önemlisi idi. Ayaklanmalara karşı tedbir almak, ilerleyen dış düşmanlara karşı mukavemet cepheleri oluşturmak, yabancı devletlerle ilişkiler kurararak Heyet-i Temsiliye'nin varlığını kabul ettirmek, devlet teşkilâtının özünü oluşturan kuruluşları kurmak ve nihayet Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılmasını hazırlamak önemli ve hayati çalışmaları arasındaydı.

Levent Şahverdi Arşivi

1923-1938 İNGİLİZ BASINI'NIN GENEL OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ VE BASINDA ÇIKAN TÜRKİYE ÜZERİNE YAZILAR İNDEKSİ

Dr. MUSTAFA YILMAZ[1]

Kamoyu araştırmalarında başvurulabilecek kaynaklardan biri de hiç şüphesiz basındır. İngiliz kamuoyunda Türkiye ve Türkler üzerine yapılacak bir araştırmayı, İngiliz gazetelerinde ve süreli yayınlarında çıkan yazıları incelemekle yapmak mümkündür. Kabul edilir ki bütün İngiliz gazetelerinin ve süreli yayınlarının araştırılması çok uzun bir süreyi gerektirir. Bunun için İngiliz basınından seçim yapılarak, ülke genelinde çıkan gazetelere ilişkin bilgi vermeye çalışacağız. Mahalli basına yazımızda yer vermeyeceğiz. Bunun tek istinası vardır o da the *Manchester Guardian*'dır. Bu gazete çok güçlü bir mahalli gazetedir ve ülke genelinde çıkan "National Press" le eşdeğer bir saygınlığa sahiptir. Ayrıca akşam gazetelerine de yer vermeyeceğiz. Araştırmanın temel malzemesini Londra basını oluşturacaktır ve Londra'da çıkan gazetelerden de özellikle "Quality Press" e yer verilecektir. Bunun doğal olduğunu düşünüyoruz şöyle ki; "kaliteli basın, hem gazeteleri hem de süreli yayınlarıyla Türkiye'ye çok yakın ilgi göstermiş ve Türkiye'deki gelişmelerden İngiliz halkını bilgilendirmiştir. Yazımızın ilk bölümünde genel olarak 1923-1938 arası İngiliz basını hakkında bilgi verip, ikinci bölümünde ise indeksi vereceğiz. Sanırız bu konuda çalışacak ve araştırma yapacak olanlar için zaman kazanma açısından faydalı olur. Yine vereceğimiz indeksin incelediğimiz dönemin Türkiye'ye ilişkin çıkan yazıların tamamı olmadığını söylemekte sanırız yarar vardır.

İngiliz Basını 1923-1938

Savaş arası dönemde İngiliz basını klasik olarak iki kategoriye ayrılabilir; "National quality press" ve "popular press" olarak. Bunlardan kaliteli basın incelediğimiz dönemde ülke genelinde çıkan dört tane günlük ve çok az sayıda çıkan pazar gazeteleri ile haftalık, onbeş günlük, aylık ve üç aylık süreli yayınlardan oluşuyordu. Bunlar yüksek fiatları ve baskı adetlerinin azlığı ile ünlü idiler. Sadece the *Daily Telegraph* yarım milyonun üzerinde bir okuyucu kitlesine sahip olmayı başarmıştı.

[1] Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

Levent Şahverdi Arşivi

Kaliteli basın eğitilmiş kitlenin, eğitilmişler için yazdıklarından oluşuyordu. Bu kitle içine yani eğitilmiş kitle içine ülkenin bütün siyasileri, gazetecileri, askerleri, iş adamları ve mali kuruluşlarının elitleri giriyordu. Bunun yanında kaliteli basın İngiltere dışındaki ülkelere Türkiye'ye dahil olmak üzere olağanüstü ilgi duyuyor ve buralarda gerçekleşen olayları ve siyasi atmosferi, gazetelerin muhabirlerinin gönderdiği haberler ve yaptıkları yorumlar ve analizlerle kamuoyuna duyuruyorlardı. Kaliteli basının editörlerinin ve bu gazetelerin sahiplerinin İngiliz politik yaşamında anlamlı bir etkisinin varlığı kabul ediliyordu. Bunların büyük bir bölümü muhafazakardı. Bununla birlikte hiçbirinin muhafazakar parti ile resmi bir bağı yoktu. Kaliteli basından çok küçük bir bölüm liberal eğilimli idi ve bunların da liberal parti ile hiçbir resmi bağlantısı yoktu. İşçi partisinin ise kaliteli basından hemen hemen hiç destekçisi yoktu. Bununla birlikte liberal basının bir bölümünden işçi partinin fikirlerine sempati şeklinde platform oluşturulmuştu.

Kaliteli basın gibi popüler basında ülke genelinde yayınlanan günlük gazeteler ve pazar gazeteleri ile haftalık diğer dergilerden oluşmaktaydı. Popüler basın "Northcliffe revolution"[2]'nun bir ürünü idi. Şöyle ki: 19. yüzyılın sonlarına doğru reklamla büyük ölçüde basım yapan gazetelerin "mass-circulation newspapers"in finanse edilebileceği keşfedilmişti. Gazetelerin baskıları oldukça yüksekti. Örneğin, the *Daily Express,* iki buçuk milyona varan tirajlara 19. yüzyılın sonunda ulaşmayı başardı. Popüler basının karakteristik özellikleri şöyle sıralanabilir: Sansasyona dayalı haber, yorum ve yaklaşım, fotoğrafa dayalı haberin daha fazla olması yani görüntüye daha çok önem verme, bunun yanında eğer kaliteli basınla kıyaslayacak olursak ülke dışındaki olaylara dış kaynaklı haberlere karşı ilgisizlik ve daha çok ülke içindeki olaylara fazlaca eğilmek ve ülke

[2] Alfred Charles William Harmsworth (Viscount Nothcliffe), 1865-1922; gazeteci ve gazete sahibi Northcliffe "Stamford Grammar School" ve "Henley House, Hampstead" deki eğitimi sonrasında the *Henley House Magazine,* dergisini kurmuştur. Bundan başka the *Hampstead and Highgate Express*'te çalışmıştır. 1882'te ise serbest olarak hem the *Globe,* the *Morning Post* ve the *St. James Gazette*'de 1887 yılına kadar çalışmıştır. Bundan sonra kendisine ait bir yayın evi kuran Northcliffe bir çok süreli yayın çıkarmıştır. Bunlar arasından en fazla bilineni 1888'de kurulan *Answers*'dir. Günlük gazete çıkarmaya 1894'te başlayan Northcliffe 1896 yılında the *Daily Mail*'i 1903 yılında ise the *Daily Mirror*'u kurmuştur. 1905 yılında ise the *Observer*'i kurmuştur. 1905'te ise Baron olmuştur. 1908 yılına gelindiğinde ise gazeteciliğin zirvesine çıkarak the *Times*'ın sahipliğini elde etmiştir. Geniş bilgi için bkz. *Dictionary of National Biography,* 1922-1930, s. 397-403; ayrıca bkz. Max Pemberton, *Lord Northcliffe: a Memoir,* 1922; R. Macnair Wilson, *Lord Northcliffe: a Study,* 1927; Northcliffe'nin kendisinin yazdığı kitapçık için bkz. *Newspapers and Their Millionaries,* London 1922.

Levent Şahverdi Arşivi

içindeki insanları ilgilendirecek haberler vermek şeklinde sıralanabilir. Ama bu popüler basının siyasi eğiliminin yokluğu anlamına gelmiyordu. Kaliteli basın örneğinde olduğu gibi çoğunlukla popüler basının da muhafazakar eğilimli olduğunu ve muhafazakar partiyi desteklediğini görüyoruz. Tek istisnası olan ise the *Daily Herald* idi, ülke genelinde yayınlanan bu gazete işçi partisini destekliyordu.

Popüler basının önde gelen gazetelerinden olan the *Daily Mail*'in sahibi Lord Northcliffe ve the *Daily Express*'in sahibi Lord Beaverbrook[3], çok aktif bir şekilde ülke siyasetine etki ediyorlardı. Özellikle Beaverbrook, İngiliz İmparatorluğu içerisinde serbest ticaret konusunda bir dizi kampanya yürütmüştür. Yukarıda da değindiğimiz gibi popüler basının dış dünyadaki olaylara ilgisi sürekli olmamış ancak önemli gelişmeler sırasında, İngiltere dışındaki olaylara ilgi gösterilmiştir. Türkiye'ye yönelik ilgileri de bu bağlamda olmuştur.

Diğer yandan İngiliz halkının önemli ölçüde magazin ve diğer süreli yayınları da okuduğunu görüyoruz. 1938 yılında İngiltere'de 3119 süreli yayın basılıyordu ve bu yayınlar ülke içindeki ve ülke dışındaki olayları açıklamada etkili ve güvenilir kanallardı. Çoğunlukla İngiliz süreli yayınları belli bir konuda çıkan dergilerden oluşmaktaydı ve geniş bir kitleye ülke genelinde ulaşıyorlardı. Bu tür yayınlar ticaret ve endüstri konusunda çeşitli iş dallarının dergileri, kadın dergileri ve çeşitli hobiler için uygun düşen magazin türü dergilerden oluşuyordu. Bunlar arasında çok az sayıda dergi yakın ve orta doğu konusuna özel ilgi gösteriyordu. Bunlar; the *Empire Review,* the *Near East* ve *Foreign Affairs* dir. Öte yandan önemli sayıda süreli yayın genel olarak verdiği açıklamalı haberlerde veya ciddi günlük olayların tartışıldığı dergilerde vardı. Bunlardan the *New Statesman* ve *Spectator,* güncel olaylar konusunda haberlerin yorum ve yazıların yer aldığı ciddi haftalık dergilerdi. Bunların yanında bir de aylık ve üç aylık the *Nineteenth Century and After* ve the *Round Table* gibi haber, yorum ve belli konularda makalelerin yer aldığı dergiler vardı. Ayrıca genel konularda mizahi haftalık *Passing Show* ve *Punch,* hikaye ve bilim kurgu konularında *Argos* ve *Strand Magazine* sayılabilir. Son olarak kültürel dergi türünden *London Mercury* ve *Quaterly Review*'i sayabiliriz.

Yazımızın esas amacı İngiliz basın tarihi üzerine olmadığı için çok genel hatları ile sınıflandırmaya çalıştığımız bu gazete ve dergiler hak-

[3] Basın hayatının önde gelen isimlerinden olan Lord Beaverbrook, basın gruplarından biri olan "Beaverbrook Groups"un sahibi idi ve bu grubun the *Daily Express,* dışında pazar gazetesi olarak, the *Sunday Times* ve akşam gazetesi olarak da the *Evening Standard* adlı gazeteleri vardı.

Levent Şahverdi Arşivi

kında kısa bilgileri verip adı geçen gazete ve dergilerin 1923-1938 arasında Türkiye'ye ilişkin olarak başyazı ve makale türü yayınlarının indeksini vereceğiz.

I. KALİTELİ BASIN

a) Günlük Gazeteler

1- The TIMES

Muhafazakar basının önde gelen gazetelerinden olan the *Times* az sayıdaki baskısına rağmen iki savaş arasının tartışmasız en önemli gazetesi idi[4]. The *Times* kamuoyunun menfaatlerini korumada ve günlük olayları duyurmada, haber yaymada bir kurum olarak algılanıyordu[5].

İlk olarak 1785 yılında kurulan gazetenin sahibi Walter ailesi idi. Daha sonra gazete Lord Northcliffe tarafından 1908 yılında satın alınmıştır. 1922 Yılında ise gazetenin kontrolü John J. Astor'a geçmiştir. Ama gazetenin hisselerinin çoğunluğu yine Walter ailesinde kalmıştır. 1924'de kurulan bir vakıf gazetenin yönetimini üstlenmiştir ve gazetenin geleceği bu vakfın onayına bağlanmıştır[6]. Gazetenin editörlüğünü 1912'den 1919'a ve 1923'den 1941'e kadar Geofrey Dawson[7], yürütmüştür. Dawson emekli olduğu tarihe kadar gazetenin siyasi eğilimine şekil veren kişi olarak bilinmektedir. The *Times*'ın genel görünüşü "milli ve bağımsızdır" ama iki savaş arası dönemde gazetenin, muhafazakar ve milli koalisyon hükümetlerine çok geniş ölçüde destek verdiğini görüyoruz. Bunun yanında gazetenin ününü, haber servisinin, diğer gazetelere oranla kendi muhabirlerine da-

[4] Bu bölümdeki İngiliz gazete ve süreli yayınlarına ilişkin teknik bilgi ve figürler esas olarak, şu iki kaynaktan verilmiştir. *Report on the British Press,* (PEP. Political and Economic Plannig), London 1938; *Royal Commission on the Press,* 1947-1949, London 1949.

[5] Kurt-von Stutterheim, *The Press in England,* (İngilizceye çeviren W.H. Johnston), London 1934. s. 122.

[6] Kurulan bu vakfın yönetimine gelenler için bkz. Viscount Camrose, *British Newspapers and Their Controllers,* London 1947, s. 21-25; yine aynı yazarın, *London Newspapers: Their Owners and Controllers,* London 1939.

[7] Geofrey Dawson, 1874'de doğmuştur. Oxford'da Magdalen Kolejteki eğitimi sonrası, memuriyete başlayan Dawson, 1899'da Kolonilerle ilgili birime geçmiş ve 1901'de ise Joseph Chamberlain'in özel sekreter yardımcılığına getirilmiştir. 1901'den 1905'e kadar ise Lord Milner'in özel sekreteri olarak Güney Afrika'da görev yapmıştır. Bu görevi sonrasında, 1905-1910 tarihleri arasında the *Johannesburg Star*'da çalışmıştır. 1910 Yılında ise the *Times*'a geçerek 1912 yılına kadar burada çalışmıştır. 1923 Yılında tekrar the *Times*'a geçerek emekli olduğu tarih olan 1941'e kadar burada gazetenin editörü olarak görev yapmıştır. Geniş bilgi için bkz. *Dictionary of National Biography,* 1940-1950, Oxford 1959, s. 204-205; *History of the Times,* C. VI, London 1952, İkinci bölüm, s. 769; Sir John Evelyn Wrench, *Geoffrey Dawson and Our Times.*

Levent Şahverdi Arşivi

yanarak verdiği orjinal ve güvenilir haberlerden aldığı söylenebilir. The *Times*'ın baskı adedi 1930 yılında 187.000, 1937'de 192.000 ve 1939 yılında ise 204.491 dir.

1923-1938 olarak sınırlandırdığımız dönemde gazetenin, Türkiye ve Türkiye'deki olaylara eğildiğini ve Türkiye ile ilgili bir çok haber, yorum ve yazıların çıktığını görüyoruz. İstanbul'da ve Ankara'da özel muhabiri bulunan the *Times* Türkiye'ye de gelişmeleri bu muhabirlerin Türkiye'den gönderdiği haber niteliğindeki yazılarla İngiliz kamuoyuna duyurduğu gibi, birçok başyazıda Türkiye'ye yer verilmiştir. Bu başyazıların hemen hemen yarısına yakını 1923-1926 yılları arasında çıkmıştır. Özellikle Lozan anlaşmasının görüşüldüğü ve Musul probleminin tartışıldığı dönemlerde Türkiye'ye ilişkin haberlerin daha sıkca gündeme getirildiğini görüyoruz. Bunun yanında Mustafa Kema Paşa'nın kurduğu yeni rejime de ayrı bir ilgi sözkonusudur. Bu bağlamda Türkiye'nin yeni liderlerinin amaçladığı yeni yapılanma ve amacın açıklanmaya çalışıldığını söyleyebiliriz. The *Times*, yeni Türkiye'nin iç siyasal olaylarını ve gerçekleştirilen reformlarını tanımlamasını yapmağa ve o günlerin Türkiyesinin bir resmini okuyucusuna vermeğe çalışmıştır. Özellikle kadın hakları konusunda yapılan devrimlere ilişkin bilgi aktarma daha fazladır.

1930'lu yılları takiben özellikle Türkiye lehine tavrı açıkça gözlenebilen the *Times*'ın inancı Türk liderlerinin, özellikle de Mustafa Kemal Paşa'nın, barıştan yana olduğu ve Türkiye'nin anti-revisyonist dış politikasının bölge barışını sağlamada önemi gazetede çıkan yazılarda sürekli işleniyordu. Bu bağlamda 9 Ağustos 1938'de çıkarılan "Özel Türkiye Sayısı" ile yeni Türkiye'nin övgüye layık tablosunu İngiliz kamuoyuna sunuyordu.

2- The DAILY TELEGRAPH

Geniş baskı adedi ile muhafazakar kaliteli basının önde gelen isimlerinden olan the *Daily Telegraph*, esas olarak orta ve üst sınıflar tarafından fazlaca okunan bir gazete idi. 1855 yılında kurulan gazetenin baskı adedi, 1888'de 300.000'e ulaşmışken bu sayı 1927'de 84.000'e kadar düşmüştür. Ama daha sonra artışa geçerek 1931'de 226.324'e 1935'te 417.584'e ve 1939 yılında ise bu sayı 750.000 üzerine çıkmıştır. 1937 yılında muhafazakar kaliteli basının diğer önde gelen ismi olan the *Morning Post* ile birleşen the *Daily Telegraph* onun 100.000 dolayındaki okuyucu kitlesini de kazanmıştır.

Gazetenin sahibi Joseph Moses Levy'dir. Onun yerine önce oğlu Edward Lawson (daha sonra Lord Burnham) ve sonra torunu Harry geçmiş-

Levent Şahverdi Arşivi

tir. Gazete Ocak 1928'de ise gazete Viscount Camrose ve Lord Kemsley olmuştur[8].

Yukarıda belirtildiği gibi gazetenin siyasi eğilimi belirgin bir şekilde muhafazakardır. İki savaş arası dönemde the *Times* gibi, muhafazakar ve milli koalisyon hükümetlerini desteklemiştir. Geniş bir şekilde dış olaylara yer veren gazetenin Türkiye ve Mustafa Kemal Paşa'nın yeni Türkiyesine özel bir ilgi gösterdiğini görüyoruz. İstanbul'da sürekli bir muhabir bulunduran[9] ve özel durumlarda Türkiye'ye özel muhabir gönderen gazete, bir defa da "özel haberci", (special commissioner)[10] göndermiştir. Bunların dışında the *Daily Telegraph* çeşitli tarihlerde, durum ve konunun güncelliğine bağlı olarak yeni Türkiye ve yeni Türk liderlerine ilişkin olarak önemli yazılara sütunlarını açmıştır.

The *Times* örneğinde olduğu gibi the *Daily Telegraph* da Türkiye ile ilgili olarak haber ve yorumlara, Türk-İngiliz ilişkilerinin sıkıntılı dönemi olan 1923-1926 yılları arasında fazlaca yer vermiştir. The *Daily Telegraph* özellikle Halifeliğin kaldırılması üzerine bu konuya fazlaca değinmiştir. Gazetenin üzerinde durduğu diğer bir konu Ankara'daki liderler üzerinde o günlerde özellikle muhafazakar basında yer alan Bolşevik etkisidir. Bu endişe uzunca bir dönem dile getirilmiştir. Sonunda gazete diğer muhafazakar basında yer alan Bolşevik etkisidir. Bu endişe uzunca bir dönem dile getirilmiştir. Sonunda gazete diğer muhafazakar basın gibi Mustafa Kemal Paşa'nın ve arkadaşlarının amaçlarının batılı bir toplum ve devlet yaratmak olduğunu kabullenerek, ülkenin batılılaştırılması yolunda çabalarını dile getirmişlerdir.

3- The MORNING POST

Gazete 1772 yılında kurulmuştur ve Londra'daki en eski günlük gazetelerdendir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Eylül 1937'de gazete the *Daily Telegraph*'la birleşerek the *Daily Telegraph and Morning Post*, adı altında yayınını sürdürmüştür. Gazete 1908'de Lady Bathurst'un eline geçmiştir. 1924 yılında ise gazetenin hisselerinin büyük bir bölümü Northumberland Dükünün başkanı olduğu şirketin eline geçmiştir. 1930'lu yıllarda gazetenin satışının giderek düştüğünü görüyoruz (120.000). H.A. Gwynne 1911'de the

[8] Camrose, s. 26-36.

[9] Gazetenin Istanbul muhabiri J.H. Walton'dur.

[10] E. Ashmead Bartlett Türkiye'ye 1928 yılında "Special Commissioner" olarak the *Daily Telegraph*, tarafından gönderilmişti.

Levent Şahverdi Arşivi

Morning Post'un editörlüğüne gelmiş ve gazetenin the *Daily Telegraph* ile birleşmesine kadar bu görevini sürdürmüştür[11].

Gazete dış haberlere özel ilgi göstermiş ve uluslararası olaylarda aşırı muhafazakar çizgisini hep korumuştur. The *Morning Post*'un başta gelen politikası himayecilik ve aynı zamanda İngiltere ve İngiliz İmparatorluğu'nun korunması idi[12].

Lozan görüşmeleri sırasında yayınladığı onüç başyazıda, Türkiye ve Lozan'daki görüşmelere yer veren gazete, o günlerde Ankara'ya özel muhabir göndermiştir. Ama 1924-1938 yılları arası Türkiye'ye ilişkin yayınlanan başyazı sayısı ise sadece yedi tanedir. The *Daily Telegraph* gibi the *Morning Post* da Mustafa Kemal Paşa'nın reformlarına ve yeni Türk liderlerine şüpheci bir gözle bakmaktaydı. Gazeteye göre yeni Türk liderleri Moskova'yı örnek almakta ve onun yolunda gitmekteydiler. Bu düşüncelerin zamanla değiştiğini ve kaybolduğunu görüyoruz.

4- The MANCHESTER GUARDIAN

1821 yılında yayın hayatına başlayan gazete, Londra dışında basımı yapılan ve tüm ülke geneline dağıtım yapan tek bölgesel gazete idi. Aynı zamanda mahalli basın içerisinde de en fazla dağıtımı gerçekleştiren ve satan gazete idi[13]. Liberal kaliteli basına the *Manchester Guardian*'ın prestiji rehberlik ediyordu[14]. Gazete C.P. Scott'un liderliği ve editörlüğü sayesinde mahalli basın olmaktan çıkıp uluslararası bir üne sahip ulusal nitelikli, haber ve yorumların saygı ile okunduğu liberal bir gazete konumuna erişmişti[15]. C.P. Scott'un gazeteyi Temmuz 1929'da bırakmasını takiben gazetenin yönetimini oğulları üstlenmiştir. Gazetenin 1933-1944 yılları arasında editörlüğünü W.P. Croizer yürütmüştür. Birinci Dünya Sa-

[11] Camrose, s. 32; William Hutcheon ise gazetenin haber editörlüğünü 1927 yılında emekli olana kadar sürdürmüştür. Hutcheon aynı zamanda *Gentlemen of the Press*, London 1933, adlı kitabın yazarıdır.

[12] Stutterheim, the *Morning Post*'un politikasını şöyle ifade ediyordu: "Monarşi ve üst sınıfın ayrıcalıklarının, sosyalizme, internasyonalizme ve liberalizme karşı korunması için katı bir milliyetçilik ve acımasız bir emperyalizm". Bkz. s. 135.

[13] Manchester bilindiği gibi ülkenin en geniş gazete basım merkezi olan Londra'dan oldukça uzakta idi. Ama Londra ile rekabet edecek kadar bir dağıtımı gerçekleştiriyordu. Manchester'a 50 millik bir daire çizilecek olursa bu alan içerisinde neredeyse oniki milyonluk bir nüfus yaşıyordu ve Manchester bu nüfusun merkezi durumundaydı, dolayısı ile erken dağıtım işini İngilterenin kuzeyinde bir dereceye kadar Scotland'da gerçekleştiriyordu. Bkz. Camrose, s. 116.

[14] C.P. Scott, *The Making of the "Manchester Guardian"*, London 1946.

[15] C. P. Scott ve gazete ile ilgili olarak bkz. T.S. Matthews, *The Sugar Pill, An Essay on Newspapers*, London 1957, s. 91-112.

Levent Şahverdi Arşivi

vaşı sırasında baskı adedi 50.000 olan gazete daha sonra bu sayıyı ikiye katlamıştır. Liberal olarak tanımlanan gazete Savaş sonrasında bağımsız bir kimliğe kavuşmuş ve 1930 yılına gelindiğinde gazete Liberal partinin sözcülüğünden vazgeçmiştir. Bundan sonra the *Manchester Guardian* daha ziyade entellektüel insanların görüşlerine yer vermiştir. Bu tavır okuyucu kitlesi tarafından da benimsenmiştir. The *Manchester Guardian*'ın dış haberlere ilgisi the *Times*'dan sonra ikinci gelecek düzeydedir. Bir liberal gazete olarak uluslararası pek çok olaya karşı tavır almıştır. Milletler Cemiyeti, silahsızlanma ve barışın korunması gibi önemli konuların şampiyonluğunu yapmıştır. Bunun yanında kesin olarak imparatorluk fikrine karşı gelen bir tavır sergilemiştir. Diğer gazeteler gibi the *Manchester Guardian* da Türkiye'deki gelişmelere ilgi duymuş ve Ankara ve İstanbul'a muhabir göndermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın gerçekleştirmekte olduğu reformlara ilgisi diğer gazetelerinkinden daha yoğun olmuştur. Yine gazete özellikle reformların kamuoyunun desteğini almadan acımasızca gerçekleştirildiğini söyleyerek bu tavrı eleştirmiştir. Yine diğer gazetelerden farklı olarak, gazetenin liberal eğilimi doğrultusunda Türkiye'deki muhalefetle ve onun karşılaştığı sorunlarla ilgili haber ve yorumlara yer vererek Mustafa Kemal Paşa'nın yeni yönetiminin muhalefete karşı takındığı tavrı onaylamadığını açıkça ifade ettiğini görüyoruz. Bu konuda gazete Mustafa Kemal Paşa'nın, geleneksel method olan II. Abdülhamid'in muhalefete karşı uyguladığı methodun aynısını uyguladığını yazmıştır.

5- The WESTMINSTER GAZETTE

1893 yılında bir akşam gazetesi olarak kurulan the *Westminster Gazette,* Kasım 1921'de kendini ülke genelinde yayın yapan gündüz gazetesine dönüştürmüştür. Siyasi eğilimi "bağımsız liberal" olan gazetenin sahibi ise George Newnes idi. Gazete liberal basın arasında önemli bir yere sahipti ve giderek eğitilmiş kitle içerisinde de önemli bir yer edindi. Gazetenin editörü ise John Alfred Spender[16] idi. Spender, toplumun her

[16] John Alfred Spender, 1862-1942, gazeteci, yazar; Bath College ve Balliol College Oxford'da eğitimini tamamlayarak 1886'da the *Morning News* gazetesinde editör olarak basın hayatına giren Spender, daha sonra the *Pall Mall* gazetesinde asistan editörlüğe geçti. Gazetenin sahibinin ve politikasının değişmesini takiben 1893'de gazeteden istifa ederek the *Pall Mall* gazetesi çalışanları ile birleşerek the *Westminster Gazette*'sini çıkardı. Yeni gazetenin editörlüğünü de üstlenen Spender gazetenin the *Daily News* ile birleşmesine kadar bu görevi yürütmüştür. Birçok kitap ve makalenin yazarı olan Spender'in eserlerinden bazılarını sayacak olursak: *Official Biography both of Cambell Bannerman,* 2 cilt, 1923; *The Public Life,* 2 cilt, 1925; *Life, Journalism and Politics,* 2 cilt, 1927; *The Changing East,* 1926; *Fifty Years of Europe* 1933. Spender ile ilgili geniş bilgi için bkz. *Dictionary of National Biography,* 1941-1950, s. 812-814: Wilson Harris, *J.A. Spender, Private Information; Personel Knowledge,* London 1946.

Levent Şahverdi Arşivi

kesiminin severek okuduğu bir isimdi[17]. Gazetenin toplumda çok önemli bir yerinin olmasına karşın, baskı adedi 27.000'in üzerine çıkamamıştır. Gazete Ocak 1928'de the *Dail News* ile birleşerek yayın hayatı son bulmuştur.

Gazetenin editörü Spender Türkiye'yi 1925 kışında ve 1926 baharında gazete adına ziyaret etmiştir. Türkiye ve Mustafa Kemal Paşa'nın amacını, yani Türkiye'nin geçirmekte olduğu siyasal ve sosyal değişiklikleri açıklayan yazılar yazmıştır[18]. Özellikle Musul probleminin Türkiye ile İngiltere arasında görüşüldüğü bir dönemde Spender'in Mustafa Kemal'in yeni Türkiyesine olumlu yaklaşımı ve yapılan değişiklikleri onaylayan tavrı ile o günlerde sıkça muhafazakar basın tarafından gündeme getirilen Türkiye'nin Bolşevikleşeceği yolundaki görüşlere katılmaması dikkat çekicidir. Bunun yanında Spender özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın ekonomi politikasını ve Ankara'nın başkent yapılmasını yazılarında defalarca eleştirmiştir.

b) Pazar Gazeteleri

1- The OBSERVER

İngiltere'nin en eski pazar gazetelerinden olan the *Observer* 1791'de kurulmuştur. 1911 yılında gazetenin sahibi Viscount Astor olmuştur[19]. Gazetenin siyasi eğilimi bağımsız ve genel olarak leberal idi. Gazetenin editörü olan J.L. Garvin, gazetenin okunmasında ve satışında etkili olan birisi idi. Garvin'in; Versay anlaşmasına sözünü sakınmadan yönelttiği eleştiriler, Milletler Cemiyeti'nin önderliğinde ülkeler arasında yeni bir anlaşma ortamının sağlanması yönündeki fikirleri ve İngiltere'nin yeniden silahlanmaya olan gereksinimini savunması yolundaki yazıları 1930'lu yılların önemli konularını oluşturuyordu[20]. Gazetenin ortalama baskı adedi

[17] Camrose, s. 7; Henry Wickham Steed'e göre Spender'in editörlüğünde the *Westminster Gazette*, İngiliz kamoyunda savaştan bu tarafa en fazla etkili olan bir gazete idi. Bkz. *The Press*, London 1938, s. 161-171.

[18] Gazetenin Türkiye'ye ilişkin yazıları ile gazetenin editörü olan John Alfred Spender'in Türkiye ziyaretini konu alan yazıları ile ilgili olarak yayınlanan makale için bkz. Mustafa Yılmaz, "The Westminster Gazette'si Gözüyle Türkiye Cumhuriyeti (1923-1926)", *Türk Kültürü*, Ocak 1994.

[19] Gazetenin eski sahibi ise Viscount Northcliffe idi. 1905 yılında gazetenin editörlüğünü üslenen J.L. Garvin ile Northccliffe arasındaki fikir ayrılığı üzerine, Northcliffe eğer alıcı bulur ise gazeteyi satabileceğini Garvin'e söylemiş ve Garvin'de Viscount Astor'u gazeteyi alması konusunda ikna etmiştir. Bkz. Camrose, s. 86-88.

[20] J.L. Garvin, hakkında geniş bilgi için bkz. A.M. Gollin, "Garvin's Last Year", *Times Saturday Review*, 6 Nisan 1968.

Levent Şahverdi Arşivi

200.000 civarında idi ve bu sayının 1936'ya gelindiğinde 214.000'e ulaştığını görüyoruz.

Haftada bir yayınlanan baş yazılarında çok az da olsa Türkiyeye yer veren Garvin'e göre Türkiye, İngiltere ile iyi ilişkiler içerisine girmeyi istiyordu. Yine Garvin'e göre herhangi bir Avrupa ülkesi gibi Türkiye de milli haklarını korumak hakkına sahipti.

2- The SUNDAY TIMES

Kaliteli basının pazar günü çıkan bir diğer gazetesi olan the *Sunday Times*, 1822 yılında kurulmuştur. 1915 yılında Berry kardeşlerin sahipliğini ele geçirdiği gazetenin baskı adedi hızla artarak 1930 yılında the *Observer*'in önüne geçmiş ve 1937'de 270.000'e ulaşmıştır. The *Sunday Times* da diğer muhafazakar gazete örneklerinde görüldüğü gibi muhafazakar ve milli koalisyon hükümetlerine destek vermiştir.

c) Haftalık Süreli Yayınlar

Bu tür yayınlarda eğitilmiş İngilizlerin fikir ve görüşlerine günlük gazetelere oranla daha çokca yer verildiğini görüyoruz[21]. Bunlardan the *Spectator*'un kendini bağımsız ve muhafazakar olarak nitelendirmesine rağmen sıkça liberal fikirleri desteklediğini ve liberal bir tavır takındığını görüyoruz. 1828'de kurulan the *Spectator*'un çok başarılı bir geçmişi vardır. Dergi 1897'de J. Leoe Strachey'in editörlüğünde ve sahipliğinde bu saygınlığını 1925'e kadar sürdürmüştür. 1925-1932 yılları arasında derginin yönetimini Sir Evelyn Wrench yürütmüştür[22]. Orjinal makalelerin yayınlandığı dergi siyasi bir dergi olmasına rağmen hiç bir önyargıya kapılmadan kamuoyunu ve diğer organları etkileyerek kamuoyunda sözüne güvenilir bir dergi imajını elde etmiştir. Derginin baskı adedi 1939 yılında 50.000'den aşağı idi.

Muhafazakar kaliteli dergilerden bir diğeri the *Saturday Review* idi. 1855 yılında kurulan ve güçlü bir şekilde emperyalist olan bu gazete, bir gazete olmaktan çok bir edebiyat dergisi niteliğinde idi. Derginin editörlüğünü Gerald Barry yürütüyordu. Dergi Temmuz 1938'de yayın hayatına son vermiştir. Diğer bir haftalık siyasi dergi ise *Time and Tide* idi. Haftalık dergiler arasında belirli bir yeri olan bu derginin sahibi ve editörü bayan Viscountes Rhondda idi. 1920 yılında kurulan derginin baskı adedi 1939'da 40.000 idi.

[21] A.J. P. Taylor, *English History, 1914-1945*, Oxford 1965, s. 310.
[22] Camrose, s. 148.

Levent Şahverdi Arşivi

Bunlardan başka the *Economist* ve the *New Statesman and Nation*, diğer etkili haftalık dergilerdendi. The *Economist*'in editörü Lord Walter T. Layton idi[23]. Haftalık eski bir dergi olan the *Economist* çoğunlukla ekonomik ve mali konulardaki haberlere ağırlık veriyordu. Bunun yanında derginin siyasi konulardaki ve uluslararası olaylar üzerine araştırma yazıları çok geniş bir kitle tarafından okunuyordu. The *New Statesman*[24] ise 1913 yılında haftalık siyasi ve edebiyat dergisi olarak kurulmuştur. Derginin sahipliği ise "the Statesman and National Publishing Company"'ye aitti. B. Kingsley Martin, derginin editörü idi ve dergi 1939'da yaklaşık olarak 50.000'in üzerinde baskı yapıyordu. Dergi ülkenin iç olaylarını bağımsız ve enerjik bir ruhla tartışıyordu[25]. Bunun yanında dergide birçok kitabın tanıtımı yapılıyordu. Dergi bağımsız ve işçi partisinin sözcüsü durumundaydı ve işçi partisinin görüşlerinin kaliteli basında tek temsilcisi idi. 1890 yılında kurulan the *Nation* ile 1931 yılında birleşerek, the *New Statesman and Nation* adını almıştı ve en çok satan haftalık siyasi dergi konumunu elde etti ve eğilimi kesin bir sol çizgiye ulaştı[26].

d) Onbeşgünlük Aylık ve Üçaylık Dergiler

Bunlardan the *National Review*, 1883 yılında yayın hayatına başlamıştı. Muhafazakar eğilimli olan bu dergi günün önemli olayları hakkında bilgi verip değerlendirme yapıyordu. Derginin editörü L.J. Maxse idi. 1937 yılında the *English Review* ile birleşerek bundan sonra the *National and English Review* adı altında yayınını sürdürmüştür. Dergi aylık olarak çıkıyordu, modern şiir ve hikaye konularıyla ilgileniyordu. 1908 yılında kurulan derginin editörlüğünü birleşmeye yani 1937 yılına kadar Austin Harrison yürütmüştür. 1866 yılında kurulan diğer bir dergi *Contemporary Review*'dir, dergi siyaset, ilahiyat ve diğer sosyal konularda yazıların çıktığı aylık bir dergi olarak yayın yapmaktaydı. Liberal eğilimli olan bu dergide önemli yazarlar tarafından ciddi siyasi yazılar çıkıyordu. Derginin editörleri ise; George Gooch ve Dr. John Scott Lidgett idi. The *Fortnightly Review*'de siyasi alanda yayın yapan bu dergi 1865 yılında kurulmuştu.

[23] Lord Walter T. Layton için bkz. *The British Press, A Survey A Newspaper Directory and A Who's Who in Journalism*, Editör, Herber Tracey, London 1929, s. 70.

[24] The *New Stateman* hakkında geniş bilgi için bkz. Edward Solomon, *The New Statesman the History of the First Fifty Year, 1913-1963*, London 1963.

[25] A.J.P. Taylor, derginin İngiliz kültürünü en iyi şekilde yansıtan bir organ olduğunu söylüyordu. Bkz. Taylor, *English History*, s. 311.

[26] The *Nation*'da 1928 yılında *Athenaeum* adlı dergi ile birleşerek *the Nation and Athenaeum*, adlı altında çıkmıştır. Haftalık siyasi bir dergi olan *the Nation and Athenaeum*, edebiyat, din, bilim, sanat ve mali konulara yer veriyordu ve editörlüğünü Herbert Douglas Henderson yapıyordu. Camrose, s. 147.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu dergilerin dışında bir çok bağımsız dergi vardı ve bu dergiler her türlü görüşe yer veren ve siyasi yelpazenin her çeşidine açık dergilerdi. Bunlara örnek olarak aylık the *Nineteenth Century and After,* the *Qarterly Review* ve *New Witness* verilebilir. The *Nineteenth Century and After,* 1877 yılında kurulmuştu ve 1925'ten sonra Carrol Romer'in editörlüğünde yayınlanmıştır. Dergide günün önemli konularına ilişkin, ileri gelen yazarlar tarafından orjinal makaleler yayınlanmıştır. The *Quarterly Review* ise 1809 yılında kurulmuştur. Derginin editörlüğünü ise C.E. Lawrance ile Albay John Murray birlikte yürütmüşlerdir. Genel olarak edebiyat ve politika üzerine yazıların yayınlandığı dergi muhafazakar eğilimli idi. *New Witness* ise 1912 yılında yayın hayatına başlamış ve 1923'te ise kapanmıştır. Derginin içeriği öndegelen yazarların politika ve edebiyat üzerine yazdıkları yazılardan oluşuyordu.

II. POPÜLER BASIN

a) Günlük Gazeteler

1- The DAILY HERALD

İşçi partisinin resmi yayın organı olan the *Daily Herald*'ın okuyucularının neredeyse tamamına yakını orta ve alt sınıflarla, işçi sınıfı idi. Okuyucularının yüzde doksanbeşi bu iki alt gelir gruplarından oluşuyordu. Gazete resmi olarak 1923 yılında işçi partisi tarafından alınmıştı. Gazetenin siyasi tavrı genel olarak işçi partisinin yıllık genel kongresinde belirlenen ilkeler doğrultusunda idi. Yine gazetenin diğer konularda özellikle çalışanları ilgilendiren konulardaki tutum ve tavrı ise işçi sendikasının kongresinde belirleniyor veya kongrede oluşan kararlar çerçevesinde şekilleniyordu. Gazetenin en başta savunduğu politika işçi sınıfının çıkarları ve onların durumunun iyileştirilmesi idi. 1930 yılında 1.082.000'e ulaşan baskı adedi 1931'de 1.300.000'e, 1932'de 1.500.000 ulaşmış ve 1934 yılında 2.030.000'e çıkmıştı[27]. Gazetenin diplomasi muhabirliğini, W.N. Ewer yapıyordu. Ewer, aynı zamanda gazetenin önde gelen yazar kadrosu içerisinde yer alıyordu. The *Daily Herald*'a bağlı olarak pazar günleri çıkan the *People,* adlı bir pazar gazetesi ile the *Sporting Life,* adında bir spor gazetesi vardı.

Türkiye'ye ilişkin hemen her konuda diğer gazetelerden farklı bir çizgisi olan gazete, gerek Musul problemi, gerekse Türkiye'deki değişikliklerle ilgili olarak farklı fikir ve görüşleri savunmuştur.

[27] Camrose, s. 147.

Levent Şahverdi Arşivi

2- The DAILY MAIL

1896 Yılında kurulan gazete popüler basın arasında en fazla orta üzeri ve orta sınıfın okuduğu bir gazete idi. Siyasi eğilimi sağ olarak nitelendirilebilecek gazetenin baskı adedi; 1930'da 1.845.000; 1938'de ise 1.580.000'e ulaşmıştı. İngiltere'nin en fazla kâr getiren gazetelerinden biri olan the *Daily Mail*'in sahibi ise Lord Rothermere idi[28]. Rothermere emekliliğine kadar (1937), gazetenin politikasını belirleyen kişi olmuştu. Rothermere'in emekliliği sonrasında yerine oğlu Esmonmd Harmsworth geçmiştir. Rothermere grubu[29] the *Daily Mail* dışında the *Sunday Dispatch* ve the *Evening News*'ün de sahibi idi. The *Daily Mail* ve the *Overseas Daily Mail* Türkiye'ye ilişkin olarak 1922'de ve 1926 öncesinde hep "Türkiye ile Barış" tezini savunmuşlardır. The *Daily Mail,* G. Ward Price'ı[30] 1922'de ve 1923'te Türkiye'ye özel muhabir olarak göndermiştir. Price Türkiye'ye ilişkin olarak yazdığı makalelerde yeni Türkiye'yi anlatmış ve özellikle de Türkiye'nin katettiği olumlu gelişmelerden ve Mustafa Kemal Paşa'nın yeni yönetiminden çok etkilenmiştir. Ward Price 1930'ların önde gelen muhabirleri arasındadır ve dönemin muhabirlerinden farklı olarak price tamamıyla tarafsızdı[31].

3- The DAILY EXPRESS

The *Daily Express,* 1909 yılında kurulmuştur. Gazetenin sahipliği 1913'ten sonra Lord Beaverbrook'un eline geçmiştir[32]. Beaverbrook, ayrıca the *Sunday Express* ve kaliteli bir akşam gazetesi olan the *Evening Standard*'ın da kurucusu ve sahibi idi. Tanınmış İngiliz tarihçisi *A.J.P. Taylor,*

[28] Harold Sidney Harmsworth (first Viscount Rothermere), 1868-1940; Hampstead'de doğan Rothermere, St. Marylebone Grammar School'daki eğitimi sonrası vergi dairesinde veznedarlık yaparken kardeşinin daveti ile basın dünyasına girmiştir. Geniş bilgi için bkz. *Dictionary of National Biography,* 1931-1940, s. 400-401.

[29] C.J. Hambro, *Newspaper Lord in British Politics,* London 1958; İki savaş arasında İngiliz basınının beş grup tarafından kontrol edildiğini görüyoruz. Bu şirketler için bkz. Brian Lake, *British Newspapers,* London 1984, s. 79-83.

[30] George Ward Price, Cambridge, Saint Catharine's College'deki eğitimi sonrasında the *Daily Mail*'in özel muhabiri olarak ülke dışında görev yapmıştır. Birinci Balkan savaşı sırasında ise savaş muhabiri olarak Türk ordusu ile bölgede bulunmuştur. Çanakkale savaşı sırasında resmi savaş muhabiri olarak görev yapmıştır. Yine II. Dünya savaşı sırasında savaş muhabiri olarak Fransa'da bulunmuştur. Yazarın eserlerinden bazıları şunlardır: *The Story of the Salonica; Army,* 1917; *With the Prince to West Africa,* 1925; *Through South Africa With the Prince,* 1926; *In Morocco With the Legion,* 1934; I Knew These Dictators, 1937; *Year of Reckoning,* 1939; *Extra Special Correspondent,* 1957. Bkz. Who Was Who, cilt. VI, 1961-1970, s. 916.

[31] George Ward Price, *Extra Special Correspondent,* London 1957.

[32] Beaverbrook için bkz. A.J.P. Taylor, *Beaverbrook,* London 1972.

Levent Şahverdi Arşivi

Beaverbrook'un bu gazetelere sahipliğini; siyasi nüfuz, eğlence ve bunun yanında kâr amacıyla elde ettiğini ve sürdürdüğünü söylemiştir[33]. Güçlü bir "isolationist" olan ve bu politikayı savunan Beaverbrook'un gazeteleri dış dünya ile yani İngiltere dışındaki olaylarla pek fazla ilgilenmemiştir. Bu bağlamda gazete yüksek tarif taraftarı ve kollektif savunma politikalarının karşıtı bir tavır izlemiştir. Bunun yanında İngiliz İmparatorluğu ve Amerika'da olup bitenler esas haber kaynağını oluşturmuştur. Gazetenin eğilimi; bağımsız muhafazakar olarak nitelendirilebilir. 1920'de 517.465.000 olan baskı adedi, 1929'da.1.590.000'e 1936'da ise 2.000.000'a ve 1939'da 2.543.274'ü bulmuştur[34].

The *Daily Telegraph* yukarıda söylediğimiz gibi her sınıftan okuyucuya ulaşmayı başarmış ve belirli bir sınıfa dayanan gazetelerden olmamıştır[35]. Türkiye'de 1923-1926 yılları arasında özel muhabir bulunduran gazete, özellikle Musul probleminin halledilmesi sonrasında Türkiye'ye ilişkin haberlere pek yer vermemiştir.

4- The NEWS CHRONICLE

Cadbury ailesinin kurduğu bir vakfın malı olan gazetenin editörü Gerald Barry idi. Vernon Bartlett[36] ise diplomatik muhabir olarak gazetede görev yapmıştır. Yıllarca liberal partinin yayın organı olarak görev yapan gazetenin, haber vermede kaliteli basından aşağı kalır yanının olduğu söylenemez. Bütün liberal eğilimli gazeteleri (the *Daily Chronicle*, the *Morning Leader* ve the *Westminster Gazette*) bünyesinde toplayan gazete, ayrıca Lond-

[33] A.J.P. Taylor, *English History*, s. 235.

[34] Camrose, s. 37-41.

[35] A.J.P. Taylor, *English History*, s. 310.

[36] Vernon (Oldfeld) Bartlett, (1894-1983), gazeteci, yazar ve yayıncı olan Bartlett, Tiverton'da Blundell's School'daki eğitimi sonrası (1911-1914) arasında İngiltere dışında gezmiştir. Avrupa dillerini çok iyi konuşan Bartlett (1914-1915) arası, the *Daily Mail*'de çalışmış ve daha sonra, Reuters Ajans'a geçmiştir. Ajans adına 1919'da Paris Konferansını takip etmiştir. Daha sonra the *Times* adına özel muhabir olarak İsviçre, Almanya, Polonya'da 1919-1920 ve Romanya'da (1921-1922) bulunmuştur. Daha sonra Londra'da Birleşmiş Milletler teşkilatında çalışan (1922-1932) Bartlett, Birleşmiş Milletler ve BBC. adına etkili bir yayıncı olmuştur. BBC.'in muhabirliğini de yürütenBartlett, düzenli olarak dış politika konusunda Londra ve Avrupa'nın diğer başkentlerinde 1928-1934 arasında "Uluslararası Gelişmeler" başlığı ile ve haftalık seri halinde "Dünyanın Gidişi" konulu programları yapmıştır. BBC.'den ayrılan Bartlett, daha sonra the *Daily Herald*'a oradan da the *News Chronicle* geçmiştir (1934-1954). 1938-1950 tarihleri arasında parlemontaya giren Bartlett'in eserlerinden bazıları: *Nazi Germany Explained*, London 1933; *If I Were Dictator* London 1935; *This is My Life*, London 1937; *And Now, Tomorrow*, London 1937. Bartlett hakkında geniş bilgi için bkz. Asa Briggs, *The History of Broadcasting in the United Kingdom, The Golden Age of Wireless*, Oxford 1956, s. 146; *Dictionary of National Biography*, 1981-1985, s. 29-30.

Levent Şahverdi Arşivi

ra'da çıkan akşam gazetesi the *Star*'ın da sahibi idi. 1937 yılındaki baskı adedi, 1.324.000'idi.

b) Pazar Gazeteleri

Birinci Dünya Savaşını takiben pazar gazetelerinin okuyucu sayısının önemli ölçüde arttığını görüyoruz. Pazar gazetelerinden biri olan the *Sunday Pictorial*, 1915 yılında Lord Rothermere tarafından kurulmuş ilk resimli pazar gazetesidir. Gazetenin en belirgin özelliği resimli oluşudur. Lord Rothermere'in the *Daily Mail*'i gibi gazete okuyucularını özellikle 1923-1926 yılları arasında Türkiye ile barış yapılması yolunda etkilemeğe çalışmıştır. Lord Rothermere'in kendisi yazdığı başyazılarda[37] bu fikri savunmuştur. Yine gazetenin önde gelen yazarlarından Lovat Fraser[38]'ın bu bağlamda bir dizi yazısı çıkmıştır. Gazetenin baskı adedi 1930'da 1.883.000, 1934'de ise 1.400.000 idi.

Diğer pazar gazeteleri ise the *Reynold's Illustrated News, the News of the* World, the *Weekly Dispatch* ve the *Sunday Referee* idi. Bunlardan the *Reynold's Illustrated News*, 1850 yılında kurulmuştu. Gazete işçi partisini destekler bir eğilimdeydi. Her kesime hitap edebilen gazetenin okuyucu kitlesi çok geniş bir yelpaze oluşturuyordu. The *News of the World* ise 1848 yılında kurulmuştu ve sahibi Lord Riddle idi. Bu gazete de özellikle işçi sınıfı arasında çok okunuyordu. Baskı adedi 1939'da 3.000.000'u bulan gazete özellikle sansasyonel nitelikli; boşanma, suç, spor konularındaki haberlere ağırlık veriyordu. The *Weekly Dispatch* 1810 yılında kurulmuş bağımsız bir gazete idi. Özellikle meşhur kişilerin yazdığı makalelere fazlaca yer veriyordu. Ama İngiltere dışından haber yerine ülke içinden eğlence ve spor konularında haber vermeyi yeğliyordu. 1928 yılından sonra gazetenin the *Sunday Dispatch* adı altından yayın faaliyetlerini sürdürdüğünü görüyoruz. The *Sunday Referee* ise 1877 yılında kurulmuş bağımsız bir pazar gazetesi idi. Diğer örneklerinde olduğu gibi ülke içi haber ağırlıklı gazete kitap tanıtımına daha çok yer veriyordu. Türkiye ilgili birkaç makalenin yayınlandığı gazetenin baskı adedi 1929'da 73.000 iken 1934'de bu sayı 324.000'e yükselmiştir.

[37] The *Sunday Pictorial*, 27 Nisan, 1923, s. 7; Lord Rothermere 1922 yılında yine bu türden fikirleri savunduğunu ve gazetesinde yazdığını belirtmiştir.

[38] Gerek Lozan barış görüşmeleri gerekse Musul problemi sırasında Türkiye ile İngiltere arasında barış yapılması yolunda yazılar yazan Lovat Fraser, *Sunday Pictorial* ve *Daily Mirror* da çalışmıştır. 1907-1922 Yılları arasında the *Times*'ta çalışan Fraser the *Time* adına Hindistan ve Çin'e gitmiştir. Ayrıca Iran, Mısır, Balkanlar, Mançurya, Japonya, Siberya, ve bir çok Avrupa ülkesinde de bulunmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

c) Haftalık Dergiler

Popüler basın içerisinde sayabileceğimiz haftalık dergiye örnek olarak the *Illustrated London News* ve *Listener*'i sayabiliriz. The *Illustrated London News* 1842 yılında kurulmuş ilk haftalık dergi idi. Derginin sahibi William Harrison'dur. Harrison aynı zamanda Harrison şirketler grubunun başkanı idi[39]. Güncel olayları resimli bir biçimde önemli yazarların yazıları ve yorumları ile sunan dergide Türkiye ile ilişkin birçok resim ve habere rastlamak mümkündür. Özellikle Türkiye'de gerçekleştirilen reformları ve yeni Türkiyenin çehresini, kadın hakları konusunda yapılan inkılapları resimlerle İngiliz kamuoyuna sunmaya çalışmıştır. The *Listener*, 1929 yılında BBC'nin bir edebi yayın organı olarak kurulmuş ve editörlüğünü R.S. Lambert üstlenmişti. Derginin içeriği genellikle BBC'de yayınlanan programlardan oluşuyordu[40]. 1927'de 27.703 olan derginin baskı adedi 1931'de 37.000'e 1939'da ise 49.672'ye ulaşmıştır.

Bütün bu saydığımız dergiler dışında yakın ve ortadoğu ile yakından ilgilenen dergiler de vardı. Bunlardan birisi olan the *Empire Review*, 1901 yılında kurulmuştu ve 1914-1943 yılları arası editörlüğünü Clement Kinloch Cooke yapmıştı. Bu tür diğer bir dergi, *Foreign Affairs*'dir. Demokratik Kontrol Birliği[41]'nin resmi yayın organı olan dergi 1919 yılında kurulmuştu. Aylık olan derginin editörlüğünü ise Norman Angel yapıyordu. The *Near East* haftalık bir dergi idi ve siyasi ve ticari açıdan Orta Doğunun ve Balkanların değerlendirilmesini yapıyordu. 1908 yılında kurulan dergi 1925'ten sonra the *Near East and India* adı altında 1935 yılından sonra ise *Great Britain and Near East* adı altında yayınlanmıştır.

Yazımızın başında da belirttiğimiz gibi 1923-1938 arası İngiliz basını hakkında çok genel hatları ile bilgi vermeyi amaçlayan yazımızın ilk bölümünün amacı şüphesiz İngiliz basın tarihini araştırmak değildir. Öte yandan yazımızın ikinci bölümünde incelediğimiz dönemi kapsayan Türkiye üzerine yazıların bir indeksini vereceğimizi söylemiştik. Burada akla şu soru gelebilir; kamuoyu araştırması yapılırken sadece gazetelere ve dergilere bağlı kalmak yeterli midir? Kuşkusuz bu soruya verilecek cevap yetersiz olacaktır. Ama incelediğimiz dönemde bugünkü anladığımız manada

[39] Brian, s. 83.

[40] Yukarıda the *News Chronicle*'ın diplomatic muhabiri olarak verdiğimiz Vernon Bartlett'in Mustafa Kemal Paşa ve Değişen Türkiye BBC.de yaptığı iki konuşmanın tam olmayan metinleri bu dergide yayınlanmıştır. Bu yazılarla ilgili olarak bkz. Mustafa Yılmaz "Harold Armstrong'un "Grey Wolf"'u üzerine", bu yazı 1994 yılı içerisinde yayınlanmak üzere Türkiye Günlüğüne verilmiştir.

[41] "Union of Democratic Control" için bkz. A.J.P. Taylor, *The Trouble Makers*, London 1957.

Levent Şahverdi Arşivi

kamuoyu araştırmalarının olmadığını söylemek durumundayız. İngiltere'de bu tür araştırmaların başladığı tarih 1937 sonrasına rastlamaktadır. Bu tür araştırmalarda ise halkın Türkiye ve Türkler hakkında ne düşündüğü şeklinde bir soruya rastlanamamıştır[42]. Bundan hareketle gazete ve dergilerin halkı bilgilendirme ve etkilemede yani kamuoyunun oluşmasında etkili bir kaynak olduğu söylenebilir[43]. Özellikle İngiltere dışında gelişen olaylara dış kaynaklı haberlere ulaşmak için gazete dışında insanların başka alternatiflerinin olmadığı bir gerçektir. 1939 yılında II. Dünya Savaşı patlak vermeden hemen önce yapılan bir araştırmada[44], 1100 kişiye savaşın tehlikesine ilişkin olarak, görüşünü neye göre belirlediği veya neye dayandırdığı sorulmuştur. Bunlardan yüzde 35'i gazetelere, 17'si arkadaşlarına, 13'ü radyoya, 8'i kendi fikirlerine, 8'i yakın tarih ve geziye, 5'i kitaplara, 10'u ise diğer faktörlere, 4'ü ise olumsuz olarak cevaplandırmıştır. Yukarıda söylediğimiz gibi gazetelerin kamuoyu oluşturmadaki etkinliği 1949 yılında yayınlanan İngiliz basını üzerine araştırma yapan kraliyet komisyonunun raporunda da tekrar edilmiştir[45].

Bunun yanında iki savaş arası kamuoyunu etkilemede yeni yeni önem kazanan basın dışında radyo, televizyon ve sinemadan da söz etmek gerekir. İngiliz yayın şirketi BBC ilk yayınına 1922'de başlamıştır. 1926'da ise yapısal bir değişikliğe uğrayarak hızla gelişmiştir[46]. Kayıtlı radyo sayısı 1922'de 35.744 iken 1926'da 2.178.259'a 1939'da ise 9.082.66'ya ulaşmıştır[47]. Tahmini dinleyici sayısı ise 1922'de 149.000, 1928'de 10.513.500, 1935'de 27.910.000, 1939'da 33.973.500'e ulaşmıştır[48]. Dinleyici sayısındaki bu artışa rağmen radyonun dış kaynaklı haber edinmede etkili olduğu incelediğimiz dönem için söylenemez. Televizyon ise ilk olarak 1936'da yayına başlamış ve 1939'a gelene kadar pek varlık gösterememiştir. Kayıtlı televizyon sayısı ise 1938'de 5.000 ile 6.500 iken 1939'da 20.000 ile 25.000 arasında idi[49]. Sinema sayısı ise 1926'da 3.500, 1930'da ise 4.230 idi. Birinci

[42] Mass-Observation hareketi 1937 başlarında Tom Harrison, Charles Madge ve Humprey Jenning tarafından başlatılmıştır. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Charles Madge, Tom Harrison, *Mass-Observation*, London 1937, aynı yazarların bu konu ile ilgili, *Britain by Mass-Observation*, London 1939.

[43] *The Press and Its Readers*, London 1949.

[44] *Britain by Mass-Observation* , s. 30.

[45] Report of the Royal Commission on the British Press, *Command 7700*, London 1949.

[46] Asa Briggs, *The History of Broadcasting in the United Kingdom, The British History of Broadcasting*, cilt. I, Oxford 1961, s. 10-18.

[47] Asa Briggs, *The History of Broadcasting in the United Kingdom, The Golden Age of Wireless*, cilt. II, Oxford 1965, s. 7.

[48] Mark Pegg, *Broadcasting and Society, 1918-1939*, London 1938, s. 7.

[49] Briggs, cilt. II, s. 620.

Levent Şahverdi Arşivi

Dünya Savaşı sırasında propaganda amacı ile gösterilen kısa metrajlı filmlerde dış olaylara ve ülkelere çok az yer vermişlerdir[50]. Özellikle Türkiye konusunda kısa metrajlı film "newsrell" sayısı yok denecek kadar azdır[51]. 1937 yılında çekilen kısa bir film "Türklerin Babası", "Father of the Turks" adlı film Mustafa Kemal Atatürk'ün başarılarını gösteriyordu[52].

1923-1938 Yılları Türkiye Üzerine Yazıların İndeksi

İlk bölümde yaptığımız ayırım doğrultusunda kaliteli ve popüler basın sınıflandırmasına göre gazetelerde ve dergilerde Türkiye ile ilgili olarak çıkan yazıları tarih, sayfa ve yazı başlıklarını vererek sıralandıracağız. The *Times* dışında hiçbir gazetenin incelediğimiz döneme ilişkin indeksi yoktur. Onun için the *Times* dışındaki gazete ve dergilerin Türkiye ile ilgili yazıların önemli bir bölümü verilmeğe çalışılmıştır. Bundan başka Türkiye üzerine gazete ve dergilerde yazısı çıkan yazarlardan önemli bulduklarımız hakkında çok kısa bilgi vereceğiz.

[50] *The British Film Endustry*, PEP (Political and Economic Planning), London 1952, s. 161.

[51] *British Cinema History*, editör, Curran ve Vincent Porter, London 1983.

[52] Bundan başka, 1911'de yapılan "Smyrna Harbour" 1912'de yapılan ve kahve çekirdeğinden tesbih yapan kadın ile Türk halısını teşhir eden iki Türk'ü konu alan "Scutari Grinding Coffee" adlı film ve 1925'de Merian C. Copper ve Ernest B. Schoedsack ve Marguerita Harrison'un Anadolu üzerinden İran'a yaptıklar seyahati anlatan "Grass: A Nations's Battle For Life" adlı filmleri sayabiliriz. Bkz. *National Film Archive Catologue*, cilt. I, İngiliz Film Enstitüsü yayını, 1980.

Levent Şahverdi Arşivi

The TIMES

January 4, 1922, p. 11, "The Near Eastern Problem", Leading Article[53].

January 7, 1922, p. 7, "Angora and the Entente", L.A.

January 24, 1922, p. 11, "The Near East", L.A.

January 30, 1922, p. 9, "Despotism In Angora", İ.M.

March 20, 1922, p. 13, "Turkey and the Powers", L.A.

October, 7, 1922, p. 11, "The Hand of Moscow", L.A.

October, 14, 1922, p. 11, "The Return of Turkey", L.A.

--------, p. 11-12, "The Near East", E.S. Montagu.

December 13, 1922, p. 13, "Turkey in Europe", L.A.

January 4, 1923, p. 11, "Angora Threats", L.A.

January 8, 1923, p. 11, "Angora and Lausanne", L.A.

January 20, 1923, p. 9, "Two Months at Lausanne", L.A.

January 29, 1923, p. 9, "Lausanne Talk Ended", İ. (özel)M.

February 3, 1923, p. 11, "Last Hours at Lausanne", L.A.

February 5, 1923, p. 11, "The Breakdown at Lausanne", L.A.

February 6, 1923, p. 11, "After the Conference", L.A.

--------, p. 11, "After Lausanne", Valentine Chirol[54].

[53] Yazı başlıklarından sonra yazı ile ilgili olarak yapacağımız açıklamalarda bundan sonra "leading article" L.A. ile, İstanbul, Ankara ve Türkiye muhabirlerinin yazıları ise; İ.M., A.M. ve T.M. ile verilecektir. Makale yazarları ise yazar adı ile verilecektir.

[54] Sir (Ignatius) Valentine Chirol, 1852-1929, gezgin, gazeteci ve yazar olan Chirol Fransa ve Almanya'da eğitim görmüştür, 1872-1876 yılları arasında İngiliz dışişlerinde görev yapmıştır. Daha sonra 1876-1892 yılları arasında İngiltere dışına çıkan Chirol esas olarak yakın doğu ve Osmanlı İmparatorluğunda bulunmuştur. Gazeteciliğe 1880 yılında İstanbul'da çıkan the *Levant Herald*'ta başlayan Chirol the *London Standart*'ın ve the *Times*'ın Berlin muhabirliğini yapmıştır. Londra'da the *Times*'ın dışişleri servisinde ve yönetim kurulu üyeliğinde bulunan Chirol, 1915'te İtilaf devletleri adına İngiltere dışişlerince Balkan devletleri ile ilgili olarak verilen bir göreve, 1919'da Paris barış görüşmelerinin bir bölümüne de katılan Chirol'un eserlerinden bazıları: "Twixt Greek and Turk", 1881; "The Far Eastern Question", 1896; "The Middle Eastern Question", 1903; "The Egyptian Problem", 1920; The Occident and the Orient", 1924. Geniş bilgi için bkz. *Dictionary of National Biography*, 1922-1930, p. 182-183.

Levent Şahverdi Arşivi

March 2, 1923, p. 7, "Mesopotamia and Turkey", L.A.
March 12, 1923, p. 13, "Turkish Proposals and Turkish Politicians", L.A.
---------, p. 7, "Turkish Parties", İ. (özel) M.
June 13, 1923, p. 11, "The Concession Question", Lozan Muhabiri.
----------, p. 13, "The Lausanne Comedy", L.A.
June 19, 1923, p. 15, "The Folly of Angora", L.A.
July 10, 1923, p. 15, "Peace With Turkey", L.A.
July 14, 1923, p. 11, "The Turks in Europe", L.A.
July 18, 1923, p. 13, "The Flicker of Lausanne", L.A.
July 21, 1923, p. 13, "The Shadow of Byzantium", L.A.
July 23, 1923, p. 11, "The Lausanne Treaty", Lozan Özel Muhabiri.
August 6, 1923, p. 7, "Turkey After the Peace", İ.M.
August 17, 1923, p. 9, "The New Turkey", L.A.
----------, p. 9-10, "Turkey To-Day", Yakın doğu M.
August 21, 1923, p. 9-10, "Angora", Anadolu'da bulunan bir İngilizden.
August 27, 1923, p. 11, "A New chapter in Turkey", L.A.
September 13, 1923, p. 9, "Brigandage in Turkey", İ.M.
September 18, 1923, p 12-13, "Great Britain and Turkey", İ.M.
November 2, 1923, p. 13, "From Sultan to President", L.A.
November 28, 1923, p. 11, "The New Turkey", L.A.
December 1, 1923, p. 9, "The Future of Mosul", Bağdat M.
December 15, 1923, p. 13, "Angora, the Caliph, and Islam", L.A.
December 17, 1923, p. 13, "New Turkey and the Caliph", Ağa Han.
December 28, 1923, p. 10, "A Visit to Angora", A. (özel)M.
December 29, 1923, p. 7, "Angora and the Caliphate", T. (özel) M.
March 5, 1924, p. 14, "The Caliph Deposed", İ.M.
---------, p. 15, "The End of the Caliphate", L.A.
April 14, 1924, p. 11, "The Turkish Peasant", İ.M.
November 5, 1924, p. 13, "Constantinople in Decay", T.M.
November 13, 1924, p. 13, "The Turkish Opposition", T.M.

Levent Şahverdi Arşivi

December 18, 1924, p. 15, "The Ruler of Turkey", A. (özel)M.
December 22, 1924, p. 9, "A Turkish Capital", A(özel)M.
---------, p. 11, "Constantinople or Angora", L.A.
December 30, 1924, p. 9, "Changes at Angora", A.(özel)M.
February 2, 1925, p.11, "Turkey and the Soviet", T.M.
April 28, 1925, p. 11, "The Kurdish Rebellion", İ.M.
July 30, 1925, p. 15-16, "Turkey Old and New", T.(Özel)M.
September 5, 1925, p. 13, "The Dictator and the Dervish", L.A.
October 17, 1925, p. 11, "Nationalism in Turey", İ.M.
December, 5, 1925, p. 11, "The New Turkish Capital", A.(özel)M.
December 18, 1925, p. 13, "Turkish Legal Reform", T.(özel)M.
February 12, 1926, p. 11, "Iraq and the Kurds", T.M.
March 20, 1926, p. 11, "Foreign Trades in Turkey I.", T.M.
April 5, 1926, p. 9, "Foreign Trade in Turkey II.", T.M.
April 9, 1926, p. 11, "Foreign Trade in Turkey III.", T.M.
April 16, 1926, p. 11, "Reaction in Turkey", T.M.
June 7, 1926, p. 15, "The Mosul Agreement", L.A.
June 23, 1926, p. 17, "The Turkish Plot", L.A.
August 7, 1926, p. 9, "Turkey and the League Membership", A.M.
August 11, 1926, p. 11, "The Turkish Trials", T.M.
August 16, 1926, p. 11, "The Turk and the Trader", L.A.
October 12, 1926, p. 12, "Foreigners in Turkey", İ.M.
November 27, 1926, p. 11, "The Turkish Regime", T.M.
August 3, 1927, p. 11, "The Turkish Debt", L.A.
August 13, 1927, p. 9, "Turkish Election Prospects", T.M.
October 21, 1927, p. 17, "The Ghazi's Record", L.A.
April 12, 1928, p. 13, "Transforming Turkey", L.A.
July 25, 1928, p. 15 "The Outlook in Turkey", T.M.
August 28, 1928, p. 11, "Turkish Alphabet", T.M.
August 31, 1928, p. 13, "Deputies at School", L.A.

Levent Şahverdi Arşivi

November 20, 1928, p. 17-18, "Black Sea Journey", T.M.

December 7, 1928, p. 17, 2 The Turkish Alphabet", L.A.

March 26, 1929, p. 17-18, "Turkey To-Day", Harold Armstrong[55].

March 30, 1929, p. 19, "Terrible Turk", T.M.

May 29, 1929, p. 15, "Greeks and Turks", Balkan M.

June 6, 1929, p. 13, "The Movement of Turkey", T.M.

July 8, 1929, p. 15, "Cost of Living in Turkey", T.M.

May 8, 1930, p. 17-18, "Theheran To Trebizon", Michal Vyvyan.

May 9, 1930, p. 17-18, "Nationalism in the East", Michal Vyvyan.

August 11, 1930, p. 9, "Reform in Turkey", T.M.

August 15, 1930, p. 13, "A New Turkish Party", L.A.

August 16, 1930, p. 9, "New Turkish Party", T.M.

December 19, 1930, p. 13, "Greek and Turk", Atina M.

January 19, 1931, p. 11, "Turkey To-Day", T.M.

April 23, 1931, p. 13, "The Turkish Election", T.M.

April 24, 1931, p. 15, "Turkish Election", L.A.

March 15, 1932, p. 13, "Changed Ideas in Turkey", T.M.

----------, p. 15, "The New Learning in Turkey", L.A.

July 9, 1932, p. 13, "The Triumvirate in Turkey", T.M.

September 7, 1932, p. 11, "The Turkish Language", Sir Denison Rose[56].

October 29, 1932, p. 9, "Ten Years of Kemalism", T.M.

November 12, 1932, p. 11, "Feminism in Turkey", T.M.

[55] Harold Courtenay Armstrong, 1892-1943, Birinci Dünya Savaşı sırasında Türk birliklerine esir düşen yüzbaşı Armstrong, daha sonra çeşitli görevlerle Türkiye'de bulunmuştur. Birçok eseri bulunan Armstrong'un Tükiye'ye ilişkin olarak; "Turkey in Travail", "Turkey and Syria Reborn" ve "Grey wolf, Mustafa Kemal an Intimate Study of a Dictator" adlı kitaplar bulunmaktadır. Bkz. *Who Was who*, C. VI, 1941-1950, s. 32.

[56] Sir Edward Denison Ross, 1871-1940; Marlborough, Univesity College London'da Fransız ve İngiliz edebiyat eğitimini takiben Strasburg'ta Fransızca Almanca ve Rusca öğrenmiştir. 1896'da profesör olan Ross dünyanın pek çok yerini seyahat etmiştir. Tük hükümetinin davetlisi olark Türk dilinin sadeleştirilmesi çalışmalarına yardımcı olmak üzere Türkiye'ye gelen Ross, ayrıca 1939'da İstanbul Konsolosu olan Ross Türk-İngiliz ticari ilişkilerinin geliştirilmesine yardımcı olmuştur. *Dictionary of National Biography*, 1931-1940, p. 750-751; Ross'un otobiografisi için ayr bkz. "Both Ends of Candle", 1943.

Levent Şahverdi Arşivi

October 28, 1933, p. 11, "Ten Years A Republic", T.M.

----------, p. 13, "Ten Years in Turkey", L.A.

August 21, 1934, p. 13, "The Turkish Language", L.A.

August 24, 1934, p. 14, "Turkey and the Straits", T.M.

November 9, 1934, p. 16, "The Balkan Pact", T.M.

November 30, 1934, p. 17, "Untitled Turkey", L.A.

January 19, 1935, p. 13, "Dress Reform in Turkey", T. (özel)M.

January 26, 1935, p. 13-14, "New Structure of Turkey", T.M.

February 9, 1935, p. 13, "Women Vote in Turkey", L.A.

May 3, 1935, p. 17 "Choose Your Ages", L.A.

April 23, 1936, p. 13, "A Friendship Revived", T.M.

June 20, 1936, p. 11, "The Straits Conference", T.M.

June 22, 1936, p. 15, "Montreux Conference", L.A.

July 9, 1936, p. 15-16, "Between Two Continents", T.M.

July 20, 1936, p. 13, "Revision by Convent", L.A.

January 15, 1937, p. 11, "New Angora and the Old", T.M.

March 12, 1937, p. 17, "Atatürk and the Geisha", L.A.

November 10, 1937, p. 15, "Turkish Policy", L.A.

March 5, 1938, p. 13-14, "New Angora", Howard Robertson.

June 17, 1938, p. 17, "Alexandretta", L.A.

July 3, 1938, p. 17, "Peace in the Sanjak", L.A.

August 9, 1938, p. 13, "The New Turkey", L.A.

November 11, 1938, p. 15, "President Atatürk", L.A.

August 9. 1938, "The Times Turkish Number"[57].

The DAILY TELEGRAPH

January 1, 1923, p. 10, "Paris and Lausanne", İ.M.

January 4, 1923, p. 12, "Kemalist Attitude", Diplomatic M.

[57] Yirmi sayfanın üzerinde olan bu özel Türkiye sayısında, Türkiye Cumhuriyetinin siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik alanda elde ettiği başarılar anlatılmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

January 10, 1923, p. 12, "Turks Mean to Fight", İ.M.
February 3, 1923, p. 12, "Fateful Day at Lausanne", Lozan M.
February 6, 1923, p. 12, "British Policy and the Turkish Problem".
February 7, 1923. p. 9, "Angora Government and the Treaty Failure".
February 9, 1923, p. 9, "Strong Warning to the Angora Government".
February 27, 1923, p. 9, "Angora's Attitude".
April 5, 1923, p. 11, "The Angora Election".
May 11, 1923, p. 12, "Turkey's New Women".
June 19, 1923, p. 12, "Turkish Election, Comic Opera Ballot".
July 13, 1923, p. 8, "Feminism in Turkey".
June 30, 1923, p. 9, "Turkish Election".
September 25, 1923, p. 8, "Turkey to be a Republic".
October 13, 1923, p. 10, "The New Turkey".
October 24, 1923, p. 10, "Turkey's Capital".
December 4, 1923, p. 14, "Turkey Seeking Loans".
December 13, 1923, p. 10, "Turkey's New Crisis".
March 4, 1924, p. 11, "The Future of Islam", Diplomasi M.
March 5, 1924, p. 9, "Kemal Pasha's Arrogance", Diplomasi M.
March 6, 1924, p. 10, "The Exiled Khalif", L.A.
March 6, 1924, p. 11, "Expelled Khalif", Diplomasi M.
March 11, 1924, p. 12, "The Khalifate", Diplomasi M.
January 10, 1926, p. 8, "Near Eastern Problems", Maurice Pernot.
March 11, 1926, p. 8, "Turkish Insults to Foreign Powers", Maurice Pernot.
April 10, 1926, p. 8, "Eastern Problems", Maurice Pernot.
June 8, 1926, p. 10, "Mosul Agreement", L.A.
August 17, 1926, p. 8, "Foreign Traders in Turkey", L.A.
August 20, 1926, p. 8, "Turkish Plot and War Revelations", Diplomasi M.
August 30, 1926, p. 8, "The Young Turks", L.A.
September 4, 1926, p. 10, "Turkey To-Day", T.M.
September 10, 1926, p. 9, "Turks in Action", Diplomasi M.

Levent Şahverdi Arşivi

October 1, 1926, p. 8, "Divorce in Turkey", İ.M.

October 30, 1926, p. 12, "Turkey a Decade After the Armistice", Owen Tweedy.

October 29, 1927, p. 10, "Counting the Turks", L.A.

July 2, 1927, p. 14, "Turkey's Capital", (özel) M.

April 28, 1928, p. 7, "Westernising Campaign in Turkey", L.A.

August 21, 1928, p. 8, "Angora Old and New", Owen Tweedy.

August 28. 1928, p. 7. "Turkey's A.B.C.", J.H. Walton (İstanbul Muhabiri).

September 1, 1928, p. 11, "Memories of Constantinople", E. Ashmead Bartlett[58].

September 4, 1928, p. 11, "The Future of Turkey", E. Ashmead Bartlett.

September 4, 1928, p. 10, "The Future of Turkey", L.A.

September 7, 1928, p. 7, "Constantinople Re-visited", E. Ashmead Bartlett.

September 15, 1928, p. 7, "Turkey's One-Man Regime", E. Ashmead Bartlett.

September 21, 1928, p. 7, "Turkey's Coming Crisis", E. Ashmead Bartlett.

October 31, 1928, p. 12, "The New Turkey", L.A.

August 9, 1929, p. 10, "Women of New Turkey", Rosita Forbes[59].

April 28, 1930, p. 10, "Turkey Under the Ghazi", Rosita Forbes.

[58] Ellis Ashmead Bartlett, 1881-1931, Osmanlı-Yunan savaşında 1897'de Osmanlı Padişahının misafiri olarak Güney Afrika'da "Bedfordshire Regiment"te görev yapmıştır. Özel savaş muhabiri olarak Rus-Japon savaşında Japon ordusunda, Fransa'nın Fas'taki isyanı bastırması sırasında Fransız ordusunda, İspanya'da, İtalya'da (Balkan Savaşları sırasında) bulunan Bartlett the *Daily Telegraph*'ta yirmi yıl görev yapmıştır. Gazete sırasında) bulunan Bartlett the *Daily Telegraph*'ta yirmi yıl görev yapmıştır. Gazete tarafından İstanbul'a özel muhabir olarak gönderilen Bartlett'in 1924-1926 yılları arasında Muhafazakar partiden Parlamentoya girdiğini görüyoruz. Eserlerinden bazıları: "The Siege and Capitulation", "The Passing of the Shereefian Empire", "With the Turks in Thrace", "Despatches From the Dardanelles", "Some of my Experiences in the Great War", "The Tragedy of Central Europe". Bkz. *Who Was Who,* C. III. 1929-1940, p. 39; daha geniş bilgi için bkz. "The Man on the Spot", Campell Dixon, the *Daily Telegraph*, Mayıs 5, 1931, s. 14.

[59] Rosita Forbes, 1890-1967, gezgin ve yazar olan Forbes Birinci Dünya Savaşı sonrası, Arap dünyası ile tanışarak Mısır, Şam ve Beyrut'ta ileri gelen Arap liderleri ile ve bu bölgedeki olaylarla yakın temas içine girmiştir. Eserlerinden bazıları: "El Raisuni the Sultan of the Mountains", 1924; "From the Red Sea to Blue Nile", 1925; "Conflict: Angora to Afghanistan", 1931; ayrıca yazarın gazetelerde Türkiye'deki değişiklikler üzerine birçok yazısı çıkmıştır. Bkz. *Dictionary of National Biography,* 1961-1970, p. 376-377; ayrıca bkz. "My Secret of Happiness", the *Daily Telegraph,* Haziran 22, 1927, p. 10.

Levent Şahverdi Arşivi

August 12, 1930, p. 7, "New Cabinet For Turkey Loan", Diplomasi M.

August 18, 1930, p. 8, "Turkey's Frontier Troubles", L.A.

November 17, 1930, p. 10, "Turkey's Constitutional Experiment", L.A.

September 9, 1932, p. 10, "Was Adam a Turk", J.H. Walton.

October 27, 1932, p. 10, "Modern Turkey's Dictator", Cambell Dixon[60].

October 30, 1933, p. 10, "The Rebirth of Turkey", L.A.

December 1, 1933, p. 21, "Modern Turkey: The Miracles of Ten Notable Years", Türkiye Özel Sayfası.

December 8, 1933, p. 19, "Modern Turkey, the Story of its Amazing Advance", Türkiye Özel Sayfası.

December 15, 1933, p. 17, "Modern Turkey", H.E. Wortham[61].

December 22, 1933, p. 15, "Turkey a Modern State-Corner Stones of Progress", Türkiye Özel Sayfası.

October 1, 1934, p. 13, "Kemal Pasha and the Aims of Turkey", Edwin C. Keliher.

April 23, 1935, p. 16, "Verdict on Gallipoli", J.H. Walton, İ.M.

June 26, 1935, p. 16, "President of Turkey on Way to Peace", Glady Baker[62].

September 12, 1935, p. 12, "Mustafa Kemal's New Turkey", J.H. Walton, İ.M.

April 13, 1936, p. 7, "Dardanelles Rearming", A.C. Temperley.

June 22, 1936, p. 16, "Remilitarising the Dardanelles', L.A.

June 23, 1936, p. 12 , "Fortifying the Dardanelles", Montrö (özel)M.

June 24, 1936, p. 15, "Revised Claims of Turks", Diplomasi M.

July 18, 1936, p. 12, "A New Treaty For A New Turkey", L.A.

[60] Campbell G. Dixon, 1895-1960, Tasmara üniversitesinde tarih alanında eğitimini tamamladıktan sonra Avusturalya gazetelerinin özel muhabiri olarak Doğu Hindistan, Çin, Mançurya, Kore Japonya, Sibirya ve Rusya'yı gezmiştir. 1925-1931 tarihleri arasında the *Daily Mail*'in edebi editörlüğünü yaptı. 1931'de the *Daily Telegraph*'a geçti. Bkz. *Who Was Who,* C. V. 1951-1960, s. 308.

[61] Hugh Evelyn Wortham, 1884-1959, Cambridge'de "King's College'de eğitimini tamamlayan Wortham yabancı muhabir olarak the *Daily Telegraph* adına Mısır'da görev yapmıştır 1909-1919. Eserlerinden bazıları: "The Delightful Profession"; "Gordon: an Intimate Portrait"; "Mustafa Kemal of Turkey". Bkz. *Who Was Who,* C.V. 1951-1960, s. 1194.

[62] Glady Baker, Mustafa Kemal Paşa ile bir röportaj yapmıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

January 14, 1937, p. 12, "Turkey's Fears on Syrian Border", Martin Mac Laughlin.

February 24, 1937, p. 14, "Arabs Alarm Over Kemalism", Ernest Main.

May 28, 1938, p. 11, "A Valuable Trade Agreement", L.A.

June 8, 1938, p. 12, "How Kemal Atatürk Has Created A New Turkey", Arthur Merton[63].

October 19, 1938, p. 16, "Turkey's New Trade Links", Theresa Cobbold.

November 11, 1938, p. 21, "How Kemal Atatürk Created Modern Turkey", Atatürk'ün ölümü üzerine özel sayfa.

The MORNING POST.

January 1, 1923, p. 10, "In Turkey To-Day", A. (özel) M.

January 17, 1923, p. 10, "In Turkey To-Day", A. (özel) M.

February 5, 1923, p. 6, "Lausanne and After", L.A.

February 7, 1923, p. 6, "The Lesson of Lausanne", L.A.

February 27, 1923, p. 9, "Kemal's Enemies", A.(özel)M.

March 1, 1923, p. 6, "Time Issue at Angora", L.A.

March 19, 1923, p. 6, "Foreigners in Turkey", L.A.

June 7, 1923, p. 9, "A Prisoner of the Turks", Alfred Rawlinson.

July 24, 1923, p. 8, "The Sick Man's Revenge", L.A.

March 5, 1924, p. 8, "The Shade of Something Great", L.A.

April 4, 1923, p. 4, "The Turkish Treaty", Lozan M.

August 7, 1924, p. 7, "Turkey and Russia", Batum M.

October 15, 1924, p. 8, "The Turks and Iraq", L.A.

June 6, 1925, p. 12, "Following Moscow's Example", L.A.

September 1, 1925, p. 10, "Mosul and Geneva", L.A.

September 11, 1925, p. 10, "Geneva to Mosul", L.A.

September 16, 1925, p. 10, "The Turkish Aggression", L.A.

November 6, 1925, p. 12, "Our Friend Franze", L.A.

[63] Henry Wollam Morton, gazeteci, yazar olan Morton the *Birmingham Gazette* ve *Express*, the *Empire Review*, the *Daily Mail*, the *Evening Standard*, the *Daily Express* ve the *Daily Herald*'da çeşitli görevlerle çalışmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

January 6, 1926, p. 12, "The Position in Turkey", L.A.

August 20, 1926, p. 4, "Autocracy of Kemal", T.M.

August 23, 1926, p. 6, "Secrets of the Seraglio", L.A.

November 12, 1927, p. 8, "Transform the Turk", L.A.

November 22, 1927, p. 10, "Teaching the Turk", L.A.

January 7, 1928, p. 8, "A.B.C", L.A.

December 18, 1928, p. 10, "Troubles of a Reform", L.A.

March 24, 1930, p. 10, "Rounding Cape Turk", L.A.

March 26, 1930, p. 10, "The Veneer of the West on Constantinople", W.T. Forshaw.

December 14, 1932, p. 10, "Marriage of Diplomacy", L.A.

March 24, 1937, p. 12, "Angora", A.M.

The MANCHESTER GUARDIAN

March 10, 1923, p. 7, "The Nationalist and Their Aims", A.M.

May 3, 1923, p. 7, "The Policy of Angora", A.J. Toynbee.[64].

August 8, 1923, p. 8, "How Takes the Treaty", İ.M.

March 3, 1924, p. 9, "The Overthrow of the Khalifate", A.J. Toynbee.

April 11, 1924, p. 10, "Crisis and Changes in Turkey", İ.M.

April 9, 1925, p. 10, "The Fast of Ramazan", İ.M.

November 28, 1925, p. 6, "Britain and the League Both Denounced", İ.M.

December 7, 1925, p. 16, "In Darkest Turkey", İ.M.

February 10, 1926, p. 18, "Turkish Fears About Mosul", İ.M.

March 10, 1926, p. 10, "Greco-Turkish Exchange", İ.M.

March 30, 1926, p. 9, "The Fine Arts in Turkey", İ.M.

April 13, 1926, p. 6, "Turkish Writing", İ.M.

[64] Arnold Joseph Toynbee, 1889-1975, tarihçi ve yazar olan Toynbee, Oxford'daki "Balliol College"'deki eğitimi sonrası aynı kolejde Eski Roma ve Yunan tarihi üzerine dersler vermiştir. Dışişlerinde uzunca bir süre görev yapan Toynbee, Paris Konferansına İngiliz delegesi olarak katılmıştır. 1919'da Londra Üniversitesinde Bizans ve modern Yunan edebiyatı ve tarihi derslerini vermiştir. 1924'de "Chatham House"da (the Royal Institute of International Affairs) yönetici olarak başladığı görevini 1955 yılına kadar sürdürmüştür. Geniş bilgi için bkz. S. Foina Mortan, *A Biography of Arnold J. Toynbee*, London 1981.

Levent Şahverdi Arşivi

April 15, 1926, p. 8, "Kemal's Statue", İ.M.

June 19, 1926, p. 8, "The New Turkey and Islam", L.A.

August 7, 1926, p. 10, "Political Reprisal in Turkey", İ.M.

August 19, 1926, p. 16, "Ankara Trial", İ.M.

August 24, 1926, p. 7, "British in Turkey", İ.M.

November 27, 1926, p. 10, "Turkey and Russia", İ.M.

December 3, 1926, p. 18, "Turkey's Kurdish Provinces", İ.M.

December 10, 1926, p. 8, "Fashion in Turk", İ.M.

June 11, 1927, p. 8, "Turkey and Foreign Capitalist", A.M.

November 26, 1927, p. 14, "Culture in Modern Turkey", A.M.

January 15, 1929, p. 10, "East and West", L.A.

July 17, 1931, p. 11, "The Turkish Dictatorship", Count Sforza.

September 8, 1932, p. 8, "The Turk and His Tongue", L.A.

November 2, 1932, p. 8, "The Terrible Turk", L.A.

October 3, 1933, p. 3, "Turco-Greek Friendship", William Martin[65].

October 30, 1933, p. 8, "The Turkish Republic", L.A.

November 4, 1933, p. 10, "The Future of the Balkans", L.A.

February 12, 1934, p. 8, "The Balkan Pact", L.A.

May 30, 1934, p. 6, "Turkey Demand to Refortify the Dardanelles", (özel) M.

October 5, 1934, p. 5, "The New Balkans", L.A.

November 14, 1934, p. 8, "West and East", L.A.

March 19, 1935, p. 6, "Turkey First Citizen", T.M.

March 11, 1935, p. 10, "Balkan Tension", L.A.

April 13, 1936, p. 8, "Turkey and the Straits", L.A.

June 5, 1936, p. 10, "Turkey and the Dardanelles", L.A.

June 19, 1936, p. 16, "Turkey and the Straits Convention", Diplomasi M.

[65] William Hurst Martin, Malbrough, Giggleswick, Fransa, Almanya ve Kanada'daki eğitimi sonrası the *Montreal Star*'da 1896'da ve 1892-1902 tarihleri arasında the *Daily Mail*'de yazılar yazan Martin, muhabir olarak Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan, Rusya ve Türkiye'de bulunmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

June 24, 1936, p. 15, "Montreux Conference, Discusses Turkey's Proposals", (özel)M.

June 25, 1936, p. 15, "Dardanelles Conference", (özel)M.

June 26, 1936, p. 10, "The Straits Conference", L.A.

September 23, 1936, p. 9, "Turkey To-Day", (özel)M.

November 5, 1937, p. 10, "The Arab States", L.A.

May 5, 1937, p. 6, "Soviet Russia and Turk", Moskova M.

April 18, 1938, p. 8, "The Old Diplomacy", L.A.

The WESTMINSTER GAZETTE

February 3, 1923, p. 1-3, "Confusion in Europe", J.A. Spender[66].

February 7, 1923, p. 1-3, "Lausanne and the Ruhr", J.A. Spender.

March 1, 1923, p. 6, "The Omens at Angora", L.A.

July 9, 1923, p. 6, "Angora and After", A.J. Toynbee.

July 16, 1923, p. 6, "The New Turks in the West", A.J. Toynbee.

July 18, 1923, p. 6, "Turkey Under Change", A.J. Toynbee.

July 25, 1923, p. 6, "Joybells at Lausanne", L.A.

August 18, 1923, p. 4, "Caesar and Sultan", L.A.

October 31, 1924, p. 5, "Why Turks Want Mosul", İ.M.

September 3, 1925, p. 4, "Iraq and Mosul", L.A.

October 8, 1925, p. 6, "The Turk and the Fez", L.A.

December 2, 1925, p. 6, "The Menace of Musul", L.A.

January 2, 1926, p. 1-3, "Turkey on Her Garde", J.A.Spender.

January 5, 1926, p. 1, "Turkey", J.A. Spender.

January 8, 1926, p. 1-3, "Puzzle of the Banished Fez", J.A. Spender.

[66] John Alfred Spender, 1862-1942, gazeteci yazar, Bath College ve Balliol College Oxford'daki eğitimi sonrası, the *Morning News*, the *Pall Mall*, gazetesi ve son olarak kapandığı yıl olan 1927 yılına kadar the *Westminster Gazette*'sinde editör olarak çalıştı. Türkiye'yi değişik tarihlerde ziyaret eden Spender bir çok kitap ve makalenin yazarıdır. *Official Biography both of Cambell Bannerman*, 2 cilt, 1923; *The Public Life*, 2 cilt 1925; *Life Journalism and Politics*, 2 cilt, 1927; *The Changing East*, 1926; *Fifty Years of Europe*, 1933. Geniş bilgi için bkz. *Dictionary of National Biography*, 1941-1950, s. 812-814; Wilson Harris, *J. A. Spender; Private Information; Personal Knowledge*, London 1946.

Levent Şahverdi Arşivi

January 12, 1926, p. 1-5, "Kemal and Turk Capital", J.A. Spender.

January 26, 1926, p. 1, "Rule of Fear in the New Turkey", J.A . Spender.

August 23, 1926, p. 6, "Constantinople and the Turks", L.A.

November 16, 1926, p. 2, "Turks Angling for A Loan", Diplomasi M.

The DAILY HERALD

May 10, 1923, p. 5, "Turkey", E.N. Bennet[67].

October 31, 1923, p. 4, "A British Policy In Europe", J. Ramsay Mcdonald[68].

October 13, 1924, p. 3, "Turkey Replies on Iraq", Diplomasi M.

September 7, 1925, p. 1, "Deep Dismay at Mr. Amery's Promise", Siyasi M.

December 16, 1925, p. 3, "Turkey Ready For War", Diplomasi M.

October 27, 1930, p. 8, "Turkey With the Veil off", Rosita Forbes.

March 6, 1933, p. 8, "The Sick Man of Europe", K.K. Ardaschir.

June 11, 1936, p. 8, "Turkish School", H.V. Morton.

October 20, 1938, p. 10, "The First Turk", W.N. Ewer.

The DAILY MAIL

February 28, 1923, p. 7, "Turkey's Treaty Decision", G. Ward Price.

March 1, 1923, p. 8, "Make Peace", L.A.

The OVER SEAS DAILY MAIL

September 16, 1922, p. 12, "Greek Army on an Island", G. Ward Price.

September 23, 1922, p. 12, "Near East Fighting", G. Ward Price.

September 30, 1922, p. 12, "Mustafa Kemal", (Onu tanıyan birinden).

March 10, 1923, p. 5, "Turks Reject Lausanne Treaty", G. Ward Price.

March 10, 1923, p. 12, "Gore", L.A.

July 28, 1923, p. 12, "The New Way With Turkey", G. Ward Price.

[67] Sir Ernest Nathaniel Bennet, Oxford'daki eğitimi sonrası savaş muhabiri olarak 1897'de basın hayatına giren Bennet, 1898'de Sudan'da 1911'de Osmanlı ordusu ile Tripoli'de ve 1912'de Balkan savaşında bulundu. 1916'da İngiliz işçi partisine girdi ve bu partiden 1929-1931 tarihleri arasında milletvekili oldu. Eserlerinden bazıları: "The Downfall of the Dervishes"; "With the Turks in Tripoli"; "The German Army in Belgium"; 1947 yılında ölen Bennet ile ilgili geniş bilgi için bkz. *Who Was Who*, 1941-1950, C. IV, p. 88.

[68] İngiliz İşçi partisi lideri Ramsay Mcdonald, 1923'de Türkiye'yi kısa bir süre ziyaret etmiş ve bu gezisi ile ilgili olarak gözlemlerini çeşitli gazetelerde yazmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

March 8, 1924, p. 12, "A Coming Change in Islam", G. Ward Price.

The DAILY EXPRESS

June 10, 1924, p. 1, "New Women of Turkey", H.J. Greenwall [69].

July 1, 1924, p. 1, "Turkey's Dream of Future", H.J. Greenwall.

January 30, 1925, p. 2, "Britain Neglect of Turkey", A.(özel)M.

April 8, 1925, p. 1, "Into the Heart of Kurdistan", C.J. Ketchum.

April 29, 1925, p. 7, "Mesopotamia Ferment", C.J. Ketchum.

July 30, 1925, p. 8, "No Mosul War", L.A.

April 24, 1926, p. 1, "Why Turkey Beat the War Drums" H.J. Greenwall.

May 19, 1926, p. 1, "Treadmill of Galety in Angora", Lady Drummond Hay[70].

May 21, 1926, p. 1, "Secret of Turkey's New Power", Lady Drummond Hay.

July 21, 1926, p. 3, "Turk Women Taste Freedom at Last" Lady Drummond Hay.

May 28, 1927, p. 8, "British Millions and the Middle East", L.A.

July 10, 1928, p. 11, "Turkey Without the Veil", H.J. Greenwall.

April 10, 1929, p. 9, "Sublime Port in 1929", İ(Özel)M.

November 11, 1938, p. 19, "Atatürk Told Girls to Make Up", İ.M.

The OBSERVER

March 11, 1923, p. 12, "Russia, Turkey, and Peace", L.A.

July 22, 1923, p. 6, "Lausanne and After", (özel)M.

March 9, 1924, p. 12, "Change in Islam", L.A.

August 31, 1924, p. 13, "Islam in Decline", İ.M.

September 6, 1925, p. 10, "The Mouse Trap", J.L. Garvin[71].

[69] The *Daily Express* gazetesinin özel İstanbul muhabiri.

[70] Lady Grace Marguerite Drummond, the *Daily Express*'in ülke dışı muhabirliğini yürüten Drummond, Fas'ta, Türkiye'de, Mısır'da ve Suriye'de bulunmuştur. Dönemin ünlü devlet adamları ile birçok röportajlar yapmıştır.

[71] James Louis Garvin, 1868-1947, The *Observer*'in editörü olan Garvin çeşitli işleri denedikten sonra yazı hayatına the *Eastern Morning News*'de İrlanda üzerine yazdığı yazıları ile başladı. 1891 yılında düzenli olarak *United Ireland*'da yazıları çıktı. 1895'te ise İrlanda'nın geleceğine ilişkin yazılarının the *Fortnightly Review*'de çıktığını görüyoruz. Londra'da ilk önce the *Daily Telegraph*'a 1899'da başyazar olarak başlayan Garvin 1908 yılında emekli

Levent Şahverdi Arşivi

September 27, 1925, p. 12, "The Prize of Mosul", L.A.

October 23, 1927, p. 11, "Kemal 6 Day Speech", Valentine Chirol.

April 22, 1928, p. 20, "Turkey Without Islam", Kenneth Williams[72].

March 31, 1929, p. 6, "Angora To-Day I.", Raymon Lacoste[73].

April 7, 1929, p. 10, "The New Turkey II", Raymon Lacoste.

April 14, 1929, p. 10, "The New Turkey III", Raymon Lacoste.

October 18, 1936, p. 6, "Modern Turkey", İ.M.

The SUNDAY PICTORIAL

January 28, 1923, p. 6, "Drifting to War in Mespot", Lovat Fraser[74].

February 11, 1923, p. 6, "What Next in Europe", Lovat Fraser.

February 18, 1923, p. 6, "We Won't Have War", Lovat Fraser.

March 18, 1923, p. 6, "Why Should We Fight the Turks or Break With France", Lovat Fraser.

April 22, 1923, p. 7, "Let the Turks Alone", Lovat Fraser.

April 22, 1923, p. 7, "Make Peace With Turkey", Lord Rothermere.

September 13, 1925, p. 7, "Get Out of Mespot", Lovat Fraser.

February 28, 1926, p. 6, "Turk Must be Reasonable", L.A.

The WEEKLY DISPATCH

February 11, 1923, p. 8, "The Outlook: Ruhr and Near East", Lord Harding Penshurst.

---

olana dek çalışacağı gazeteye the *Observer*'e geçmiştir. Garvin, "the Encyclopaedia Britannica"nın editörlüğü, yanında üç ciltlik "Life of Joseph Chamberlain", (1932-1934) adlı eseri yazmıştır. Basınla ilgili önemli organizasyonlarda çeşitli görevlerde bulunmuştur. Bkz. *Dictionary of National Biography*, 1941-1950, p. 290-292; Katherine Garvin, "J. L. Garvin", 1948.

[72] Kenneth Greville Williams, 1892-1972, Kraliyet askeri kolejindeki eğitimi sonrası Fransa, Selanik, Mezopotamya'da çeşitli görevlerde bulunmuştur. 1927 yılındaki emekliliği sonrasında tekrar göreve çağırılmıştır. Bkz. *Who Was Who*, 1971-1980, p. 862.

[73] Raymon Lacoste, "Echo de Paris" gazetesinin Londra muhabiri idi ve 1929 yılında Türkiye'yi ziyaret etmişti.

[74] Lovat Fraser, edebi danışman ve yazar olarak the *Sunday Pictorial* ve the *Daily Mirror*'da çalışan Fraser, 1907-1922 tarihleri arasında the *Times*'da çalıştı. Gazete adına Hindistan, Çin, İran, Balkanlar, Mısır, Mançurya, Sibirya, Japonya ve çeşitli Avrupa ülkelerinde bulundu. Lozan barış görüşmeleri sırasında Türkiye'yi destekleyen yazılar yazmıştır. Bkz. *Who Was Who*, C. II, 1916-1928, p. 397.

Levent Şahverdi Arşivi

The REFEREE

January 3, 1926, p. 7, "The British in Asia[75] Minor", J.M. Kenworthy.

January 27, 1926, p. 7, "The Treaty With Turkey", J.M. Kenworthy.

January 10, 1937, p. 14, "Atatürk Told Me", Rosita Forbes.

The SPECTATOR

March 25, 1922, p. 359-361, "The Need For Settlement in the Near East".

September 2, 1922, p. 394-395, "Turkey Interrupts".

September 30, 1922, p. 421, "Chanak".

November 18, 1922, p. 718-719, "The Allies and Constantinople".

November 25, 1922, p. 753-754, "The Caliphate".

June 13, 1925, p. 962-963, "Turkey as it is", L. Haden Guest[76].

August 8, 1925, p. 221, "Two Revolutions: A Comparison", C.B. Thackeray[77].

September 19, 1925, p. 437, "Mosul".

August 21, 1926, p. 275-276, "A Letter From Constantinople".

July 2, 1927, p. 14, "A Letter From Angora".

July 16, 1927, p. 91-92, "A Letter From Constantinople".

February 2, 1929, p. 150-151, "Turkey To-Day and To-Morrow", F. Yeats Brown.

January 11, 1930, p. 50, "A Letter From Turkey".

July 26, 1930, p. 124, "A Letter From Angora".

September 10, 1932, p. 311, "a letter From İstanbul, a New Era For Turkish Women".

[75] Joseph Montague Kenworthy, Kraliyet deniz akademisindeki eğitimi sonrasında 1902'de Kraliyet deniz kuvvetlerine katılmıştır. 1919-1926 tarihleri arasında İşçi partisinden parlamentoya girmiştir.

[76] Leslie Haden Guest, gazeteci, yazar, doktor olan Guest Manchester'daki tıp eğitimi sonrasında doktor olarak Güney Afrika'daki savaşta ve Birinci Dünya savaşında Mısır ve Filistin'de bulunmuştur. 1923-1927 yılları arasında parlamentoda İşçi partisi üyesi olarak bulunmuş ve 1924 yılında sağlık bakanlığı yapmıştır. Avrupa ülkelerini Sovyet Rusya'yı ve Orta Doğuyu gezme imkanını elde eden Guest'in çeşitli kitapları ve farklı dergilerde yayınlanmış birçok makalesi vardır.

[77] Albay Charles Bouverie Thackeray, 1875-1938, Dulwich'teki "Royal Marine Artillery Woolwich" eğitimi sonrasında 1901-1902 Güney Afrika'daki savaşta, Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'de bulunan Thackeray 1922 yılında emekli olmuştur. Bkz *Who Was Who*, C. III, 1929-1940, p. 1335.

Levent Şahverdi Arşivi

October 27, 1933, p. 573, "The Turkish Republic's Tenth Birthday".

November 3, 1933, p. 610, "The Regeneration of Turkey"

May 3, 1935, p. 727-728, "Women at Istanbul", Alfred Lyttelton.

October 18, 1935, p. 600-601, "The Awakening Middle East: I Turkey", Michael Langley.

November 8, 1935, p. 773, "Turkey Numbers Herself".

November 15, 1935, p. 808, "İstanbul After Thirty Years", Sir Evelyn Wrench[78].

November 22, 1935, p. 848-849, "A Country Without God", Sir Evelyn Wrench.

June 25, 1937, p. 1181-1182, "The Spirit of Kemalism", Rom Landau[79].

November, 18, 1938, p. 850-851, "The Saviour of Turkey", Arnold J. Toynbee.

The SATURDAY REVIEW

February 3, 1923, p. 140-141, "The Danger in the Near East", İ.A.

February 10, 1923, p. 176, "Lord Curzon's Masterly Movement".

March 8, 1929, p. 223, "The Passing of the Padisah".

July 26, 1924, p. 90, "The Present Position in Turkey".

September 12, 1925, p. 279-280, "The Mosul Blunder", L.A.

January 23, 196, p. 79, "The Turks and Mosul".

The NEW STATESMAN[80]

October 7, 1922, p. 4-6, "The Re-Mapping of Thrace".

[78] Sir John Evelyn Leslie Wrench, 1882-1962, Oxford'daki eğitimi sonrasında ilk olarak the *Over Seas Daily Mail*'de yayın hayatına giren Wrench, 1904-12 tarihleri arasında burda çalıştı. Çeşitli görevlerde bulunan Wrench 1925-1932 yılları arasında the *Spectator*'un editörlüğünü yürüttü. Bkz. *Dictionary of National Biography*, 1961-1970, p. 1114-1115; W. V. Griffin, "Sir Evelyn Wrench and his Continuing Vision of International Relations During 40 Years", New York 1950.

[79] Rom Landau, yazar, heykeltıraş, olan Landau 1914 yılına kadar Polonya'da yaşadı, bu sürede heykeltıraşlık ve sanat eleştirmenliği yaptı. 1924-1926 yılları arasında Kuzey Afrika-da, Avrupa'daki hayattan kaçarak yaşadı ve 1926'da İngiltere'ye yerleşti. 1930 yılında dünyayı dolaşan Landau; 1952-67 arası Pasifik Üniversitesinde İslam ve Kuzey Afrika Araştırmalarında profesör olarak çalıştı, 1952-1958 arası Sanfiransisko'da Asya araştırmaları yapan Amerikan akademisinde çalıştı. Bkz. *Who Was Who*, c. VII, 1971-1980, p. 451.

[80] Yazımızın ilk bölümünde belirttiğimiz gibi the *New Statesman* 21 Şubat 1931'den sonra the *Nation and the Athenaeum* la birleşerek the *New statesman and Nation* adı altında çıkmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

November 11, 1922, p. 164-166, "Kemal Drunk to Kemal Sober".

December 2, 1922, p. 256-257, "The Warning of Lausanne".

December 30, 1922, p. 379-374-379, "High Principle and Hard Facts".

February 3, 1922, p. 506-507, "The Danger in the Near East".

August 2, 1924, p. 484-485, "The Muddle of the Middle East".

September 19, 1925, p. 620-621, "The Mosul Dispute".

December 26, 1925, p. 324-325, "The Mosul Contest".

January 2, 1026, p. 348-349, "Turkey, Russia and Ourselves".

July 14, 1928, p. 408-409, "The Turkish Peace".

April 23, 1932, p. 518-519, "Cyprus".

May 19, 1934, p. 761-762, "In the Dardanelles".

The NATION AND THE ATHENAEUM

November 18, 1922, p. 275-276, "The Old Game With Turkey".

September 16, 1922, p. 788-789, "From the Turkish Point of View".

September 30, 1922, p. 844-845, "India and the Turk".

February 10, 1923, p. 710-711, "The Mening of Lausanne".

May 12, 1923, p. 189-190, "Impression of Angora" A.J. Toynbee.

January 3, 1925, p. 487-488, "The Case of Cyprus", A.J. Toynbee.

August 29, 1925, p. 639-640, "The Mosul Report".

July 3, 1926, p. 375-376, "The Turks and the British Empire", J.M. Kenworthy.

September 21, 1929, p. 787-789, "Getting Into Turkey", A.J. Toynbee.

September 28, 1929, p. 820-821, "Angora, 1929", A.J. Toynbee.

The ILLUSTRATED LONDON NEWS[81]

December 26, 1925, p. 1297, "Forcible Hatting in Turkey: The Bowler Displaces the Fez".

January 2, 1926, p. 28, "Kemal Condemns the Veil With The Fez: Turkey's New Fashions".

[81] İlk bölümde açıkladığımız gibi bu dergide aşağıdaki başlıklara uygun fotoğraflarla onlara ilişkin açıklamalar ve kısa yazılara yer verilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

October 23, 1926, p. 766, "The Yashmak Discarded After 1300 Years: Turkey's New Woman".

June 16, 1928, p. 1114, "Angora As Seen By the Afghan King: "Turkey's Modern Capital".

January 12, 1929, p. 43, "All Turkey Sent to School: Compulsion and the Latin Alphabet".

February 23, 1929, "Turkey Takes to all That Ever Went With Evening Dress: Mustafa Kemal Pasha Dancing With His Adopted Daughter on Her Wedding Day".

January 25, 1930, p. 126, "The New Turkey: Promoting Air-Mindedness, and a Modern Police Force".

September 5, 1931, "The Maker of New Turkey".

December 3, 1932, p. 874, "A White House For the Turkish President: the Ghazi's New Place at Angora".

December 3, 1932, p. 875, "Westernised Architecture and Home Decoration For the Maker of Modern Turkey".

November 18, 1933, p. 799, "The Emancipation of Turkish Women: Art Careers Since Doffing the Veil".

November 18, 1933, p. 800, "From Harem to Judicial Bench: The Turkish Woman".

November 18, 1933, p. 801, "Amazing Progress in a Decade of Republican Freedom".

September 12, 1936, p. 443, "Cementing An Old Friendship: Kemal Atatürk Welcomes Edward VIII".

November 19, 1938, p. 918, "Memorable Occasions in the Great Career of the Late President Kemal Ataturk: Phases of A Life-Story that Form".

November 19, 1938, p. 919, "The History of Modern Turkey".

November 19, 1938, p. 921, "A Great Reconstructive Patriot: the Maker of Modern Turkey".

November 26, 1938, p. 990, "The Lying-in-State of Atatürk".

December 3, 1938, p. 1063, "Funeral Voyages of Historic Interest: The Founder of Modern Turkey".

The LISTENER

June 29, 1932, V.VII, p. 931-932, "Rounding Up the Turkish Brigand", Harold Armstrong.

Levent Şahverdi Arşivi

July 26, 1933, V.X, p. 115-116, "The Ghazi", Vernon Bartlett[82].

November 29, 1933, V.X, p. 820, "Recovery of The Sick Man of Europe".

January 1, 1936, V.XV, p. 5-8, "European Exchange v Turkey" (BBC'de Hadiye Ertürkan ile Elizabeth Pakenham arasında yapılan Türkiye üzerine söyleşi).

May 6, 1936, V.XV, p. 858, "Turkish Claims at the Dardanelles", Charles Tower.

January 14, 1938, p. 62, "The Alexandretta Agreement", A.P. Newton.

November 17, 1938, p. 1051, "Kemal Atatürk: Builder of Modern Turkey", Philip P. Graves.

December 1, 1938, p. 1171-1174, "Turkey and the Black Sea Straits", A.J. Toynbee, E.H. Carr.

The ECONOMIST

January 13, 1923, p. 51, "Near East Problems".

January 20, 1923, p. 94-95, "Lausanne and British Interest in Turkey".

March 3, 1923, p. 486, "The Attitude of Turkey".

March 10, 1923, p. 536, "Better News From Turkey".

May 5, 1923, p. 936, "The Second Lausanne Conference".

May 12, 1923, p. 981-982, "The Outlook in Turkey".

May 26, 1923, p. 1198, "The Outlook in Turkey".

July 21, 1923, p. 106, "Bondholders and the Turkish Debt".

July 28, 1923, p. 151, "Lausanne and the Ottoman Debt".

July-December, 1923, V. 47, p. 12, "The Turkish Election".

July-December, 1923, V. 47, p. 50, "Approaching Peace With Turkey".

July-December, 1923, V. 47, "Turkish Peace at Last".

October 13, 1923, p. 548-550, "Lord Curzon and the Turks".

[82] Charles Vernon Bartlett, 1894-1938, gazeteci, yazar ve yorumcu olan Bartlett, 1911-1914 yılları arasında Dünyayı gezmiştir. Bartlett, 1914'de the *Daily Mail*'de çalışmaya başlamıştır. Daha sonra Reuters Ajans'a geçen Bartlett 1919'da Paris konferansını takip etmiştir. Daha sonra the *Times*'a geçen Bartlett, 1923-1932 yılları arasında B.B.C.'de düzenli olarak dış olaylarla ilgili programlar sunmuştur. Daha sonra the *Daily Herald* ve the *News Chronicle*'de çalışmıştır. 1938-1950 arası parlamentoya giren Bartlett için bkz. *Dictionary of National Bipography*, 1981-1985, p. 29-30.

Levent Şahverdi Arşivi

November 3, 1923, p. 787, "The Republic in Turkey".

December 29, 1923, p. 1136-1137, "A Caliph and a King".

March 8, 1924, p. 523-524, "The Abolition of the Caliph".

April 5, 1924, p. 729-730, "The Lausanne Treaty".

May 17, 1924, p., 1003, "Turkey and her Creditors".

July 19, 1924, p. 93, "The New Order in Turkey".

October 4, 1924, "Britain, Turkey and Iraq".

November 8, 1924, p. 727-728, "The League Council and Turkey".

April 11, 1925, p. 715-716, "Turkey-New Cabinet-Foreign Capital-Turkish Cotton-Tobacco Monopoly".

August 1, 1925, p. 186, "The Mosul Report".

August 29, 1925, p. 347, "Turkey-Foreign Aid-Smyrna Dried Fruit Cotton-Banking Aidin Railway".

September 26, 1925, p. 494-497, "The League of Nations, the Mosul Question Proposed Economic Conference".

November 7, 1925, p. 760, "Turkey-shipping Regulations Corps-Cotton-the New Demand For Hats".

January 2, 1926, p. "Turkey-Exchange-Public-Finance-New Tax Law-Railways and Roads-Market For Motors".

March 13, 1926, p. 520-521, "Turkey-Shortage of Capital-Port of Smyrna-Tobacco Protection-Christian Calender and Metric System Adopted".

June 26, 1926, p. 1257, "Turkey...".

October 30, 1926, p. 730-731, "Turkey...".

October 1, 1927, p. 563-564, "Turkey...".

October 8, 1927, p. 600, "Persia, Russia and Turkey".

December 3, 1927, p. 987, "Turkey...".

January 28, 1928, p. 159, "Constantinople Loan and British Claims".

February 11, 1928, p. 280-281, "Turkey...".

May 12, 1928, p. 983, "Turkey...".

June 9, 1928, p. 1180, "Turkish Debt Decision".

July 14, 1928, p. 70, "Turkey...".

Levent Şahverdi Arşivi

September 8, 1928, p. 433-434, "Turkey...".
September 7, 1929, p. 437, "Turkey...".
November 2, 1929, p. "Turkey...".
November 16, 1929, p. 916-917, "Turkey..".
November 30, 1939, "Italian Influence in Turkey".
December 14, 1929, p. 1132-1133, "The Turkish Lira".
December 28, 1929, p. 1249, "Turkey...".
January 4, 1930, p. 16, "Turkish Ministers' Defeat".
March 8, 1930, p. 521-522, "Turkey...".
August 16, 1930, p. 313, "The Future Government in Turkey".
November 15, 1930, p. 902, "Venizelos at Angora".
November 29, 1930, p. 992, "Economics and Politics in Turkey".
January 7, 1931, p. 287, "The Gallows in Turkey".
October 17, 1931, p. 702, "Ismet Pasha at Athens".
October 31, 1931, p. 813, "Turkey...".
November 28, 1931, p. 1014, "Turkey...".
December 5, 1931, p. 1072, "Turkey...".
December 19, 1931, p. 1181, "Turkey...".
January 2, 1932, p. 22, "Turkey...".
March 12, 1932, p. 578, "Turkey...".
April 9, 1932, p. 98-99, "Turkey...".
April 30, 1932, p. 972, "Turkey...".
May 28, 1932, p. 1186, "Turkey...".
June 25, 1932, p. 1410-1411, "Turkey...".
July 9, 1932, p. 64, "Turkey and the League".
July 14, 1932, p. 1079, "Turkey...".
September 24, 1932, p. 552-553, "Turkey...".
December 31, 1932, p. 1240, "Turkey...".
April 8, 1933, p. 751, "Turkey...".
June 3, 1933, p. 1191, "Turkey...".

Levent Şahverdi Arşivi

July 1, 1933, p. 21, "Turkey...".

November 11, 1933, p. 913-914, "Turkey...".

April 7, 1934, p. 765, "Turkey...".

May 12, 1934, p. 1026, "Turkey...".

June 30, 1934, p. 1434-1435, "Turkey...".

September 8, 1934, p. 445, "Turkey...".

February 9, 1935, p. 303, "Treaty Revision: The Turkish Precedent".

December 21, 1935, p. 1261, "Turkey...".

April 18, 1936, p. 122, "Turkey Asks For Revision".

April 18, 1936, p. 129, "Turkey...".

June 27, 1936, p. 721, "Dardanelles and Bosphorus".

July 25, 1936, "Signatures at Montreux".

December 25, 1937, p. 640, "Turkey Atatürk's Programme".

May 21, 1938, p. 424, "Anglo-Turkish Trade".

June 4, 1938, p. 540, "Trade With Turkey".

June 11, 1938, p. 603, "Turkey...".

FORTNIGHTLY REVIEW

January-June 1922, V. III, p. 332-340, "Turkey and Greece", H. Charles Woods[83].

January-June 1922, V. III, p. 794-803, "Paris and the Near East", H. Charles Woods.

January-June 1922, V.III, p. 661-667, "The Question of the Caliphate" Kenneth Edward.

January-June 1922, V. III, p. 250-260, "The British in the Middle East", Robert Macuray.

[83] Henry Charles Woods, gazeteci ve yazar olan Woods, Güney Afrikada'ki görevi sonrası ordudan 1907'de emekli olmuştur. 1910'da Adana'da konsolos yardımcılığı görevinde bulunmuştur. Balkan savaşı sırasında the *Times* ve the *Evening News*'ün muhabirliğin yapan Woods 1914-1915 tarihlerinde the *Evening News*'ün askeri ve diplomasi muhabirliğini yürütmüştür. 1927-1928 tarihleri arasında the *Daily Telegraph*'ın özel muhabirliğini yürüten Woods bu vesile ile Yakın Doğuyu gezme imkanını elde etmiştir. Woods ayrıca the *Quarterly Review, Geographical Journal, Fortnightly Review, Nineteenth Century* ve birçok gazetede yazılar yazmıştır. Bkz. *Who Was Who*, C. III, 1929-1940, p. 1485.

Levent Şahverdi Arşivi

July-December 1922, V. 112, p. 718-723, "Kemal: The Man and the Movement". G.M. Godden.

July-December 1922, V. 112, p. 119-127, "Mustapha Kemal Pasha, the Man", Clair Price.

July-December 1922, V. 112, p. 561-568, "The Turkish Nationalist Government", Clair-Price.

July-December 1922, V. 112, p. 945-950, "Turkey and the Caliphate", Clair Price.

July-December 1922, V. 112, p. 711-717, "The New Turkey", Clair Price.

January 1923, V. 113, p. 136, "Lausanne and its Antecedents", H. Charles Woods.

February 1923, V. 113, p. 192-200, "Some New Developments of the Caliphate Question", D.S. Margoliouth[84].

January-June 1923, V. 113, p. 282-292, "The Straits Before and After", H. Charles Woods.

January-June 1923, V. 113, p. 491-502, "Lord Curzon and Lausanne", H. Charles Woods.

May 1923, V. 113, p. 901-908, "The Chester Concession", Clair Price.

June 1923, V. 114, p. 122-133, "Lausanne and its Accessories", H. Charles Woods.

July-December 1923, V. 114, p. 574-581, "The Failure of the Lausanne Conference", James Stuart.

January-June 1924, V. 115, p. 453-461, "The Future of Turkey", Shahid.

January-June 1924, V. 115, p. 487-499, "The Crisis in Islam", Demetrius Charles Boulger[85].

January-June 1924, V. 115, p. 495-505, "Angora and the Caliphate", Maxwell H.H. Macartney.

July-December 1925. V. 118, p. 607-615, "Mosul and the Turks", Dudley Heathcote.

[84] David Samuel Margoliouth, Winchester ve Oxford'daki eğitimi sonrasında Oxford Üniversitesinde Arapça profesörü olan Margoliouth'un Orta Doğu ve Islam'a ilişkin çeşitli eserleri bulunmaktadır. Bkz *Who Was Who,* 1929-1940, p. 900.

[85] Demetrius Charles Boulger, 1853-1928, Kensington Gramer okulundaki eğitimi sonrası ileri gazetelere Hindistan, Çin, Mısır ve Türkiye ile ilgili yazılar yazan Boulger, özellikle askeri konularla ilgilenmiştir. *Who Was Who,* C. II, 1916-1928, p. 110.

Levent Şahverdi Arşivi

July-December 1925, V. 118, p. 625-663, "Turkey in Revolution", Maxwell H.H. Macartney.

February 1926, V. 119, p. 145-157, "Europe Turkey, and Moscow", Augur.

April 1926, V. 119, p. 502-510, "Great Britain and France in the Near East", Chisholm Dunbar Brunton.

November 1926, V. 120, p. 657-666, "Bolshevism and the Islam", Syed al Khanoff.

January 1927, V. 121, p. 74-84, "Mustapha Kemal and the New Turkey", Dudley Heathcote.

November 1927, V. 122, p. 637-647, "Ghazi Mustapha Kemal Pasha: His Career, Power and Achievements", H. Charles Woods.

June 1928, V. 123, p. 760-772, "The Dardanelles-in History, Re-respect and Fact", H. Charles Woods.

June 1930, V. 127, p. 911-821, "Turkey in Modern Dress", Owen Tweedy.

December 1931, V. 130, p. 765-773, "Enosis the Outbreak in Cyprus", Owen Tweedy.

January 1937, V. 141, p. 14-24, "Strategy in the Mediterranean", Liddell Hart.

March 1937, V. 141, p. 328-336, "The Emergence of Turkey", Kenneth Williams.

November 1938, V. 144, p. 713-717, "Turkey Looks Forward", H.M. Nahmad.

The NATIONAL REVIEW

October 1922, V. 80, p. 232-249, "A Little Tour in the Near East", A Travelling M.P.

September 1923, V. 82, p. 74-80, "After Lausanne", Eric R. Whittali.

October 1923, V. 82, p. 242-249, "East and West", John Jay Chapman.

July 1938, p. 63-68, "Modern Turkey", F.F. Rynd.

The EMPIRE REVIEW

April 1922, V. 36, p. 113, 116, "Islam and the Empire", C.P. Hawkes.

July 1923, V. 38, p. 691-698, "Mesopotamia and the New Government", Winston S. Churchill.

October 1933, V. 58, p. 230-234, "Turkey of To-Day", V.B. Metta.

Levent Şahverdi Arşivi

The ENGLISH REVIEW

November 1925, V. 41, p. 629-641, "Iraq-Mosul".

July 1926, V. 43, p. 68-70, "The Decline of Panislamism", Thomas Greenwood.

August 1926, V. 43, p. 162-165, "The Crisis of Kemalism", Oriens.

May 1927, V. 44, p. 610-614, "New Angora", Marie de Perrot.

May 1930, V. 50, p. 592-599, "The Passing of Islam in Turkey", C.D. Brunton.

December 1931, V. 53, p. 788-797, "The Balkans Yesterday and To-Day I", H. Charles Woods.

January 1932. V. 54, p. 74-83, "The Balkans Yesterday and To-Day II", H. Charles Woods.

The POLITICAL QUARTERLY

1935, V. 6, p. 240-252, "Ten years of Republic", Dr. A. Adnan.

1939, V. 10, p. 185-201, "Turkish Foreign Policy After Munich", Philip W. İreland.

The BLACKWOOD'S MAGAZINE

September 1922, V. 212, p. 292-304, "With The Greeks in Asia Minor", T.M.J.

April 1923, V. 213, p. 425-440, "Talaat Pasha", Aubrey Herbert.

The QUARTERLY REVIEW

January 1923, V. 239, p. 161-182, "Turkey and the Powers".

October 1924, V. 242, p. 334-345, "The Return of the Turks", William Miller[86].

April 1928, V. 250, p. 368-384, "Turkey-Yesterday and To-Morrow", H. Charles Woods.

January 1935, V. 264, p. 65-72, "The Angora Language Reform", Harry Luke.

[86] William Miller, 1864-1945, tarihçi ve gazeteci olan Miller, Oxford'daki eğitimi sonrasında Balkanlar üzerine yoğunlaşarak bu bölge ile ilgili olarak çeşitli dergilerde yazmıştır. 1903'ten 1930'a kadar the *Morning Post*'un İtalya'da ve Balkanlarda muhabirliğini de yapan Miller'in eserlerinden bazıları: "The Latin in the Levant", 1908; "The Ottoman Empire, 1801-1913"; "The Ottoman Empire and its Successor, 1801-1934"; "The Balkans, 1896"; "Travel and Politics in the Near East", 1898. Geniş bilgi için bkz. *Dictionary of National Biography*, 1941-1950, p. 593-594.

Levent Şahverdi Arşivi

October 1938, V. 271, p. 270-277, "When Dictators Die" Sir Charles Petrie, Bart.

The NEW WITNESS

February 9, 1923, p. 81-82, "The Last Alliance", L.A.

February 16, 1923, p. 97-98, "The Case For the Cock-Pit", L.A.

FOREIGN AFFAIRS

March 15, 1923, V. 1, p. 49-58, "Islam and Britain", Sir Valentina Chirol.

September 15, 1923, V. 2, p. 84-99, "The East After Lausanne", A.J. Toynbee.

June 15, 1924, V. 2, p. 571-582, "The Downfall of the Khalifate", Sir Valentine Chirol.

June 15, 1925, V. 1, p. 71-81, "The Capitulations", Philip Marshall Brown.

1925, V. 3, p. 61-77, "Islam and Turkish Nationalism", Snouck Hurgronze.

July 1925, V. 3, p. 589-603, "Turkish Fact and Fantasies", E.

The NINETEENTH CENTURY AND AFTER

November 1922, V. 92, p. 842-851, "The Freedom of the Straits", George Aston.

November 1922, V. 92, p. 828-851, "The Near East Crisis".

November 1922, V. 92, p. 697-709, "Political Strategy: Mesopotamia", J. H. Davidson.

March 1923, V. 93, p. 317-327, "Lausanne and its Lessons", A. Hulme Beaman[87].

May 1923, V. 94, p. 764-766, "Why Do We Remain in Mesopotamia", George C. Buchanan.

November 1923, V. 94, p. 686-688, "The Governments Foreign Policy, Turkey", Raylan.

March 1925, V. 97, p. 376-383, "The Exchange of Populations in the Balkans", A.A. Pallis.

June 1925. V. 97, p. 845-854, "The Future of Islamism", A. Rustem Bey, March 1926, V. 99, p. 356-363, "A New Turkey", A.M. Chirgwin.

[87] Arden George Hulme Beaman, Beyrut, Şam ve Kahire'de Konsolos yardımcılığı görevlerinde bulunan Beaman, savaş muhabiri olarak, Mısır, Romanya, Bulgaristan, Rusya, Avusturya Macaristan ve Türkiye'de bulunmuştur. Bkz *Who Was Who*, C. III, 1929-1940, p. 81.

Levent Şahverdi Arşivi

October 1926, V. 100, p. 545-555, "Italy, Greece and Turkey", E.W. Polson Newman[88].

November 1928, V. 104, p. 618, 628, "The New Turkey", A.A. Pallis.

November 1930, V. 108, p. 591-599, "Turkish Politics: Persons and Parties", Julian Palmer.

October 1936, V. 120, p. 452-459, "Anatolian Spring", W.E.D. Allen.

The CONTEMPORARY REVIEW

February 1920, V. 117, p. 192-196, "The Question of the Caliphate", A.J. Toynbee.

January 1922, V. 121, p. 23-31, "Great Britain and France in the East", A.J. Toynbee.

April 1922, V. 121, p. 418-425, "Armenia, British Pledges, and the Near East",, Aneurin Williams.

June 1922, V. 121, p. 303-312, "The Sacrifice of Greece", Harold Spender.

October 1922, V. 122, p. 409-418, "The Denouement in the Near East", A.J. Toynbee.

November 1922, V. 122, p. 545-555, "The Near East and the Late Government", Crewe.

November 1922, V. 122, p. 556-561, "The Crisis As Seen in Constantinople", F. Maurice.

November 1922, V. 122, p. 590-594, "Mustafa Kemal", J.G.B.

December 1922, V. 122, p. 697-706, "The Capitulations and Christian Privileges in Turkey", H. Charles Woods.

January 1923, V. 123, p. 25-34, "Constantinople During the Crisis", David H. Loch.

March 1923, V. 123, p, 281-289, "The New Status of Turkey", A.J. Toynbee.

May 1923, V. 123, p. 645-650, "Resumption of the Lausanne Conference", George Glasgow.

June 1923, V. 123, p. 681-691, "Angora and the East", A.J. Toynbee.

[88] Edward William Polson Newman, 1887-1967, Oxford'daki eğitimi sonrasında orduda çeşitli görevlerde bulunan Newman'ın eserlerinden bazıları; "The Middle East", 1926; "The Mediterranean and its Problems", 1927; "Great Britain in Egypt", 1928; "Britain and the Baltic", 1930. Ayrıca the *Encyclopaedia Britannica, Nineteenth Century, Quarterly Review* ve the *Times*'a yazılar yazan Newman için bkz. *Who Was Who,* C. VI 1961-1970, p. 831.

Levent Şahverdi Arşivi

May 1924, V. 125, p. 576-583, "The New Turkey", Dudley Heathcote.

May 1925, V. 127, p. 584-589, "Constantinople and Angora", George Young[89].

November 1925, V. 128, p. 584-591, "Turkey Under the Nationalist", H. Charles Woods.

January 1927, V. 131, p, 34-40, "The Greek Minority in Constantinople", A. Andreades.

February 1928, V. 128, p. 194-200, "The Turkish Census and What it Means", J. Walter Collins.

June 1929, V. 135, p. 695-706, "British Policy in the Near East (1900-1909), R.W. Seton Watson.

June 1929, V. 135, p. 203-207, "The Modernisation of Islam", Ikbal Ali Shah.

October 1929, V. 136, p. 458-464, "Turkey Revisited", A.J. Toynbee.

October 1930, V. 138, p. 452-558, "The Situation in Turkey", J. Walter Collins.

August 1933, V. 144, p. 182-191, "Ten Years of Kemalism", J. Walter Collins.

October 1934, V. 146, p. 405-412, "The Political Situation in the Near East", J. Walter Collins.

April, 1935, V. 147, p. 392-400, "The End of the Turkish Invasion", Noel Buxton[90].

May 1935, V. 147, p. 566-573, "Social Reforms in Turkey", Michael P.A. Langley.

January 1939, V. 153, p. 26-34, "Impression of Modern Turkey", Paul Anderson.

[89] Sir George Young, 1872-1952, Avrupa'nın çeşitli başkentlerindeki eğitimi sonrasında 1896'da Washington'a ateşe olarak atandı bunu 1900'de Atina ve 1901'de ise İstanbul, 1904'de Madrid takip etti. Bundan sonra diplomat olarak çeşitli görevlerde bulunan Young, Portekiz dili üzerine profesör, Osmanlı Kanunları üzerine Londra Üniversitesinde ve uluslararası hukuk ve siyaset bilimi üzerine Amerikada çeşitli görevlerde bulundu. İşçi partisinden milletvekili olan Young'un eserlerinden bazıları: "Corps de Droit Ottoman", 1904; "Nationalism and War in the Balkans", 1914; "Portugal", 1917; "New Germany", 1920; "Diplomacy, Old and New", 1921; "Constantinople", 1925; "Egypt", 1927. Geniş bilgi için bkz. *Who Was Who*, C.V, 1951-1960, p. 1203.

[90] Noel Edward Buxton, 1969-1948, Politikacı olan Buxton Cambridge'deki eğitimi sonrasında ilgi alanına giren Balkan ülkelerini gezmiştir. Önce Liberal partiden sonra da İşçi partiden milletvekili olmuştur. 1929'da ziraatla ilgili bakanlık yapan Buxton bu görevinden 1930'da istifa etmiştir. *Dictionary of National Biography*, 1941-1950, p. 632-633.

Levent Şahverdi Arşivi

The NEAR EAST

February 23, 1922, p. 253-254, "The Turkish Settlement", Sir Valentine Chirol.

April 6, 1922, p. 460, "Paris and the Near East", L.A.

April 27, 1922, p. 564, "Great Britain's Eastern Problem", L.A.

June 1, 1922, p. 738, "A Settlement of the Turkish Question", L.A.

July 6, 1922, p. 18, "The Allies and Turkey", L.A.

July 20, 1922, p. 84, "Peace With Turkey", L.A.

July 20, 1922, p. 85, "The Future of Thrace", John G. Bennett.

August 10, 1922, p. 182, "Peace Making or Peace-Making?", L.A.

August 24, 1922, p. 249, "Enver Pasha", W.A. Wigram.

September 14, 1922, p. 344, "Great Britain and the Near East", L.A.

September 28, 1922, p. 408, "A Just and Durable Peace", L.A.

October 5, 1922, p. 442, "The War Menace and the Way Out", L.A.

October 12, 1922, p. 476, "Mudania and After", L.A.

October 19, 1922, p. 508, "Britain and Turkey", L.A.

October 26, 1922, p. 541, "The Freedom of the Straits", (özel)A.

November 2, 1922, p. 572, "France, Geat Britain and Islam", (özel)A.

November 2, 1922, p. 573, "The Capitulations in Turkey", L.A.

November 9, 1922, p. 604, "Nationalist Turkey", L.A.

November 23, 1922, p. 668, "Turkey and Lausanne", L.A.

December 28, 1922, p. 826, "Lausanne and Constantinople", L.A.

January 11, 1923, p. 36, "Peace Strategy", L.A.

February 8, 1923, p. 140, "Turkey's Refusal", L.A.

February 8, 1923, p. 141, "Mosul, Irak and Turkey", (özel)A.

March 15, 1923, p. 272, "The Angora Counter Proposals", L.A.

March 29, 1923, p. 323-324, "The Turkish Nationalist Movement" Nihat Reşhat.

April 5, 1923, p. 349-350, "The Turkish Nationalist Movement", Nihat Reşhat.

Levent Şahverdi Arşivi

May 17, 1923, p. 504, "Turkey After Lausanne", L.A.

June 28, 1923, p. 660, "The Passing of Johny Turk", L.A.

July 26, 1923, p. 90, "The Clean Slate in the East", L.A.

August 23, 1923, p. 194, "Turkey's First Need", L.A.

March 6, 1924, p. 246, "Othman and Kemal", L.A.

March 20, 1924, p. 299, "Turkey the Khalifate and Islam", L.A.

March 27, 1924, p. 325, "Khalifate and Protectorate in Morocco", Sir Valentine Chirol.

April 10, 1924, p. 376, "Foreigners in Turkey", L.A.

April 10, 1924, p. 377, "A New Islam?", Thomas Lyell.

May 15, 1924, p. 510, "The Downfall of the Ottoman Khalifate".

October 2, 1924, p. 350, "The Iraq Frontier", L.A.

January 15, 1925, p. 65, "Angora: City of Prejudice", (özel)A.

January 29, 1925, p. 116, "Turkey's Choice", L.A.

March 5, 1925, p. 250, "Turkey and the Kurds", L.A.

April 23, 1925, p. 433-434, "A Turkish New Woman", M.A.P.

May 14, 1925, p. 510, "Angora on Trial", L.A.

June 4, 1925, p. 588, "Turkey and the Powers", L.A.

August 27, 1925, p. 243, "Mosul and the League of Nations", L.A.

October 8, 1925, p. 427, "Turkey, Russia and Persia", L.A.

December 17, 1925, p. 735, "Turkey and the League", L.A.

January 28, 1926, p. 97, "Fact or Make-Believe at Angora", L.A.

February 18, 1926, p. 191, "Echoes of Turkey", L.A.

April 22, 1926, p. 469, "Italy, Tripoli and Turkey", L.A.

October 21, 1926, p. 445, "Turkey and the West" L.A.

January 13, 1927, p. 33, "Anglo-Turkish Relations", L.A.

January 27, 1927, p. 75, "The United States and Turkey", L.A.

March 10, 1927, p. 265, "Progress in Turkey", L.A.

April 14, 1927, p. 423, "The Puzzle of Turkey", L.A.

August 11, 1927, p. 163, "Foreign Capital in Turkey", L.A.

Levent Şahverdi Arşivi

October 27, 1927, p. 516, "A Turkish Milestone", L.A.

January 12, 1928, p. 35, "Turkey Long Furrow", L.A.

April 12, 1928, p. 452, "Turkey in Evolution", L.A.

July 5, 1928, p. 4, "Religious Reform in Turkey", L.A.

August 30, 1928, p. 241, "Turkish in Latin Characters", L.A.

November 8, 1928, p. 540, "A Turkish Anniversary", L.A.

March 7, 1929, p. 292, "Turkey's Problem", L.A.

July 4, 1929, p. 3, "Stock-Taking in Turkey", L.A.

February 13, 1930, p. 171, "Turkey's Financial Difficulties", L.A.

August 14, 1930, p. 171. "Developments in Turkey", L.A.

September 4, 1930, p. 255, "A Bewildered Turkey" L.A.

November 27, 1930, p. 599, "Political Developments in Turkey", L.A.

March 26, 1931, p. 347, "Turkey and Russia", L.A.

April 30, 1931, p. 487, "Turkey Under the Ghazi", L.A.

May 12, 1932, p. 379, "Turkey and Soviet Russia", L.A.

April 6, 1933, p. 263, "Self-Reliance in Turkey", L.A.

November 2, 1933, p. 901-902, "Ten Years of the Republic", L.A.

November 2, 1933, p. 907, "The Economic Policy of Turkey", L.A.

December 28, 1933, p. 1068, "Turkey and National Socialism", İ.M.

March 8, 1934, p. 187-188, "Anglo-Turkish Possibilities".

June 7, 1934, p. 435, "Turkey and the Straits" L.A.

June 14, 1934, p. 445, "Turkey and Armaments", L.A.

June 21, 1934, p. 475, "The Shah's Visit to Turkey", L.A.

April 9, 1936, p. 465-466, "Will Turkey Re-fortify the Straits?", Vice-Admiral C.V. Usborne.

November 26, 1936, "The Anglo-Turkish Reapprochement", Kenneth Edwars.

January 14, 1937, p. 39, "The Alexandretta Dispute", L.A.

February 18, 1937, p. 245-246, "The Background of Modern Turkey".

March 4, 1937, p. 311, "The Straits and the Spree", L.A.

Levent Şahverdi Arşivi

May 13, 1937, p. 694, "Turkey's Westernising Movement", C.V. Usborne.

November 4, 1937, p. 612, "Palestine: A New Chapter", L.A.

November 4, 1937, p. 612, "Turkey as a Bulwark", L.A.

December 30, 1937, p. 867, "Turkey as it is To-day", (Meeting of Near and Middle East Association).

February 3, 1938, p. 116, "Anglo-Turkish Relations", L.A.

March 17, 1938, p. 293-294, "The Westernisation of Turkey", Sir Denison Ross[91].

May 5, 1938, p. 485, "Is Turkey Deserting Islam?", Kenneth Williams.

May 26, 1938, p. 564, "Anglo-Turkish Relations", L.A.

July 21, 1938, p. 63, "The Transformation of Turkey", Kenneth Williams.

November 17, 1938, p. 537, "The Turkey of To-day's All Right" Kenneth Williams.

[91] Sir Edward Denison Ross, 1871-1940, Orientalist olan Ross, Londra Üniversitesinde Fransız ve İngiliz edebiyatı üzerine eğitim gören Ross, Fransızca, Almanca ve Rusça öğrenen Ross, Strasburg Üniversitesinde doktora eğitimini tamamlayarak 1896'da Londra Üniversitesinde Farsça profesörlüğüne gelen Ross, Hindistan'da, Kalkuta Medresesi Müdürlüğüne gelmiş ve 1911'e kadar bu görevini yürütmüştür. Daha sonra Londra üniversitesindeki eski görevi ve "School of Oriental Studies"in yöneticiliğini üstlenmiştir. Türk hükümetinin davetlisi olarak Türk dilinin sadeleştirilmesi çalışmaları için Türkiye'ye gelen Ross, 1939 yılında İstanbul'a Konsolos olarak atanmıştır. Özellikle İngiliz ticaret anlaşmasına yardımcı olmak üzere. *Dictionary of National Biography*, 1931-1940, p. 759-751.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

KADI HASBİ EFENDİ

SÜREYYA HAMİ ŞEHİDOĞLU

Hasbi Efendi, Erzurum Merkez Kadısı Elhac Hurşit Efendi gibi Mustafa Kemal'in sıkıntılı günlerinde destek gördüğü saygıdeğer bir kişidir.

Bu yurtsever ve milliyetçi Kadı'nın da özgeçmişi hakkında bilgimiz yoktur.

Milli Mücadeledeki çabasına kısaca dokunduktan sonra Adalet Bakanlığı arşivinden elde edilen bilgileri aşağıya alacağız.

Mustafa Kemal Samsun'a çıktığında Sivas valiliğine Kadı Hasbi Efendi vekâlet ediyordu.

Yunanlıların İzmir, Manisa, Aydın'a girişleri yurtta büyük kaygı ve üzüntülere neden olduğu günlerde; Mustafa Kemal Havza'dan 28 Mayıs 1919 günlü bir tel genelgesiyle "Yurt bütünlüğünün korunması için ulusal tepkilerin daha canlı olarak gösterilmesi ve sürdürülmesi gerekir" diyordu.

Hasbi Efendi de gereğini yapmıştı. Yani birçok yerlerimizde olduğu gibi Sivas'ta da mitingler, protesto gösterileri olmuştu. Ancak Sivas'ta çok sayıda Ermeni göçmeni vardı. Bunların en ufak zararları olmamasına rağmen, etkilendiler. Bunun sonucu olarak dış baskılar başladı. Adana'da bulunan Albay Demange, Hasbi Efendiye tehditkâr bir tel yolladı, "Bu durumlar müttefik askerlerinin ilinize girmesine neden olur... "Hasbi Efendi 2 Haziran 1919 günlü bir telle durumu Mustafa Kemal'e bildirdi.

Aynı zamanda Harbiye Nazırlığı da, İngiltere Olağanüstü Komiserliğinin baskısıyla Mustafa Kemal'e, konuyu tekrar ederek sorumluluğunu hatırlatıyordu. Mustafa Kemal durumu vali vekilinden sordu, Hasbi Efendi 3 Haziran'da şu yanıtı verdi:

"— Vilayet dahilinde hiçbir mahalde hiçbir gûna endişe edilecek durumlar mevcut değildir ve Ermenileri korkutacak hadise dahi vuku bulmamıştır. Yalnız son İzmir hadisesi dolayısıyla vuku bulan tezahürattan müteessiren ve bunu kendi emellerinin husulüne bir mani addederek nazarı dikkati celp ve ecnebi askeri için bilitizam teşebbüslerde ve hilafı hakikat haberler ve ihbarlarda bulundukları muhakkaktır. Bunların cümlesinin esassız olduğunu arzeylerim efendim."

Levent Şahverdi Arşivi

Bu cevaba dayanarak, Mustafa Kemal, İngiliz Olağanüstü Komiserliğinin Sivas ili ile ilgili sorularının asılsız olduğu belirlenerek Erdeha'nın deyimi ile her zaman ve her yer için geçerli olan şu ilke ortaya konuyordu:

"Bağımsızlığı ve ulusal varlığı yok eden ve ulusun hayatını tehlikeye düşüren düşmanın yurda girişi, cana kıyması ve her türlü saldırıları gibi İzmir yöresinde görülegelen olayların ve benzerlerinin başgöstermesine karşı ne ulusun coşkusunu ve iç acısını, ne de bundan doğan ulusal gösterileri engelleyip durdurmak için kendimde ve hiç kimsede hiçbir güç göremeyeceğim gibi bu yüzden ortaya çıkacak olayların karşısında da sorumluluk yüklenebilecek ne komutan, ne sivil yönetici ne de hükümet düşünürüm."

Reşit Paşa'nın 11 Haziranda gelmesiyle hakimlik mesleğine dönmüştür.

Şunu belirtelim ki, Reşit Paşa yurtsever, kişilik sahibi bir insan olmasına rağmen, Sivas'ta bir kongrenin toplanmasında büyük tereddütler gösterdi. Mustafa Kemal'e çok uykusuz geceler yaşattı. İşte bu sıkıntılı günlerinde Mustafa Kemal, Hasbi Efendi'nin aracılığını istemiştir. (Nutuk, belge 43-44).

Adil, dürüst vatansever bir kişidir.

Bir belgede naklinin yapılmaması için Sivas halkı ileri gelen Türk ve Ermenileri'nin adları vardır. Başvurularında Hasbi Efendinin hizmetleri, ahlaki davranışları belirtilmektedir.

Batum sancağının Livane ilçesinin Murgul bucağında 1869 yılında doğdu. Muhammet Hilmi Efendinin oğludur. İlk öğrenimini Livane'de yapıp, İstanbul'a gelmiş, Mektebi Nüvvab'ta okumuş, burayı 3 Mayıs 1902'de bitirmiştir.

İlk görevi Hisar Niyabetidir (16 Kasım 1902). 1909 da Elazığ, 1913 de Adana Merkez Kadılığı, 31 Ekim 1916 da Sivas Merkez Kadılığı görevlerinde bulundu. Eylül 1920 de Yargıtay üyeliğine atandı. Çeşitli tarihlerde Erzurum, Kayseri, Adana hakimliklerinde bulunmuş, sağlık nedeniyle emekli olmuştur[1].

İNSANIN HER ŞEYİ ÖĞRENMESİ İÇİN HER ŞEYDEN ÖNCE O ŞEYİ SEVMESİ GEREKİR.

GOETHE

[1] Adalet Bakanlığı arşivinden bu bilgileri sağlayan Yılmaz Turan'a teşekkürlerimi sunmayı borç sayarım.

Levent Şahverdi Arşivi

ANADOLU ÜZERİNDEKİ YUNAN HEDEFLERİ VE MÜTAREKE DÖNEMİ FENER RUM PATRİKHANE'SİNİN FAALİYETLERİ

Dr. ADNAN SOFUOĞLU

GİRİŞ:

Yunanistan bağımsız olduktan itibaren "Megali İdea" diye adlandırdıkları Merkezi İstanbul'da olan Bizans-Yunan İmparatorluğu'nu canlandırmağa yönelik politika izlemeğe başlamıştı[1].

Yunan hedefleri olarak belirlenen Megali İdea esasen 1798 yılından itibaren bu ideal peşinde koşan Yunanlıların emperyalist politikalarının amacıydı. Nitekim Yunan tarihçi ve devlet adamı olan Panayatis Pipinellis bu ideayı şöyle tanımlıyor, "Yunan varlığının anlamı Yunanistan'ı tüm Yunan ırkını bir sınır içinde toplayacak birleşik ulusal bir devletin çekirdeği haline gelmeğe zorluyordu herkes kendisini Bizans İmparatorluğu'nu yeniden canlandırma hayaline kaptırmıştı."[2]

Bir başka araştırmacı yazar ise; Yunanlıların Megali İdeası, merkezi İstanbul'da olan Bizans-Yunan İmparatorluğu'nu canlandırmağa yönelik romantik bir güçtü demektedir.[3]

Yine Yunanistan Başbakanı J. Kollettis Ocak 1844 tarihinde yaptığı bir konuşmasında, "Yunanistan Krallığı bütün Yunanistan değildir. Yunanistan'ın sadece bir parçası en küçük ve en yoksul bir parçasıdır. Grek sadece krallık içinde yaşayan değildir. Aynı zamanda Yanya'da ya da Selanik'de, Serez'de ya da Edirne'de, Constantinople (İstanbul)'da ya da Trabzon'da, Girit ya da Sisam Adasında Grek tarihine ya da Grek ırkına bağlı başka yerlerde oturanlar da Grek'dirler. Hellenizmin iki büyük merkezi vardır: Atina ve Constantinople. Atina yalnız Krallığın başkentidir. Constantinople büyük başkent bütün Hellenizmin kendi düşü, umududur."[4]

Ayrıca Yunan Megali İdeasını gerçekleştirmek için kurulan Etnik-i Eterya Cemiyetinin programında da bunu görmek mümkündür. Nitekim

[1] Michael Llewelyn Smith: *Anadolu Üzerindeki Göz*, İstanbul 1978 s. 11-12.
[2] Salahi R. Sonyel; *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, C. 1 Ankara 1973, s. 30.*
[3] Michael Llewelyn Smith; *a.g.e.*, s. 11-12.
[4] Süleyman Kocabaş; *Tarihte ve Günümüzde Türk-Yunan Mücadelesi*, İstanbul 1984 s. 87-88.

Levent Şahverdi Arşivi

bu programda hedefler; Batı Trakya ve Selanik'in Yunanistan'a ilhakı, Ege Adaları'nın ilhakı, Girit Adası'nın ilhakı, Batı Anadolu'nun ilhakı, Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması, Pontus Rum Devleti'nin yeniden kurulması, İstanbul'un ele geçirilmesi ve Bizans İmparatorluğu'nun diriltilmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır[5].

Yunanlılar bu hedeflerine ulaşabilmek için ise propagandalarının ağırlık merkezini Türk vahşeti ve Türklerin geri bir millet olduğu bu sebeple büyük Yunanistan'ın kurulması lüzumu üzerine inşa etmişlerdi. Özellikle 1900'lü yıllardan itibaren bu fikirlerini basın-yayın yoluyla Dünya kamuoyuna yayma çabası içine girmişlerdi[6].

Diğer taraftan Yunanistan gücü ve kaynakları bu denli emperyalist politikaları yürütmeğe yeterli olmadığından bu hedeflerine ulaşabilmek için de daima Avrupa'da bir büyük devlete dayanma ve özellikle Osmanlı Devleti'nin en sıkışık zamanlarından faydalanmak politikası izlemekteydi. Büyük devletler de Yunanistan'ın bu genişleme siyasetini kendi aleyhlerine olmamak ve günün şartlarına ters düşmemek şartıyla genellike kolaylaştırmışlardır[7].

Ayrıca Yunanistan yine Osmanlı Devleti aleyhine geliştirdiği politikalarda daima Patrikhane ile işbirliği içine girmiş ve ondan destek sağlamıştır. Hatta bu sebepten dolayı 2. Mahmut döneminde Fener Patriki idam edilmişti. Buna rağmen bu işbirliği zaman zaman gizli zaman zaman da açık olarak devam edegelmiştir.

İşte bu şekilde faaliyette bulunan Yunanistan hedeflerine ulaşmak için ortaya çıkan her fırsatı derhal değerlendirmek yoluna gitmiştir. Nitekim 1828 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan, Osmanlı Devleti'nin yenik çıkmasından istifade ile hem bağımsızlıklarını elde etmişler hem de Ege'deki bazı adaları ele geçirmişlerdi[8]. Yine 1839'da Osmanlı Devleti'nde ilan edilen Tan-

[5] M. Salih Mercan; *"Türk-Yunan İlişkileri ve Devletlerarası Tutum" Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu,* Ankara 1993 s. 135; Ayrıca Etnik-i Eterya için geniş bilgi bkz. Selahattin Salışık; *Türk-Yunan İlişkileri Tarihi ve Etnik-i Eterya,* İstanbul 1968; Etnik-i Eterya Cemiyeti'nin ilk kuruluştaki adı Filik-i Eterya'dır. bkz. Yücel Özkaya; *"İstiklâl Savaşında Türk Halkının Kuvay-ı Milliye ve Milli Orduya Katkıları"* 3. Askeri Tarih Semineri Türk-Yunan ilişkileri Ankara 1986 s. 260.

[6] Nuri Köstüklü; *Milli Mücadele'de Denizli-Isparta ve Burdur Sancakları,* Ankara 1990 s. 11.

[7] Yücel Aktar; *"Yunanistan'ın Osmanlı Devleti ve Türk Cumhuriyeti'ne Yönelik Geleneksel Politikalarında Temel Yaklaşımlar."* 3. Askeri Tarih Semineri, Türk-Yunan İlişkileri Ankara 1986 s.1; Abdurrahman Çaycı *"Yunanistan'ın Anadolu Macerası I"* H.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, C. 1. Sayı 1 Ekim 1987 s. 1-2.

[8] M. Salih Mercan; *a.g.m.,* s. 135.

Levent Şahverdi Arşivi

zimat'ın getirdiği serbestlik ortamından yararlanarak Osmanlı Ülkesi'nde göz diktikleri bölgelere adalardan ve Yunanistan'dan Rum nüfusu kaydırmışlardı. 1863'de de İngilizler'in bir lütfu olarak Yedi Ada'yı elde etmeyi başarmışlar, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan durumdan istifade ile Girit'de isyan çıkarmışlar, 1881'de Tesalya ve Norda kasabalarını ele geçirmişlerdi[9].

BALKAN SAVAŞLARI DÖNEMİ:

1897 Osmanlı-Yunan Harbi'nden Yunanistan'ın hezimete uğrayarak çıkmasından sonra Yunan genişlemesi bir müddet için durmuştu. Ancak 6 Ekim 1910 tarihinde iktidara gelen Venizelos, fırsatları değerlendirerek, çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğu'na karşı "iki kıtaya uzanan ve beş denize açılan Yunanistan'ı gerçekleştirmek, bir ayağı Asya'da bir ayağı Avrupa'da olacak Büyük Yunanistan'ı Bizans-Grek İmparatorluğu'nu" yeniden meydana getirmek istiyordu[10].

Venizelos'un bu şekide varmak istediği hedif ise iki yönlü idi. Olabildiği kadar Yunan halkını içine alacak şekilde Yunan Devleti'nin topraklarını genişletmek ve Yunanistan'ı Akdeniz'de önemli bir devlet haline getirmek[11].

Nitekim Yunanistan'ı bölgesel ve dar çaplı politikalardan çıkarıp Avrupa'nın siyaset arenasına oturtmak isteyen aynı zamanda Yunan menfaatlerinin bilhassa İngiltere'ye dayanılarak korunacağına ve milli hedeflerine bu şekilde ulaşabileceğine inanan Venizelos, iktidara geldikten sonra Yunan ekonomisini ve dış politikasını büyük devletlerin ticari ve askeri alanına itip ülkesini milletlerarası politikanın içine yerleştirmeğe çalıştı[12].

Diğer taraftan Venizelos'a göre ele geçirilecek topraklarda kendi politikalarına destek olacak bir sağlam Yunanlı topluluğun yaşaması da zorunluydu[13].

İşte Venizelos bu görüş ve politikası doğrultusunda o sırada ortaya çıkan Balkan Savaşları'ndan faydalanmak istedi. Nitekim topraklarını genişletmek düşüncesiyle Osmanlı Devletine karşı Balkan Savaşları'na ka-

[9] M. Salih Mercan, *a.g.m.*, s. 136.

[10] Ayrıca Yunan Burjuvazisi de Megali İdeayı kendi hesabına gerçekleştirmek emelinde idi. Dimitri Kitsikis; *Yunan Propagandası*, Meydan Neşriyatı Basım Tarihi ? s. 21-23.

[11] Michael Llewelyn Smith; *a.g.e.*, s. 47; Abdurrahman Çaycı; *a.g.m.*, s. 2.

[12] Murat Hatipoğlu; *"Elefterios Venizelos'un 1910 Yılında İktidara Gelmesiyle Megali İdea'nın Kazandığı Yeni Karakter"* 3. Askeri Tarih Semineri s. 460-461; Abdurrahman Çaycı, *a.g.m.*, s. 2-3.

[13] Michael Llewelyn Smith *a.g.e.*, s. 29.

Levent Şahverdi Arşivi

tıldı. Neticede Balkan Savaşları nihayetinde topraklarını bir misli büyüttüğü gibi çoktan beri göz diktiği Selanik limanını da ele geçirdi. Ayrıca Limni, Ayastrati, Semendirek ve Bozcaada ile Pzaru, Nikarya, Midilli, Sakız, Sisam Adalarını ele geçirdi. Yine 1897 de kopardığı Girit Adası'nı da zaptetti[14].

Balkan Savaşları bitiminde Yunanlılar anlaşma imzalanmasında (14 Kasım 1913) ve Adalar işi büyük devletlerce bir karara bağlanmasından sonra Yunan Hükümeti ile ondan cesaret alan Makedonya Rumları oradaki Türklere bir sürü baskın, katil, yağma ve gasp düzenlemeğe başladılar. Bu durum karşısında Türkler büyük kütleler halinde ev ve barklarını bırakıp kaçışma ve Osmanlı kalan yerlere akın halinde göçmeğe başladılar[15].

Bu sırada Yunanistan'a düşen Trakya Makedonya'dan ve Epir'den 200 binden fazla Türk göç etti. Tabiki bu durum Osmanlı Devleti'nde tepkiler doğurdu. Bu gelişmelerin neticesinde, Doğu Trakya ve Batı Anadolu Rumları da bilhassa Türk ahalisi tarafından ürkütülerek kışkırtıldılar ve onların Yunanistan'a gitmelerini sağladılar. Ancak bu karşılıklı tehcir işine Yunanistan başlamıştı[16].

Bu durum karşısında Osmanlı Devleti ülkesine gelen Türk göçmenlerini, Trakya ve Batı Anadolu kıyılarında Balkan Savaşları sırasında hıyanetleri sebebiyle ve ayrıca yukarıda izah edilen gelişmeden dolayı ortaya çıkan Türk tepkisinden maneviyatı bozulmuş olup ayaklanan ve Yunanistan'a çekip giden Rumların terkettiği emlâke yerleştirmeğe başladı[17].

Bu gelişme ise, ilerisi için Batı Anadolu ve Trakya üzerinde çıkar hesabı yapan Yunanistan'ı endişeye sevk etti. Nitekim Yunan gazetelerinden birinde çıkan bir makalede "Türklerin Söke'ye Girit Muhacirlerini iskân etmekteki maksatlarını biliyoruz. Türkler ne yaparlarsa yapsınlar elli sene sonra İyonya Hükümeti Anadolu'da ihya edilecektir". denmekteydi[18].

Bu gelişmeler karşısında yani Makedonya'dan kovulan Türklere karşılık Doğu Trakya ve Anadolu'daki Rumlar'ın yerlerini almalarının önü-

[14] Dimitri Kitsikis, *a.g.e.*, s. 21-23; M. Salih Mercan, *a.g.m.*, s. 136; Ayrıca geniş bilgi için bkz. Yusuf Hikmet Buyur; *Türk İnkılabı Tarihi*, C. 2. K. 2-3 Ankara 1983; *Balkan Harbi* Genel Kurmay Başkanlığı C. 1. Ankara 1993.

[15] Yusuf Hikmet Bayur; *a.g.e.*, C. 2 K. 3 s. 245-262.

[16] Tevfik Bıyıklıoğlu; *Trakya'da Milli Mücadele*, C. 1 Ankara 1987 s. 92-93.

[17] Yusuf Hikmet Bayur; *a.g.e.*, C. 2 K. 3 aynı yer.

[18] M.Şefik Aker; *İstiklâl Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidali* (104 sayılı Askeri Mecmuasının Tarih Kısmı) C. 1. Ankara 1937 s. 67-68.

Levent Şahverdi Arşivi

ne geçemeyeceğini gören Yunan Hükümeti, bu işi durdurmak için o sırada tek başına savaşı da göze alamayınca iki ülke arasında bir nüfus mübadelesi yapılmasını teklif etti. Neticede Nisan 1914 sonunda hükümetler arasında bu yönde görüşmeler başladı. Nihayet 1 Temmuz 1914 de Makedonya'da kalan Türklerle Doğu Trakya ve Aydın vilayetlerindeki Rumların karşılıklı olarak ihtiyari bir şekilde mübadelesi hususunda anlaşmaya varıldı. Ancak bir ay sonra I. Dünya Savaşının çıkması bu antlaşmanın tatbikine imkan bırakmadı[19].

Bu görüşmeler sırasında ise Osmanlı-Yunan ilişkileri devamlı gerginliğini korudu. Antlaşmadan evvel Batı Trakya ve Yunanistan'dan göç eden 240 bin Türk'ün Osmanlı Ülkesine sığındığı anlaşılmıştır. Buna mukabil yine Batı Anadolu'dan 80 bin Rumla Doğu Trakya'da yaşayan 250 bin Rum'dan mühim bir kısmı da Yunanistan'a kaçmışdı. Türklerin zorla göç ettirilmesinden sonra bile yine de Batı Trakya'da 500 binden fazla Türk nüfusu bulunmaktaydı[20].

I. DÜNYA HARBİ DÖNEMİ:

Diğer taraftan Venizelos nüfus mübadelesi politikasından dolayı yönetimdeki çevresi tarafından ağır tenkitlere uğramaktaydı. Bilahare Venizelos 1915 yılında bu politikasını değiştirerek I. Dünya Savaşı ortamından yararlanma yoluna girdi ve Anadolu'da kendisine müttefikler özellikle İngilizler tarafından Çanakkale muharebeleri sırasında cephe açma karşılığı teklif edilen toprağı Yunanistan'a kazandırmağa yöneldi[21].

Bu şekilde Venizelos Ege'yi yani Batı Anadolu'yu Yunanistan'a katmak ve Yunan topraklarını bir kere daha bir misli büyütmeyi hedefliyordu[22].

Şimdi koyu bir Türk düşmanı ve Yunan hayranı olan İngiliz Başbakanı Loyd George Yunanistan'ın büyük bir Akdeniz Devleti olmasını İngi-

[19] Yusuf Hikmet Bayur; *a.g.e.*, C. 2. K. 3 aynı yer; Tevfik Bıyıklıoğlu *a.g.e.*, C. 1 s. 92-93. Yuluğ Tekin Kurat *"Yunanistan'ın Küçük Asya Macerası"* 3. Askeri Tarih Semineri s. 408-409; A.J. Tonybee; *The Western Question İn Greece, and Türkey;* Constable Company, London 1922 s. 141.

[20] Mondros Mütarekesi senelerinde bile Doğu ve Batı Trakya'da tabi ki Batı Anadolu'da ezici çoğunluk Türklerde idi; Tevfik Bıyıklıoğlu *a.g.e.*, C. 1 s. 92-93; Adnan Sofuoğlu *Kuvay-i Milliye Döneminde Kuzeybatı* Anadolu; H.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayımlanmamış Doktara Tezi; Sıtkı Aydınel; *Güneybatı Anadolu'da Kuvay-i Milliye Harekatı*, Ankara 1990 s. 50-60.

[21] Yuluğ Tekin Kurat; *a.g.e.*, s. 408-409.

[22] Dimitri Kitsikis; *a.g.e.*, s. 21-23.

Levent Şahverdi Arşivi

lizlerin en büyük sömürgeleri olan Hindistan'a gidecek yolun güvencesi bakımından istiyordu[23].

Bu sırada Yunanistan Batı Anadolu'ya yönelik faliyetler içerisine girmişti. Nitekim Kuşcubaşı Bey'in 1914 yılındaki tespitlerine göre "Ege bölgesindeki Rum çeteleri Adalara veya Yunanistan'a gizlice giderek askerlik eğitimi yapıyor, bir savaş veya isyan çıktığında ne şekilde hareket edeceğine dair talimat alarak geri dönüyordu. Tren hattı boyunca her istasyonda bir Rum bakkal vardı. Bunlar hem Yunanlılara casusluk yapıyor hem de Türk çiftçilere yüksek faizle borç verip ürününü ucuz kapatıyor veya çiftliklerini satın alarak buralara Rumları yerleştiriyordu.[24]

Bu ortamda bir an önce savaşa katılmak isteyen Yunanistan Başbakanı Venizelos ile savaşa girmeğe karşı olan Kral Konstantin arasında bir mücadele vuku buldu. Hatta Venizelos iktidardan uzaklaştırıldı. Bu durum 1917 Haziranına kadar sürdü. Bu tarihte İngiliz ve Fransızların yardımıyla tekrar hükümeti kuran Venizelos 26 Haziran 1917 de ise Merkezi Devletlere yani ittifak Devletlerine savaş ilan etti.[25] Ancak şimdi 1915 deki durum ortada yoktu ve o sırada teklif edilen avantajların çoğunu kaçırmıştı. Çünkü Yunanlılar'a teklif edilen yerler St. Jean de Maurienne antlaşmasıyla İtalyanlar'a verilmişti. Buna rağmen Yunanistan savaş boyunca Batı Anadolu'ya doğru genişleme hedefi doğrultusunda yukarıda kısaca belirttiğimiz gizli açık faaliyet ve etkinliklerini sürdürdü.

MÜTAREKE DÖNEMİ:

Venizelos'un Batı Anadolu Üzerine Öne Sürdüğü İddialar Ve Batı Anadolu'nun Gerçek Durumu

Nihayet 30 Ekim 1918 de Mondros Mütarekesinin akdinden sonra Venizelos, kendisine vaad edilen toprakları talep etmeğe başladı. Diğer taraftan Mütarekenin akdinden sonra İstanbul'da Beyoğlu'nda Rumların da sevincine diyecek yoktu. Birbirlerini tebrik ediyorlardı. Aynı zamanda taşkınlığa da başlamışlardır[26].

Bu arada Mütarekeden bir müddet sonra Venizelos, Yunan toprak isteklerini 3 ve 4 Şubat 1919 günleri çıktığı Paris Barış Konferansı huzu-

[23] Hüseyin Işık *"Anadolu'da Yunan Mezalimi"* 3. Askeri Tarih Semineri s. 378; Daha geniş bilgi için bkz. Abdurrahman Çaycı; *a.g.m.*, s. 3.

[24] Celal Bayar; *Ben de Yazdım*, C. 5 İstanbul 1967 s. 1575-1576.

[25] Bu konuda geniş bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu; *Siyasi Tarih*, Ankara 1973 s. 449-451 Yusuf Hikmet Bayur; *a.g.e.*, C. 3 K. 3 s. 550-571.

[26] Tayyib Gökbilgin; *Milli Mücadele Başlarken* C. 1 Ankara 1959 s. 4-6; Ayrıca gizli antlaşmalar ve vaad edilen yerler için geniş bilgi bkz. Fahir Armaoğlu; *a.g.e.*, s. 434-451.

Levent Şahverdi Arşivi

runda dile getirdi. Burada Venizelos Batı Anadolu üzerindeki hak iddialarının daha önce Türkiye'ye ait olan her hangi bir ülkede kesin olarak bir Türk çoğunluğu yoksa o ülke müstakbel Osmanlı Devleti'nin bir parçası olarak kalmamalıdır." İlkesine dayandırmaktaydı. Buradan yola çıkan Venizelos tezinde nüfus bakımından ve etnik nedenlerden ötürü Anadolu'nun batı kısmının coğrafi ve tarihi açılardan özel ayrı bir bölge teşkil ettiğini öne sürdü ve bölgenin nüfusunu gösterecek resmi istatistikler olmadığını belirterek Rum Patrikhanesi'nin hazırladığı istatistiklere dayandığını ve bunların doğru olduğunu ifade ile Batı Anadolu'daki Rum nüfusunun 1.700.000 olduğunu iddia etti. Ayrıca Venizelos Türkiye Liselerinde okutulan Coğrafya kitaplarında Anadolu'daki Rum nüfusunun 1.300.000 olarak gösterildiği iddiasında bulundu. Venizelos böylece tahrif edilmiş ve şişirilmiş rakamlarla bölgedeki Rum nüfusunun adalarla birlikte ele alındığında müslümanlardan daha fazla olduğunu iddia ederek bu bölgenin Osmanlı Devletinin Türk bölgelerinin bir kısmını teşkil edemeyeceğini ileri sürdü[27].

Bu şekilde Venizelos, Batı Anadolu'yu talep etmekteydi. Venizelos'un Batı Anadolu'dan maksadı ise, İzmir ve Bursa vilayetleri ile Çanakkale ve İzmit sancaklarıydı. Venizelos'a göre, Batı Anadolu aşağı yukarı Karadeniz'den Antalya körfezi'ne. Kuzeyde İzmit'in doğusundan güneyde Antalya Körfezinin batısından geçmek üzere çizilecek bir çizginin batısında kalan bütün bölgeydi. Nitekim bu durumu gösterir ve 1915 de çizdikleri bir harita da mevcuttu[28].

Buna göre talep edilen yerler şunlardı: Bursa vilayetinin bir kısmı (Balıkesir Edremit ve Ayvalıktan geçerek İzmir'den gelen trenyolunun Marmaraya açılan ucundaki Bandırma'yı içine almak üzere) Balıkesir ve hemen de tamamen Denizli ve Aydın vilayeti. Ayrıca Çanakkale Boğazındaki İmroz ve Bozcaadayı da Batı Anadolu ile birlikte istemekteydi. Bütün bunların yanında Venizelos Kıbrıs, Rodos, Meis, Oniki Adalar olmak üzere bütün Doğu Akdeniz adalarına da talipti[29]. Ancak o sıralarda İngiltere'yi ürkütmemek için Kıbrıs konusundaki isteklerinde son derece ihtiyatlı davranmaktaydı. Bu sebeple Venizelos muhtırasında Kıbrıstan bilhassa bahsetmiyor adalardan ise şu şekilde bahsediyordu. "Adalar konusuna gelince, hepsi binlerce yıldan beri Grektir, ve bu yüzden hepsinin Yunanis-

[27] Celal Bayar *a.g.e.*, C. 5 s. 1468; Gotthard Jaeschke; *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Ankara 1986 s. 50; Salahi R. Sonyel; *a.g.e.*, C. 1 s. 35-37.

[28] İlgili Harita ve Geniş Bilgi için bkz. Adnan Sofuoğlu *a.g.e.*, s. 38-42.

[29] Gotthard Jaeschke, *a.g.e.*, aynı yer.

Levent Şahverdi Arşivi

tan'a geri verilmesi gerekir. Balkan Harpleri sırasında stratejik sebeplerle bunlardan bir kısmının Yunanistan'a verilmeyişini mazur gösteren şartar bugün mevcut değildir." Yine 3 Şubat 1919 da Onlar Konseyindeki konuşmasında da "Kıbrıs Adası" konusunda kesin bir talepte niçin bulunmadığımız suali akla gelebilir. Bunu yapmayışımızın çeşitli sebepleri vardır. En önemlisi elli yıl önce İyonya Adalarını vermek suretiyle Yunan Krallığı'nın büyümesine yardım eden ilk devlet niteliğini kazanan ve harb sırasında Kıbrıs'ı Kral Konstantin'e teklif etmiş olan İngiltere'nin sonunda Kıbrıs'ı da Yunanistan'a verecek kadar lütüfkar davranacağına inanmakta oluşumuzdur. Kısacası Yunanistan Kıbrıs, Rodos, Meis, Oniki Adalar, İmroz, Bozcaada dahil olmak üzere bütün Doğu Akdeniz Adalarını istemektedir." diyecektir. Bunun yanında Venizelos Trakya kesiminde de tüm Batı ve Doğu Trakya'yı talep etmekteydi. Ayrıca bu sırada Trabzon ve civarında Pontus Rum Devleti'nin kurulması çalışmaları yapılmaktaydı[30].

Oysa Amerikalı Prof. Dr. Lybyerin de belirttiği gibi 1919 da bölgedeki yani Trakya ve Küçük Asya'nın İzmir dolaylarındaki Türk nüfusu diğer azınlıklara nazaran ezici çoğunluktaydı[31]. Nitekim burada bölgenin nüfusu ile ilgili istatistiklere dayanarak bilgi verecek olursak şöyle bir durum ortaya çıkar. 1908 yılı Aydın Salnamesi'ne göre Aydın Vilayetinde (ki o zaman bu bölge Aydın ve İzmir'i içine alıyordu) toplam nüfus 1.729.974 tü. Bunun 1.313.561'i İslam geri kalanı 379.332'si de Hıristiyan olarak tespit edilmişti ki hıristiyan nüfus sadece Rumlardan oluşmuyor diğer etnik unsurları da içeriyordu[32].

Yine 1914 yılına ait nüfus durumunda bir değişiklik yoktu. Ayrıca bölgede sahilden içerilere doğru gidildikçe Rum nüfusu ise iyice azalmaktaydı[33].

1919 yılında da nüfuz durumu mühtelif kaynaklarda Menteşe (Muğla) Sancağı hariç Aydın vilayetinde 1.301.962 Türk, 233.756 Rum olarak gösterilmektedir. Başka bir dökümana göre ise Aydın vilayetinde 1.293.527 Türk Müslümün 233.914 Rum Ortadoks Menteşe Sancağında 368.406 Türk Müslüman, 85.548 Rum Ortodoks, nüfus mevcuttu[34].

Bu rakamlar, İngiltere'de yaşayan Türk dostu İngiliz; Hintli ve diğer Müslümanlarca hazırlanarak 15-12-1919 da M.H. İspahani tarafından İn-

[30] Dimitri Kitisikis *a.g.e.*, s. 28-36.

[31] Salahi R. Sonyel *a.g.e.*, C. 1 s. 32.

[32] Adnan Sofuoğlu *a.g.e.*, s. 15-27.

[33] Geniş bilgi için ayrıca bkz. Kemal H. Karpat; *Ottoman Population*, 1830-1914 London.

[34] *Köylü Gazetesi* 21 Teşrin-i Sani 1334 ve *Hadisat* 17 Mayıs 1335 den naklen Sıtkı Aydınel *a.g.e.*, s. 56.

Levent Şahverdi Arşivi

giltere Başbakanı'na gönderilen Andırı'da ileri sürülen rakamlarla bağdaşmaktadır. Buna göre İzmir bölgesindeki nüfus 1.249.000 müslüman 299.000 Rum 20.000 Ermeni'den oluşmaktadır[35]. Ayrıca Yunanlı araştırmacı D. Kitsikis'de eserinde az farkla da olsa Türkler bölgede mutlak çoğunluğu teşkil etmekteydi demekte ve nüfus oranlarını vermektedir[36].

Nitekim Rumlar kıyıda bir iki bölge Ayvalık, Urla, Çeşme, Foça'da çok az nüfus olarak fazla idiler. İzmir şehrinde ise azınlıkta idiler. Bunun ötesinde istatistiklerdeki küçük uyuşmazlığa rağmen Yunanlıların hak iddiasında bulundukları bölgelerde Türk-Müslüman nüfus ezici çoğunluğu oluşturmaktaydı. Yine Trabzon bölgesinde de Rum iddialarının aksine Türkler ezici çoğunluğu teşkil etmekteydiler[37].

Yunanistan'ın Batı Anadolu'ya Rum Nüfusu Kaydırma Teşebbüsleri Ve Osmanlı Devletinin Tedbirleri

Esasında bölgede Türk nüfusunun çoğunlukta olduğunu Venizelos da biliyordu. Nitekim yukarıda belirttiğimiz gibi ta Tanzimat'tan beri Anadolu'ya Rum nüfusu kaydırılmağa çalışılıyordu. Şimdi de mütareke ortamından istifade ile Anadolu'ya çeşitli yollarla tekrar Rum nüfusu kaydırılmağa başlandı. Bundan maksat bölgede Rum nüfusunu çoğaltmasının[38] yanı sıra Rum çete teşkilatı meydana getirmekti. Böylece Türkleri, huzursuz ederek yerlerinden kaçırtmak ve yerlerine Rumları oturtmak, aynı zamanda huzursuzluk çıkararak bir işgale de zemin hazırlamaktı.

Diğer taraftan Mütarekeden sonra Anadolu'ya ve Trakya'ya Rumların getirilmesine itilaflar özellikle İngiliz ve Fransızlar muavenet etmekteydi. Nitekim Mondros Mütakeresi'nden sonra Doğu Trakya'ya ilkönce bir Fransız Alayı gelerek Uzunköprü-Sirkeci Demiryoluna 4 Kasım 1918 de el koydu. Bilahare Ocak 1919 ortalarında Fransızlar bu demiryolunun muhafazasını bir Yunan Taburuna devrettiler.

Bu şekilde 14 Ocak 1919 günü Hadım Köyünden Kuleli Burgaz'a kadar bütün demiryolu istasyonlarını Yunan askerlerinin işgal etmesi bü-

[35] Salahi R. Sonyel *a.g.e.*, C. 1 s. 38.

[36] Dimitri Kitsikis *a.g.e.*, s. 33.

[37] Nüfus durumları ile ilgili geniş bilgi için ayrıca bkz. M. Şefik Aker *a.g.e.*, C. 1 s. 8; Sıtkı Aydınel *a.g.e.*, s. 50-60; Salahi R.Sonyel *a.g.e.*, C. 1 s. 30-41; Nail Moralı; *Mütareke'de İzmir Olayları*, İstanbul 1976 s. 118-123; Tevfik Çavdar; *Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzarai Umumiye*, İstanbul 1971 s. 15-17.

[38] *B.A. B.E.O (Başbakanlık Arşivi Bab-ı Âli Evrak Odası) Umumi No: 345376.*

Levent Şahverdi Arşivi

tün Trakya Rumları billhassa Çatalca Rumları arasında Yunanistan lehine gösteriler yapılmasına yol açtı[39].

Bu Yunan Taburundan başka yine küçük Yunan Müfrezeleri hat boyundaki Hadımköy, Çatalca, Çorlu, Muratlı, Lüleburgaz, ve Uzunköprü gibi şehirlerine yerleştirildi. İşte bu gelişmelerden sonra Mütarekeden hemen sonra Doğu Trakya'da kurulmuş bulunan Rum çeteleri ortaya çıkarak faaliyete geçtiler. Ayrıca bu durumdan Trakya Rumları da şımarmışlar Hükümeti saymamağa ve Yunan Taburu ile bu tabura güvenen Trakya Rumları istediklerini yapmağa başlamışlardır[40].

Bunun yanısıra Trakya ve Batı Anadolu'ya özellikle Çatalca Rum Metrapolidi'nin girişimleriyle daha önce hicret ve firar etmiş olan Rumlar yine İngiliz ve Fransızlar'ın himaye ve muavenetiyle tekrar dönmeğe başlamışlardı. Nitekim 15 Şubat 1919 da Dahiliye Nezareti, Sadaret'e sunduğu raporunda bu durumu şöyle aktarmaktaydı. "Balkan Harbini müteakip Edirne, Aydın, İstanbul Vilayetiyle, Karesi ve havalisinde kendi arzu ve ihtiyarıyla alaka-i tâbiyet ve maliyelerini kat' ederek Yunanistan'a hicret veya firar etmiş ve Hükümet-i Mezkûrece memleketlerini terk ve hicret etmiş olan Müslümanların emlakinde yerleştirilmiş olan Rumlar'dan bir kısmı evvelce münferiden ve ahiren kafile halinde hududa sevk edilmekte ve bunlara Fransız ve İngiliz kumandanlarınca vesika verilmekte olduğu, Edirne Vilayetinden evvelce giden Rumların avdeti mükerrer olduğundan bahisle muhacir yerleştirilmiş olan Rum köylerinin tahliyesi Çatalca Rum metropolid vekilinin talebi.."

Yine aynı raporda ifade edildiğine göre esasında "Yunanistan'a firar ve hicret edenlerin emvaline muhacir ikame ve iskânı Balkan Harbi esnasında ve ondan sonra maruz kılındıkları mezalime tab-ı avâr (fesat kuvvet) mukavemet olamıyarak ihtiyari hicret etmiş olan muhacirin ol babda münakid-i muahede mucibince emniyet ve mahfuz olması lazım gelen hukuk-u tarifiyelerinin ihlal edilerek terk eyledikleri emval ve araziye Rum muhacirlerinin yerleştirilmesinden münbeis olup bu suretle her iki taraf halkının emlak ve arazisinin mübadeleye tabi olması esasınca telkin ve ihzar maksadı istihdaf edilmiş ve filhakika bir müddet sonra bu esas kabul olunarak Atina Sefiri, Sabıkı Muhtar Bey Efendinin riyasetleri altında muhtelif bir komisyon teşkil edilmişti." Ancak "Harb-i Umuminin zuhuru devamı bittabi bu babdaki muamelatın intacına (sonuçlandırılma) mahal ve imkan bırakmadığı gibi Yunan Hükümet-i Hazırasının evvelce takarrur

[39] Tevfik Bıyıklıoğlu *a.g.e.*, C. 1. s. 145-152.
[40] Tevfik Bıyıklıoğlu *a.g.e.*, C. 1 s. 200.

Levent Şahverdi Arşivi

(kararlaşma) ettirilmiş olan bu mübadele muamelesi hakkındaki nokta-i nazarı zalâm-ı meçhuliyet (mechul karanlık) içinde kalmıştır" denerek bilahare "Hükümet-i Mezkurece mübadele esasatının halen mevki-i tatbike vaz'ından nukul (cayma) ettiklerini ima ve ifhamdan (anlatma) ziyade son zamanlarda şayi olduğu üzere Trakya Kıt'asında Rum nüfusun teksir ve teksifi gibi bir gaye takib edildiğini işrab (bir maksadı) eylemektedir. "Şeklinde Yunanistan'ın hedef ve gayesi ifade edilmektedir"[41].

Bilahare raporda "Osmanlı Hükümetiyle Yunanistan arasındaki harbden sonra iki devlet arasında kararlaştırmış olan esaslar ve kararlar hükümlerinin muhafazası ve yürürlükte olması aşikâr olmakla beraber halen Osmanlı tâbiyetini kazanmış ve geçen harpde gayr-i resmi tarzda olsa bile düşmanlarla teşrik-i mesai ve bilfiil harbe dahil olarak Osmanlı askerine karşı silah kullanmış bulunan adı geçen ahalinin (Rumlar) -velevki içlerinde bir kısmı iştirak etmiş bulunsun- tekrar avdedlerinde aynı suretle hicret etmiş bulunan ve bunların avdetiyle açıkta kalacak olan muhacirlerin miktarlarının tayini meselesi artmaktadır. Hakikatten geçen beş harp senesinde cereyan eden vakalar ve hadiseler evvel ve ahir elde vesikalar ve haberleşmelere nazaran Yunanistan Hükümetince eskiden Selanik'de Yunan Hükümeti namına konan ve son durum üzerine adı geçen hükümetçe de yürürlükte kalması kabul edilmiş bir kanuna uygun olarak yeni arazideki müslüman emlak ve arazisine tamamen el konulduktan başka 1313 (1898) senesi Yunan harbine müteakip Yunanistan uhdesinde baki olunan Tesalya Kıt'asında bile Yunan zümresi tâbiyetini taşıyan ve halen emlaki başında bulunan müslümanlara ait araziye dahi mübadele ve hükümet gelirleri namına vergilerin tahsil edildiği tahakkuk etmiştir" şeklinde durum değerlendirilmesi yapıldıktan sonra yine "halen Devlet-i Aliye memleketleri dahilinde mevcudiyetlerini sürdürebilmiş dörtyüz küsür bin muhacirden bir çoğu memleketlerinde binlerce lira emlak ve arazi veya gelirlerinden mahrum bir halde ve pek sefil bir vaziyette yaşamaktadırlar. Binaenaleyh bu kabil Rum'ların avdeti ve (müslüman muhacirler) iskan edildikleri terk edilmiş mülklerden ihraçları halinde ortaya çıkacak vaziyetin vehamet ve ehemmiyeti serbestçe arz ve izah bulmakla adı geçen hükümetçe eskiden kabul edilmiş olan mübadele esaslarının halen yürürlükte olması kabul olamadığı taktirde hiç olmazsa bu halkın memleketlerindeki emlak ve arazisinde istifade ve arzu edenlerin avdet eyleyebilmeleri vesilelerinin sağlanması zarureti idariye ve siyasettendir." Dendikten sonra "ahvalin hakikati ve muamelenin cereyanı, haberi olduk-

[41] *B.A.B.E.O. Umumi No: 345376* bkz. ek: 1.

Levent Şahverdi Arşivi

ları takdirde İtilaf Hükümeti Mümessillerince mümkün el husül bir çare-i telif huzura getirme kabil olabileceğinden bu hususta lazım gelen halin ifasını ve avdet etmekte olan adı geçen ahali hakkında (Rumların) şimdiden tasarlanması lazım gelen tedbirlerin tayini" istenip aynı zamanda Osmanlı Hükümetinin takip etmesi gereken politikası Sadarete teklif edilmektedir[42].

Yine Dahiliye Nezaretince 2 Mart 1919 da Sadarete sunulan 4 kanunisani 1919 tarihli tezkereye zeyl olarak gönderilen bir tezkere ile, Midilli ve civarındaki Adalardan firari Rumların Osmanlı topraklarına geceleri ve gizlice sokulmakta oldukları" Balkan Harbini müteakip Yunanistan'a firar eden ve muhacirin-i islamiye ile mübadelesi tekrir eden Rumların peyderpey ve ezcümle Midilli ve etrafındaki adalardan her tarafı açık olan Karesi Sevahiline (Balıkesir sahilleri) leylen (gece) ve hafıyyen (gizli) dahil olmakta oldukları" şeklinde ortaya konarak bilahare aynı tezkerede "Mevzubahis firarilerin bu suretle memalik-i Osmaniye'ye sevk ve ithal edilmeleri muhacirin-i islamiye ile hal-i işbaide bulunan Aydın ve Karesi havalisinde gerek siyaseten gerek idareten bir çok mehazir ve müşkülat hudusuna sebebiyet verebileceği gibi Devleteyn beyninde esas itibarıyle kabul ve müzakerat-ı ibtidaiyesine sunû edilen mübadele keyfiyetini dahi hükümden iskat ederek her nevi emval ve emlakten mahrumen vatan-ı asliyelerinden tard ve tebsîd edilen marularz muhacirin-i islamiyenin de izaa-ı (kaybetme) hukukunu intac edeceğinden mehâzir-i melhuzenin (olabilecek engeller) tahakkukuna meydan kalmamak üzere mevzubahis Midilli ve emsali adalardaki firari Rumların memalik-i Osmaniye'ye gönderilmemeleri zımnında Nezaret-i Celileri tarafından alâkadar Heyet-i İtilafiye nezdinde Teşebbüsat-i siyasiyeye tevsil edilmesi" şeklinde durum değerlendirilmesi yapılıp tedbir alınması istenmekteydi[43].

Bilahâre 2 Nisan 1919 da Dahiliye Nezareti, Sadarete yine 2 Mart tarihli tezkeresine ek olarak gönderdiği tezkerede, daha öncekti tezkerelere atıf yapılıp Rumların Anadoluya sokulmalarındaki gaye ve tehlikelerine işaret ederek "akd-i mütarekeden beri hiçbir kayda tabi olmaksızın suret-i tedriciye ve daima da memalik-i Osmaniye'ye dahil olmakta bulunan firari Rumların miktarı elyevm mühim bir yeküne baliğ olmuş ve bunların bu vecihle vürudları siyasi ve idari bir çok müşkülat ve muhacir tevlidine mahsus olması kaviyyen muhtemel olmağla salıf-ularz tezkerelerde münderic mütalaat ve esasat nazar-ı dikkate alınarak bu mesele hak-

[42] *B.A.B.E.O. Umumi No:* Aynı belge.
[43] *B.A.B.E.O. Umumi No: 345376* bkz. Ek: 2.

Levent Şahverdi Arşivi

kında Meclis-i Hass-ı Vükelaca acilen bir karar ittihaz ve tebliğine" şeklinde talepte bulunmuştur[44].

Diğer taraftan ilgili bölgelerde zabıta tedbirleri de alınmaya çalışılmaktaydı. Nitekim Birinci Dünya Harbinde Anadoludan firar eden Rumlardan tekrar Anadoluya gelmeğe çalışanların geldikleri yerlere iadesi 17.K.K. 1-3-35 (1-3-1919) tarihli şifre ile 57. Alaydan istemiş bunun üzerine firari ve şerir Rumların karaya ayak basmaması için sahilde muhafaza tertibatı alınmıştı[45]. Ancak bu tedbirler yetersiz kalmaktaydı. Çünkü elde yeteri kadar kuvvet yoktu. Nitekim bu sebeple de ilgili makamlar jandarma ve polisin askerle takviyesini istemekteydiler[46].

İlgili bölgelerde alınan tedbirlerin yetersizliği, İzmir Valisi Nurettin Paşa'nın 7 ve 8 Mart 1919 da Harbiye nezaretine sunduğu raporlarından da anlaşılmaktadır. Nitekim raporlarda İpe Ruhi namındaki Yunan vapuruyla 25 Yunan askeriyle Yunan Ordusunda hizmet etmiş yerli Rumlardan 150 kişinin muhtelif kıyafetlerle İzmir'e getirildikleri, yine bir başka vapurla 250 kişinin daha getirildiği, bunların Yunanistan'da Asyay-ı Suğrağdaki Yunan emellerine hizmet etmek ve Türklere karşı icray-ı husumet eylemek üzere tahlif (yemin ettirilme) edilmiş olduklarının istihbar edilmiş olduğu, yine Filistin cephesinde esir düşen Rum askerlerinin İngilizler tarafından Yunanistan'a verildiği Yunanlıların da bunları sivil elbise giydirerek Anadolu'ya getirdiği, İpe Ruhi vapurundan başka iki Yunan vapuruyla daha İzmir Limanına Yunan Salib-i Ahmer Cemiyetinin eşyasını getirdiği ki bunlar silah ve cephane olduğu anlaşılmıştır. Bunların gümrüğe tabi tutulmadığı, İzmir'e gelen Girit sergerdelerinden Makarakis'in komite ile iştigal etmekten maada Yunan amaline (emellerine) maniad ve telakki ettikleri Girit islamlarını dahi İzmir ve havalisinden uzaklaştırılmasına ve Girit'e iadelerine çalışmakta bulunduğu, şimdiye kadar 250 Ayvalık'lı Rum muhacirin Midilliden Ayvalık'a gelmiş olduğu ve bunlara Ayvalık'taki İngiliz zabıtının iltimas etmekte olduğu, bunların Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında tezekkir ve takrir etmiş olan ve bir protokole tabi olarak mübadele edilmiş olanlar olduğu, pasaport kanunu hükümlerine aykırı olarak memlekete gelenlerin hodbehod hududlardan girmelerine meydan verilmemesi için ilgililer nezdinde faaliyete geçilmesi ve acil tedbirlerin alınması ifade edilerek, belirtilmekteydi. Vali Nurettin Paşa ayrıca raporlarda gerekli bazı girişimlerde bulunduğunu fakat etkili

[44] *B.A.B.E.O. aynı numaradaki belge:* bkz. Ek: 3.
[45] M. Şefik Aker *a.g.e.*, C. 1 s. 15.
[46] *H.T.V.D. (Harb Tarihi Vesikaları Dergisi) Sayı 42 Vesika 995.*

Levent Şahverdi Arşivi

olmadığını belirterek, bu durumun durdurulması için fevkalade komiserlikler nezdinde teşebbüse geçilmesini merkezi hükümetten istemekteydi[47].

Bunun üzerine Harbiye Nezareti 11 Mart 1919 da Dahiliye'ye bir tezkere ile durumu, "İzmir'e Yunanistan'dan eli ayağı tutan Rumların mütemadiyen gelmekte oldukları, Balkan Muharebesinden sonra Osmanlı ve Yunan Hükümetleri arasında münekkid (akd olunan) muahede ile mübadele edilen Rum ahalinin tekrar müskit (terk edilen) avdet etmekte oldukları, hırıstiyan esirlerin memleketlerine salıverilmesi istenmekte olduğu, Yunanlı Makarakis'in teşkilat kurduğu "şeklinde aktardıktan sonra, "bu dört mesele hakkında şehirdeki itilaf mümessilleri nezdinde acilen yapılan teşebbüsat bir an evvel neticelendirilmezse Girit faciasının İzmir havalisinde tekrar vuku bulma arifesinde bulunulduğu"nu belirtti[48].

Ancak bu yazışmalar ve tedbir alma girişimleri vuku bulurken diğer taraftan Yunanlıların Anadolu'ya firari Rumları sokmaları devam etmekteydi. Nitekim 17/3/335 (1919) tarihli istihbarat raporu ile 18 Mart 335 tarihli Karesi Mutasarrıflığı'nın bir tezkeresi bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Yine 14 Kanun-i evvel 335 de Edirne Vilayeti'nden alınan raporda da Yunanlılar'ın Batı Trakya'ya külliyetli miktarda muhacir getirip yerleştirdikleri beyan edilmektedir[49].

Dahiliye Nazırı, bu raporların yanı sıra İzmir Valiliği'nden aldığı malûmat üzerine 19 Mart 335 de Sadaret'e bir rapor sunarak "Balkan Harbini müteakip Yunanistan'a hicret ve firar eden Rumların emval ve emlakine muhacirin-i müslime yerleştirilmiş ve bilahere mübadele-i emval ve emlak esası beyneldevleteyn takarrur etmiş ise de, Harb-i Umumi'nin infilakı üzerine esasat-ı mezkûre kati bir mukaveleye rabt edilemeyerek âli-i hale bırakılmış, fakat vaziyet-i ahire üzerine Yunanistan'daki ahali-i islamiye-

[47] *B.A.B.E.O. Umumi No: 345376* bkz. Ek: 4 ve 5.

[48] *B.A.B.E.O. Umumi No: 345376* bkz. Ek: 6.

[49] *B.A.B.E.O. Umumi No: 345376* bkz. Ek: 7.

Bir başka 17/3/35 tarihli raporda "Yunan vapurlarıyla kısm-ı azami yerli Rumlardan olmak üzere Yunan Ordusunda hizmetle terhis edilmiş olan Yunanlılar'ın suver-i muhtelife ve muhtelif kıyafetlerle İzmir'e geldikleri ve bunların Yunanistan'da Asyay-i Suğra'daki Yunan amaline hizmet etmek ve Türklere karşı icray-ı husumet eylemek üzere tahlif edilmiş oldukları" şeklinde durum beyan edilmektedir. *H.T.V.D. sayı 43 vesika 1022.*

Yine 19 Mart 335 tarihli bir başka raporda "Yunanistan'ın muhtelif mıntıkalarına ve Midilli Adası'na firar eden Ayvalıklılar peyderpey döndükleri ve aralarında sabıkalılarla fesad çıkarmak için gelenlerin bulunduğu 17 Mart 335 günü Yunanistan'dan gelen bir vapurla 150 kadar muhacir getirildiği ve bunları İngiliz Mümessili Atkinson'un koruduğu" belirtilmektedir. B.A.B.E.O. Umumi No: 345376 ek: 7.

Levent Şahverdi Arşivi

nin hukuk-u tasrifiyesi ziyae uğramasına mukabil Memalik-i Osmaniye'deki Rum anasırını takviye etmek maksadıyla fevc fevc Rum muhacirleri avdete iptidar eylemiş olup bu ise Rum emval ve emlakine yerleştirilmiş olan salifuzzikr islamların ihracına ve ba netice envai müşkilata mâlûmâl bir vaziyet tahaddüsüne sebebiyet vereceğinden maada esasen bazı havalide ve bilhassa İzmir ve havalisinde Yunan tesvilatı ve propagandası yüzünden vukua gelen mahalli asayiş-i halatın bir şekl-i vahime iktisab etmesine mehcer olması ihtimalatını tevlid edebileceğinden" şeklinde durumu açıklayarak nasıl hareket edilmesi gerektiğini de "...Düvel-i Mutelife Mümessillerinin nazar-ı dikkatlerinin celbiyle kat'i bir suret-i tesviye ve zikr olunan Giritli sergerde ile diğer propagandacıların da tesvilata (aldatmalar) imkan bulamamaları esbabının (vasıtalar) istikmaline (bitirme)" şeklinde ifade etmektedir[50].

Bütün bu hareketlerin esas gayelerinden biri de etrafa dehşet saçarak Türklerin öteye beriye dağılmasını sağlamak, onları sindirmek, aynı zamanda asayişsizliğin ortadan kaldırılmasının bu bölgelerin müstakil idare şeklinde Yunanistan'a rabt ve ilhakı ile mümkün olacağı imajını ortaya koymaktı[51].

Diğer taraftan I. Dünya Savaşı'ndan önce İzmir Metropolitliği yapmış aynı zamanda Makedonya'da da faaliyet göstermiş olan Hrisostomas şimdi tekrar İzmir'e gönderilmişti. Hrisostomas, burada Yunan Hükümeti desteğinde İzmir, Aydın, Manisa ve Balıkesir bölgelerindeki yerleşim birimlerinde asayişi bozmak ve isyanlar hazırlamak için faaliyete geçti. Böylece İzmir işgaline zemin hazırlanmaktaydı[52].

Esasında yukarıda da belirttiğimiz gibi firari Rumların bu şekilde Anadolu ve Trakya'ya sokulmalarına İngiliz ve Fransızlar muavenet etmekteydi. Nitekim Dahiliye Nezareti'nin 5 Nisan 335 de Sadaret'e sunduğu mühim ve müstacel ibareli raporunda bu durum açıkça görülmektedir. Ayrıca raporda bu halde ortaya çıkacak vahim durum "Rumların böylece avdetleri tevali edildiği surette birkaç seneden beri peyday-ı istikrar ederek refah halleri temin edilmiş bulunan muhacirin-i islamiyenin açıkta kalarak yeniden düçar-ı sefalet olacakları gibi iş bu Rumların altmışbin nüfusu mütecaviz olmalarına binaen vilayetin Rum nüfus üzerinde icray-ı tesir edeceği derkar bulunduğu ve Yunan zabıtınında şu suretle işe müdahalesi bu babda makasıd-ı mahsusa takib edildiğini işrab eylediği.." şeklinde

[50] *B.A.B.E.O. Umumi No: 345376 bkz. ek: 8.*

[51] *B.A.B.E.O. Umumi No: 347328;* Tayyıb Gökbilgin; *a.g.e.*, C. 1 s. 59-60.

[52] Celâl Bayar; *a.g.e.*, C. 4 s. 1638-1639.

Levent Şahverdi Arşivi

tesbit edildikten sonra firari Rumların kabul edilmemeleri hakkında icab eden tedbirlerin alınarak bildirilmesi istenmekteydi[53].

Bilahare mesele Meclis-i Vükelada görüşülerek 12 Nisan 1919 da silah, cephane ve üniforma memlekete sokulmasını men, Osmanlı Tebasından olmayan sivil yabancıların seyahat maksadıyla memlekete gelmeleri halinde haklarında bazı kayıt ve şartların tatbiki, Balkan Muharebesinden sonra Yunanistan ve Bulgaristan Hükümetleriyle akd edilen anlaşmalar gereğince mübadele olunan ahalinin memlekete avdetlerinin men'i tedbirleri alındı[54]. Ancak Mütareke ortamı içinde bu tedbirlerin ne derece uygulanabildiği şüphelidir.

İzmir İşgalinden Sonra Meydana Gelen Gelişmeler

İzmir işgalinden sonra da Analodu'da Rum nüfusunu çoğaltma girişimleri artarak devam etti. Nitekim özellikle Ayvalık ve Çanakkale taraflarına çeşitli yollarla Rumlar sokulmağa çalışıldı. Yine bu gelişmelerle ilgili bölgelerde bulunan İngiliz Komiserleri muavenet etmekteydi. Nitekim Çanakkale Mutasarrıfının 22 Mayıs 1919 da Dahiliye Nezaretine sunduğu raporda; Mondros'tan, Bozcaada'dan, Nemlos'dan ve Yunanistan'ın diğer taraflarından Rumların Çanakkale Sahillerine geldiği ve bunların Çanakkale'de görevli İngiliz temsilcisi Mösyö Vetibol'un yardımcı olduğu belirtilmekteydi[55]. Yine Bahriye Nezareti, 26 Mayıs 1919 da Balkan Harbinden sonra ve Harb-i Umumiden evvel Limni ve Bozcaada'ya gitmiş olan Rumların deniz yoluyla kontrol ve muhafazadan mahrum olan Çanakkale sahillerine çıkmakta olduklarını ve bunların bazı yerlerde nufus ekseriyeti temin gayesiyle daha çok olarak gelmelerinin muhakkak olduğunu bildiriyordu[56].

Bu durumda Hükümet, bir kez daha 1 Haziran 1919 da Balkan Muharebesinden sonra Yunanistan ve Bulgaristan Hükümetleriyle münekkid muahedat mucibince, mübadele edilen efrad-ı ahalinin Memalik-i Osmaniye'ye avdetlerinin men'i ve Yunanistan ve Bulgaristan ahdisinden beray-ı siyaset gelecekler hakkında tevhidat-ı icra zımnında Makdema Harbiye Nezaretince tanzim ve Meclis-i Mezkûrece tasdik talimatname bu babda lazım-ül ittihaz tedabir-i inzibatkâriyeyi muhtevi olmasına ve salıfuzzıkr eşhasın Yunan Hükümetince mücerred bazı mevakide ekseriyet-i nüfusu

[53] *B.A.B.E.O. Umumi No: 345376* bkz. Ek: 9.

[54] Tayyib Gökbilgin *a.g.e.*, C. 1 s. 60-62.

[55] *B.A.B.E.O. Umumi No: 343317.*

[56] Tayyib Gökbilgin; *"Meclis-i Vükela Mazbatalarına Göre 1919 Senesinde Ecnebi İşgalleri ve Talepleri Karşısında İstanbul Hükümetleri"* 5. Türk Tarih Kongresi s. 714-715.

Levent Şahverdi Arşivi

teminen sevk edilmekte oldukları derkar ettiğine binaen eşhas-ı merkumenin Memalik-i Osmaniye'ye men'i duhulleri..." kararı aldı ve gerekenin yapılıp bölgelerde tedbirlerin alınması için Harbiye-Hariciye ve Dahiliye Nezaretleri ile ilgili vilayetlere bildirildi[57].

Ayrıca özellikle İzmir işgalinden sonra Rumların taşkınlıkları gittikçe arttı. İstanbul Rumlarında da taşkınlık eserleri görülmeğe başladı. Nitekim bir müddetten beri sokaklarda Rum çocuklarının Türk çocuklarını taşa tutmak, tezyif ve tahkir etmek gibi çirkin hareketler görülmeğe başlanmıştı ki bunları Patrikhane düzenlemekteydi. Bu sebeple Hükümet, "Patrikhaneye suret-i münhasebede vesaya ifa ettirilmesi" kararını aldı[58].

Bunun yanında Rumlar bu sıralarda Ayasofya civarında bir çok arsa ve ebniyeyi fahiş fiyatlar teklif ve sahiplerini itma ve ikna etmek suretiyle ele geçirmek istedikleri de görülmekteydi. Bunun üzerine Vükela Meclisi 28 Mayıs 1919 daki toplantısında bu gibi hallerde fera muamelesine meydan verilmemesini, elden çıkarılmak istenilen mahallerin Evkaf Nezaretince bedelleri tesfiye edilmek suretiyle alınması cihetine gidilmesi.." kararını verdi[59].

Diğer taraftan bu sırada Marmara Sahillerinden Yunan silah kaçakçılığı da başlamıştı. Bu şekilde aşağıda anlatılacağı gibi Anadolu'da oluşturulan Rum çetelerine silah temin edilmeğe çalışılmaktaydı[60].

Yine İzmir'in işgalinden sonra Rum çeteleri ve Yunan ordusunun tazyikleriyle işgal edilen bölgelerden müslümanlar göçe zorlandı. Bu şekilde çok sayıda Türk nüfusu yerlerinden ve yurtlarından oldu ki bunlar hicret ettikleri bölgelerde sefalet içinde kalmışlardır. Aydın Livasının Yunan işgaline girmesi de bu muhacereti arttırmış ve işgalci Yunanlıların

[57] *B.A.B.E.O. Umumi No: 343317;* İzmir bölgesine Rum nüfusu sevki *H.T.V.D. sayı 21 Vesika 540.* Polis Müdüriyet-i Umumi raporunda "Yunan Hükümeti Patrikhane ve İzmir, Kuşadası, Eşme, ve Manisa Metropolitleri ile İzmir Yunan Valisi İstirikyadis vasıtasıyla Batı Anadolu'da Rum nüfusu ekseriyeti temin etmek gayesiyle Balkan Muharebesini müteakip mübadele edilmiş Rumlar ile askerlikten firar etmiş Rumları ve fazla olarak işin müstaceliline binaen bir müddet-i kalile zarfında muhtar bir ekseriyet temin etmek üzere eski Yunanistan'dan arazi ve çiftlik verileceği vaadiyle ve ayrıca Harb-i Umumi dolayısıyla Osmanlı ordusunda vazife-i askeriyesini ifa etmemek üzere firar etmiş Rumları Anadolu'ya naklettirip arazi-i meşguleden namus ve canlarını kurtarmak üzere varını yoğunu terk ederek firar etmiş müslüman ahalinin hane ve çiftliklerinde yerleştirilmekte" olduğu bildirilmektedir ki bu durumu Dahiliye tedbir alınmak üzere 26. Teşrin-i sani 335 de sadarete yazımıştır; *B.A.B.E.O. Umumi No: 345376.*

[58] Tayyib Gökbilgin; *a.g.m.*, aynı yer.

[59] Tayyib Gökbilgin; *a.g.m.*, aynı yer.

[60] *H.T.V.D. sayı 1 Vesika 23.*

Levent Şahverdi Arşivi

tutumları sebebiyle Muhacir Türklerin köylerine dönmeleri imkansız hale gelmişti[61].

Patrikhane Ve Ona Bağlı Metropolid'lerin Desteğinde Anadolu'da Gelişen Rum Faaliyetleri

Mondros Mütarekesinden sonra Rum Patrikhanesi de İstanbul'un Yunanistan'a ilhakı veya hiç olmazsa beynelmilel idareye kavuşturulması yönünde faaliyete geçmişti. Nitekim, İstanbul'da (elden) çoğunluğu meydana getirmek için yukarıda değindiğimiz faaliyetlerinin yanısıra, İngilizlerden bekledikleri ilham ve direktiflere dayanarak Türklerin meskun olduğu mahallerde onları göçe zorlamak için sık sık yangınlar çıkarmağa karar vermişler ve uygulamağa koymuşlardı. Diğer taraftan İstanbul yöresindeki köylerde Rum çete örgütleri vasıtasıyla Müslüman Türk köylerine baskınlar düzenlemeğe ve insanlık dışı baskılar uygulamağa başladılar. Bu çeteler İstanbul'un Boğaziçi Anadolu kıyılarından başlayarak Şile, İzmit, Mudanya yöresine kadar uzanmaktaydı ve burada yaşayan Türkleri insanlık dışı baskılarla göç etmeğe zorlamaktaydılar[62].

Patrikhanenin teşvikiyle Anadolu'da işte bu ve bunun gibi diğer faliyetlerini yürütmek üzere, 1814 de kurulmuş olup Bizans'ı yeniden ihya etmek doğrultusunda faliyet gösteren Etnik-i Eterya ki 1821-1919 seneleri arasında İstanbul Patrikhanesi bu derneğin merkezi olmuştur. Şimdi bu derneğin yanı sıra merkezi İstanbul Rum Patrikhanesi'nde şubeleri Anadolu'da bulunmak üzere Mavri Mira Cemiyeti, Rum İzci Derneği[63] Rum Kızılhaç Derneği ve Pontus Derneği kuruldu[64].

Yine Rumlar'ın siyasi faaliyetini idare etmek için Küçük Asya Cemiyeti adlı gizli bir teşkilat kurulmuştu ki, cemiyet Aydın Vilayeti'nin Yuna-

[61] *B.A.B.E.O. Umumi No: 345376* da Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın mütalaatı. bkz. Ek: 10.

[62] Hüsamettin Ertürk; *Milli Mücadelede Teşkilat-ı Mahsusa Faliyetleri,* Askeri Tarih Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı İdaresi (A.T.A.S.E.) A/I/218 D. 449/A ve Kitaplığı (transkripsiyon Metin) s. 129-130 ve 169; *H.T.V.D. sayı II Vesika 256.*

[63] Yunanlılar İstanbul'daki Rumlardan İzci Teşkilatı adı altında bir kadro vücuda getirerek İstanbul civarındaki kuvvetlerini bununla takviye etme çalışmaları yapmaktaydılar ki 11 Ekim 1919 da Meclis-i Vükela bu meseleyi görüşmüş ve Yunan kıtalarının İstanbul ve Edirne Vilayetlerinden ihracı meselelerini araştırmıştır. Tayyib Gökbilgin; *a.g.m.* s. 719.

[64] Hüsamettin Ertürk; *a.g.e.,* s. 70.
Etnik-i Eterya Cemiyeti 1814 de Odesa'da kurulmuştur. Cemiyetin kurucuları Batnoz Adalı Manuel Eksanto Nardeli Nikola İskafa, Yanyalı Atnas Çakalof namında üç kişi idi Bizans'ı yeniden ihya etmek olan bu cemiyetin 1821-1919 arasında 98 sene müddetle İstanbul Patrikhanesi merkezi olmuştur. Yine 1919 da İstanbul'da bu cemiyetin yanı sıra Patrikhanenin delaleti ile Mavri Mira teşekkül ettirildi. Salahattin Salışık; *a.g.e.,* s. 143 v.d.

Levent Şahverdi Arşivi

nistan'a ilhakını bir olup bitti haline getirmek gayesiyle, ihtilal çıkararak Hükümet daireleriyle resmi müesseseleri işgal ve Türkleri öldürmeyi tasarlıyorlardı. Nitekim İzmir'in işgalinden önce 20 Ocak 1919 da Anfitriti adlı hastane gemisi İzmir'e gelmişti ve Şehirde üç dispanser açılmıştı. 17 Şubat 1919'da da Ayvalık'a gelen bir Yunan torpidosu buraya bir kızılhaç heyeti ile bir miktar Yunan askeri çıkarmıştı. Bilahare İzmir'de ve Ayvalıkta açılan Yunan Kızılhaç Hastaneleri birer teşkilat merkezi haline sokuldu. Buralara ilaç yerine sandıklarla silah, bomba, cephane ve askeri elbise getirilmekte idi. Doktor adı altında İzmir'e gelen personelin sayısı kırkı aşmıştı. Bunların çoğunun subay olduğu anlaşılıyordu. Bunlar teşkilata alınarak silahlı Yunan kuvvetleri teşkiline çalışılmaktaydı. Ayrıca Rum okullarında da İzci Teşkilatı kurulmuştu. Bu arada Yunanistan'dan ve Adalardan yukarıda belirttiğimiz gibi gelen Yunanlılar teşkilata girerek çeteler halinde çapul ve soygunculuk yapmağa başlamışlardı. Bu faaliyetleri İzmir ve bölgedeki varlıklı yerli Rumlar da her şekilde desteklemekde ve basın yoluyla da Türkler aleyhinde propagandalar yapmaktaydılar[65].

Esasen bu sırada Mondros Mütarekesi'ni Anadolu'nun taksimi için eşi bulunmaz fırsat olarak gören Fener Rum Patrikhanesi, uzun süreden beri Yunan kilisesi haline gelmiş, bir taraftan da bağımsız bir devlet gibi hareket etmeğe başlamıştı. Nitekim Temmuz 1919 da Patrikhane kapısına çift kartallı Bizans ve Yunan bayrakları çekildi. Kasım 1919 da Batı Kiliseleriyle temasa geçilerek onların desteğini sağlama girişimlerine başlandı. Rum okullarında Türkçe dersleri kaldırıldı. İtilaf Devletleri ve Yunan Donanmasının karşılanması için okullar tatil edildi. İstanbul'daki Yunan Ataşemiliteri de işgal kuvvetleri komutanlarıyla Patkikhane arasında irtibat subayı görevini yapıyordu. Patrikhane Yunan Konsolosuyla daimi işbirliği içindeydi ki Konsolos İstanbul Rumlarının devlete vergi vermemeleri için sahte Yunan pasaportları düzenlemeğe başlamıştı. Patrikhanenin en büyük destekçisi Venizelos tarafından askeri müşavir olarak Albay Konamakis, Siyasi Müşavir olarakta Konalupolos atanmıştı[66].

[65] *Türk İstiklal Harbi (T.İ.H.)* C. 1 Genel Kurmay Yayını Ankara 1962 s. 133-134. Sadarete sunulan bir istihbarat raporunda da "Venizelos'un Yunanistan'ın yedi, sekiz sene zarfında sekiz on misli kadar büyüterek yedi milyonluk bir Yunan Devleti meydana getirdiği, Venizelos'un şimdiki hedefi ise kendisince (Yunanlılığın büyük istikbali Osmanlı Hükümeti'nin mahv ve inkırazına vabestedir) nazariyesiyle hareket ederek vaktiyle Girit de uygulanan şiddet, tahrib ve imha politikalarının aynının İzmir ve Batı Anadolu'da uygulama safhasına konulduğu" beyan edilerek ilgililer uyarılmaktadır. *B.A.B.E.O. Umumi No: 345376.*

[66] Ferhat Başdoğan; *"Fener Patrikhanesi Tarihi Gelişimi Ve Siyasi Faaliyetleri"* Güncel Konular A.T.A.S.E. Yayını Ağustos 1987 sayı 8 s. 188.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu sırada Karadeniz Bölgesinde Pontus Cumhuriyeti oluşturma faaliyetleri de sürdürülmekteydi. Buna mukabil Venizelos'un Batı Anadolu ile ilgili planları ne kadar hudutsuzca ise politikası gereği Ermenilere karşı lütufkarlığı da o derece barizdi. Venizelos "denize çıkış" temini için Trabzon Vilayetini Ermenilere bırakacağını söylüyordu[67]. Nitekim Ermeniler de Ermeni Patriki Zaven Efendi önderliğinde Mavri Mira Cemiyetiyle hem fikir olarak faaliyet göstermekteydiler ki, bunlar Rum Patrikhanesinde düzenlenen Türk aleyhtarı toplantılara katılarak onlarla tam bir işbirliği yapıyorlardı[68]. Ancak, buna rağmen Trabzon Vilayeti Rumları ve bilhassa Metropolit Chrysanthos Venizelos'un bu tutumuyla asla mutabık değillerdi. Bunlar Trabzon İmparatorluğu hatırası ile bir Pontus Cumhuriyeti kurulması için hararetli propagandaya koyulmuşlardı. Bunun için baş şehir Trabzon olmak üzere bir Pontus Hükümeti kurulmasını temin gayesiyle Avrupa merkezlerini ziyaret etmek üzere komiteler teşkil etmişlerdi. Hatta Trabzon Metropolid'i Pontus Cumhuriyetinin temin ve tesisi için Paris'e gidip konferansa katıldı[69]. Ayrıca 4 Mart 1919 da İstanbul'da Pontus Cumhuriyetinin kurulması için çalışmak üzere "Pontus" Gazetesi kuruldu. Yine daha önce belirttiğimiz gibi Trabzon'da Pontus Cemiyeti kuruldu[70].

Bu gelişmeler Türk ve Rum halkları arasında gerginliğe sebep olmuştu. Bu sırada Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkıp oradan Sivas ve Erzurum'a geçişi sırasında gösterdiği faliyetler bu gerginliği biraz azaltmıştı. Ancak Papazlar kışkırtmalarına devam ediyorlardı. Nitekim Trabzon, Amasya, Samsun, Sinop, ve Karahisar bölgelerinde Papazların buyruğu altında faliyetlerini arttıran Rumlar, bölgede Rum nüfusunu çoğaltmak için göçmen getirtiyorlar ve ayaklanma hazırlıkları yapıyorlardı. Ayrıca bütün bu faaliyetleri yürütmek, Türkleri yerlerinden kaçırtmak, böylece Pontus meselesini sürdürmek gayesiyle Patrikhanenin desteğiyle bir çok Rum çetesi oluşturulup faaliyete geçirilmişti[71]. Bölgedeki Rum çetelerinin çoğunu kontrol altında bulunduran ve Pontus meselesiyle ilgili başlıca propaganda yürütenlerin başında Samsun'daki Rum Metropolidi Yermanos geliyordu[72].

[67] Gotthard Jaeschke; *a.g.e.*, s. 56.

[68] M. Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. 1 M.E.B. yayını İstanbul 1981 s. 2; D. Kitsikis; *a.g.e.*, s. 341.

[69] *H.T.V.D. sayı II vesika 276-277.*

[70] Gotthard Jaeschke; *a.g.e.*, s. 57.

[71] *B.A.B.E.O. Umumi No: 343454; Nutuk* C. 1 s. 4; Şevket Süreyya Aydemir; *Tek Adam Mustafa Kemal (1881-1938)*, C. 1 İstanbul 1963 s. 379; Bilal Şimşir; *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, C. 1 Ankara 1973 s. 51.

[72] Salahi R. Sonyel; *a.g.e.*, C. 1 s. 38-39.

Levent Şahverdi Arşivi

Yine bu sırada Mavri Mira Cemiyeti İngilizlerin himayesinde ve Patrikhane'nin desteğiyle Karadeniz Bölgesinde mitingler düzenlemeğe ve daha önce de belirttiğimiz gibi İzci Teşkilatı adıyla Rum gençlerini teşkilatlandırmağa yöneldiler. Ayrıca kıyılara Yunan Donanması'nın çıkarma yapacağı şayiaları yayılmağa başlandı. Bu arada Rum çeteleri bölgede yağma ve Türk köylerini basmağa başladılar[73]. Bu arada Samsun ve Trabzon'dan sonra Amasya Metropolid'i Karavengelis de yıkıcı ve bölücü faaliyetlere katıldı. Yine bu sırada mütareke hükümlerine dayanarak Rum halkının güvenliğini tehlikeye düştüğünü ileri süren İngilizlerin Samsun ve Merzifon'u işgal etmeleri Pontusculara yeni bir ümit kaynağı oldu[74].

Patrikhane Desteğinde Rum Muhacir İskanı

Yine yukarıda değindiğimiz gibi hedef olarak seçilen bölgelerde Rum nüfusunu arttırmak için Rum teşkilatları faaliyete geçmişlerdi. Nitekim Rus ihtilali sırasında Rusya'dan Batum'a ve Poti'ye göç eden Rumların Trabzon, Samsun ve civarlarına yerleştirilmeleri girişimlerinde bulundular[75].

Bu işte de Patrikhane öncülük etmekteydi. Ayrıca Polis Müdürü Umumisi'nin 16 Haziran 1919 tarihli raporuna göre Yunan Hükümeti, Dersaadet'teki (İstanbul) mahalleriyle Patrikhane ve Kordos namı diğer Etnik-i Eterya Cemiyeti vasıtasıyla "Memalik-i Osmaniye'deki Rumları Teslih, asayişi ihlal, çeteler teşkil etmek, Anadolu'da teşkilatta bulunmak üzere vurud eden Amerika ve Avrupa Heyetini iğfal ve Rum kesafetini sağlamak "maksadıyla muhacir kaydetmekte ve Anadolu'yla Trakya'ya bir çok kişileri sevk etmekteydi[76].

Yine Polis Müdüriyet-i Umumiyesinin gayet mahrem ve müstacel kayıtlı 18 Haziran 1919 tarihli istihbarat raporuna göre, teşkilat yapmak üzere İzmir'e gönderilen yüzotuz fedayi Rum muhacirlerini sevk etmek için Galata'da Sinevra Hanı'nın üçüncü ve dördüncü katlarında "Rum Muhacirleri Merkez Komisyonu" zahiri adı altında vazife yapan "Kordos Komitesi"

[73] Bu sırada Rumlar Birinci Dünya Harbinde Trabzon'a kadar ilerleyen ve Bolşevik İhtilaliyle geri çekilen Rus Ordularının silahlarını ele geçirmişlerdi. Ayrıca Yunanistan'dan 2500 kadar gönüllü ile silahlar gönderilmiş ve bunlarla çetelerini donatmışlardı. Ferhat Başdoğan; *a.g.m.*, s. 181.

Rumların bu sırada Amasya dahilinde 21, Tokat dahilinde Canik Livası hududunda ve Amasya'nın Ladik kazası doğusunda, Erba kazasında ve kısmen Niksar'da avanesi kuvvetli beş Rum çetesi mevcuttu. *H.T.V.D. Sayı 4 Vesika 64.*

[74] Ferhat Başdoğan; *a.g.m.*, s. 181; Bilahare bölgedeki İngiliz birliklerinin takviye edildiği: *H.T.V.D. sayı 40 Vesika 954-955.*

[75] *H.T.V.D. Sayı 12 Vesika 318-319-321,*

[76] *B.A.B.E.O Umumi No: 343454;* Bilâl Şimşir; *a.g.e.*, C. 1 s. 68 bkz. Ek: 11.

Levent Şahverdi Arşivi

diğer adla "Etnik-i Eterya Cemiyeti" şubesinin faaliyet içinde olduğu ve yine memleket içinde asayişi ihlal etmek maksadıyla Yunanistan'dan gönderilen çetelerle burada kaydedilen şahısları muhtelif mevkilere sevk etmekle meşgul olduğu, ayrıca Karadeniz Sahillerine gönderilmek üzere resmi (Rum İskan Muhacirin Cemiyeti) serlevhalı vesikaları esasta muhacir olanlara vermeyip polis dairesini yanlış yola sevk ederek başka kimselere vermekte olduğu anlaşılmaktadır. Bu komitenin reisi ise Yunanlı Manol Sozokas adında biri idi ve vilayetlere çektiği telgraflarda Santralikoz müstear (takma) ismini kullanmaktaydı[77].

Ayrıca bu günlerde Kumkapı civarında Rumlar tarafından taşınan ve içinde cephane bulunan bir çok çuvallar da polis tarafından ele geçirilmişti[78].

Bu faliyetlerin bir gayesi Rumları silahlandırmak ve çeteler teşkil etmek olduğu gibi diğer bir gayesi de yukarıda belirttiğimiz gibi Anadolu'ya gelecek Amerika ve Avrupa Heyetlerinin Rum nüfusunun kesafetine (çokluk) inandırmaktı[79].

Bu faaliyetler neticesi ilgili bölgelerde papazların öncülüğünde oluşmuş olan Rum çeteleri gittikçe faaliyetlerini arttırdılar[80]. Bunlar yukarıda belirttiğimiz gibi Türk köylerini basmağa ve fırsat buldukça Türk askerlerini öldürmeğe başladılar. Bunlar aynı zamanda bölgedeki İngiliz ve Amerikan subaylarıyla da sıkı bir ilişki içindeydiler[81].

Bu Rum çetelerine İstanbul'dan İzci Teşkilatları vasıtasıyla silah, üniforma para ve çeşitli malzeme gönderiliyordu. Ayrıca Yunanlı öğretmenlerde gönderilmekteydi[82]. Yine muhacir kıyafetiyle Trabzon'da toplanan

[77] *B.A.B.E.O. Umumi No: 343454;* Tayyib Gökbilgin; *a.g.e,* C. 1 s. 154-155. Ayrıca bkz. Ek 12. Polis tarafından; Patrikhane'ce muhacir olduklarına dair ellerine resmi vesika verilenlerin gerçekte muhacirler olmayıp bunların aslında eşkıya ve aşayişi ihlalle görevlendirilen kişiler olduğu kuvvetli bir şekilde tespit edilmişti. *B.A.B.E.O. Umumi No: 343454* bkz. Ek. 12.

Polis Müdürü Halil'in 8 Haziran 335 de Mustafa Kemal'e gönderdiği raporda "Samsun'da Andavallıoğlu biraderlerine keşide edilen telgraftaki Santralikoz imzası Yunanistan'dan idare olunan Kordos Komitesi'nin Parolasıdır. Bu komite 350 erkek ve 70 kadından mürekkep bir fedai heyetini bugünler de asayişi ihlal için Samsun'a göndereceği ona göre tedbir (takyidat) icrası" istenmekteydi.

[78] Tayyib Gökbilgin; *a.g.e.,* C. 1 aynı yer.

[79] Tayyib Gökbilgin; *a.g.e.,* C. 1 aynı yer.

[80] *H.T.V.D. sayı 5 vesika 103.*

[81] *H.T.V.D. sayı 4 vesika 64; sayı (5 vesika 1055).*

[82] *H.T.V.D. sayı 5 vesika 109.*

Levent Şahverdi Arşivi

bir çok çeteci Rum, Yunan Salib-i Ahmeri (Kızıl Haç) meyanında bulunan oniki Yunan subayı tarafından idare ediliyordu[83].

Aynı şekilde bu sırada Yunanlılar, Trakya'yı tamamen ellerine geçirebilmek için aşağıda belirtileceği gibi Yunanistan'da tedbirler alıyor, fırka kumandanlarını bile tayin ediyorlardı. Ayrıca hususi komiteler teşkil ile ihtilalci bir hareket ve faaliyette bulunuyorlardı[84].

Nitekim Trakya'da demiryolu boyuna yerleşen Yunan Taburunun mevcudu binbeşyüzü bulmuştu. Bu taburdan terhis edilen askerler Rum ahalinin arasına dağılıyorlar bunların yerine de silahlarıyla Yunanistan'dan gelen çok sayıda ikmal erleri tabura katılıyorlardı. Trakya Rumlarını iki teşkilat idare ediyordu. Bunlardan biri olan "Yardım Komitesi" yerlerine dönen Doğu Trakya'lı göçmenlere evlerini tamir, çift hayvanlarını tedarik için uzun vadeli para yardımında bulunuyor, ziraat aletleri veriyordu. Rumların ikinci ve en mühim teşkilatı "Trakya Komitesi" idi. Bu komite de Trakya'nın Yunanistan'a ilhakı için çalışıyordu. Yardım ve Trakya Komiteleri'nin merkezi İstanbul'da idi. Trakya Komitesi açıktan açığa çeteler kurarak Trakya'da asayişi bozmakta, Türkleri mümkün olduğu kadar zarara sokmakta, ürkütmekte, böylece yabancı müdaheleye yol açacak bir durum hazırlamakta idi. Komitenin Trakya'daki en mühim teşkilat merkezleri Gelibolu, Keşan ve Çorlu idi[85].

Bu arada Yunanlılar yine Amerikan Tetkik Heyetini işgal etmek üzere Trakya'da sun'i bir Rum ekseriyeti temin maksadıyla Trakya kıyılarına Rumları çıkarmak hazırlıkları yapmaktaydılar[86].

Yunanlılar'ın Trakya'ya yönelik faaliyetleri Polis Müdürü Umumisi Halil Bey'in 18 Haziran 1919 tarihli istihbarat raporunda "Trakya kıtasının işgali için şu günlerde ve yakın bir zamanda Yunan Ordusu'nun sevk edileceği, bunun için Yunanistan'da lazım gelen tedbirlerin alındığı ve sevk edilecek kumandanların tayin edildiği, hareket günü hakkında Venizelos'dan emir beklemekte oldukları, ayrıca Yunan Hükümeti'nce suret-i resmice vazifede Dersaadet ve Umum Memalik-i Osmaniye'de seferberlik ilan edilerek şimdilik resmen dokuz ve yirmi yaşlarında olan iki gurubun as-

[83] *H.T.V.D. sayı 8 vesika 177.*

[84] Tayyib Gökbilgin; *a.g.m.*, s. 717-718; *a.g.e.*, C. 1 s. 154.

[85] Tevfik Bıyıklıoğlu; *a.g.e.*, C. 1 s. 201. Nitekim Hayrabolu Jandarma Komutanlığı'nın gizli raporuna göre; Yunan Ordusunda muvazzaf ve Hayrabolu havalisi yerli Rumlardan müteşekkil çetelerin, silahlı köylere geldikleri ve dönüşlerinde silahsız gittikleri, böylece Rumların havalide çete teşkilatını vücuda getirdikleri anlaşılmaktadır. *H.T.V.D. sayı 10 vesika 224.*

[86] *H.T.V.D. sayı 6 vesika 115.*

Levent Şahverdi Arşivi

keri talim yaptırılmak üzere silaha davet ettiği ve bu yaşta olanlar mecburi, bundan yukarısında olanların da ekserisi malum olduğundan.. takibine lüzum görülmeyerek kendilerince hem fikir olduklarına itimat ettikleri şahısların suret-i umumiyede celb ve kıtaatdaki mahalline sevk edilmekte olduğu, içlerinde tabiyet-i Osmaniyeyi haiz-i ulvide henüz şayan-ı itimad olamayan eşhasa karşı dahi şimdilik bir icbar olmayıp yalnız gönüllü kayıt olmak isteyenlerin hüviyetleri kendilerince malum ve masduk olduğu anlaşılanlar kabul ve şüpheli olanların şimdiden celb ve sevkinden Hükümet-i Osmaniye'ce haber alınır ve itilaf mümessillerine şikayet edilir, mülahazasıyla sarf-ı nazar edildiği, silah altına davet edilen gençlerin Yunan subayları tarafından talim ve terbiye edilmekte olduğu, bu davetleri "Patrikhane Merkez Milli Komitesi" tarafından mahrem surette icra edilmekte olduğu" şeklinde tespit edilmekteydi[87].

Yine İstanbul ve Trabzon'a yönelik faaliyetleri ortaya koyan 8-11-1919 tarihli Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya sunulan Mustafa Kemal Paşa'nın aşağıdaki raporu, herşeyi açıkça gözler önüne sermektedir.

"Geçen ay kiliselerin heyet-i idare intihabatı yapılmış bir çok Yunani zevat heyet-i idare azalığına intihab edilmiştir.

Rum Patrikhanesi Yunan Sefaretinden aldığı emir üzerine kilise mütevellilerinden başka kırk kişilik bir heyet intihab ettirmiş ve bunlara İstanbul Rum mebusları namına vermiştir. Bu heyetin vazifesi İstanbul meselesi konferansda mevzu olunca propaganda için münasib görülecek eşhasın Paris, İngiltere, İsviçre, Yunanisan'a izamile tahrikad ve teşvikatta bulunmak, umum Rumlar namına İstanbul'un ilhakını talep ve hiç olmazsa beynelmilel idareye nailiyeti hakkında sarf-ı mesaide bulunmak ve Yunanistan'dan gelen evamiri tatbik ve sevk edilen çeteleri icabeden yerlere i'zam velhasıl hukuk-u hakimiyet-i Osmaniye ile gayr-ı kabil-i ahval ve harekatı idare etmektir. Heyet İzmir'e de gönderilecektir.

Yunanlı Miralay Aleksandros Simrafadaki 12 gün evvel buraya gelerek Sefarethanede Yunan hafiye zabıtasının İstanbul teşkilatına memur olmuş ve işe başlamıştır. Vazifesi bitince Atina'ya gidecektir. Bunun bir kaymakam iki mülazım, iki yüzbaşı, muavini vardır. Bu muavinlerden Yüzbaşı Dirikis Kolokilas bu günlerde Zolpli nam Torpido ile Pontus Hükümet-i

[87] *B.A.B.E.O. Umumi No: 343454;* Tayyib Gökbilgin; *a.g.e.*, C. 1 s. 154-155; Ayrıca bkz. Ek: 13. Yunanlılar bu sırada Fransızlardın da muavenetiyle Batı Trakya'da büyük faaliyet içine girmişlerdi. bkz. *B.A.B.E.O. Umumi No: 345376* 30 Teşrin-i sani 35 tarihli Edirne Vilayetinden Dahiliye'ye gönderilen rapor.

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyetisi'nin jandarma teşkilatını tensik etmek üzere Trabzon cihetlerine hareket edecektir."[88]

Bütün bu anlatılan faaliyetlerde görüleceği gibi Patrikhane'nin özellikle Patrik Germanos 5. yerine "Locum Tenens" (vekil kaymakam) seçilen Doratheos Mamelis'in payı büyüktür. Bu papaz aynı zamanda politik alanda, şakileri hazırlamaktan daha etkili rol oynuyordu ve aynı zamanda Mavri Mira Cemiyeti'nin başkanlığını da yapıyordu[89].

Patrikhane'nin Faaliyetleri Karşısında İstanbul Hükümetlerince Alınan Bazı Tedbirler

Yunanistan'ın Anadolu ve Trakya'ya çeşitli yollarla Rumları sokmağa ve asayişi ihlale çalışması karşısında yukarıda da değinildiği gibi Vekiller Meclisinde bazı tedbirlerin alınması görüşüldü. Neticede bu durumun ortadan kaldırılması sükûn ve asayişin teminine hizmet edecek inzibati tedbirlerin alınmasını muvafık olacağını, Balkan Harbin'den sonra mübadele edilenlerin geri dönmelerinin men edilmesini, beray-ı seyahat edecekler hakkında tahkikat icrasını uygun gördü[90].

Yine bu faliyetlerin yanı sıra daha önce de belrtildiği gibi Patrikhane'nin yönlendirmesi ve teşviki ile meydana getirilen olaylar, oluşturulan cemiyet ve çeteler ile bu doğrultuda Kumkapı civarında Rumlar tarafından çuvallar içinde nakledilen cephanenin polis tarafından ele geçirilmesi, Osmanlı Hükümeti'ni harekete geçirdi. Hükümet bu durumu Trakya'daki Yunan kuvvetinin mevcudiyeti, buradaki Rumların tertibat ve hazırlıkları, fesadiyelerini genişletmek için cüret etmekte olduklarını tesbit ettiğinden, oradaki Yunan taburlarının kaldırılmasını temin-i asayiş ve teskin-i heyecan ve izahat için taht-ı vucub ve ehemmiyette görerek ve bir de, Rumlar tarafından İstanbul'da vaki mikyasta bir izci teşkilatı yapıla-

[88] *H.T.V.D. sayı II vesika 256.*

[89] Bu Papaz'ın faaliyetleri için bkz. Gotthard Jaeschke *a.g.e.*, s. 51-53; 76; 89; 137. Tayyib Gökbilgin; *a.g.e.*, C. 1 s. 60.

[90] Tayyib Gökbilgin; *a.g.m.*, s. 714.

Meclis-i Vükela'nın konuyla ilgili 15 Kanun-i evvel 335 tarihli bir kararı da şöyledir. "...evvelce de nezaret-i celilerine tebliğ olunduğu vecihle Aydın Vilayetinde Rum anasırının teksir ve teksifi maksadıyla vilayet-i mezkûreye mücavir adalardan ve memalik-i saireden Rum ahalinin o havaliye nakil ve iskan edilmekte ve eyyam-ı ahirede bu meseleye pek ziyade germi verilmekte olduğundan bu noktayı da mümessilleyn-i İtilafiye'nin tekrar celb-i nazar-ı dikkatleriyle men'i ve şimdiye kadar oraya hariçten getirilmiş olanların mevtin-i asliyelerine iadeleri zımnında Müşarülileyhaya tebligat-ı münasebe ifa ve bu hususlar hakkında icra edilecek teşebbüsat-ı netayicinin mesareten inbası" *B.A.B.E.O. Umumi No: 345376* bkz. Ek: 14/1 ve 2.

Levent Şahverdi Arşivi

rak küllî efradın muntazaman talim ve ihzar edilmekte bulunduğundan "Yunan Hükümetiyle Patrikhane'nin Memalik-i Osmaniye dahilindeki tertibat ve tehrirat-ı fesadiyeleri" hakkında İtilaf Devletleri mümessillerinin nazarı dikkatleri celb olunarak, zikredilen Yunan taburlarını oradan kaldırılması ve İzci Teşkilatının acilen ilgası için lazım gelen teşebbüslerde bulunulması, ve gerek yukarıda olduğu gibi zikr olunan ahval ve vak'ayı gerek sair hadiseler hakkında" Nezaret-i Müşarülileyha ile bilmüşavere cem edilecek deliller ve vesikalar da mümessileyn-i Müşarülileyhaya tevdî" lüzumunu Hariciye ve Dahiliye nezaretlerine bildirerek tedbir alınmasını istedi[91].

Diğer taraftan İtilaf Devletleriyle birlikte Yunan işgalleri ile yerli Rumların ve Ermenilerin faaliyetleri karşısında özellikle Batı Anadolu'da olmak üzere bir Kuvay-i Milliye hareketi oluşturuldu ve bunlarla mücadeleye başlandı[92].

SONUÇ

Yunanistan, bağımsızlığından beri Megali İdea diye adlandırılan ve kısaca merkezi İstanbul'da olacak Bizans-Yunan İmparatorluğunu canlandırma olarak tanımlıyabileceğimiz bir politika izlemeğe başlamıştır.

Yunanlılar bu hedeflerine ulaşabilmek için Türk devleti aleyhine her türlü propaganda yoluna başvurmuşlar, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin en sıkışık zamanında faydalanma politikası izlemişlerdir. Politikalarında hedeflerine ulaşabilmek için de daima Avrupa'da bir büyük devlete dayanmışlardır.

Yine Yunanistan bu politikalarında daima Fener Rum Patrikhanesi ile işbirliği içine girmiş ondan büyük destek sağlamıştır.

İşte bu şekilde faaliyette bulunan Yunanistan, ortaya çıkan her fırsatı değerlendirerek daima Osmanlı Devleti aleyhine genişlemiş ve yeni topraklar elde etmiştir. Nitekim Yunanistan, bağımsızlığından itibaren Balkan Savaşları sonuna kadar topraklarını bir misli büyütebilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında da Yunanistan, özellikle Başbakan Venizelos, Batı Anadolu'yu hatta Trakya ve İstanbul'u Yunanistan'a katmak ve Yunanistan topraklarını bir kere daha bir misli büyütmek hedefine yöneldi ve bu yönde faaliyet göstermeğe başladı. Nitekim Venizelos, İtilaf Devletleri'nin özellikle İngilizlerin, Çanakkale Muharebeleri sırasında cep-

[91] *B.A.B.E.O. Umumi No: 343454;* 25 Haziran 335 tarihli; bkz. Ek: 15/1-2 ve 3.

[92] Geniş bilgi için bkz. Adnan Sofuoğlu *a.g.e.*, Sıtkı Aydınel; *a.g.e.*

Levent Şahverdi Arşivi

he açma karşılığı teklif edilen toprakları Yunanistan'a kazandırma çabasına girdi. Aynı zamanda Batı Anadolu'ya yönelik faaliyetlere başladı ki, Ege Bölgesindeki Rum Çeteleri Adalar'a veya Yunanistan'a gizlice giderek askerlik eğitimi yapıyor bir savaş veya isyan çıktığında ne şekilde hareket edeceğine dair talimat alarak geri dönüyordu.

Nihayet 1917 yılında İtilaflar safında savaşa katılan Yunanistan, Mütarekeden sonra da kendilerine vaad edilen toprakları talep etmeğe başladı.

Bilahare Yunanistan, Anadolu'ya yönelik ileri sürdüğü tezlerinde başarılı olmak, aynı zamanda hedeflediği bölgelerde Rum nüfusunu arttırıp çeteler vücuda getirerek politikalarına zemin oluşturmak için, Tanzimattan beri uygulamağa çalıştığı gibi şimdi Mütareke ortamından da istifade ile, çeşitli yollarla Adalar ve Yunanistan'dan Rum nüfusu kaydırmağa başladı. Hedeflenen bölgelerde Rum çeteleri oluşturuldu. Bu şekilde aynı zamanda Türkleri huzursuz ederek yerlerinden kaçırtmak ve huzursuzluk çıkararak bir işgale de zemin hazırlanmak istenmekteydi.

Diğer taraftan Patrikhane de Anadolu'da yukarıda bahsedilen faaliyetlerin yürütülmesinde öncülük yapıyor, yönlendirici oluyordu. Nitekim 1814 de kurulmuş olup Bizans'ı yeniden ihya etmek doğrultusunda faaliyet gösteren Etnik-i Eterya Cemiyeti ki 1821-1919 yılları arası İstanbul Patrikhanesi bu cemiyetin merkezi olmuştu: şimdi bu cemiyetin yanı sıra merkezi İstanbul Patrikhanesi'nde şubeleri Anadolu ve Trakya'da olmak üzere Mavri Mira, İzci Derneği, Rum Kızılhaç Derneği ve Pontus Derneği kurulmuştur. Yine bunların yanı sıra Rumların siyasi faaliyetlerini yürütmek üzere küçük Asya cemiyeti adlı gizli bir teşkilat kurulmuştur.

İşte Mondros Mütarekesini Anadolu'nun paylaşılması için çok önemli bir fırsat olarak gören Patrikhane ve ona bağlı Metropolitler, şimdi Yunanistan ile tam bir işbirliği içine girmişlerdir.

Bunun yanısıra Patrikhane aynı zamanda bağımsız bir devlet gibi hareket etmeğe başlamıştır.

Bu şekilde Patrikhane İstanbul ile Anadolu ve Trakya'da meydana gelen Rum çete faaliyetlerinde aktif rol almışlar, yönlendirici olmuşlardır.

Daha önceki dönemlerde olduğu gibi Mütareke dönemi boyunca Adalar ve Yunanistan'dan Rumların Anadoluya sokulmalarında, yine Bolşevik ihtilali nedeniyle Rusya'dan göç eden Rumlar'ın Karadeniz sahillerine yerleştirilmeleri yönünde öncülük etmişler ve gayret sarfetmişlerdir.

Levent Şahverdi Arşivi

Batı Anadolu'nun Yunanistan'a verilmesi yönündeki faaliyetlerinin yanısıra Pontus Cumhuriyeti oluşturulma girişimlerinde bulunmuşlar bu yönde de çaba sarfetmişlerdir.

Nihayet İstanbul'un beynelmilel bir hale getirilmesi hedeflerinin gerçekleşmesinde Patrikhane ve ona bağlı Metropolitler çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır.

Bunların yanısıra Patrikhane hedefleri doğrultusunda İtilaf Devletleri nezdinde siyasi girişimlerde de bulunmuştur.

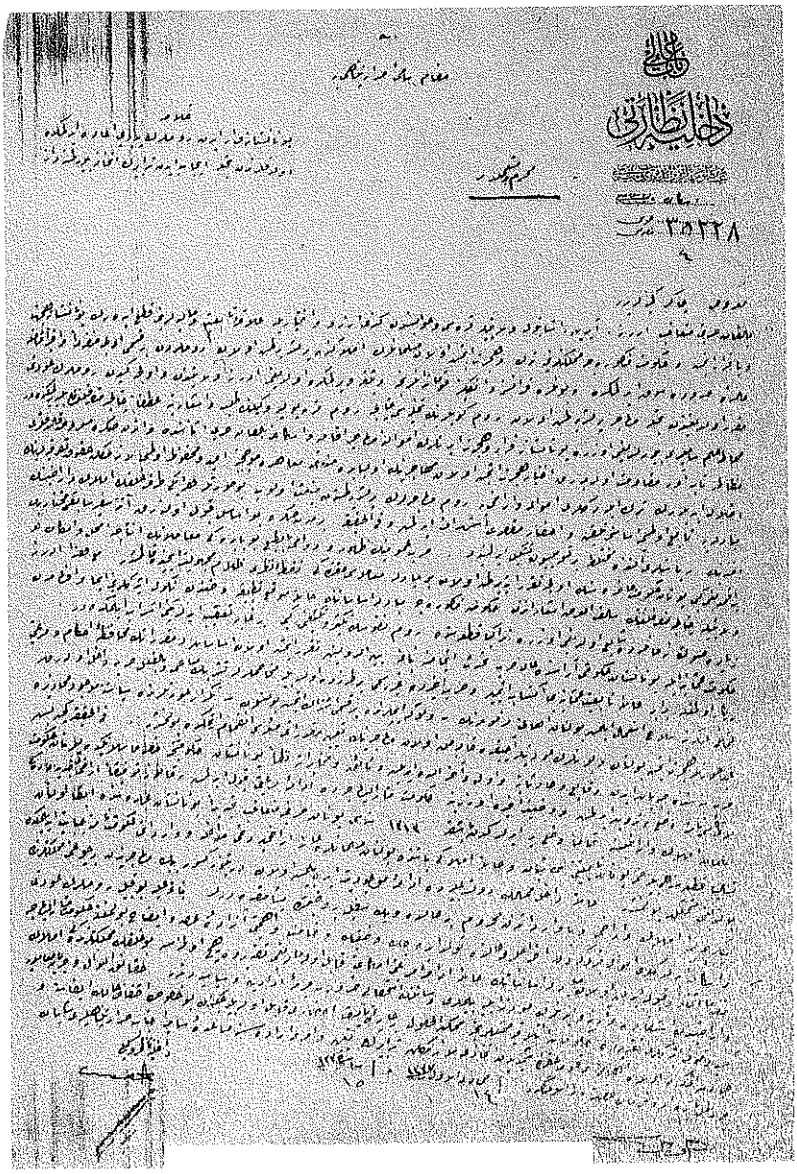
Ayrıca bazı Metropolitler isteklerini sunmak üzere Paris'e gidip Barış Konferansına katılmışlardır.

Neticede Yunanistan'ın İtilaf Devletleri desteğinde de olsa Anadolu'yu işgal harekatında, Anadolu'da oluşturulan çetelerin sevk ve idaresi ile teçhizatlandırılmasında, ayrıca yukarıda belirttiğimiz gibi gizli ve açık bir şekilde Yunanistan ile civar adalardan Anadolu'ya Rumların sokulmasında Patrikhane[93] ile Osmanlı vatandaşı Rumların çok büyük rölü olmuştur.

Hatta şunu da söylemek mümkündür; Yunanlılar'ın Anadolu'da işgallerini genişletebilmelerinde ve geçici de olsa bazı başarılar elde etmelerinde, diğer amillerin yanısıra Mütareke dönemi boyunca bu yönde faaliyet gösteren Patrikhane ve ona bağlı Metropolidler ile onların yönlendirdiği yerli Rumların rölü büyük olmuştur.

[93] Patrikhane'nin kısa tarihçesi için bkz. Yavuz Ercan; "TÜRK-YUNAN İlişkilerinde Rum Patrikhanesi'nin Rolü" 3. Askeri Tarih Semineri s. 195-209.

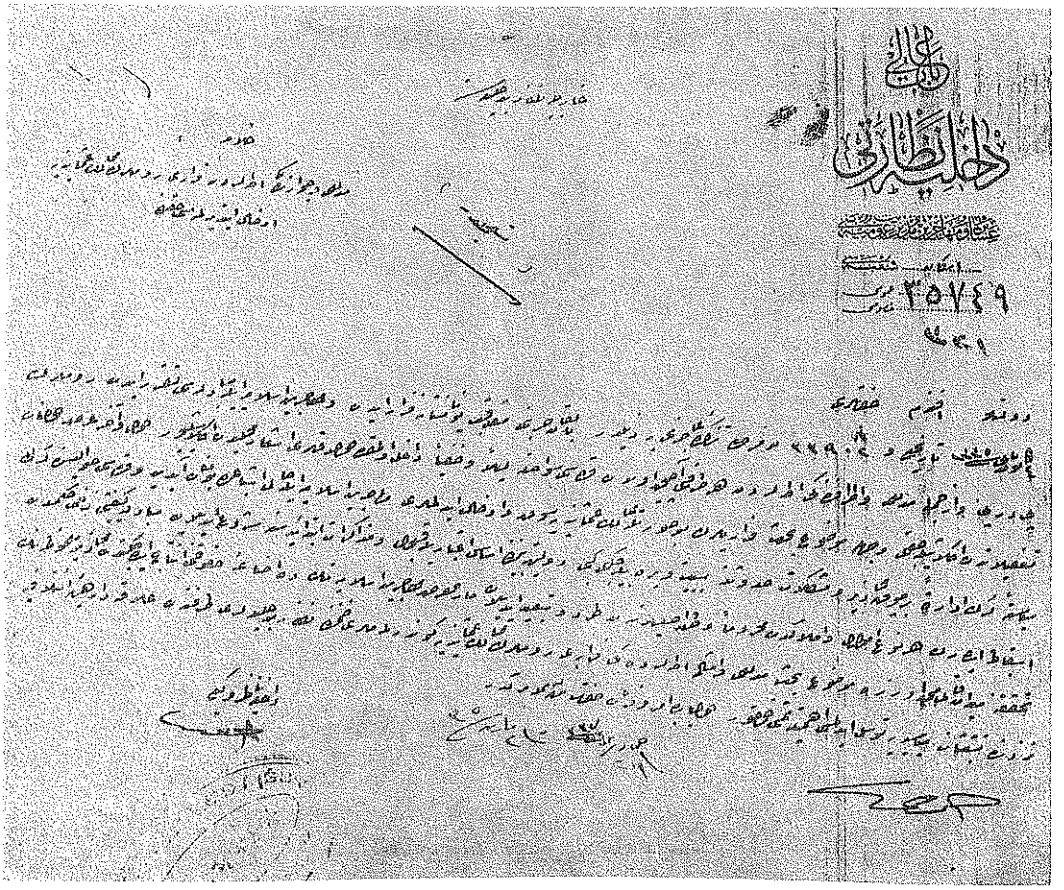
Levent Şahverdi Arşivi

Ek: 1 Başbakanlık Arşivi Bab-ı Âli Erak Odası
(B.A.B.E.O) Umumi No: 345376

Mahrem ve Mustacel kayıtlı, Dahiliye Nazırı Vekili İmzalı 15 Şubat 335 tarihli, Yunanistan'a firar eden Rumların peyderpey iade edilmekte olduklarından tedbirlerin ittihazına (tasarlama) dair rapor.

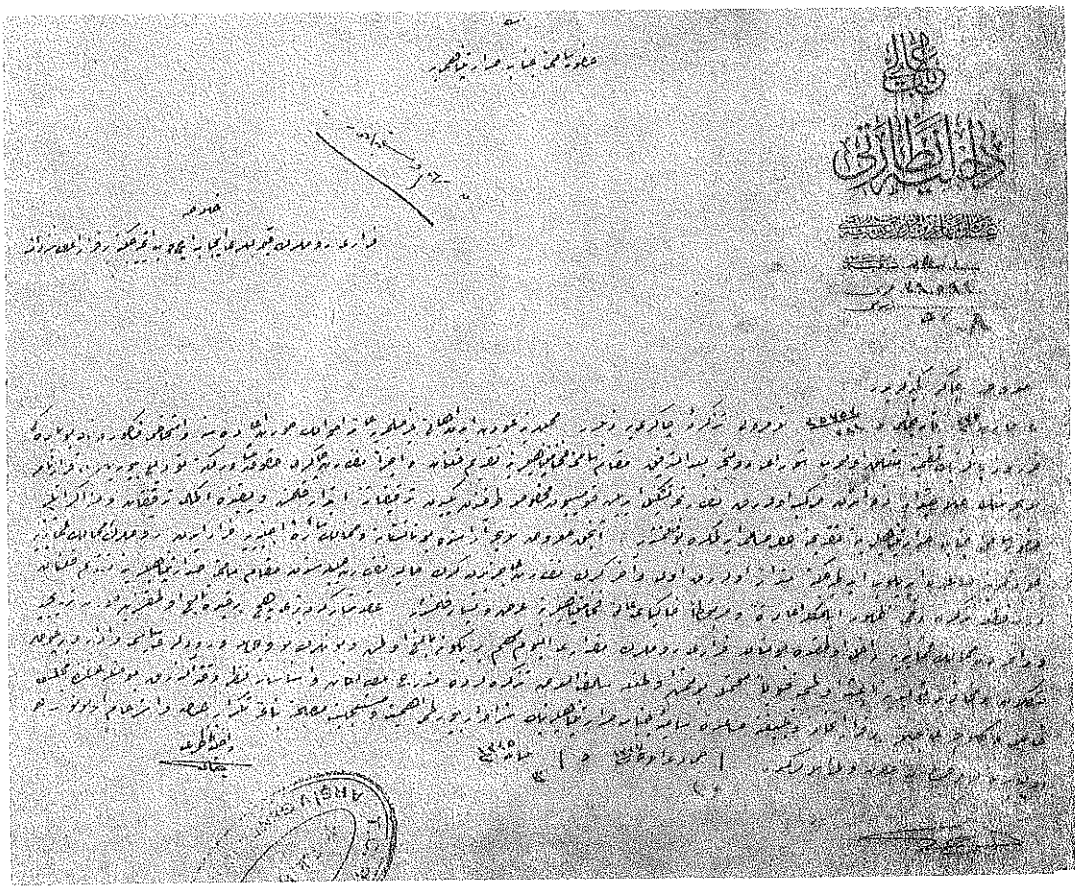
Levent Şahverdi Arşivi

Ek: 2 B.A.B.E.O. Umumi no: 345376

Midilli ve civarındaki adalardan firari Rumların Osmanlı Memleketine idhal ettirilmekte olduğuna dair 2 Mart 335 tarihli mustacel kayıtlı Dahiliye Vekili imzalı belge.

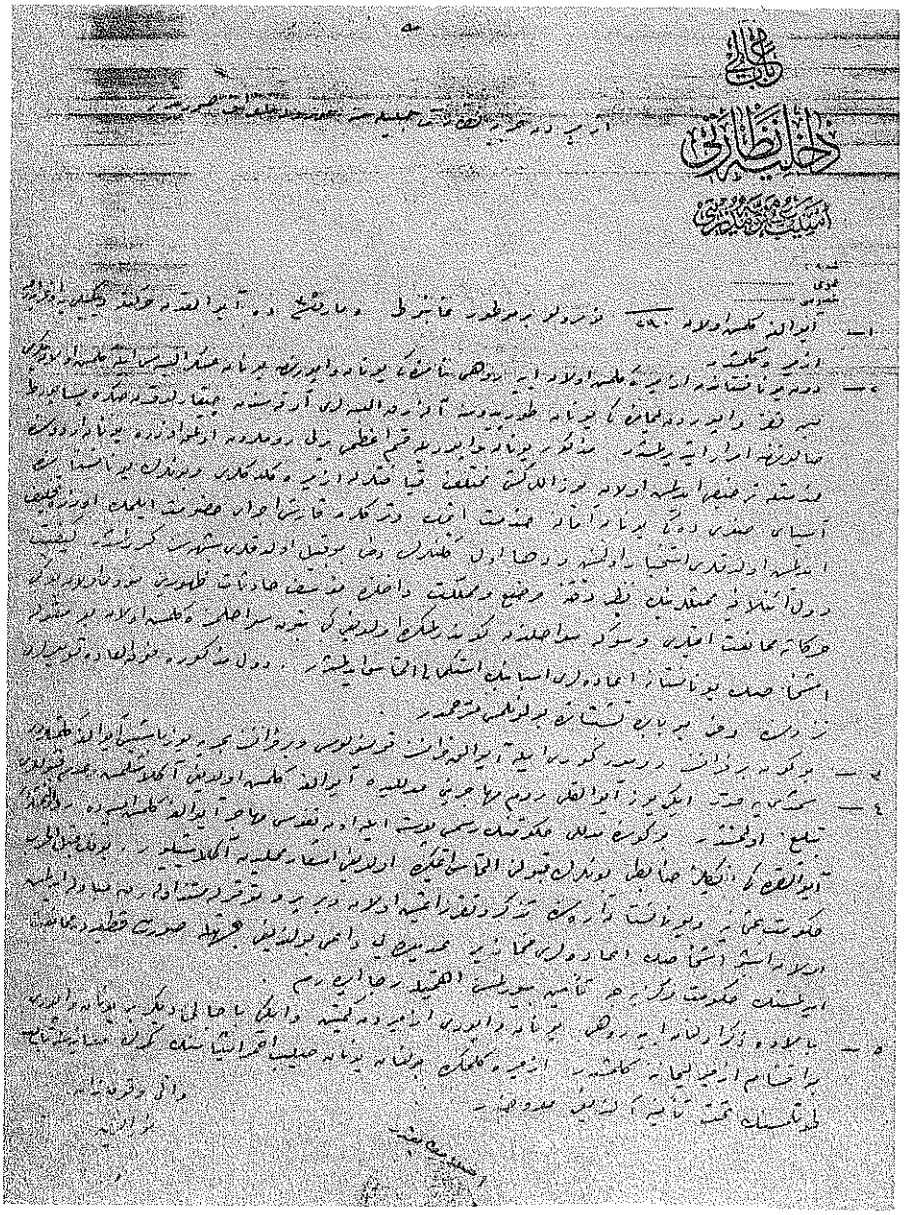
Levent Şahverdi Arşivi

Ek: 3 B.A.B.E.O. Umumi No: 345376

Firari Rumların kabüllerinin icab edip etmeyeceğine bir karar ittihazına dair Dahiliye Nazırı Cemal imzalı 2 Nisan 335 tarihli mahrem ve mustacel kayıtlı belge.

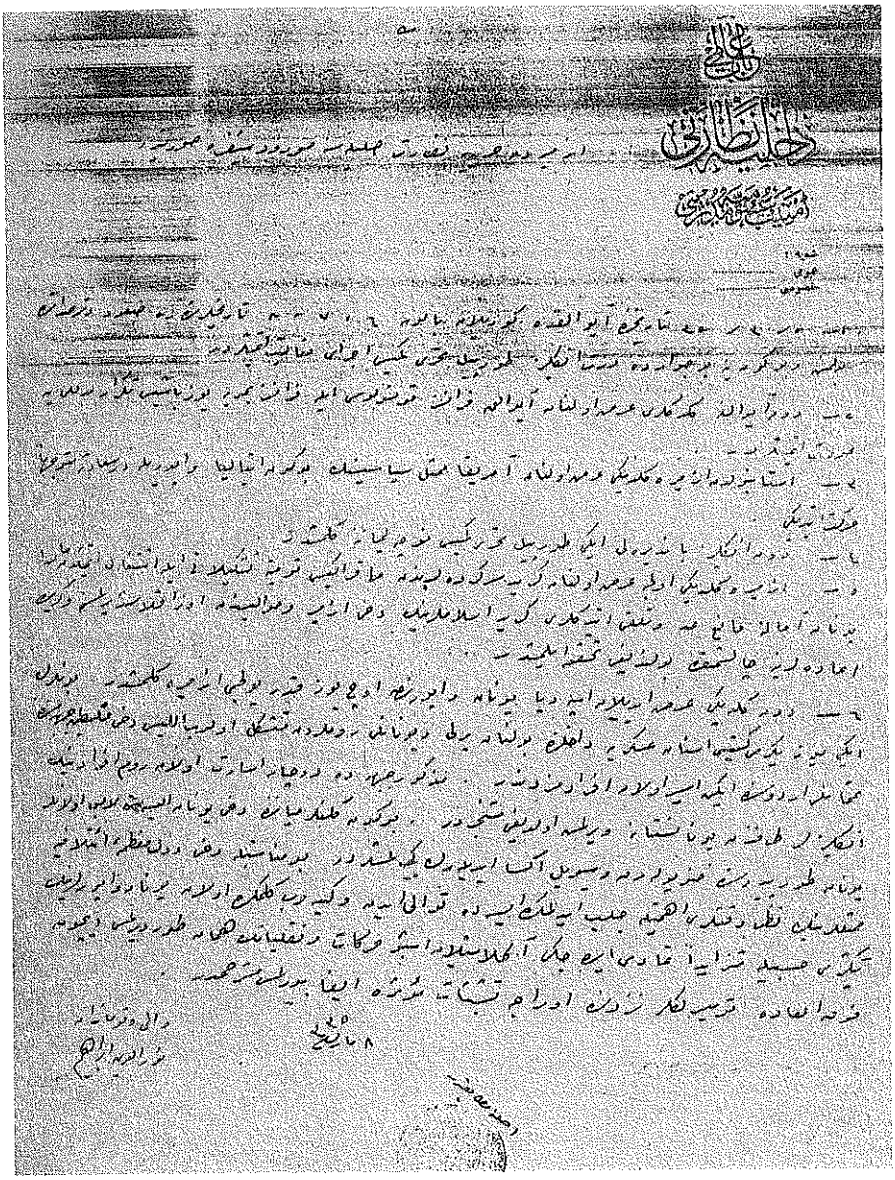
Levent Şahverdi Arşivi

Ek: 4 B.A.B.E.O. Umumi No: 345376

İzmir ve civarına Yunan vapurlarıyla firari Rumların çeşitli yollarla getirildikleri ve bölgedeki Rumlarla Yunanlılar'ın faaliyetleri ile ilgili Vali ve Kumandan Nurettin Paşanın Harbiye Nezaretine sunduğu rapor.

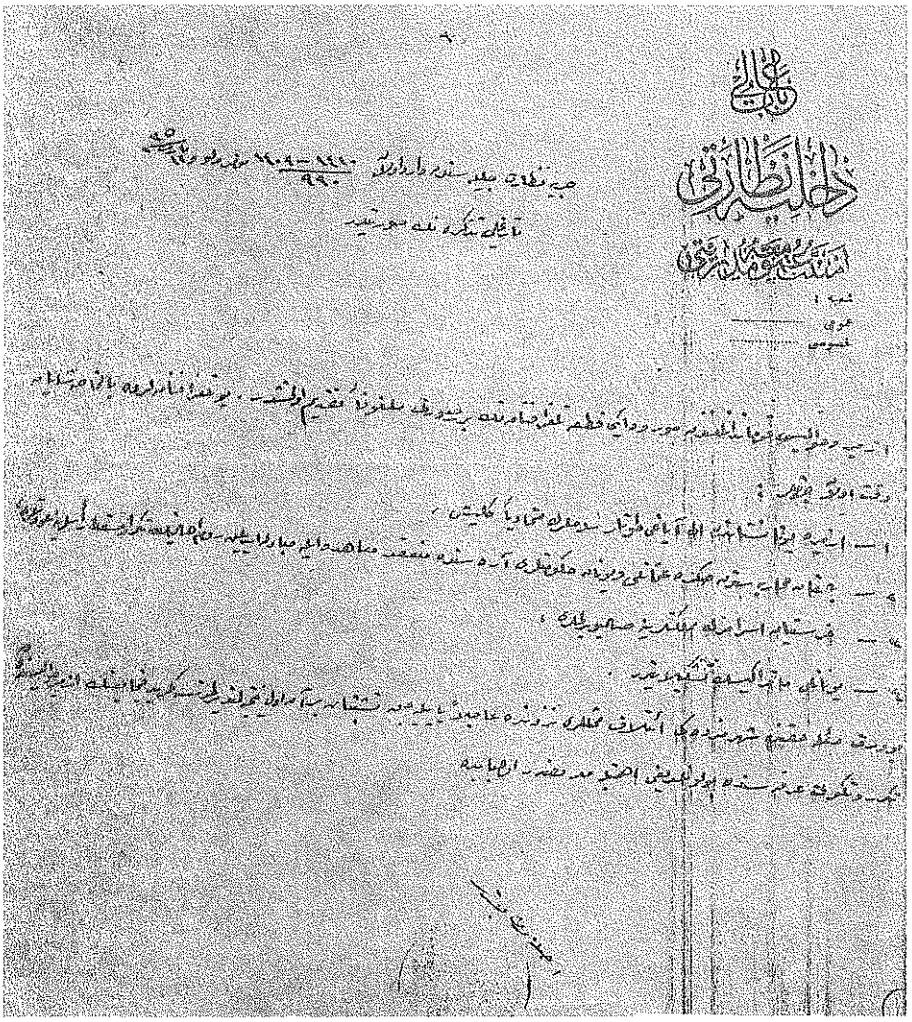
Levent Şahverdi Arşivi

Ek: 5 B.A.B.E.O. Umumi No: 345376

İzmir Vali ve Kumandanı Nurettin Paşanın Harbiye Nezaretine sunduğu 8 Mart 335 tarihli İzmir ve civarına firari Rumların getirildikleri ve faaliyetleri ile ilgili rapor.

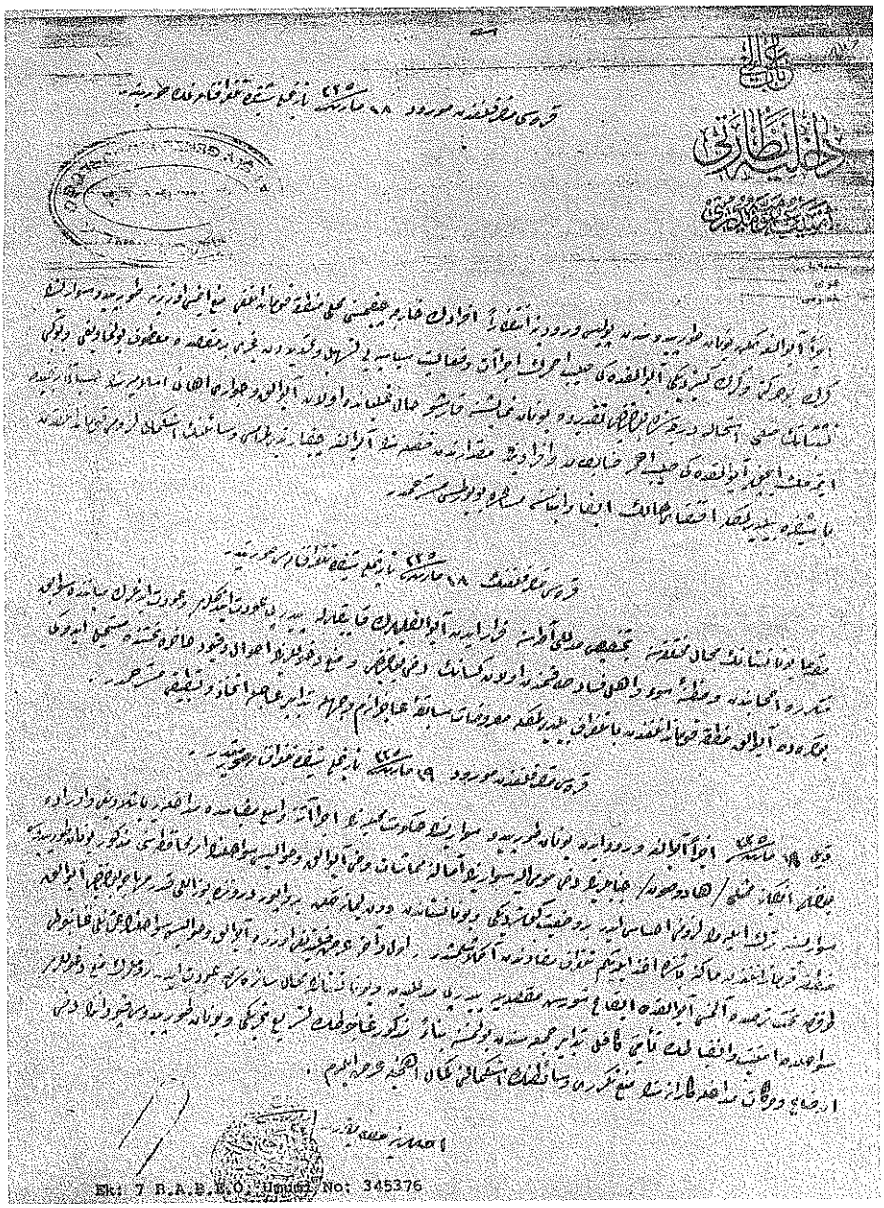
Levent Şahverdi Arşivi

Ek: 6 B.A.B.E.O. Umumi No: 345376

Harbiye Nezareti'nin II Mart 35 tarihli Sadaret'e sunduğu İzmir Valisi'nin raporlarını özetleyen tezkeresi.

Levent Şahverdi Arşivi

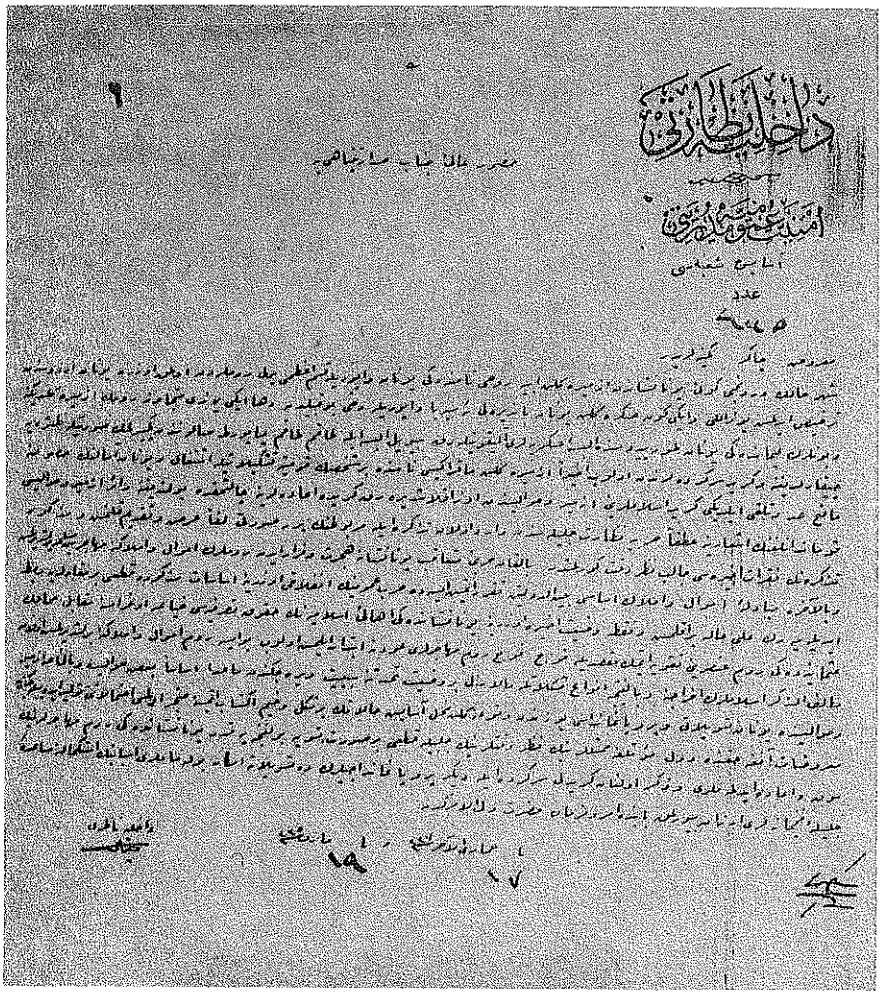

Ek: 7 B.A.B.E.O. Umumi No: 345376

Ek: 7 B.A.B.E.O. Umumi No: 345376

Karesi Mutasarrıflığı'nın bölgeye firari Rumların getirildikleri bunların İngiliz Komiseri tarafından korunduğu ve faaliyetler ile ilgili 18 ve 19 Mart 335 tarihli Dahiliye'ye sunulan şifreleri.

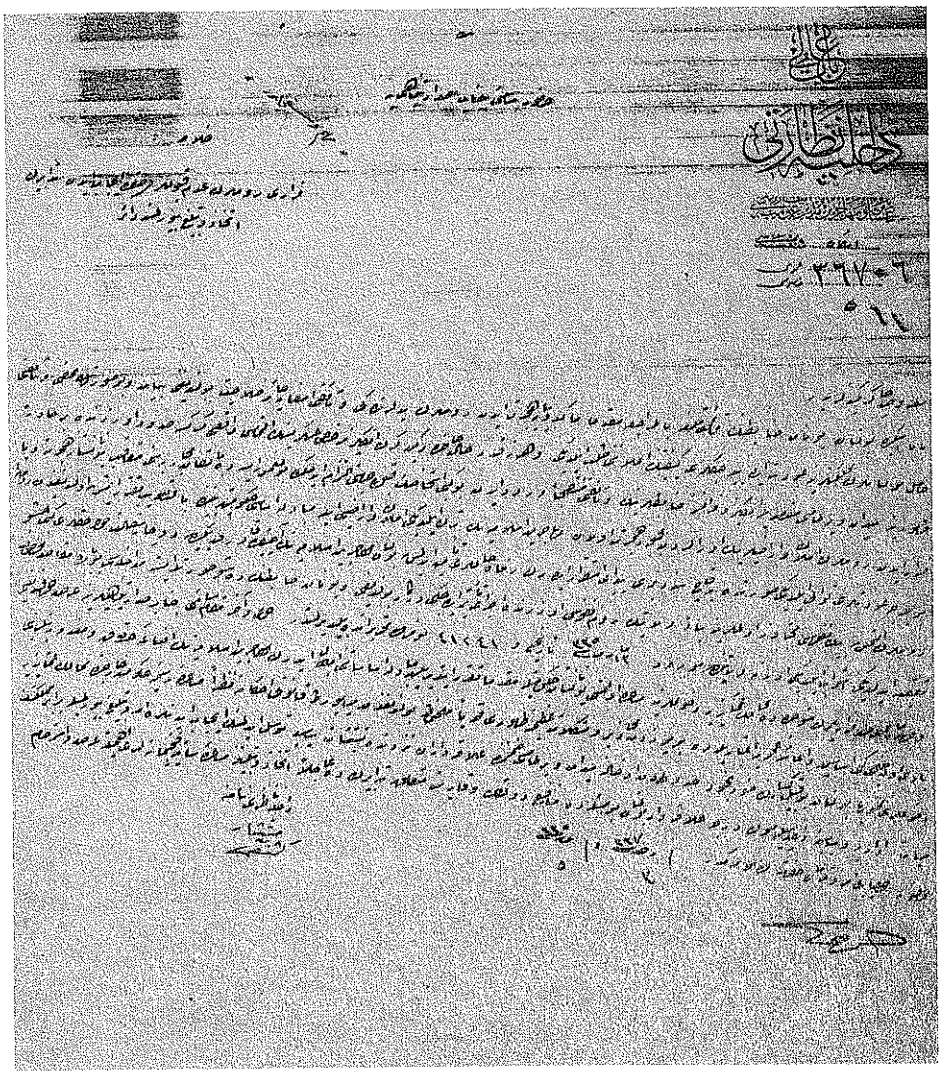
Levent Şahverdi Arşivi

Ek: 8 B.A.B.E.O. Umumi No: 345376

İzmir ve civarına Yunanlılarca firari Rumların getirildiği ve faaliyetleri ile ilgili alınan bilgileri değerlendiren ve nasıl hareket edilmesi gerektiğini ifade eden Dahiliye Nazırı'nın Sadarete sunduğu 19 Mart 335 tarihli raporu.

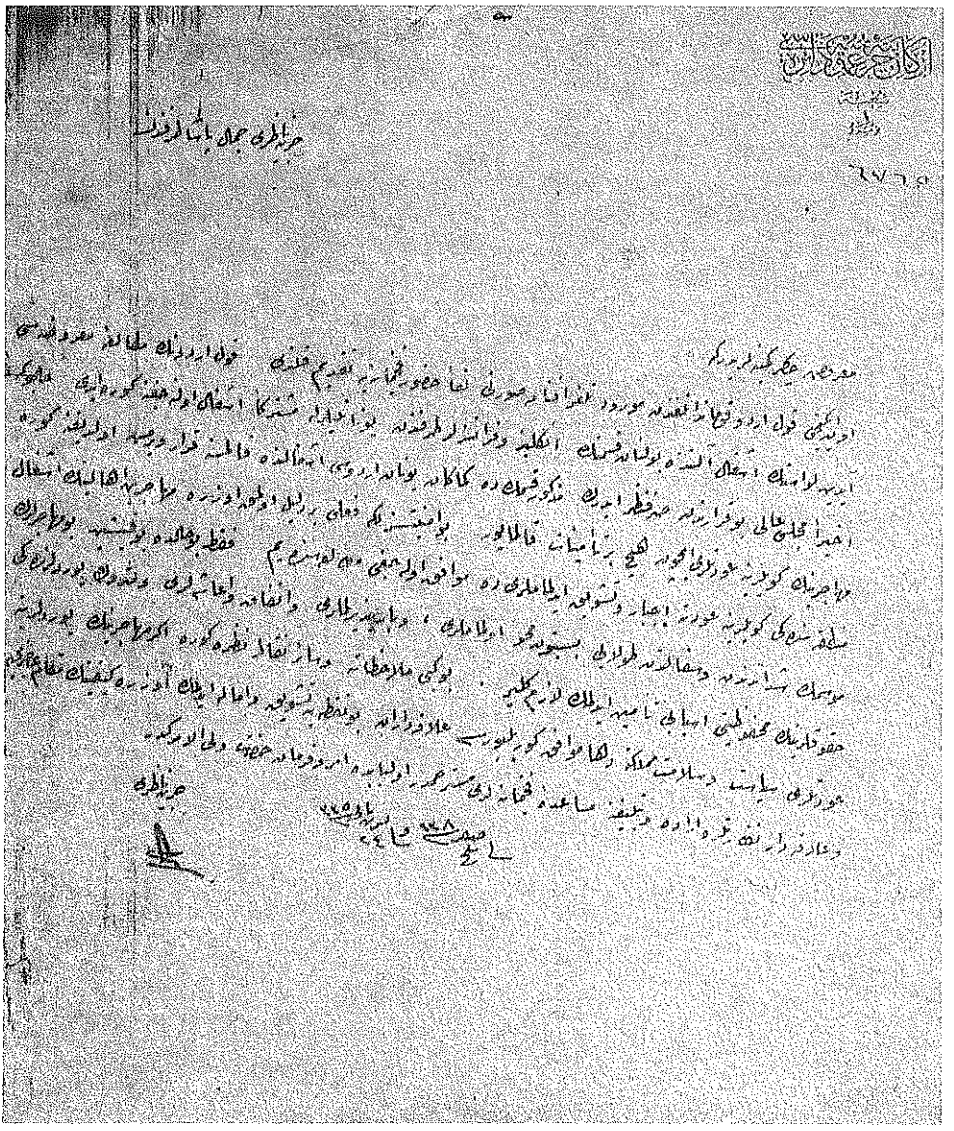
Levent Şahverdi Arşivi

Ek: 9 B.A.B.E.O. Umumi No: 345376

Firari Rumların kabul edilmemeleri hakkında icab eden tedbirlerin ittihaz ve tebliğ buyrulmasına dair Dahiliye Nazırı Namına Müsteşar Keşfi Bey'in 5 Nisan 335 de Sadaret'e sunduğu raporu.

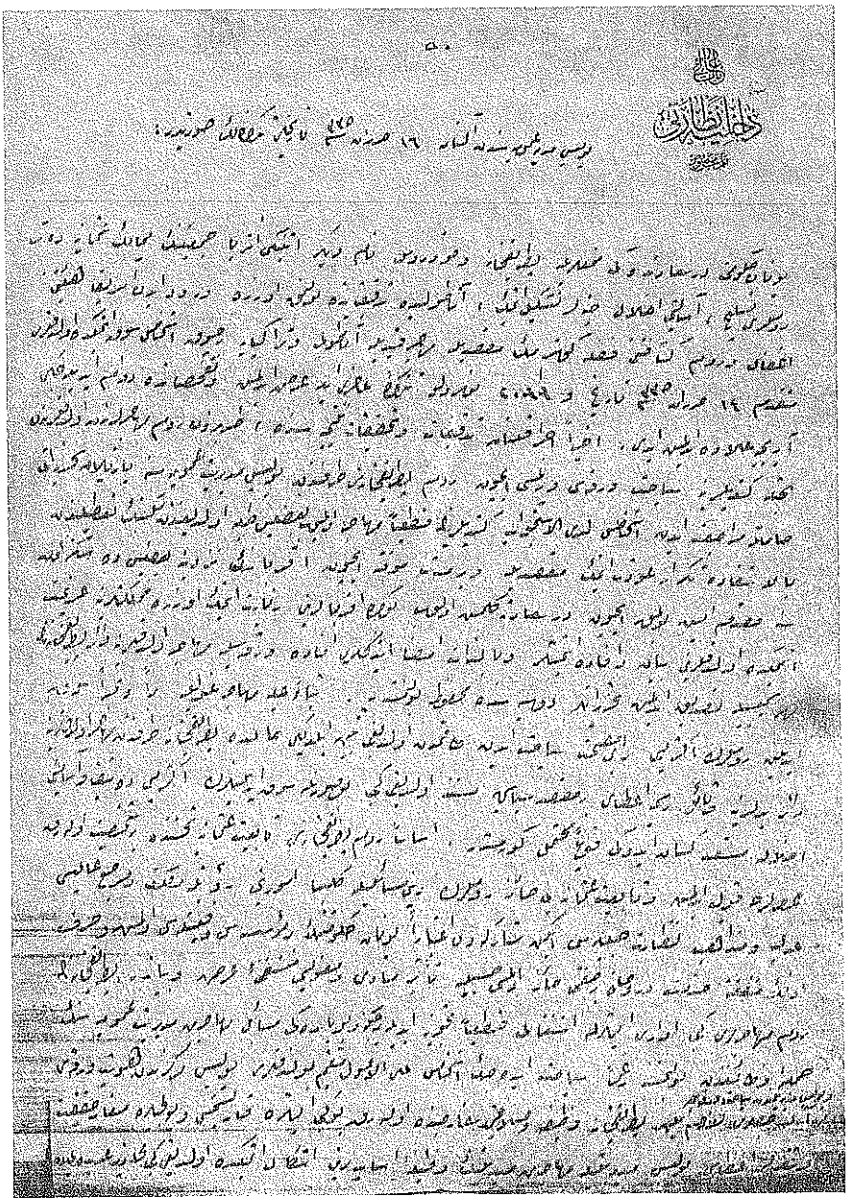
Levent Şahverdi Arşivi

Ek: 10 B.A.B.E.O. Umumi No: 345376

Yunan işgali üzerine İzmir ve Aydın civarındaki Müslüman Türklerin muhacir durumuna düştüğünü belirtip durumu değerlendiren ve ne yapılması gerektiğini ifade eden Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın 24 Teşrinisani 335 tarihli Sadaret'e sunduğu raporu.

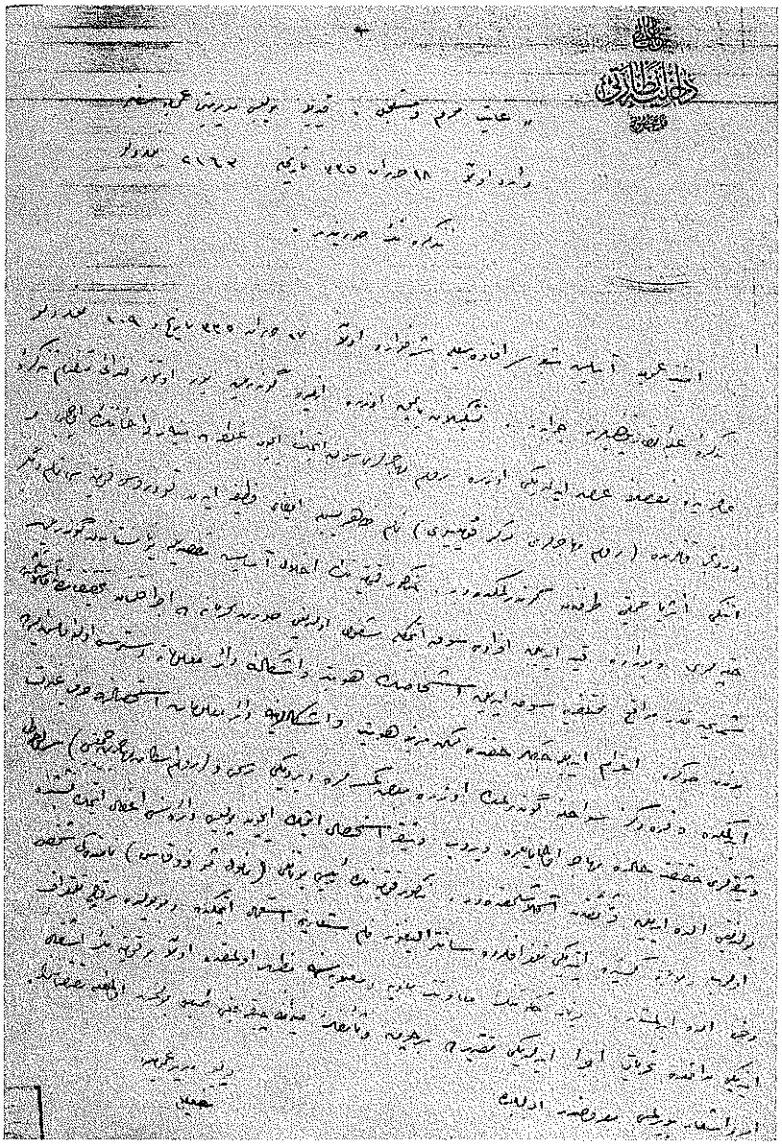
Levent Şahverdi Arşivi

Ek: 11 B.A.B.E.O. Umumi No: 343454

Polis Müdürü Umumisi Halil Bey'in 16 Haziran 335 tarihli Dahiliye Nezareti'ne sunduğu Patrikhane'nin faaliyetleri ile ilgili raporu.

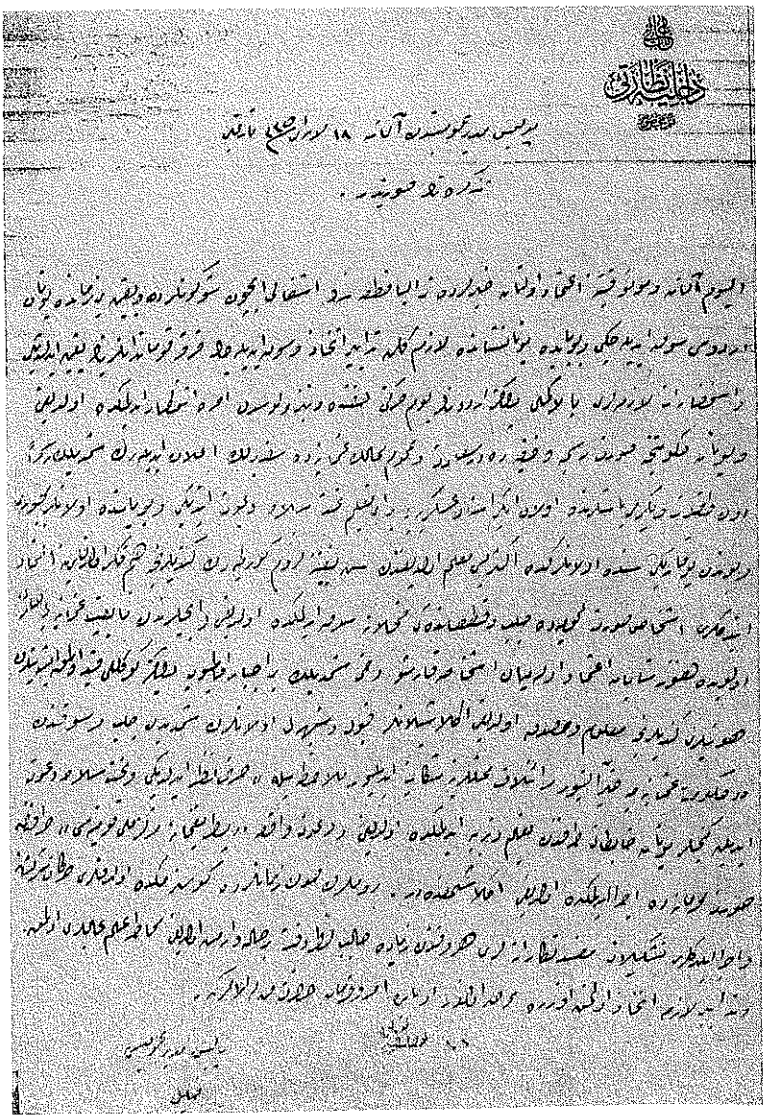
Levent Şahverdi Arşivi

Ek: 12 B.A.B.E.O. Umumi No: 343454

Polis Müdürü Umumisi'nin Halil Bey'in 18 Haziran 335 tarihli gayet mahrem ve mustacel kayıtlı Patrikhane'nin faaliyetleri ile ilgili bir diğer tezkeresi.

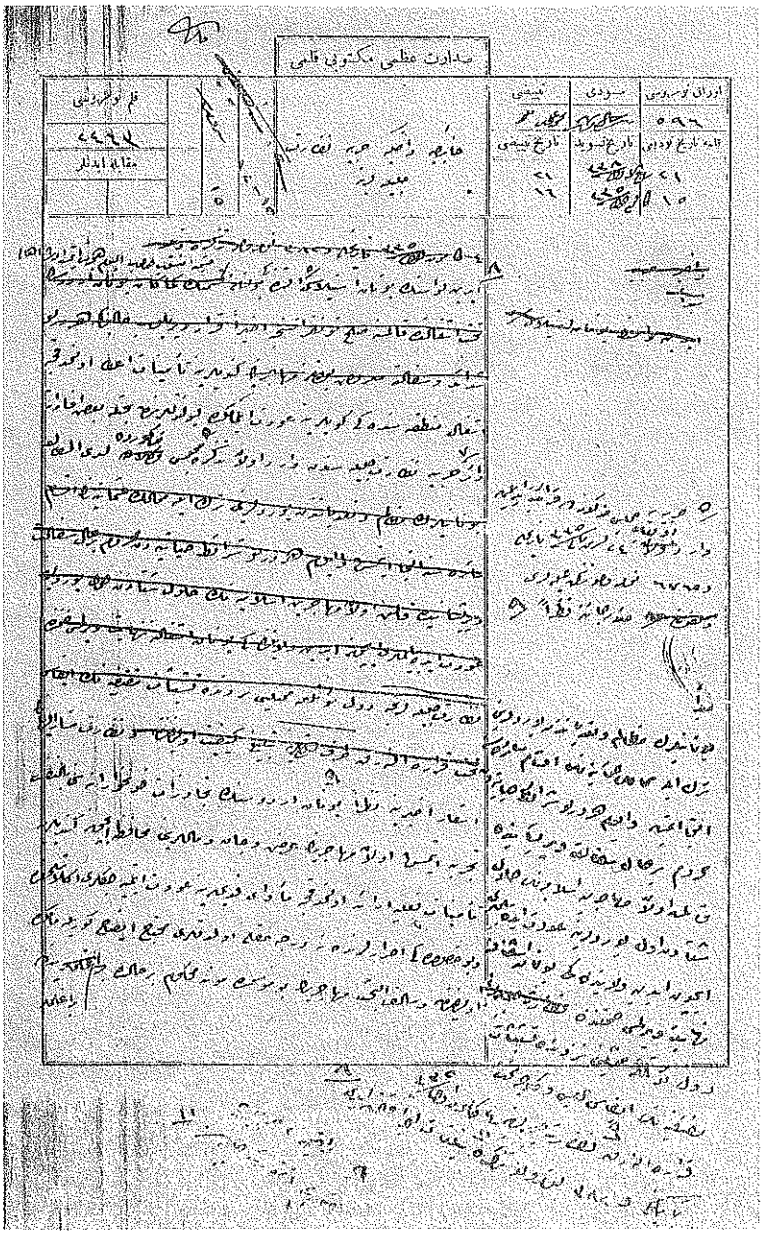
Levent Şahverdi Arşivi

Ek: 13 B.A.B.E.O. Umumi No: 343454

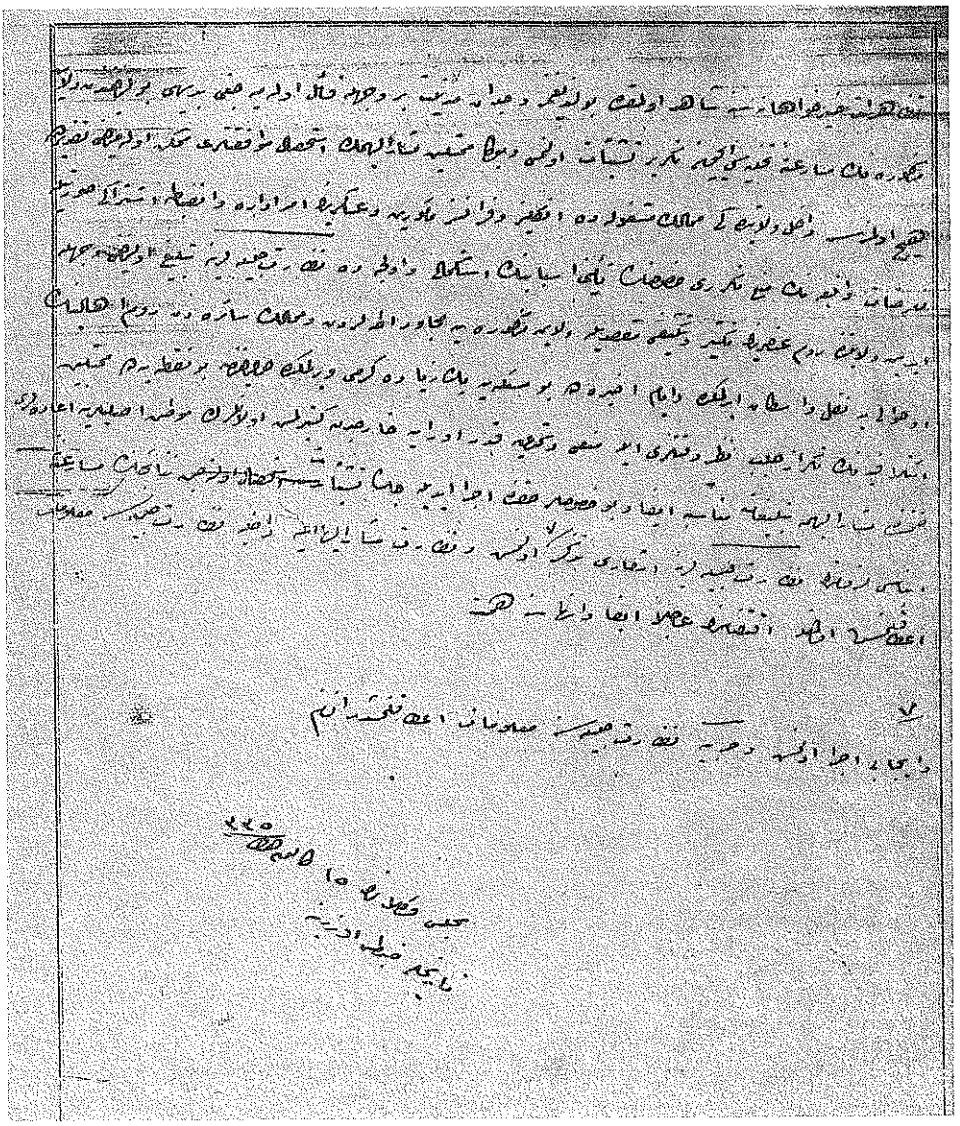
Polis Müdürü Umumisi Halil Bey'in Trakya Kıtasına Yunan Ordusu sevk edileceğini ve Patrikhane ile Rumların faaliyetlerini içeren 18 Haziran 335 tarihli tezkeresi.

Levent Şahverdi Arşivi

Ek: 14/1 B.A.B.E.O. Umumi No: 345376

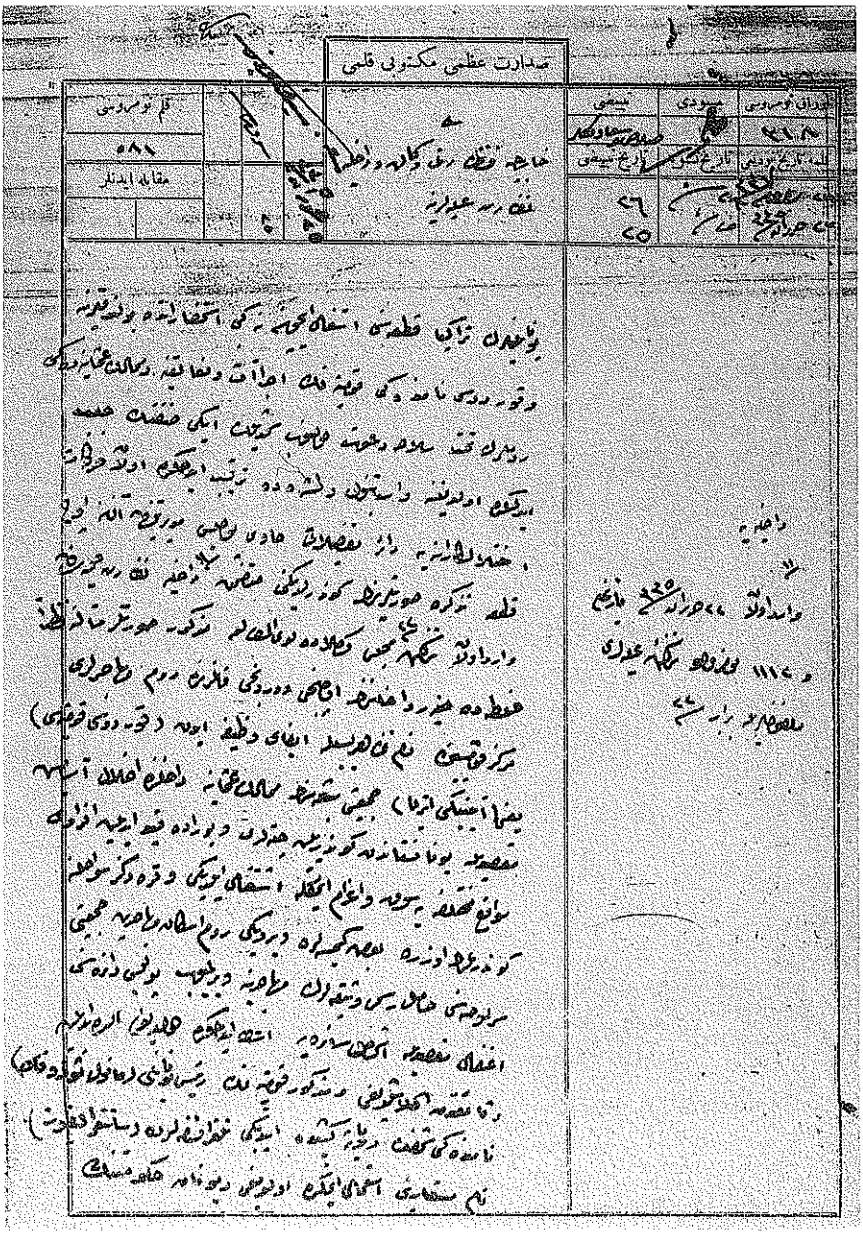
Levent Şahverdi Arşivi

Ek: 14/2 B.A.B.E.O. Umumi No: 345376

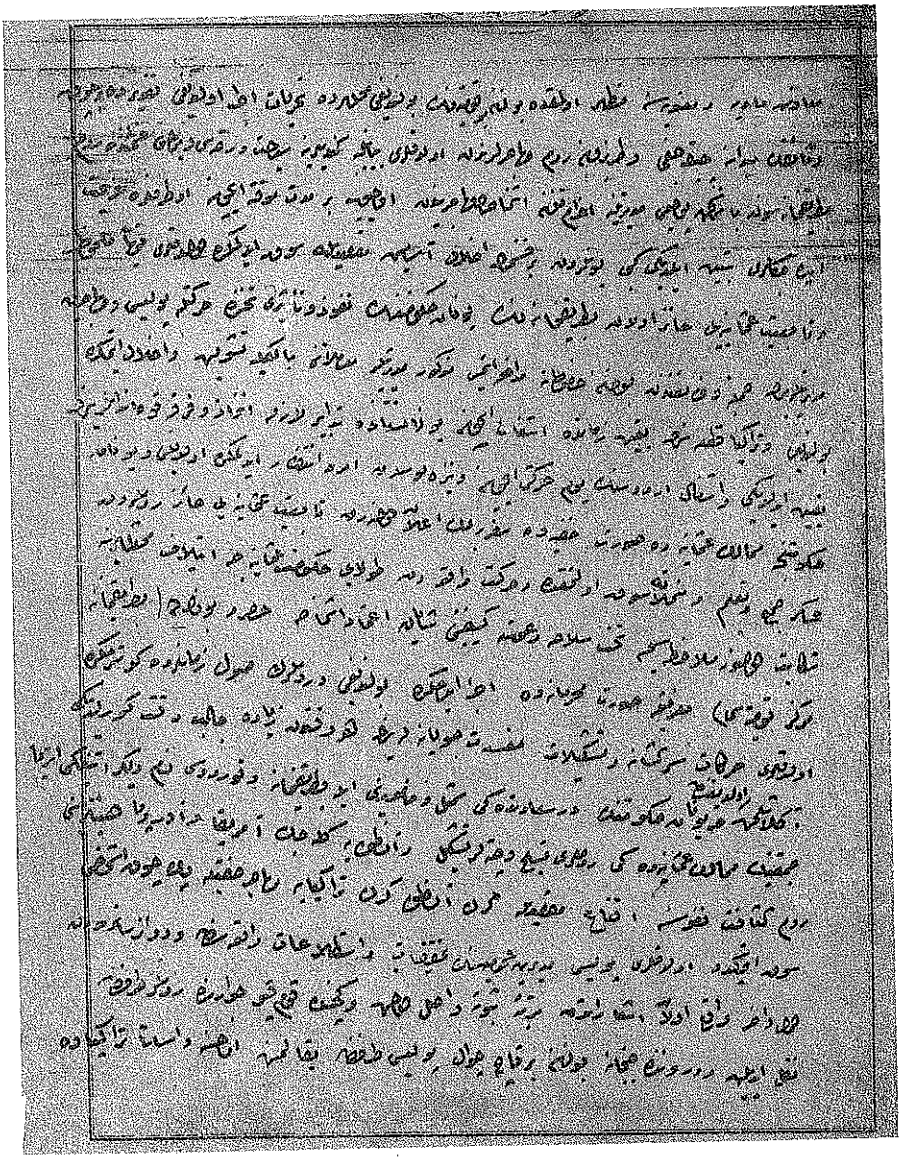
Aydın Vilayeti'ne sevk edilen Rumların men edilmesi, şimdiye kadar gelenlerin geri iadeleri, İtilaf Mümessilleri'nin tekrar nazar-ı dikkatlerinin celb edilmesi gibi kararları içeren 15 Kanun-i evvel 335 tarihli Meclis-i Vukela kararı (temize çekilmemiş orjinal hali).

Levent Şahverdi Arşivi

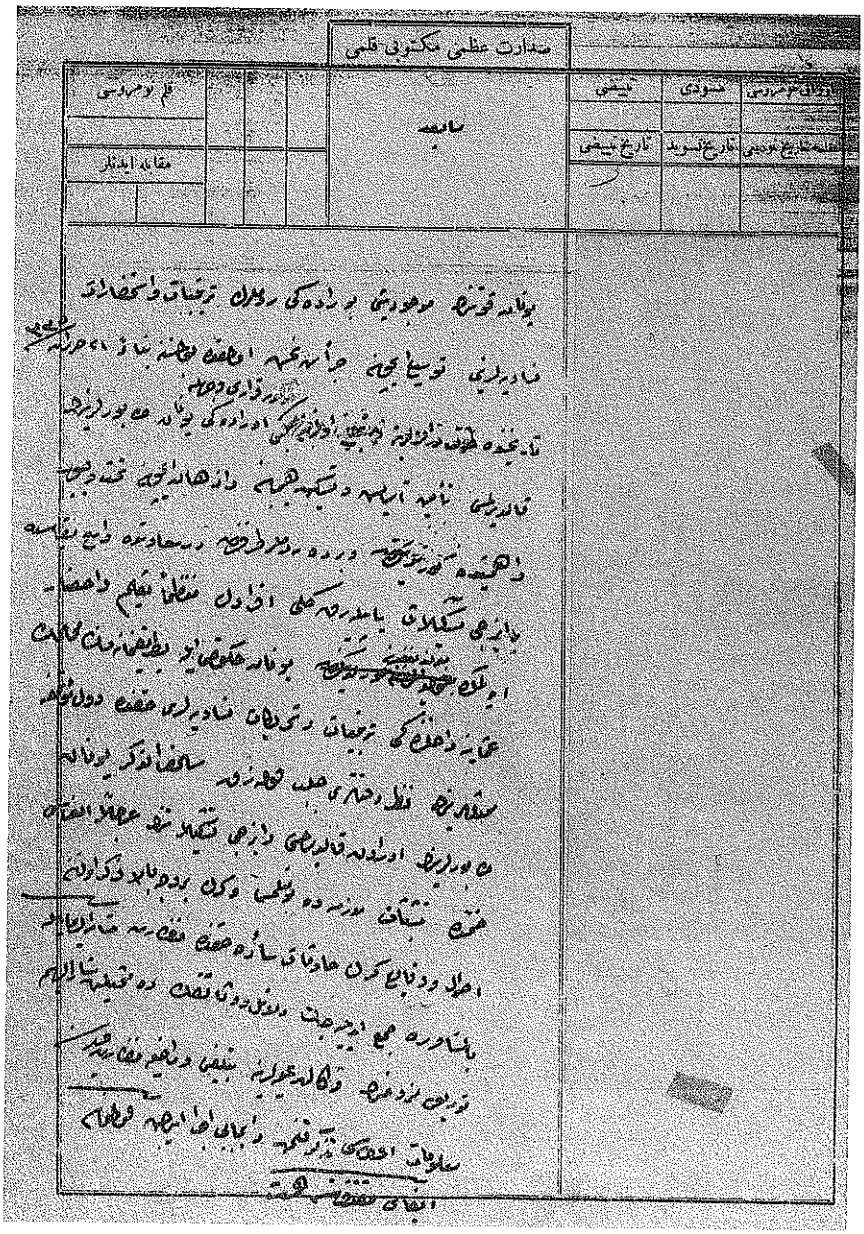
Ek: 15/1 B.A.B.E.O. Umumi No: 343454

Levent Şahverdi Arşivi

Ek: 15/2 B.A.B.E.O. Umumi No: 343454

Levent Şahverdi Arşivi

Ek: 15/3 B.A.B.E.O. Umumi No: 343454

Polis Müdürü Umumisi'nin raporları üzerine alınması gerekli tedbirlerle ilgili Meclis-i Vukela'nın 25 Haziran 335 tarihli temize çekilmemiş orjinal karar metni.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ KONFERANSLARI

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

NEDEN ve NASIL BİR LÂİKLİK*

MEHMET ÖZGÜNEŞ

Sayın Dinleyenlerim,

Yaşlı bir papaz vaazediyormuş. 'Ey İsanın evlâtları' demiş 'bilin ki uzvî ve içtimaî arzular içimizde birer köpek gibidir. Ben bu köpekleri birer birer öldürdüm. Son olarak şehvet köpeği kalmıştı, geçen yıl onu da öldürdüm.' Arka sıralardan bir delikanlı ayağa kalkmış 'Mukaddes Peder, bu son köpek galiba eceli ile ölmüş' demiş.

Aslında papaz hayal görmektedir. Öbür dünyada rahat etmek için, daha iyi bir Hıristiyan olmak için, kendini Allah yoluna adamak için, bu dünyada uzvî ve içtimaî arzulardan uzak kalmanın zarurî olduğunu iddia eden bir düşünce biçimi papazı yanlış yola itmiştir. Halbuki insanlar var oldukça bu arzular da var olacaktır. Bunlar insan varlığının temel unsurlarıdır.

Ancak, toplum içinde zümrelerin, zümreler içinde bireylerin bedensel ve toplumsal istekleri uzvî ve içtimaî arzuları sürekli bir sürtüşme içindedir. Bu sürtüşmeyi önlemek, hiç olmazsa asgariye indirmek için başlıca iki kurum görevlidir: Din ve Devlet. Bu kurumlar arasındaki ilişkiler tarih boyunca bazı safhalardan geçmiştir. Bazan birbirleri ile kavga etmişler, bazan din devlete, bazan devlet dine hakim olmuştur. Bu safhaları kısaca görelim:

Dinin emrinde devlet.
Dinî yorumlara dayalı devlet.
Dini emrine alan devlet.
Din dışı devlet.
Dine karşı devlet.
Lâik devlet.

Birincisi dinin emrinde devlettir. Bu görüşe göre, devlet din için vardır. Devletin görevi dinin emirlerini yerine getirmektir. Dinin emrinde

* Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı'nca düzenlenen bu konferans 20 Mart 1987'de Türk Tarih Kurumunda verilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

devletin en açık misalini ortaçağ Hıristiyan ülkelerinde görüyoruz. Bilindiği gibi, bu çağda Batıda din devlete bütünü ile hakimdir. Kilisenin emirlerini dinlemeyenler, devlet başkanı da olsalar, imparator da olsalar, Kilise tarafından aforoz edilirler. Bu çok ağır bir cezadır. Tarih bu cezaya çarptırılan devlet başkanlarının af dilemek için Papanın kapısında kış ortasında yalın ayak ve baş açık olarak günlerce beklediğini yazar.

İslâm Dünyasında dinin emrinde devlet için bir tek misal vardır: Medinede kurulan ilk İslâm Cumhuriyeti. Hz. Peygamber aynı zamanda devlet başkanı olduğundan, dinle devlet içiçedir. Allah'ın emirleri Hz. Peygamber tarafından doğrudan doğruya halka iletildiği için bu dönemde hiçbir problem çıkmamıştır.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra O'nun çok yakın arkadaşları bir tür seçimle devlet başkanlığına gelmişlerdir. Böylece ikinci dönem, yani dinî yorumlara dayalı devlet dönemi başlamıştır. Bunun aksini söyleyenlere şu soruları sormak gerekir: Hz. Peygamber'in çok yakın arkadaşları, İslâm tarihinin eşsiz liderleri olan dört halifeden üçü neden katledildi? Her ikisi de İslâm dinine çok büyük hizmetler etmiş olan Hz. Ali ve Hz. Ayşe neden savaştılar? Çünkü Allah'ın emirlerini doğrudan tebliğ eden Hz. Peygamber vefat etmişti ve bu sebeple yorum dönemi başlamıştır. Hz. Ali ile Hz. Ayşe arasındaki savaş, sen ben davasından değil, yorum farkından kayaklanıyordu. Bugün de dünyada bazı İslâm cumhuriyetleri var. Birbirleriden çok farklı, çünkü yorumlar farklı.

Bundan sonra gelen devlet biçimi, dini emrine alan devlet biçimidir. Bir kısım kimseler halkın dindar olduğunu dikkate alarak, dine hakim olmakla halka da hakim olunacağını düşünmüşlerdir. Bunun son misalini Tunus'ta görmek mümkündür. Hatırlanacağı gibi, Tunus Devlet Başkanı Burgiba bir süre önce yurdumuzu ziyaret etmiş, Cumhuriyet Senatosunda bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada lâik devlet düzenini tasvip etmediğini açıkça belirtmiş, dini politikanın emrine veren kendi rejimini övmüştür. Tunus'taki dinî akımların bugünkü durumu ve etkileri incelenirse, bu yolun hataları açıkça görülür.

Din dışı devlet, dini yok sayan devlet biçimidir. Bunu bir misalle belirtelim. Milletvekillerinden biri, dinî bayramların arafesinde yarımşar gün daha tatil yapılması için kanun teklifi yapmıştı. Teklif Cumhuriyet Senatosunda görüşülürken bir üye teklifin lâikliğe aykırı olduğunu sert bir dille iddia etti. Senatörle kuliste karşılaştık. Konuşmasını nasıl bulduğumu sordu. Konuyu yanlış yönden ele aldınız, lâiklikle bir ilgisi yok, iş gücü ve ekonomi ile irtibatlandırsaydınız daha etkili olurdunuz dedim. Senatör

Levent Şahverdi Arşivi

iddiasında ısrar edince zaten ramazan bayramında üç gün, kurban bayramında dört gün tatil yapılıyor, bunlar lâikliğe aykırı olmuyor da yarım gün mü aykırı oluyor dedim. Onlar da lâikliğe aykırıdır dedi. İşte bu görüş din dışı devlet görüşüdür. Dini yok sayan görüştür. Halbuki devlet nasıl toplumun eğitim ihtiyaçlarını, sağlık ihtiyaçlarını görmezlikten gelemezse, dinî ihtiyaçlarını da görmezlikten gelemez. Dinî bayramlarda tatil yapılmasına karşı çıkan görüş, lâiklikle değil, din dışı devlet, dine karşı devlet görüşü ile ilgilidir. Aşağıdaki misaller lâik devletlerden alınmıştır:

Bilindiği gibi katolikler cuma günü et yemezler. ABD ve Fransa'da cuma günü resmî kuruluşlarda etli yemek verilmez.

İsveç'de kralın Hıristiyan olması ve lüteriyen mezhebine mensup bulunması anayasa hükmüdür.

Birçok Avrupa ülkesinde din derslerinin ancak papazlar tarafından verilebileceği yasal teminat altına alınmıştır.

Misalleri daha da genişletmek mümkündür. Biz sadece bir fikir vermek istedik.

Şimdi de dine karşı devlet biçimini görelim. Bu devlet biçiminin tipik örneklerini Rusya'da ve Bulgaristan'da görmek mümkündür. 1969 yılında iki arkadaşımla birlikte Bulgaristan'a davet edilmiştik. Bulgaristan eğitim bakanı ile bir gün akşama kadar eğitim sistemini münakaşa ettik. Sayın Bakan, din duygusunu fertlerin kafasından söküp atmanın başta gelen görevi olduğunu iddia ediyordu. Bu düşüncenin çeşitli eğitim kademelerinde ısrarla uygulandığını gördük. Öğretmenler her vesile ile dini ve dince kutsal sayılan şeyleri kötülemeyi görev sayıyorlardı. Özbekistan'da yayımlanan Pravda Vostoka Gazetesi'nin yazdığına göre, SSCB Komünist Partisi Genel Sekreteri Gorbaçov, 1986 yılı kasım ayında Taşkentte bir konuşma yapmış, sözü dine getirerek aynen (Din olayına karşı katı ve tavizsiz bir mücadele verilmelidir. Herşeyden önemlisi, komünistlere, özellikle bizim ahlâk değerlerimizi ve ideallerimizi paylaştığını ileri sürerken gerici görüşleri destekleyen ve bizzat kendileri dinî ayinlere katılan kıdemli yetkililere karşı katı tavır içinde olmalıyız.) demiştir.

Gorbaçov'un sözünü ettiği dinî ayinler, Müslümanların okuttukları mevlitler ve hatim dualarıdır. Marksistler dünyanın her yerinde dine karşı amansız bir mücadeleyi sürdürmektedirler. Kazakistan Komünist Partisi Genel Sekreteri Dinmuhammed Kunayev dinsiz bir kişi olduğu halde, yurtdaşlarının din duygularına müsamaha gösteriyor diye görevinden azledilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Şimdi de lâik devlet düzenini kısaca inceleyelim. Araştırmalar göstermişir ki, dinin devlete hakim olduğu dönemlerde, zümreler arasındaki politik, ekonomik ve sosyal çekişmeler zaman zaman dinî bir huviyete sokularak politika sahnesine sürülmüştür. Aslında sadece belli kişileri ve zümreleri ilgilendiren bu çekişmeler dinî bir mahiyet kazanınca dine bağlı kitleleri parçalamış bölmüştür.

Politikanın elinde bir alet olarak kullanıldığı zaman din, ulviyetini ve kişiliğini yitirmiştir. Günlük politikada taraf tutarak bazı hırslı politikacıların emrine giren bazı din görevlileri, dünya nimetlerini imanlarına tercih etmişler, hatta bazıları zulme fetva vermekten çekinmemişlerdir. Dinin temel ilkelerinden olan ihlâs yerini riyaya terketmiştir.

Dinin politik istismarların dışında tutulduğu dönemler de olmuştur. Bu dönemlerde din fertlere ve toplumlara huzur sağlayan bir ortam için zemin hazırlamış, faziletlere kaynaklık etmiş, iyilik ve doğruluk duygularını beslemiştir.

Yurdumuzda dinin günlük politika çekişmelerinin dışında tutulması için sarfedilen gayretler, Cumhuriyetten sonra büyük bir hız kazanmıştır. Bu gayretler olumlu etkilerini kısa zamanda göstermiş, mezhep çekişmeleri ortadan kalkmış, mezhep farkları adeta unutulmuştur. Bu huzurlu ortamı sağlayan devlet biçimi, anayasamızın temelini teşkil eden lâik devlettir.

Lâik devlet nasıl bir devlettir? Yeryüzündeki lâik devletler arasında farklar var mıdır? Lâikliğin bugüne kadar çeşitli tarifleri yapılmıştır. Bizim görebildiklerimizin önemli bir bölümü tercümedir, Hıristiyan ülkelerden aktarılmıştır. Halbuki Hıristiyan bir ülkede, uygulanan lâikliğin Müslüman bir ülkede aynen uygulanması mümkün değildir. Bilindiği gibi Hıristiyanlık başlangıçta devlete hakimdi. Kilisenin emirlerine karşı çıkanlar, özel mahkemelerde yargılanır, cezalandırılırlardı. Kilise halkın yalnız davranışlarını değil, düşüncelerini de kontrol altında tutma çabasında idi. Düşünceleri Kilisenin öğretileri ile çelişenler, gerçekleri ortaya çıkarmak için araştırma yapanlar, ağır cezalara çarptırılıyorlardı. Meselâ dünyanın yuvarlak olduğunu veya döndüğünü ispatlamaya çalışanlar, şiddetle cezalandırılmıştı.

İnsanlığın bu dar ve gerçeklere ters düşen kalıplar içinde kalması düşünülemezdi. Kiliseye karşı mücadele gittikçe gelişmiş, sonunda lâik devlet düzeni kabul edilerek Kilisenin devlet üzerindeki yetkileri kaldırılmıştır. Böylece, Hıristiyan Dünyasında dinle devlet birbirinden ayrılmıştır. Devletle Kilise arasında adeta bir mütareke yapılmış, herkes kendi mev-

Levent Şahverdi Arşivi

zilerine çekilmiştir. Devlet yetkilerine kavuşurken, Kilise de çok geniş malî kaynaklarını, güçlü organizasyonunu ve eğitim kurumlarını muhafaza etmiştir. Açıkça görülür ki, Hıristiyan Dünyasında lâiklik, dinle devletin birbirinden ayrılmasıdır.

Acaba bu tarif İslâm ülkeleri için de geçerli midir? Hıristiyanlıkta bir ruhban sınıfı var, tıpkı bir ordu gibi hiyerarşik bir düzen içinde. Geniş malî kaynakları ve kurumları ile ülkelerin siyasî hudutlarını aşan yaygın bir organizasyona sahip. Devletle bu organizasyonun ayrılması gayet kolay. İslamiyette bir ruhban sınıfı yok. Din nasıl organize olacak? Bazıları diyorki, lâik bir devlette Diyanet İşleri Başkanlığının yeri nedir? Müftü devlet memuru olabilir mi? Din işlerini cemaate bırakalım, ne yaparlarsa yapsınlar. Böyle yaparsanız dini politikanın kucağına atmış olursunuz. Her politik akım kendine göre bir örgütlenmeye gider. Böylece ülkemizde din politik akımların sayısınca bölünmüş olur. İşte burada Atatürk'ün büyük sezgisi ve tarihî dehası bir kez daha ortaya çıkıyor. Atatürk diyor ki, mademki İslâm dininde ruhban sınıfı yok, tarihte ruhan sınıfı olmayan bir dinin devletten ayrıldığı da vaki değil, öyle ise yapılacak iş dinin yönetim işlerini devletin üstlenmesidir. Atatürkçü lâikliğin birinci prensibi budur. Atatürkçü lâikliği daha iyi anlayabilmek için onun bazı söz ve davranışlarına bakalım. Önce 429 Sayılı Kanunu görelim:

(Türkiye Cumhuriyeti'nde muamelâtı nâsa dair olan ahkâmın teşrî' ve infazı TBMM ile onun teşkil ettiği hükümete ait olup dini mübini İslâmın bundan ma'da itikadat ve ibadata dair bütün ahkâm ve mesalihinin tedvini ve müessesesat-ı diniyenin idaresi için Cumhuriyetin makarrında bir Dinayet İşleri Reisliği Makamı tesis edilmiştir.)

Bu kanunda Atatürkçü lâikliğin birinci prensibi olan, dinin yönetim işlerinin devlet tarafından üstlenilmesi yanında ikinci prensibini de görüyoruz. Devlet dinin hükümlerine, inanç, ibadet ve benzeri işlerine karışmayacaktır. İşte lâik Türkiye'de Dinayet İşleri Başkanlığının yeri budur. Lâik Türkiye'de müftünün devlet memuru olmasının sebebi budur.

Atatürkçü lâikliğin, din dışı devlet veya dine karşı devlet görüşleri ile bağdaştırılması mümkün değildir. Atatürk'ün şu sözleri bunu açıkça belirtir:

"Türk Milleti daha dindar olmalıdır, yani bütün sadeliği ile dindar olmalıdır demek istiyorum. Dinime bizzat hakikate nasıl inanıyorsam buna da öyle inanıyorum. Şuura aykırı, ilerlemeye mani hiçbir şey ihtiva etmiyor"[1].

[1] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, III, 70.

Levent Şahverdi Arşivi

"Milletimiz din ve dil gibi kuvvetli iki fazilete maliktir. Bu faziletleri hiçbir kuvvet milletimizin kalb ve vicdanından çekip alamamıştır ve alamaz"[2].

Bu sözler açıkça gösteriyor ki, Atatürk asla dine karşı değildir. Atatürkün neye karşı olduğu şu sözlerinde gayet açıktır:

"Bunca asırlarda olduğu gibi, bugün dahi akvamın cehlinden ve taassubundan istifade ederek binbir türlü siyasî ve şahsî maksat ve menfaat temini için dini alet ve vasıta olarak kullanmak teşebbüsünde bulunanların dahil ve hariçte mevcudiyeti bizi bu zeminde söz söylemekten maatteessüf henüz müstağni bulundurmuyor. Beşeriyette din hakkındaki ihtisas ve vukuf, her türlü hurafelerden tecerrüt ederek hakikî ulum ve fünun nurlarıyle musaffa ve mükemmel oluncaya kadar din oyunu aktörlerine her yerde tesadüf olunacaktır"[3].

Atatürk, geniş tarih kültüründen kaynaklanan bir isabetle, İslâm ülkelerinin geri kalış sebeplerini de açıklar:

"Bu yüzden İslâm cemiyetlerine dahil bir takım kavimler, İslâm oldukları halde sükuta, sefalete maruz kaldılar. Mazilerinin bâtıl itiyad ve itikatlarıyle İslâmiyeti teşviş ettikleri ve bu suretle hakikatı İslâmiyeden uzaklaştıkları için, kendilerini düşmanların esiri yaptılar"[4].

Atatürk geri kalmışlığımızda medrese skolâstiğinin rolünü şöyle belirtir:

"Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin milletimizin tarihi tedenniyatında en mühim bir amil olduğu kanaatindeyim"[5].

İsmet İnönü de yapılan işlerin dinsizlikle hiçbir ilgisi olmadığını, aksine Müslümanlığın en temiz, en saf, en hakiki şeklinin bizde tecelli edeceği kanaatidedir:

"Yaptığımız işi dine münafi görmek, yapılan işi görmemektir. Biz şu kanaatteyiz ki, yapılan işin dinsizlikle hiçbir münasebeti yoktur. Bu sistemde başarılı olalım, on yıl azimle ve başarı ile tuttuğumuz bu yolda yürüyelim, on sene sonra bütün dünya ve şimdi bize muarız olanlar, yahut tuttuğumuz yoldan din namına endişe edenler, göreceklerdir ki, Müslümanlığın asıl en temiz, en saf, en hakiki şekli bizde tecelli etmiştir"[6].

[2] Aynı eser, II, 66-67.
[3] Nutuk, II, 479. (Prof. Dr. Zeynep Korkmaz)
[4] Sadi Borak, Atatürk ve Din.
[5] Maarif Kongresi, 15 Temmuz 1921.
[6] Muallimler Birliği Mecmuası, Sayı: 4, Türkiye'de Din Eğitimi, Beyza Bilgin.

Levent Şahverdi Arşivi

Şimdi lâikliği bir de anayasamız bakımından inceleyelim. Anayasamızda şu hükümler var:

"Herkes vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir"[7].

"Herkes düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir. Her ne sebep ve amaçla olursa olsun, kimse düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz, düşünce ve kanaatleri sebebiyle kınanamaz, suçlanamaz."[8]

Yukarıdaki hükümler hemen hemen bütün uygar ülkelerin anayasalarında vardır. Kanaatimizce Atatürkçü lâikliği belirleyen esas hüküm şudur:

"Kimse devletin sosyal, ekonomik, siyasî veya hukukî temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasî veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlama amacıyla her ne suretle olursa dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz"[9].

Yurdumuzda lâik düşünce ile halkımızın eğilimleri arasında bir çelişki, bir sürtüşme var mıdır? Bilindiği gibi anayasamızda en ayrıntılı biçimde ele alınan Atatürk ilkesi lâikliktir. Anayasamız halk oyundan geçmiş yüzde 92 gibi büyük bir çoğunlukla kabul edilmiştir. Halkımız Atatürkçü lâikliğe karşı olsaydı, bunu oyları ile belirtirdi. Türk Milleti, Atatürkçü lâikliğe değil, lâiklik perdesi altında propagandası yapılan din dışı devlet, dine karşı devlet görüşlerine karşıdır.

Söz lâiklikten açılınca, onunla yakından ilgili birkaç kavramdan da söz etmekte faydalar vardır.

Bu kavramlardan birincisi hoşgörüdür. Bir toplumda lâik yönetimin gelişebilmesi için fertlerde hoşgörünün gelişmesi gerekir. Fertleri hoşgörülü olarak yetiştirilmiş bir toplumda lâik devlet düzeni çok kolay yerleşir. Kendi düşüncesinden başka doğrular bulunabileceğini kabul etmeyen, başkalarının düşüncelerine saygı duymayan fertlerden oluşan bir toplumda lâik devlet düzeninin kurulması ve sürdürülmesi epeyce zordur. Bu sebeple, hoşgörülü vatandaşlar yetiştirmek, eğitim sisemimizin amaçlarından biri olmalıdır.

Ele almak istediğimiz bir değer kavram, irticadır. İrtica kavramı siyasî, sosyal ve ekonomik görüşlere göre değişen bir kavramdır. Atatürkçü,

[7] Anayasa, Madde: 24.
[8] Anayasa, Madde: 25,
[9] Anayasa, Madde: 24.

Levent Şahverdi Arşivi

teokratik ve marksist görüşlerin çeşitli yönleri ile karşılaştırıldığı aşağıdaki tablonun incelenmesi, konuya açıklık getirebilir:

Atatürkçü Görüş	Teoratik Görüş	Marksist Görüş
Millet	Ümmet	Sınıf
Lâik	Dinî yorumlara dayalı	Dine karşı
Halkçı milliyetçi	Ümmet şuuru	Sınıf şuuru
Inkılapçı (Antidogmatik)	Dogmatik	Sürekli devrim
Bilim	Medrese skolâstiği	Marksist dogmatizm

Tabloda görüldüğü gibi, hakimiyetin kaynağı, Atatürkçülere göre, millet, teokratik görüş sahiplerine göre ilâhî, marksistlere göre işçi sınıfıdır. Buradan hareketle, Atatürkçüler millî hakimiyeti, marksistler sınıf hakimiyetini reddedenleri mürteci sayarlar. Marksist düşünceye göre, dinî inançlara bağlılık, camiye veya kiliseye gitmek, dinî ayin ve törenlere katılmak irticadır. Atatürkçüler vicdan ve kanaat hürriyetine inanırlar, dinî inançlara ve ibadetlere karışmazlar. Atatürkçüler bilimden, teokratik görüş sahipleri medrese skolâstiğinden, marksistler, marksist dogmalardan uzaklaşmayı irtica sayarlar. Atatürkçüler, halkçı milliyetçidir. Marksistlere göre milliyetçilik gericiliktir. Atatürkçülüğün temelinde, millî hakimiyet, lâik cumhuriyet,halkçı milliyetçilik, inkılapçılık ve bilim vardır. Bunlardan ayrılmak irticadır. Tabloda diğer görüş farkları da belirtilmiştir.

Lâiklikle birlikte ele almak istediğimiz konulardan biri de şeriattır. Atatürkçüler, şeriat ve şeriatçı deyimlerini teoakratik düzen söz konusu olduğu zamanlar kullanırlar. Bu deyimler, dinî bir terim olarak kullanıldığı zaman, dinî inanç ve ibadetleri de kapsamak üzere din kurallarının bütününü ifade eder. İyi niyetli olmayan bazı kimseler, bu kavram kargaşasından faydalanarak, teokratik düzene karşı olanları dinsizlikle suçlarken, bazıları da dinine bağlı kişileri şeriatçı olarak damgalamaya çalışırlar. Atatürkçüler dine değil, dinin istismarına, devlet düzeninin din kurallarına dayandırılmasına karşıdırlar. Gerçek şudur ki, dindar bir kişinin lâik cumhuriyete karşı olması için hiçbir sebep bulunmadığı gibi, teokratik düzene karşı olanların da dine karşı olmaları gerekmez. Kavram kargaşasının dışına çıkarak, konunun doğru terimlerle ele alınmasında faydalar vardır.

Lâiklik söz konusu edilirken, 'Batıcı' ve 'Batıcılık' kelimeleri de sık sık kullanılır. Yukarıda Atatürkçü lâikliğin Batıdaki lâiklikten, Hıristiyan lâikliğinden farklı olduğunu görmüştük. Batı literatüründe, Asyalı ve Afrikalı liderlerden söz edilirken, genellikle, 'Batıcı' veya 'Nasyonalist' de-

Levent Şahverdi Arşivi

yimleri kullanılır. Kendi kaderini ve çıkarlarını Batınınkilerle birleştiren liderlere 'Batıcı', millî egemenlik ve bağımsızlık için savaşanlara da 'Nasyonalist' denir. Atatürk ve arkadaşları bu anlamda batıcı değil, tam bir nasyonalisttiler. Ayrıca, bizim de içinde bulunduğumuz uygarlığa 'Batı uygarlığı' demek haksızlıktır. Bu uygarlık, bütün milletlerin çeşitli zamanlarda çeşitli katkıları ile oluşmuş ortak bir uygarlıktır, çağdaş uygarlıktır. Bu sebeple, Atatürk ve arkadaşları, batı uygarlığından değil, çağdaş uygarlıktan sözetmişlerdir. Tarih şahittir ki, çağdaş uygarlıkta bizim de büyük emeğimiz ve katkılarımız vardır.

Lâikliğe karşı akımları da kısaca incelemek faydalı olabilir. Yurdumuzda lâikliğe karşı akımlar, dine karşı akımlar ve dinci akımlar olmak üzere iki başlık altında toplanabilir:

Din düşmanı akımlar, lâikliği geçici bir düzen olarak görürler. Din duygularına yaşama hakkı verdiği için, lâikliğin sürekli bir düzen olarak kalmasına karşıdırlar. Dinin toplum üzerindeki etkilerini yok etmek, hiç değilse asgariye indirmek için, önceleri lâikliğe taraftar görünürler. Çalışmalarını lâiklik perdesi altında yürütmeyi tercih ederler. Savundukları lâiklik Atatürkçü lâiklik değil, dinsiz topluma zemin hazırlayan lâikliktir.

Dinci akımların lâikliğe karşı faaliyetlerini de illegal çalışmalar, legal çalışmalar olmak üzere iki grupta toplayabiliriz. İllegal akımlar, çeşitli isimler altında toplanan gerici akımlardır. Bunların amaç ve metotlarının incelenmesinde faydalar vardır. Zaman darlığı sebebiyle biz bunların iki ortak noktalarını belirtmekle yetineceğiz. Birincisi bu akımların hepsi çağdışı, hatta çağlar dışıdır. İkinci ortak noktaları yetersizlikleridir. Devleti ellerine verseniz üç gün yönetemezler.

Yurdumuzda legal dinci akımlar genellikle anayasa düzenine karşıdırlar. Ancak bunu açıkça belirtmezler. Özellikle Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bugünkü yasal durumunu içlerine sindirememişlerdir. Şu sloganları amaçları hakkında fikir verebilir:

Din işleri cemaate bırakılsın.
Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) özerk bir kuruluş olsun.
DİB doğrudan Cumhurbaşkanına bağlansın.
DİB Başbakanın şahsına bağlansın.
DİB'nın hazinesi olsun.
İmam-Hatip Liseleri DİB'na bağlansın.
Mazbut Vakıflar DİB'na bağlansın.
DİB'nın özel radyo ve TV si olsun.

Levent Şahverdi Arşivi

Sayın dinleyenlerim, buraya kadar Atatürkçü lâiklik anlayışının ana hatlarını belirtmeye çalıştım. Bilindiği gibi çevresine uyamayan, yaşadığı çağa uyum sağlayamayan canlılar ölür. Devletler, milletler için de durum aynıdır. Çağa uyum sağlayamayan milletler önce büyük bunalımlar içine düşerler, sonunda tarihe karışırlar, deyim yerinde ise fosilleşirler. Tarih, yaşamını yitirmiş, fosilleşmiş birçok milletlerden sözeder. Bu gerçeğin ışığı altında konferansımızın birinci sorusunu cevaplandırabiliriz. Neden ve nasıl bir lâiklik sorusunun kısaca cevabı şudur: Dinin esaslarına karışmayan, sadece yönetim ve eğitim işlerini devlete bırakan 'Nevi şahsına münhasır' bir lâiklik.

Sorularınızı cevaplandırmaya çalışmaktan zevk duyacağımı arzeder, saygılar sunarım.

Levent Şahverdi Arşivi

TEHCİR OLAYI VE DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ*

Prof. Dr. AZMİ SÜSLÜ

Sayın Başkanım, Değerli Meslektaşlarım, Basın-Yayınımızın Güzide Temsilcileri, Saygıdeğer Dinleyiciler ve İstikbâlin Teminatı Değerli Öğrenciler.

Konuşmama sizleri ve bizleri bu günlere ulaştıran başta Ulu Önder Atatürk ve Anadolu'daki tabirle, "yedi düvelle savaşıldığı" günlerde, birbuçuk milyonu cephelerde, bir milyondan fazlası da, Lozan tutanaklarında da ifade edildiği gibi, cephe gerisinde, sivil halk üzerinde yapılan katliâmlar sonucu, gerek Doğu Anadolu'da, gerekse Kuzey ve Batı Anadolu'da hayatlarını kaybeden aziz şehitlerimizi anarak başlıyorum. "Tehcir Olayı ve Düşündürdükleri" konulu konferansı 28 Nisan için planlamıştım. Bununla birlikte, aslî üyelerimizden Sayın Prof. Dr. İsmet Giritli'nin mazereti dolayısıyla gelen değişme teklifini kabul ettim. Ancak benim özellikle 24 Nisan 1994 izlenimlerini aldıktan sonra size takdim etmeyi düşündüğüm ve sadece teorik değil, aynı zamanda görsel olarak da slayt ve yansılarla takdim etmeyi planladığım konferansı bu tarih değişikliği sebebiyle sadece teorik olarak sunmak durumunda kalıyorum. Belki bir eksiklik ama, bunu önümüzdeki yıl 24 Nisan'da, tekrar fırsat olursa, görüntülü bir şekilde takdim etme imkânına kavuşacağımı umuyorum.

24 Nisan veya 24 Nisan'lar, 24 Nisan 1965'ten günümüze kadar gerek Türkiye içinde, gerekse özellikle son yıllarda dozu artırılarak Dünya'nın her tarafında, Avrupa'da, Amerika'da, Arap ülkelerinde, komşularımız İran'da, Suriye'de, tabiatıyla Azerbaycan'da, Karabağ'da ve Güney Kıbrıs'la birlikte Yunanistan'da hatta Avusturalya'ya kadar uzanan bir coğrafya içerisinde Türk tarihinin kanayan bir yarası, Türk insanı, Türk Devleti için çekinilecek bir konu, tarihte kara bir sayfa olarak takdim edilmeye çalışılmaktadır. Geçen yılki 24 Nisan 1993 tarihi de, Dünya'nın her tarafında, bu saydığım coğrafya içerisinde, Ermenistan'daki veya diyasporadaki Ermeniler ve onların destekledikleri çevreler tarafından hem o dönemi ya-

* Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı'nca düzenlenen bu konferans, 14 Nisan 1994 tarihinde Türk Tarih Kurumu'nda verilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

şayanlara, hem de günümüz Türk insanına, Türk temsilcilerine, başta Cumhurbaşkanı, Başbakan olmak üzere Devlet erkânına yakıştırılmaya, yamanmaya çalışılan karanlık bir tablo gibidir.

Dünya'nın birçok yerinde meşhur anıtlar ve meydanlarda, kiliselerde 24 Nisan 1915 yılının anısına nerede Ermeni vatandaşı varsa, ister idarecisi, ister ticarî kesimden olanı, ister öğrencisi, isterse papazı olsun, bu Türk düşmanlığını hep dile getirmektedirler. Bir diğer kesimi ise, basınyayın kuruluşları teşkil ediyor. Bir başkasını da, son yıllarda özellikle dozu artırılan, fakat bir taktik değişikliği ile, bu defa ASALA'dan alınıp PKK militanlarına verilen eylem alanları teşkil ediyor ki, bunları da yurtdışındaki Türk temsilciliklerine yapılan saldırılar, konulan pankartlar, verilen veya zorla verilmek istenen yazılar, bildiriler oluşturmaktadır. Dünden bugüne bütün bu ithamları yapanlar arasında çok çeşitli kişiler vardır. Bunlar arasında, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Nâfia ve Hâriciye Nâzırlıkları yapmış ve bir ara Bahriye Nâzırlığına da vekâlet etmiş olan meşhur hukukçu, ilim adamı Noradungiyan Gabriel Efendi[1] vardır ki, Aharonyan, Paşalyan ve Hadisyan'la birlikte Lozan'a giden bu Ermeni heyeti, "biz Türkiye karşısında taraf olarak bu konferansa iştirak ediyoruz, dolayısıyla bizim de Türkiye'den talep edeceğimiz toprağımız, tazminatımız, tarihî haklarımız, coğrafyamız var" demiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nin üst kademelerine kadar yükselmiş olan bu bakanın da tavrı ortaya konmuştur. Hatta o zaman Van Meb'usu Vramyan'la birlikte Papazyan'ın katıldığı bu delegasyonun hazırlıklarını yapanlar arasında aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde bakanlık veya milletvekilliği yapmış olan diğer parlamenterin yanısıra İstanbul Ermeni Patrikhanesi temsilcilerinden bazılarıyla, kilise papazlarını da görüyoruz.

Bunların Lozan'da üçyüz bin civarında Ermeninin tehcir olayı, göç olayı sırasında, I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında telef olduğunu ifade etmelerine rağmen, bu rakam, işte bu 24 Nisanı anma olaylarında bir milyona, son zamanlarda ise, birbuçuk milyona çıkmıştır. Bugün burada isimlerini zikretmeye gerek görmediğimiz hukukçu, doktor, tarihçi olan, kilise yazarlığı yapan Amerika'da ve Avrupa'daki birçok Ermeninin ve dektekçilerinin ifadeleriyle bu rakam, son yıllarda birbuçuk milyondan, yeni kaleme alınan eserlerde, beş milyona kadar çıkmıştır. Bunun yanısıra son zamanlarda gasbedildiği, müsadere edildiği öne sürülen Ermeni mal varlıklarıyla, Ermeni kültür varlıklarının başta kiliseler olmak

[1] Noradhounkian Gabriyel Efendi veya Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin Uluslararası Antlaşmaları Hülasası, 1897-1903 yılları arasında Paris ve Leipzig'de "Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman" adıyla, 4 cilt olarak yayımlanmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

üzere "falanca Ermeninin bağı, falanca Ermeninin bahçesi, falanca darü'l-aceze (Huzurevi), darü'l-eytâm (yetimevi)" şeklinde hayrî ve dinî müesseselerin, gayri menkullerin tazminatı da gündeme getirilmiştir. Ayrıca, öldürüldüğü iddia edilen üçyüz bin civarındaki ve daha sonraki enflasyonla bir milyona, birbuçuk milyona ve nihayet dört-beş milyona çıkarılan Ermeninin Fransız Frankıyla tazminatları talep edilmektedir.[2] Bir diğer husus da son zamanlarda Avrupa'da, ABD'de ve Avustralya'da "24 Nisan Organizasyon Komiteleri"nin kurulması olayıdır. Burada şunu da belirtmek gerekir ki, son yıllarda bu iddialar, sözünü ettiğimiz şekilde sadece Türkiye coğrafyası içerisinde bir Ermenistan talebi değil, aynı zamanda büyük Ermenistan hayalini de yeniden gündeme getirmiştir.

O halde Türk tarihinde 24 Nisan 1915 (11 Nisan 1331)'in yeri nedir? 24 nisan 1915 tarihinde Osmanlı Devleti'nin "müsta'cel, mahrem ve bizzat halli" kaydıyla aldığı bu karar, 14 valiliğe ve 10 mutasarrıflığa gönderilmiştir. Bu emirnâmede artık bıçağın kemiğe dayandığı, bu gidişle Ermenilerce yapılan plân çerçevesinde Türk halkının tamamen yok edileceği, bunun karşısında Batı'nın da desteği ile hareket eden içerideki "komiteler"in, dışardan gelen "gönüllü alayları"nın ki, bunlar Rusya'dan gelmişlerdir, güney cephesinden Fransızların, İngilizlerin Kuzey Afrika'dan veya Hindistan'dan getirdikleri "Lejyonerler"in düşmanla işbirliği yaptıkları ifade edilmiştir. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti'nin, başta İstanbul'dakiler olmak üzere çete reislerinin tutuklanması, derneklerin, kapatılması, mallarına el konulması, faaliyetlerinden men edilmesi için bir karar almak zorunda olduğu belirtilmiştir. Olayın aslı budur. Halbuki Ermenilerin bugün yanlış olarak "soykırım olayı" şeklinde nitelendirdikleri esas olay, bizdeki "sevk ve iskân" kanunu dediğimiz o muvakkat (geçici) kanundur ki, daha sonra "tehcir" ismiyle meşhur olmuştur. Bu kanunu da yine o dönemde hem cepheden, hem de cephe gerisinden düşmanla işbirliği yapan bu çetelere veya gönüllü alaylarına karşı Osmanlı Devleti, Dünya tarihinde ender görülen bir tarzda, çıkarmak zorunda kalmıştır. Sultan Mehmet Reşat, Sadrazam Mehmed Said ve Başkumandan Vekili ve Harbiye Nâzırı imzalarıyla çıkan bu 4 maddelik kanunun gerekçesi de bellidir. Bu vahim durum karşısında o zaman Enver Paşa'nın Talat Paşa'ya yazdığı ve insanlık tarihinde örnek olan bir belge vardır ki, buna göre En-

[2] Bkz. Kevork K. Baghdjian, Le probleme arménien, du négativisme turc à l'activisme arménien, où est la solution? Montréal, Québec, 1985. s. 102-126; aynı yazar, La Confiscation, par le gouvernement turc, des biens arméniens... dits abandonnés, Montréal, Québec, 1987, s. 122-124, 261-269'de bu rakamlar 19.130.932.000 Fransız Frangı, yaklaşık 13 trilyon Türk Lirası olarak ifade edilmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

ver Paşa "biz Rusların kendi hudutları dahilinde Müslüman halka karşı yaptıkları gibi onları ülke hudutları dışarısına çıkarmak formülünü gündeme getireceğiz veya daha ehven, daha insanî ve Türk töresine uygun bir davranışla, bunları tehlikeli oldukları bölgelerden daha tehlikesiz bölgelere nakletmek yolunu tutacağız" demiştir[3]. Ayrıca, "tehcir" veya "sevk ve iskân" ismiyle bilinen bu kanunda hiç Ermenilerden söz edilmemiştir.

Yeri gelmişken şunu da ifade etmek gerekir ki, son dönem Türk tarihi içerisinde ilk tehcir edilen Osmanlı unsuru da Ermeniler değil, Vanlı Müslüman muhacirler olmuştur. Konuyla ilgili birçok yerli ve yabancı arşiv belgesi ve kaynak bulunmaktadır. Ayrıca her yıl 2 Nisan'da yapılan kurtuluş günleri münasebetiyle mahallinde ve bölgedeki saha araştırmalarında konuyu yakından inceleme fırsatı da buldum. Bu göçmenlerin izlerini İzmir'de ve Burdur'da da gördüm. Ruslarla birlikte Ermeniler, başşehir Van olmak üzere geçici bir Ermeni hükümeti kurduklarında, Müslümanları imha etmeye başlamışlardı. Bunun üzerine Van Valisi Cevdet Paşa'nın verdiği emir gereği Ermenilerden bir ay önce 24 Nisan 1915 yılında göçe ilk zorlananlar, Vanlılar olmuştur ki, bunların bir kısmı güneye, bir kısmı da Batı Anadolu'ya, ta Burdur'a, İzmir'e kadar gitmişlerdir. Bu bölgelerde Vanlı göçmenlerden yerleşenler de olmuştur. Tabiî bunlar, sözünü ettiğimiz Ermeni zulmünden, katliâmından kurtulabilen nâdir kişiler. Zaten hem şehir, hem de köy ve kasabalar Türklerin bölgeyi istirdat etmelerinden önce Ermeniler tarafından tamamen yakılmış ve taş taş üzerinde bırakılmamıştır. Bölge halkını da çeşitli işkencelerle katletmişlerdir. Ermenilerin de dahil olduğu büyük tehcir olayı ise, 24 Nisan 1915'den yaklaşık bir ay sonra yani 27 Mayıs 1915 (14 Mayıs 1331)'te verilen karar çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Son zamanlarda arşivlerde yapılan araştırmalarda konunun tamamen insanî çerçevede ve hukuk kuralları içinde yapıldığı teyit edilmiştir. Bu olayda Osmanlı Devleti tarafsızlığını göstermek üzere muhtelit (karma) komisyonlar teşkil etmiştir. Bunlarda sadece Osmanlı memurları değil, azınlıklardan ve yabancı temsilciliklerden kişilere de yer verilmiştir. Savaşın cereyan ettiği, silahın olduğu kadar malın-mülkün, paranın-gıdanın, ilacın bulunmadığı o dönemde 7-8 bakanlık bu işle meşgul olmuştur. Hem Ermenilerden, Rumlardan, Yahudilerden, hem de Osmanlı Devleti'nin şu veya bu yerinde bulunan yabancı temsilciliklerden ve Müslümanlardan oluşan bu komis-

[3] 24 Nisan ve 27 Mayıs kararlarının orijinalleri ve gerekçeleri için bkz. Azmi Süslü, Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı, Ankara, 1990, s. 95-109 ve (İngilizcesi) Armenians and 1915 event of displacement, Ankara, 1994, s. 89-137.

Levent Şahverdi Arşivi

yonlar, (İskân-ı Aşâir ve Muhacirîn Müdiriyeti ve bağlı komisyonları) kimlerin tehcire tâbi tutulacağını, kimlerin nereye yerleştirileceğini, bunların mallarının muhafazasının veya tazmininin nasıl olacağını veya yollarda karşılaşılabilecek tehlikelerden korunacaklarını kararlaştırmış ve uygulamışlardır. Elbette o günün savaş şartları ve Osmanlı Devleti'nin o günkü büyüklüğünü düşünecek olursak, ta Van'dan veya Kars'tan kalkıp Halep'e, Lübnan'a kadar gidecek göçmenlerin veya daha içeriye Anadolu'nun çeşitli yerlerine doğru gidecek olan göçmenlerin durumunda bir takım güçlükler ortaya çıkmıştır. Çoğu zaman Osmanlı askerinin iâşe ve ibâtesinden hatta ilaçlarından yararlandırılmak suretiyle bu göçmenlere Devlet elinden geldiğince kolaylık göstermiştir. Bütün bunlara rağmen Ermeniler ve destekçileri ise hep olumsuz bir tavır ve itham içerisinde olmuşlardır. Ancak, Ermeni iddiaları son birkaç yıl içerisinde taktik değiştirmiştir. Artık Anadolu üzerinde toprak iddia etmek yerine, bu defa bu bölgede bir PKK olayını gündeme getirmiştir. Konuyla ilgili olarak Lübnan'da 6 Nisan 1980'de bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda alınan karar gereğince ASALA, Türkiye içindeki ve dışındaki Türklere yöneltilen terör hareketlerini bu defa PKK eşkiyasına bırakmış ve bilindiği üzere 15 Ağustos 1984'te ilk olaylar, Şemdinli ve Eruh bölgelerinde başlamıştır. Ancak ASALA'nın durmuş gibi görünen terör faaliyeti, Karabağ ve işgal edilen Azeri topraklarına kaydırılmıştır. Şimdi bütün bu olumsuzluklar karşısında özellikle 1980'den günümüze kadar başta Devletin çeşitli kuruluşları olmak üzere, üniversiteler, bilhassa bölge üniversiteleri, Erzurum, Van, Kars Üniversiteleriyle birlikte Ankara, Hacettepe, İstanbul Üniversiteleri saha araştırmaları başlatmışlardır. Bu araştırmalar yaklaşık on yıldır sürmektedir. Bunlara sadece üniversiteler değil, aynı zamanda mahalli idareler de katılmaktadırlar. Üniversite-TRT işbirliği ile sadece teorik değil, aynı zamanda görsel bir takım faaliyetler de gerçekleştirilmiştir. Mim Kemal ÖKE'nin "Duvradaki Kan"ıyla başlayan belgesel filmine, Avusturyalı Tarihçi Erich FEIGL'ın "Bir Terör Efsanesi", gerek Türkiye içinde, gerekse Türkiye dışında televizyon kanallarında yayınlandığı gibi, aynı zamanda kitap hâlinde birkaç dilde yayımlanmıştır. Önümüzdeki aylarda yayına girecek olan "Su" ve "Musa Dağında Kırk Gece" belgeseli, Ermeniler'in "Musa Dağında Kırk Gün"üne bir cevap olmak üzere gösterime girecektir. Yine yapılan saha çalışmaları sonucunda, 24 Mart 1994'ten itibaren her Salı 19.45-20.30 arasında "Yaşayan Tarih" belgeseli de TRT 2'de yayınlanmış ve TRT 1, GAP TV ve yurtdışı TV'lerinde de yayınlanmaktadır.

Bütün bunların yanısıra, yapılan bilimsel çalışmalarda başta Başbakanlık Arşivi ve diğer arşivlerdeki mevzuat değişiklikleri ile bilimsel ça-

Levent Şahverdi Arşivi

lışmalar kolaylaştırılmış ve Ermeni olaylarına yönelik bir takım çalışmalar, albümler, kitaplar yayımlanmıştır. Bunlara paralel olarak saha çalışmaları da, 1986 Temmuz'undan günümüze kadar devam etmektedir. Bu çalışmalar sonunda 3'ü Erzurum'da, 2'si Van'da, 2'si Kars'ta olmak üzere 7 adet "Toplu Mezar" açılmıştır ki, bunlara bağlı olarak bilimsel araştırmalar yapılmış ve canlı şâhitler (Gaziler)'le mülâkatlar gerçekleştirilmiştir. Bu faaliyetlerin hepsi de milli veya milletlerarası seviyelerde yapılan sempozyumlar akabinde yapılmış ve yerli-yabancı basın-yayın mensuplarının, bilim adamlarının, halkın ve özellikle nesli tükenmek üzere olan canlı şâhitlerin huzurlarında gerçekleştirilmiştir. Gazilerin göz yaşları içerisinde "kazın şurayı, burada benim akrabamdan şehitler var" dedikleri Van'ın Zeve (Zâviye) köyündeki sekiz köy halkı, kadın-kız, çoluk-çocuk demeden üçbin şehidin biribirlerine sarılmış iskeletleriyle karşılaşılmıştır. 1915'in Nisan sonlarıyla Mayıs başlarında Ruslarla birlikte gelen Ermeni çetelerinin Zeve'yle birlikte sekiz köy halkını katlettikleri olayın canlı şâhidi İbrahim Sargın'ın ve diğer köylerden gelen yaşlıların ifadesiyle, kadın-kız, çoluk-çocuk demeden köyde bulunan toylar (Doğu Anadolu'nun birçok yerinde gerek damlarda, gerek ev kenarlarında hayvan yiyeceği veya yakacak olarak kullanılan otlar) içerisine her türlü işkence yapıldıktan sonra atılan insanların birbirine sarılmış vaziyette yanık iskeletleri çıkmıştır. General Antranik'in verdiği emirle "2 yaşına kadar olan Müslümanların öldürülmesi" kararlaştırılmıştı. Ancak, Kars'ın Anı harabeleri yakınındaki Subatan nahiyesinde, Erzurum'un Yeşil Yaylası'nda ve Temmuz 1993'de Hasankale'nin Tımar köyünde yapılan kazılar ve canlı şâhitlerin ifadelerinde anne karnındaki ceninlere varıncaya kadar Müslümanların katledildikleri ibretle ve dehşetle müşahade edilmiştir. Milletlerarası bir sempozyumun akabinde yapılan Van Zeve kazısında sadece CNN veya CBS muhabirleri olayı görüntülemekle kalmamış, ayrıca Yunan Televizyon ekipleri, Çin ve Taiwan Televizyon ekiplerinin yanısıra, Agence France Presse'in ve Alman Televizyon ekiplerinin ve bilim adamlarıyla, halkın huzurunda olay tescil edilmiş ve bütün Dünya'ya duyurulmuştur. Van'da, Erzurum'da ve Kars'ta çıkan iskeletlerin çok ilgi çekici olanlarıyla, katliâmları ve katledilenleri simgeleyen bulgular ve belgeler Van Müzesi, Kars Müzesi ve Erzurum Müzesi "Katliâm Bölümleri"nde birer ibret levhası olarak hâlen sergilenmektedir.

Çıkan bulgular içinde o yöre halkının kadın-kızlarına âit takılar, genellikle hakik taşları üzerine oyulmuş olan süs eşyaları, nadiren para ve altınlar ve darp aletleri görülmektedir.

Ayrıca, kısmen yanmış Kur'an-ı Kerim parçaları, Osmanlıca kitap parçaları ve tesbih taneleri gibi bunların Müslüman olduklarını gösteren ar-

Levent Şahverdi Arşivi

keolojik bulgular da çıkmıştır. Ankara, Hacettepe ve İstanbul Üniversitelerindeki Antropologlar bu iskeletleri incelemişler ve bunların Türk insanına ait olduğunu isbat etmişlerdir. İskeletlerden çok ilgi çekici olanlar, raporları ve bulgularıyla birlikte bu müzelerde sergilenmeye devam edilmektedir.

Ben, başta ifade ettiğim Kürt-Ermeni veya Rum-Ermeni işbirliğine birkaç cümle ile temas ettikten sonra konuyu bağlamaya çalışacağım. Konuya birkaç örnekle açıklık getirmek istiyorum. Bugün Türk dostu diye isimlendirilen ve gerek Kıbrıs'a, gerek İstanbul'a, gerekse Ankara'ya sık sık gelen bazı Rumlar var. Bunlardan biri, birkaç ay önce ölen eski Yunanistan Kültür Bakanı, meşhur Melina Mercuri. Mercuri, yıllardır Türkiye'ye Türk dostu olarak getirilmiştir. Ama bakanlığı sırasında üçyüz bin adet harita yayımlamıştır. Bu haritanın başlığı, "1922—1982, 60 yıllık Türk Zulmü". Harita, kuzeyde Gürcistan'la birlikte, Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'da bir Ermenistan, güneyde bir Arabistan ve İstanbul ve Boğazlar, Batı Anadolu ve Kıbrıs da dahil olmak üzere tamamen bir Rum "Megali İdeası"nın veya "Enosisi"nin bir kopyası gibi. Bu harita bütün Dünyaya dağıtılmış ve Türk düşmanlığı yapılmıştır. Yine bu 24 Nisan olaylarında Türkiye içerisinde el altından kutlamalar yapılırken, evlenen Ermeni gençlerine Ermeni propagandası ve Türk düşmanlığı yapan yasaklanmış kitaplar da hediye edilmiştir. Ayrıca, iki yıl kadar önce Jamanak, şöyle bir tablo yayınlamıştır: Tablo, 24 Nisanlardan birinde Lübnan'da yayınlanan bir derginin kapağından alınmış ve Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yayınlanan Jamanak'ın başlığını teşkil etmiştir. Bakıldığı zaman gayet masumane bir Ermeni dostluğu simgeleniyor. Türk-Ermeni yetkililerinin el sıkışan fotoğraflarının altında çok enteresan manzaralar var. Güneşin aydınlattığı, elinde kılıcı ve Ermeni bayrağı ile Ağrı dağı, ki "Ararat Efsanesi" ile gerek Avrupa'da, gerek Amerika'da 24 Nisan kutlamalarında en çok gündeme getirilen efsanedir ve onun altında, meşhur Türk celladı olan General Antranik var. Daha sonra üç büyük kilise görülüyor. Birinin alınlığında "24.4.1915, 1.500.000" ifadesi vardır ki, Devlet Güvenlik Mahkemesi'nin de özellikle üzerinde durarak suç duyurusunda bulunduğu manzara da budur. Yeri gelmişken ben, Batılıların, Ermeni-Kürt olaylarını gündeme getirirken, dün olduğu gibi bugün de oluşturmaya çalıştıkları iki "tampon bölge"ye dikkatinizi çekmek istiyorum. Bunlardan biri bugün 32. paralel adıyla oluşturulan Kuzey Irak'taki ve Misak-ı Milli sınırlarımız içerisinde nitelendirdiğimiz Musul, Kerkük, Süleymaniye ile birlikte Suriye'ye kadar uzanan bir "tampon bölge", bir "Etat tampon" dur. Bunu, Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nde birçok belgesi bulunan ve Kürt-

Levent Şahverdi Arşivi

Ermeni işbirliğinin başladığı 1927'den günümüze kadar devam eden olaylar zincirinde takip etmek mümkündür. Aynı belgeler içinde Kafkasya'da da bir "Etat tampon" olayı vardır ki, tarihe baktığımız zaman gerek Ruslar'ın, gerekse onlarla işbirliği içerisinde olan birçok milletin Türk varlığına, kendi ifadeleriyle, "bir set çekmek" maksadıyla oluşturdukları bir duvar, bir tampon Devlet projesidir. Dün bu tampon Devlet alanı, Gürcistan profesörlerinin de ifade ettikleri gibi, birkaç yıl önce Doğu ve Güney-Doğu Anadolu bölgesini içine alırken, yine geçmişte bir "Ermenistan" hayalini gündeme getirmiş ve bugün de "Büyük Ermenistan" provasına dönüşmüştür. Aynı zamanda bazı çevreler bugün, bu bölgelerde dün de görüldüğü şekilde, bir "Kürdistan" olayını da gündeme getirmeye çalışmaktadır. Bu çerçeve içerisinde, Ermeni-Kürt işbirliğini gerçekleştirmek için kurulan "Hoyboun Indépendance" Cemiyeti vardır ki, Ermenice "Ermeni yurdu" olan "Haypun" ve Kürtçe "benlik" olan "Hoybon" kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Bu efsaneye göre bir büyük Ermenistan'ın kurulması, Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'da bu saydığımız büyük coğrafya içerisinde, Kafkasya ve bazı Arap ülkeleri, İran'ın büyük bir kısmı da dahil olmak üzere, bir federasyon veya konfederasyon içerisinde, bir Kürt birliğine de yer verilmesi düşünülmektedir[4]. Bu efsaneye son zamanlarda PKK eşkiyasının inlerinden veya hücre evlerinden çıkan bazı haritalar da açıklık getirmektedir. Rusça ve Türkçe olarak bastırılmış bu haritalarda Türkiye 7 bölgeye bölünmektedir ki, bu bölgelerde Türklere hiç yer bırakılmamıştır.

Sonuç olarak şunu ifade etmek istiyorum ki, dün 75-80 yıl kadar önce Türk insanına, Türk coğrafyasına, Türk Devleti'ne karşı yöneltilen bu hareketler, Devlet güçlü olduğu, millet birleştiği, kaynaştığı zamanlar, dozu azaltılmakla birlikte, 21. yüzyıla da taşınmaya çalışılacaktır. Değişen bu manevralar, tarihiyle, kültürüyle diliyle, diniyle, mezhebiyle, kıvançtaki, tasadaki ve savaştaki işbirliği ile bin yıllık kültürün devamı olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni ve halkını bölmeye muvaffak olamayacaklardır. Bu olaylar, dün olduğu gibi bugün de, bundan sonra da devam edecektir. Ama, Türk insanı birlik-beraberlik içerisinde ve güçlü olduğu müddetçe etkisiz hâle gelecektir. Ben, dünyanın birçok yerinde Türk düşmanlığını müşahade ettim. Suriye'den, Yunanistan'a oradan Avrupa'nın çeşitli yerlerine kadar bunu gördüm, duydum. Nerede bir Ermeni varsa, bir Rum varsa, orada muhakkak surette bir Türk düşmanlığı vardır. "Keskin sirke küpü-

[4] Konuyla ilgili olarak T.C. Cumhurbaşkanlığı Atatürk Özel Arşivi-Azınıklar Arşivinde birçok belge mevcuttur. Bkz. Azmi Süslü, "Rum-Ermeni-Hoybun işbirliği ve Anadolu'daki Toplu Mezarlar" Belleten, Türk Tarih Kurumu, C. LVII, Nisan 1993, Sayı 218'den ayrıbasım.

Levent Şahverdi Arşivi

ne zarar"denir Anadolu'da ama, bizim gençlerimizde, bizim insanımızda, bizim Devletimizde de özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında, Milli Mücadele yıllarında olduğu gibi, bir idealin oluşması gerekir. Bu idealle birlikte bir de artık müdafaacı topluluk, müdafacı ilim adamı, müdafaacı devlet, müdafaacı ordu olmaktan öteye, biraz da taarruzu göze alabilen, savaşı göze alabilen bir topluluk hâline gelirsek, şâirin ifade ettiği gibi "hazır ol cenge eğer isterisen sulh u salah" diyebilirsek bu tehlikelerin önünü alabiliriz. Biz, taarruzu da göze alabilecek bir şekilde teşkilatlanabilirsek, gerek kafa açısından, gerek beden açısından, gerek silah, techizat açısından teşkilatlanabilecek bir devlet, bir millet olabilirsek, kurtuluşu buluruz, kanaatindeyim.

Sonuç olarak bütün bunların çıkış yolu, Atatürk'ün de ifadesiyle şudur: "Bizim hiçbir şeye ihtiyacımız yok, tek bir şeye ihtiyacımız var: O da çalışmaktır".

Teşekkür ederim.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

LÂİKLİK VE KÖKTENCİLİĞE DAİR*

Prof. Dr. İSMET GİRİTLİ

10 Nisan 1994, 10 Nisan 1928'de 1924 Anayasası'nın içinde yer alan Devletin dinine ait hükümlerin ve bu arada özellikle Türkiye Devleti'nin Dini İslâm dinidir" diyen 2. maddesindeki hükmün bu Anayasadan çıkarılışının 66. Yıldönümü idi.

Gerçekten, 10 Nisan 1928 Tarih ve 1222 Sayılı Kanunla Anayasa'nın 2.12.26 ve 28. maddelerinde yapılan değişiklikle Türk Devleti'nin resmî dini kaldırılarak, "Lâiklik" deyimi kullanılmadan, memleketimizde "Lâik Devlet" gerçekleştirilmiş, Meclis dinî hükümlerin yerine getirilmesinden soyutlanmış ve milletvekilleri ile Cumhurbaşkanı'nın "Dinî" olan yemin şekli "Lâik" bir yapıya çevrilmiştir. Bu değişiklik, mevcut 264 milletvekilinin oy birliği ile kabul edilmiş, değişiklik gerekçesi olarak, gerek İsmet Paşa ve arkadaşları, gerekse Anayasa Komisyonu tarafından Devletin Lâik ve Demokratik bir Cumhuriyet'e yönelmesi gösterilerek, bu husus aşağıdaki ifadelerle vurgulanmıştır; "Çağdaş Uygarlık Kamu Hukuku'nda Millî Egemenliğin belirlenmesine en uygun ve ileri devlet şeklinin Lâik ve Demokratik bir Cumhuriyet'e yönelmesi gösterilerek, bu husus aşağıdaki ifadelerle vurgulanmıştır; "Çağdaş Uygarlık Kamu Hukuku'nda Millî Egemenliğin belirlenmesine en uygun ve ileri devlet şeklinin Lâik ve Demokratik Cumhuriyet olduğu bilinmektedir... Din ve Devletin ayrılma prensibi Devlet ve Hükümet'in dinsizliği desteklediği anlamına alınmamalıdır. Din ve Devlet işlerinin birbirinden ayrılması, dinlerin Devleti idare edenlerle edecekler elinde bir alet olmaktan kurtuluş teminatıdır."

Bilindiği gibi, daha önce 3 Mart 1924'de kabul edilen 429, 430 ve 431 Sayılı Kanunlarla, Şeriat Bakanlığı kaldırılarak, yerine Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuş, bütün eğitim kurumları Milli Eğitim Bakanlığı'nın denetim ve gözetimi altında birleştirilmiş ve Hilafet kaldırılmıştır. Fakat henüz "Devlet'in dini İslâmdır" maddesi Anayasada yer aldığı için, bu kanunlar, Lâikliği gerçekleştirmemekle birlikte yine deOsmanlı dönemi zamanında gördüğümüz üzere, din adamlarının politikayı doğrudan

* Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı'nca düzenlenen bu konferans, 28 Nisan 1994 tarihinde Türk Tarih Kurumu'nda verilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

etkileme gücünü ortadan kaldırmışlar, "İslâm'ın, Türkiye'nin dini olduğu" yolundaki Anayasa hükmünü Anayasa'dan çıkarmak ve bu suretle Türkiye'de "Lâik Devlet" gerçekleştirmek işi ise 1928'de yerine getirilmiştir.Esasen, 1787 ABD Anayasası'nın da, Lâiklik deyimini kullanmadan "Kongre bir Devlet Dini kuran yasa çıkaramaz "hükmü ile Lâikliği ve Lâik Devlet esasını 1791'de yapılan bir değişiklikle gerçekleştirdiğini biliyoruz.

Memleketimizde daha sonra, 5 Şubat 1937'de, 3115 Sayılı Kanunla yapılan Anayasa değişikliği sonucunda dönemin tek partisi olan Halk Partisi'nin "Altı Ok"unun Anayasa'da yer aldığını ve bu suretle "Lâiklik" deyiminin de Anayasa'ya girdiğini biliyoruz. Fakat bi münasebetle ve önemle vurgulamak istediğimiz husus; çağımızda Lâiklik'ten anlaşılması gereken esas şeyin; Devletin dini olamayacağı ve dinin kişilere ait bulunduğu keyfiyetidir. Bu nedenle Türkiye'de "Lâik Devlet" 10 Nisan 1828 Anayasa değişikliği ile gerçekleştirilmiş ve Devletin değil, kişilerin dini olduğu ve easen İslâm Dini'nde bir "Ruhban Sınıfı" bulunmadığı gözönnde tutularak, "Lâik Devlet-Dindar Millet" gerçeği siyasal ve hukuki yaşamımızın bir kuralı olmuştur.

Din ve Devlet ayrılığı prensibi Batı'da yüzyıllardan beri uygulama alanı bulduğu halde, Osmanlı Devleti'nde, bugünkü İran ve Suudi Arabistan'dakine benzer şekilde, devlet, toplum ve dinin kaynaştığı "Teokratik Devlet" sistemi uygulanmış ve bu sistem, zamanla Kuran-ı Kerim'deki İslâm saptırılarak, "Taassup" haline dönüştürülerek hem İslâm Dini'nin "Hoşgörülü-Liberal" niteliğini yozlaştırırken, Türk Toplumunu çağdaş uygarlığa kapatarak, İmparatorluğun gerileme ve çöküşünü hızlandırmış ve ülkemizi geri bir "Orta Çağ Toplumu" halinde tutmakta direnmiştir. Tanzimattan sonra hızlanan "Çağdaşlaşma Hareketi" Lâiklik ilkesini gerçekleştirmeden yapıldığı için, çekingen, müteredditve taklitçi seviyede kalmış ve Osmanlı İmparatorluğu, gerileyiş ve çöküşü önlemeyerek, tarihe karışmıştır.

İşte bu tarihi gözlemlerin bilinci ile hareket eden Mustafa Kemal, dinin yanlış ve sapık yorumlarla modernleşme programını engelleme ve Osmanlı yaşamının kronik bünye hastalığı olan din sömürücülüğünü etkisiz bırakmak için, kurduğu ve bugün (Atatürk Cumhuriyeti) dediğimiz Devletin temeline "Lâiklik" ilkesini oturtmuştur.

Bir taraftan memleketimizde Lâiklik tanımının yapılmadığı diğer taraftan ise Lâiklik tanımının yeniden yapılması gibi çelişkili taleplerde bulunanlar gerçekte ya Anayasamızda Lâiklik tanımının yapıldığını bilmemekte veya bu tanımdan rahatsızlıklarını gizlemeye çalışmaktadırlar.

Levent Şahverdi Arşivi

Zira Türkiye Cumhuriyeti'nde "Lâiklik" bir Anayasa ilkesi olup, herkesin dilediği yönde çekiştirebileceği bir deyim değil, sınırları ve içeriği açıkça belirlenmiş bir pozitif hukuk kavramıdır. Felsefî bakımdan bazıları Lâikliği "Din ve Vicdan Özgürlüğü", bazıları "Din ve Devlet işlerinin birbirinden ayrılması", bazıları ise "Yurttaşlar arasında din ve mezhep sebebi ile ayırım gözetilmemesi" diye tarif ederken, Atatürkçü düşünce sisteminin temel ilkesi olan ve Türk pozitif hukukunun ve özellikle Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın da temel ilkesi bulunan Lâiklik bu tanımlardan hiç birine tek başına sığmamakta ve bunların hepsini birden içermektedir.

Anayasa'da yer alan "Atatürkçü Lâiklik anlayışı"nın ilk unsuru; din ve vicdan hürriyetidir. Gerçekten Anayasa'ya göre "herkes vicdan, dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir. 14. madde hükümlerine aykırı olmamak şartıyla, ibadet, dinî ayin ve törenler serbesttir. (m. 24 1-11) Ne var ki, söz konusu Anayasa'nın 14. maddesine göre ibadet, dinî ayin ve törenlerin serbestliği teokratik bir Devlet düzeni kurmak amacı ile kullanılamaz.

Lâikliğin ikinci unsuru; resmî bir devlet dinin bulunmamasıdır. Lâik Devlet, Marksist-Leninist Devletler gibi, dini zararlı bir afyon gören ve din aleyhinde propoganda yapan devlet olmadığı gibi, dine dayalı Teokratik Devlet'te değildir. Lâik Devlette din, bir kişisel vicdan sorunudur. İlk defa 1787 tarihli ABD Anayasası'nda, 1791'de yapılan değişiklikle kabul edilen "Devlet'in resmî bir dini olmaması" ilkesinin sonucu olarak, Anayasamıza göre; "Kimse, ibadete, dinî ayin ve törenlere katılmağa, dinî ayin ve törenlere katılmağa, dinî inanç ve kanaatlerini açıklamağa zorlanamaz, Dinî inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz." (m.24. 111)

Lâikliğin üçüncü unsuru; Devlet'in din ve mezhepleri ne olursa olsun, yurttaşlara eşit işlem yapmasıdır. Anayasa'ya göre Herkes... din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir. (m.10.1).

Lâikliğin dördüncü unsuru; Devlet yönetiminin din kurallarına göre değil, toplum ihtiyaçlarına, akla, bilime, hayatın gerçeklerine göre yürütülmesidir; Din ile Devlet'in ayrılmasıdır. Gerçekten, Anayasaya göre "Kimse, Devlet'in sosyal, ekonomik, siyasî veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlama amacıyla, her ne surette olursa olsun, dinî veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz". (m.24.V)

Nihayet Lâikliğin beşinci unsuru olarak; eğitimin Lâik, akılcı ve çağdaş esaslara göre düzenlenmesini sayabiliriz. Lâikliğin ayrılmaz bir par-

Levent Şahverdi Arşivi

çası olan "Tevhid-i Tedrisat-Öğretim Birliği" ilkesi Anayasa'da, Atatürk'ün eseri ayakta tutmak için korunması gereken temel yasalar arasında sayılmış (m.174) ve yine Anayasa'da "Öğretim birliği"nin dayanağı aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir: "Eğtim ve Öğretim, Atatürk ilkeleri ve İnkılapları doğrultusunda, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre, Devlet'in gözetim ve denetimi altında yapılır. Bu esaslara aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılamaz. (m.42.111) İşte Anayasamızda da ifadesini bulan (Atatürkçü Lâiklik) anlayışının hukukî nitelikleri bunlardır ve bu niteliklerden hiç biri görmemezlikten gelinemez.

Bizdeki Lâiklik tartışmalarında unutulan önemli gerçek şudur: Bir ülkenin tarihî ve sosyal şartları, ülkede yaygın olan din'in özelikleri, o ülke için geçerli olan Lâiklik anlayışı ve uygulamasını etkiler. Gerçekten bazı ülkelerde Lâiklik sadece Devlet'in iki mezhep arasında tarafsızlığını din, vicdan ve ibadet özgürlüğünü sağlamak ihtiyacından doğmuştur. Türkiye gibi bazı ülkelerde ise sorun, daha büyük ve derindir. Çağın şartlarına uygun akılcı bir devlet yapısına geçmek ihtiyacı doğmuş, fakat Teokratik bir hükümdarın yetkilerini millete devretmek millet egemenliğine dayalı Demokratik ve çağdaş bir Cumhuriyet kurmak ve yaşatmak sorunu ile karşılaşılmıştır. İşte Türkiye'de Lâikleşme böylesine hayatî ihtiyaçdan doğmuştur.

III

3 Mart 1924'de kabul edilen Öğretimin Birleştirilmesi Kanunu'nun 70. Yıldönümünü geride bıraktık. Bilindiği üzere Osmanlı İmparatorluğundaki öğretimin mihveri din dersleri ve Arapça idi. Medreselerin tek öğretim kurumu olması 19. Yüzyılın başına kadar sürmüş, ne var ki 18. Yüzyıldan itibaren Medresenin bozulması üzerine, Mahmut II ve ABdülmecit, Harbiyeyi, Tıbbiyeyi, Mühendishaneyi kurmak suretiyle, Avrupa sistemi ve pozitif bilimlere dayanan öğretim müesseseleri oluştururken, askerî ve sivil idadiler (Orta Okullar) ve sultaniler (Liseler) ve nihayet Daarulfunun (Üniversite) açılmıştır. Bu suretle Cumhuriyet'e gelinceye kadar, memlekette bir yandan medreseler bir yandan da okullar yan yana görev yapıyor. İkinci Meşrutiyet'ten sonra medreseleri ıslah etmek için sarfedilen emekler boşa giderek, medreseye pozitif bilimler benimsetilemiyordu. Bu bakımdan Cumhuriyet birbirinden tamamen ayrı zihniyette insan yetiştiren okul ve medreseyi yanyana bırakmazdı.

Mustafa Kemal, bütün miletin bilimsel düşünceye dayanan Lâik Eğitimden geçmesini istiyor "Eğitimdir ki ulusu ya özgür, bağımsız, güçlü

Levent Şahverdi Arşivi

ve yüce bir toplum halinde yaşatır, ya da onu tutsaklığa ve yoksulluğa sürükler" diyor, 31 Ocak 1923'de İzmirde yaptığı bir konuşmada, Eğitim ve Öğretim Birliğinden şöyle bahsediliyordu. Milletimizin, memleketimizin irfan yuvaları bir olmalıdır. Bütün memleket evladı, kadın ve erkek, oradan çıkmalıdır. "Mustafa Kemal 1 Mart 1923'de de toplumumuzun ilerlemesi ve yükselmesi için bütün irfan yuvalarındaki eğitim ve öğretimin aynı doğrultuda olmasının şart olduğunu vurgulamış ve fakat Eğitim Birliğini sağlayacak adımı, bir yıl sonra yaptığı 1 Mart 1924'deki konuşması ile atarak, Öğretim Birliğinin gerçekleşmesini istemiştir.

Bu konuşmadan sadece iki gün sonra, Mecliste kabul edilen 3 Mart 1924 tarih ve 430 Sayılı "Tevhid-i Tedrisat Kanunu", Türkiye'deki bütün ilim ve öğrenim müesseselerini Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlıyor, Saruhan Mebusu Vasıf Bey ile arkadaşlarının verdiği kanun teklifinde "Bir-milet fertleri ancak bir terbiye görebilir; iki türlü terbiye bir memlekette iki türlü insan yetiştirir. Bu ise his birliğini, fikir ve dayanışma gayelerini toptan ihlâl eder" deniliyordu. Eğitimin Birleştirilmesi ile 19. Yüzyıldan itibaren eğitimimizde görülen "Medrese-Okul İkiliği"ne son verilmiş, Cumhuriyet kuşaklarının millî bir terbiye ile yetiştirilmeleri imkânı sağlanmıştır. Din eğitimi alanında meydana gelecek boşluk ise, Kanunun 4. maddesi ile Milli Eğitim Bakanlığı tarafından sağlanacağından Bakanlık, İstanbul Darülfünun'da İlahiyat Fakültesini ve ülkede 29 İmam Hatip okulunu açmış, 1930'da kapanan bu okullar, 1949 Yılında yeniden Eğitimin Birleştirilmesi Kanununun 4. maddesine göre hizmete girmiştir.

Ne var ki, İmamlık ve Hatiplik gibi din hizmeti görecek memurların yetişmesi için kurulan İmam Hatip Okulları, sonraları "İmam Hatip Liseleri"ne dönüşerek "Meslekî ve Teknik Eğitim" içinde yer almışlardır. Bu münasebetle toplumumuzda zaman zaman ileri sürülen husus, imam Hatip Liselerinin giderek artan kapasitelerinin, toplumun din görevlisi ihtiyacının çok üstünde olduğu ve bu liselerden mezun olanların İmam-Hatip gibi mesleklere teveccüh göstermemelerinin sonucu olarak, köylerde ve küçük kasabalarda din hizmetinin yeterli eğitim görmemiş kimseler tarafından yerine getirildiğidir. Diğer taraftan, İmam Hatip Lisesi mezunlarının sadece İlahiyat Fakültelerine değil, Üniversitelerin çeşitli Fakültelerine girebilmelerinin sonucu olarak, bu durumun öğretimin birliği ve bütünlüğü ilkesini zedelediği ve Tanzimat'tan sonra görülen "Okul-Medrese" zıtlaşması tehlikesi arzettiği ileri sürülmektedir. Nihayet; İmam Hatip Liseleri "Din dersleri ağırlıklı liseler" olduğundan, bu liselerde din dersleri dışındaki derslerin ister istemez daha az oranda öğretildiği, bunun da "Öğretimin Birliği" ilkesine ters düştüğü iddia edilmektedir. Ay-

Levent Şahverdi Arşivi

rıca Öğretimin Birleştirilmesi Kanunu, din öğretimi amacıyla Kuran Kurslarının açılmasını bizde bir Devlet hizmeti saydığı için, Milli Eğitim Bakanlığının denetimi dışında yapılacak her türlü dinî eğitim, hem 430 Sayılı Kanuna, hem de onu güvence altına alan Anayasanın 42. maddesinin 3. Fıkrasındaki aşağıdaki hükmü doğrultusunda, çağdaş bilim ve esaslarına göre, Devlet'in gözetim ve denetimi altında yapılır. Bu esaslara aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılamaz.

IV

İslâm ilimlerinin ve fen bilgilerinin öğretildiği Yüksek Öğrenim müessesesine Arapça "Derase" kökünden "Medrese" adı verilmiş, genel olarak Sübyan Mektebi'nin (ilkokul) üstünde eğitim ve öğretim yapan Orta ve yüksek Öğretim Kurumlarına "Medrese" denilmiştir. Medrese deyimi ilk olarak, Gazne'de Nişabur bölgesinde kurulan eğitim ve öğretim kurumları için kullanılmış olmakla birlikte, İslâm tarihçileri, Medrese'nin ilk kurucusu olarak Alparslan ile Melikşah'ın Veziri ve "Siyasetname"nin yazar Nizamulmülk ve ilk Medrese olarak, Bağdatta 1067 de öğretime açılan "Nizamiye Medresesi"ni kabul ederler.

Yalnız din ilimleri değil, zamanın astronomi, matematik, geometri, hikmet, tıp gibi bilimlerine de yer veren ve tek öğretim müessesesi olarak Osmanlı İmparatorluğunda 19. Yüzyılın başlarına kadar devam eden Türk medreselerinin parlak dönemi olmuş, ilim ahlakı ile ilim kariyerinin disiplin altında tutulduğu, hocalığın bir "Şeref Hizmeti" sayıldığı o dönemlerde Medrese Devlet nüfuzundan ve siyasî etkilerden masun kalmış, Zembilli Ali Efendi, Ali Kuşçu, Hoca Paşa gibi büyük ilim ve din adamları bu dönemde yetişmiştir. Ne var ki zamanla, Medrese tamamen bozumuş, ilim kariyeri siyasilerin elinde oyuncak olmuş, Avrupada insan kafasına ışık getiren Rönesans ve Reform gibi iki Hümanist Hareket meydana gelirken, Osmanlı İmparatorluğu ve Medrese bir "Dini Taassup" içine girmiştir. Gerçekten 17. Yüzyıldan itibaren Avrupa'da Galileo, Kepler, Kopernik, Newton yeni ufuklar açar, buhar, elektrik kuvvetleri keşfedilirken "Medrese Uleması", Hazreti Muhammed'in; "İlmi Çin'de bile olsa alınız" hadisine rağmen, bütün ilimlerin Kurandan başka bir yerde bulunamayacağını ilân ederek, ülkemize pozitif ilimlerin gelmesini engelliyor ve geciktiriyordu. İşte bu nedenle Tanzimat Döneminin kilit taşı, kafaları ve yürekleri kısıtlamalardan kurtaracak olan "Lâik Eğitim" düzeni olmuştur. Üçüncü Selim ve İkinci Mahmut, subay, yönetici, mühendis ve doktor yetiştirecek alanlarda lâik eğitim ihtiyacını görmüşler ve bunun okulları

Levent Şahverdi Arşivi

açılarak, sosyal ve fizik bilimleri ve edebiyat dersleri yanısıra, din eğitimi de sağlanmıştır.

Ne var ki, para, bina ve öğretmen gibi sorunlar "Lâik Okul"ların çoğalma hızını kestiği için, II. Mahmut (1785-1839) döneminde kurulan "Mekteb-i Ulum-u Harbiye" İmparatorluğun Lâik Eğitim'e dayalı ilk yüksek okulu olmuş, Kırım Savaşı'ndan sonra hem askerî ve hem de Lâik Okul düzeni hızla yayılmaya başlamıştır. Nitekim Tanzimat Döneminde; Mekteb-i Harbiye yanında, Mekteb-i Mülkiye, Erkan-ı Harbiye, Mühendishane-i Berr-i Hümayun, Mühendishane-i Bahr Hümayun, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane gibi yüksek teknik okulların Maarif bakanlığına bağlı olarak kurulduğunu ve "Daarulfunun" adı verilen Osmanlı Üniversitesinin ise bir takım aşamalardan geçerek kesin açılışının 1 Eylül 1900'da yapıldığını görüyoruz.

İşte Cumhuriyete gelinceye kadar memlekette bir yandan "Medreseler" bir yandan da "Sivil-Lâik Okullar" yan yana faaliyet göstermiş ve bu suretle Tanzimat'ın "Dualist-İkili" niteliği adalet alanında olduğu gibi, millî eğitim alanında da kendini göstermiştir. Medreselerin parlak bir tarihi olduğu, Murat Hüdevendigar tarafından Edirne'de ilk açtırılan "Enderun Mektebi" Fatih Kanunnamesi ile tam bir teşkilata kavuşturulduğu ve bu kurumlar Osmanlı Devletinin Kuruluş ve Yükselme Döneminde değerli idarecilerin yetişmesine hizmet ettiği için, İkinci Meşrutiyet'ten sonra Medreselerin reformu ve modern ihtiyaçlara uydurulması için çabalar sarfedilmiş, ne var ki Medrese pozitif bilimleri samimi olarak benimseyemediği için, başlangıçta bağımsız olan daha bağlanan Medreseler, 3 Mart 1924 günü kabul edilen 430 Sayılı öğretimi birleştirme Kanunu ile sona erdirilmiş, Şeriye Vekâleti kaldırılırken, Medrese ve Okul arasındaki ayrılığa son verilerek, bütün okullar Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır.

V

Hz. Muhammed, ilmin ve eğitimin değerine sık sık işaret etmiş, zamanla İslâm Devleti'nin sınırları genişleyince, Müslümanlar yabancı kültürlerle karşılaşarak, yabancı din ve mezheplerin İslâm Dünyası'nda yeni görüşlerin doğmasına sebep olduğuna tanık olmuşlardır. Kısaca; çeşitli mezheplerin müslümanlar arasında çoğalması, siyaset ve menfaat yüzünden olduğu kadar yabancı etkilerin sonucu da olmuş, bazıları Kuran'ı çıkarlarına alet etmek için kurulmuş bu fırkaların ortaya çıkardığı "Mezhep Çekişmeleri" süregiderken, bu arada bu çekişmeler, kültürsüz olanları siyaset ve menfaate alet ederek, tarih boyunca birçok Müslümanın kanı akmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Işığın olmadığı yerde karanlığın bulunması nasıl doğalsa, ilmin bulunmadığı yerde taassup ve din sömürücüsünün dolaşması da o kadar doğaldır. İşte bu nedenle bizzat Kuran-ı Kerim, Müslümanları bilgili ve kültürlü olmağa taassup ve sömürüyü önlemek için herkesi okumağa ve ilim öğrenmeye çağırmıştır. Hz. Muhammed'e inen ilk ayetin "Oku" diye başladığını, diğer bir ayetin de "Bilenlerle bilmeyenler hiç eşit olur mu?" anlamında indiğini biliyoruz.

Bu ayetler yanında Hz. Muhammed'in de, ilmi ve kültürü kendi sözleri ile teşvik ettiğini "Kim ilim yoluna girer ve ilim isterse, Allah onu cennetin yoluna gönderir", "Erkenden gidip ilimden bir bölüm öğrenmen, yüz rekât namaz kılmandan daha hayırlıdır" ve "İlmin fazileti ibadetin faziletinden daha üstündür" hadisleri bunun örnekleridir. Ayrıca İslâmiyet'te ilim yalnız erkekler için değil, kadınlar için de gerekli bulunmuş ve ilim öğrenmek yaşa da bağlı kılınmamıştır. Nitekim; "İlim, kadın ve erkek, bütün müslümanlar için farzdır" ve "ilim beşikten mezara kadar farzdır" Hadis-i şerifleri bunu açıkça göstermektedir.

Müslüman toplumlar, taassuptan sakınıp ilim ve tekniğe önem verdikleri zamanlarda büyük bir uygarlık kurmayı başarmışlar ve ilerlemişlerken, taassuba saplanarak ilme, tekniğe ve eğitime sırt çevirdikleri zamanlarda ise bu ilerleme durmuş ve gerileme başlamıştır.

İşte bu nedenle, Müslümanlık ilmî okullar açmayı, kültür merkezleri kurmayı ve kültürsüz halkı eğitmeyi gerektirmektedir. Nitekim bir kimsenin belli bir malını veya gelirini ihtiyaç sahiplerine ait olmak üzere Allah için ayırması demek olan "Vakıf'ın temelinde dinî duygular vardır. Kuran'da "Sevdiğiniz mallardan dağıtmadıkça iyiliğe kavuşamazsınız" ayeti cömertliği öğütlerken, Hz. Muhammed bir başka Hadisinde "Allah cömerttir. Cömerdi sever" buyurmaktadır. İslâm'da yardımlaşmayı öğütleyen daha birçok buyruk vardır; "İnsan oğlu öldüğü zaman yapmakta olduğu işler durur, ancak üç hususta, öldükten sonra da sevap devam eder. 1- bilimsel bir eser bırakmak, 2- Dua eden hayırlı çocuk bırakmak, 3- Topluma yararı olan ve devam eden bir hayır kurumu bırakmak. Bunların sevabı kesilmez." Hadisi bunun sadece bir örneğidir.

Vakıflar, genellikle, Ahirette mutlu olmak için yapılmış ve toplum hayatında önemli yer almıştır. Vakıflar sayesinde Devlet'in yapma imkânı bulamadığı okullar, kütüphaneler, camiler, mescitler, kervansaraylar, imarethaneler, yollar, köprüler, çeşmeler ve su yolları gibi eserler yapılmış, donanmaya yardım, savaş ve savunma araçları için yapılan vakıflar toplumun birçok ihtiyacını karşılamışlardır. Vakıf amacının başında "Allahın

Levent Şahverdi Arşivi

hoşnutluğunu kazanmak" gelmekte ve bu nedenle birçok Vakfiye'de "Her canlı ölümü tadacaktır" ayeti yer almaktadır imarethaneler, yollar, köprüler, çeşmeler ve su yolları gibi eserler yapılmış, donanmaya yardım, savaş ve savunma araçları için yapılan vakıflar toplumun birçok ihtiyacını karşılamışlardır. Vakıf amacının başında "Allahın hoşnutluğunu kazanmak" gelmekte ve bu nedenle birçok Vakfiye'de "Her canlı ölümü tadacaktır" ayeti yer almaktadır. Bununla birlikte zaman zaman vakfı amacından saptıranlar olmuş, alacaklılardan mal kaçırmak, mirasçılara mal bırakmamak ve şöhret ile nüfuz sağlamak gibi amaçlarla da vakfın yapıldığına tanık olunmuştur.

VI

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere, memleketimizde zaman zaman, ABD Anayasası'nda Lâiklik ilkesinin yer almadığı ifade ve iddia edilmektedir. Çok defa Lâikliğe karşı ve uzman olmayan kişiler tarafından ortaya atılan bu iddianın tahkiki gerekir. Gerçekten bugün de yürürlükte bulunan ve bugüne kadar 26 defa yapılan ekler ile değişikliğe uğrayan dünyanın en eski Yazılı Anayasası'ndan 1787 tarihli ABD Anayasası'nda "Lâiklik" kelimesi açıkça yer almamıştır. İşte bu durum da bir çok kimseyi yanıltmaktadır.

Ne var ki, ABD Anayasası'nda 15 Aralık 1791'de yapılan ve "Bill of Rights-İnsan Hakları bildirisi" olarak adlandırılan ilk 10 değişiklik getiren eklerden 1.sinde, "Kongre bir din kuran veya bir dinin gereklerinin serbestçe yerine getirilmesini yasaklayan... hiç bir kanun çıkaramaz." hükmünü ihtiva etmekte ve bu hüküm ABD'de Lâikliğin Anayasal temelini oluşturmaktadır.

Bu hükmün gereklerini ABD'de Anayasa Mahkemesi durumunda bulunan "Yüksek Mahkeme" tesbit etmekte ve nitekim Yüksek Mahkeme 1962'de verdiği bir kararında Anayasa'nın bu hükmünü, bunun Devlet okullarında ibadet yapmayı yasakladığı şeklinde yorumlamış bulunmaktadır.

Bunun gibi, yine ABD Yüksek mahkemesi, 1971 Yılında verdiği "Lemon/Kurtzman" adlı kararında, Anayasası'nın bu hükmünün kamu otoritelerinin alacağı kararların amacı itibariyle "Lâik" olması ve aynı otoritelerin dini, ne önerebileceği, ne de yasaklayabileceği anlamına alınması gerektiğini içtihat etmiştir[1].

1993 Yılı'nın Kasım ayında Mississipi Eyaleti'nin Jackson Şehri'nin bir Devlet okulunda öğrenciler tarafından okunan duanın hoparlörle ya-

Levent Şahverdi Arşivi

yınlanması, olayın cereyan ettiği Wingfield Orta Okulu müdürünün görevinden alınmasına yol açınca, konu yeniden tartışılmaya başlanmış, burada dini töreni düzenleyenlerin okul otoritesi değil, öğrenciler olduğu ve bu itibarla durumun "Lemon/Kurtzman" kararı ile bir ilgisi bulunmadığı vurgulanmıştır. Doğrusu istenirse ABD'de son zamanlarda "Katı Lâiklik Anlayışı"ndan bir uzaklaşma göze çarpmakta ve birçok okulun yönetiminde güçlü durumda bulunan "Hıristiyan Sağ" okullarda ibadet edilmesinin yani dua okunmasının yeniden serbest bırakılmasını isterken, liberal düşünceli bir dindar Hıristiyan olan Clinton, biraz da kamu hayatındaki itibarını arttırmak için, dinin Amerikan kamu hayatında yeniden yer almasını arzulamaktadır.

Nitekim bunun sonucu olarak, kasım 1993'de, Clinton'un yürürlüğe soktuğu "The Religous Freedom Restoration Act-Din Özgürlüğünü Tesis Kanunu" ile kamu yerlerinde türban giyilmesi gibi dini inançları yasaklayan düzenlemelerin, bunda ancak Devlet çıkarı bulunması şartı ile, haklı görülebileceğini, sağlık ve güvenlikle ilgili düzenlemelerin bile mümkün olduğu kadar dinî uygulamalara müdahale etmemesi gerektiğini hükme bağlamıştır.

Esasen ABD yaşamında dinin büyük yeri ve önemi görmemezlikten gelinemez. Amerikan madeni ve kağıt paralarında "İn God we Trust-Allaha inanıyoruz" cümlesi yer almakta, günlük yaşamda Tanrıya güven, tanrı korkusu ve ibadet büyük boyutlara ulaşmaktadır.

Bu nedenle, zaman zaman, 1971 Tarihli "Lemon-/Kurtzman" kararının gözden geçirilmesi ve hafifletilmesi gerektiği görüşü bazı Yüksek Mahkeme üyeleri tarafından bile savunulmakta, dinî ifadelerin kamu hayatından tamamen soyutlanması yerine, hiç bir dinin diğerine üstün tutulmaması ve dinî gerekleri yerine getirmeyenlerin kendilerini baskı altında hissetmemelerini sağlayan bir ortamın sağlanması ile yetinilmesinin daha doğru olacağı söylenmektedir.

Birçok dinlerin ve mezheplerin adeta bir mozaik oluşturarak birarada yaşadığı ABD'de, Din ile Devlet arasındaki dengenin korunması büyük önem taşımakta ve 1791 de Klise ile Devlet arasında kurulmuş olan ayırım, bugüne kadar hem dindar Amerikalının özlemlerini, hem de çeşitli din ve mezhep gruplarına dahil kitlelerin ihtiyacını ve güvenini sağlamış bulunmaktadır. Hiç şüphe yok ki ibadet eden genç, başkalarına silah kullanan gence tercih edilir. Ne var ki, bunu sağlarken, ABD de bugün mevcut bulunan "Dinî Mozaik"in de korunmasının ve bu itibarla Anayasada

Levent Şahverdi Arşivi

yer alan Lâiklik ile ilgili prensibin muhafazasının önemli olduğu kabul edilmektedir.

VII

Papa'nın katolik Ülkelerin Piskoposlarına hitaben çıkardığı bir tamim'in, 1993 Sonbaharında sadece bir ay içinde 150.000 nüshasının kapışılması, Roma Katolik Kilisesi'ne ait bir din kitabının Aralık 1992'de Fransa'da "En çok satan" kitap listesinin başında olması, aynı yılda 5.5 milyon Fransızın "Lourdes" mevkiinde hacı olması ve bu sayının Eyfel Kulesini ziyaret edenler sayısına ulaşması ve nihayet Paris'in Güneyindeki Evry mevkiinde yüz yıldan daha fazla bir zamandan beri Fransa'nın ilk ve yeni bir Katolik katedralinin inşasının bitmesi, Fransa'da yeni "Dinî Uyanış" gündeme gelip gelmediği sorusunu sordurmaktadır.

Fakat bu "Uyanış"ın "Kiliseye Dönüş" anlamına yorumlanmaması gerekir. Zira her beş Fransızdan dördü kendisini "Katolik" saymasına rağmen, bunların %10'ndan azı kiliseye düzenli gitmekte ve sadece %6'sı, o da yılda bir defa, günah çıkarmaktadır. Ne var ki Fransada kronik bir papaz sıkıntısı çekildiği ve mevcut 25.000 papazdan 2/3 ünün yaşlarının 60'ın üzerinde olduğu gözönünde tutulursa, son yıllarda her yıl ortalama olarak 100 yeni din adamının görevlendirilmesine rağmen, bu sayının 40 yıl önceki papaz sayısına nazaran ancak 1/10 olduğu vurgulanmaktadır.

Fransada Katolitik Kiliseninin ve dinci etkisinin Devlet işlerinden soyutlanmasından bu yana yüz yıla yakın bir zaman geçmiş olmasına rağmen "Din Adamı Aleyhtarlığı" bugün de tazeliğini korumakta, 17 Aralık 1993'de Öğretmenler Federasyonunun düzenlediği bir günlük grevde, Hükümet'in Özel Katolik Okullarına yardım edecek mahallî otoriteleri desteklemesi kararı protesto edilerek, Devlet başkanı Sosyalist Mitterrand'da, Muhafazakâr Hükümetle kurduğu uyumlu işbirliğini riske sokmak pahasına, bu protestoya katılmış bulunmaktadır.

Bugün yürürlükte bulunan 1958 Anayasası, Fransayı bölünmez, Lâik, Demokratik ve Sosyal bir Cumhuriyet olarak nitelemekte ve bu Cumhuriyet'in köken, ırk veya din farkı gözetmeksizin, tüm yurttaşların kanun önünde eşitliğini sağladığını, tüm inançlara saygı gösterdiğini söylemektedir.(m.2) Aynı Anayasanın 77. maddesi de; kökleri, ırkları ve dinleri ne olursa olsun, bütün yurttaşların hukukî bakımdan eşit ve hepsinin ödevlerinin aynı olduğunu ifade etmektedir.

Doğrusu istenirse, bugün öğrencilerin 1/5'ine eğitim veren Özel katolik okulları ile Devlet Okulları arasındaki tek fark; din eğitiminin Dev-

Levent Şahverdi Arşivi

let Okullarında 1882'den bu yana yasaklanmış olmasına karşın, Katolik Okullarında yapılmasıdır. Fransada bu hüküm oldukça katı uygulanmakta ve hocalar, Hazreti İsa'nın doğumu olan Noel döneminde bile İsa'nın doğmuundan bahsetmekten alıkonuldukları için, dinî konularda cehalet ve bilgisizlik giderek yaygınlık kazanarak, ailelerin %40'ının çocuklarını okul saati dışında din dersine yollamalarına rağmen, yapılan nabız yoklamaları 16-35 yaş arasındaki insanların yarısının dua etmesini bilmediğini ve Paskalya'nın neden kutlandığından haberdar olmadığını ortaya koymaktadır.

Dindar Katolikler arasında bile Kilise'nin birçok ahlakî konu üzerindeki tavsiye ve önerileri önemsenmemekte, doğum kontrolü hapı almak genel bir nitelik arzederken, beş hamileliğin birinin kürtajla sonuçlandığı, doğan üç çocuktan birinin evlilik dışı olduğu ve üç evlilikten birinin boşanmayla sonuçlandığı haber verilmektedir.

Yapılan yoklamalar, yarıdan fazla Fransız telapatiye, 1/3'ünün rüyalara inandığını ortaya koymakla birlikte, Fransız vatandaşı genellikle Kiliseye sokulmamakta, bundan bir süre önce Fransız piskoposlarının yeni kürtaj taleplerine ve AİDS'den korunmak için prezervatif kullanımına karşı çıkmaları üzerine, aralarında ciddi basın organları da bulunmak üzere, kamuoyu bu hareketi "Bağnazlık ve Engizisyona Dönüş" olarak niteleyince, Lions Baş Piskoposu Kardinal Decourtirgy buna tepki göstermiş ve "Kilise bu konularda bir şey söyleyemezse hangi konuda konuşabilir?" diye sormuştur.

Fransa'da Kiliseye karşı protesto genellikle "Sol"dan gelmekte, ihtilâlden beri "Sağ" Kilise ile bütünleşerek, dinin gereklerini yerine getiren Katoliklerin takriben %70'inin Sağ Partilere oy verdiği saptanmaktadır.

VIII

Türkiye'deki "Lâiklik Modeli" resmî bir Devlet dini, bir "Din Devleti" yerine, dinin bir kişisel vicdan sorunu olmasından hareket ederek, "Lâik Devlet" ve "Müslüman Millet" esasını kabul etmektedir. Oysa "Köktenci-Fundamentalist" akımlara göre; İslâmiyet Şeriat demektir. Bir Müslümanın görevi sadece dinî inanışları yerine getirmek değil, Şeriat Devleti'nin kurulmasına da, gerekirse "Şiddet" kullanarak, çalışmaktadır. İslâmiyette kul ile Allah arasına başka bir şahsın girmesi gerekli olmadığı ve Kuran-ı Kerim'deki "Dinde zorlama yoktur" ayeti de dinimizin vicdan özgürlüğüne verdiği değeri göstermesine rağmen, bazı çevreler ve kişilerin şahsî

Levent Şahverdi Arşivi

ve siyasî çıkarlar için ortaya attıkları (Köktencilik) bir ülkeyi tek partili ve dinci totaliter bir dikta rejimine götürmekte yani "dinî devlet" ne çoğulcu ve ne de hürriyetçi olmadığı, kendi felsefesine karşı olan siyasal akımlara meşruluk tanımadığı ve bu bakımdan ilerleme yolunu da tıkadığı ve toplumun insan hakları bakımından Ortaçağa götürmek tehlikesini arzettiği için Anayasamızın 14. ve özellikle 24. maddesinin 5. fıkrası ile yasaklanmış bulunmaktadır.

Esasen bu köktenci görüş, Hazreti Muhammed'in komşu devletlere elçiler aracı ile gönderdiği Davet Mektuplarındaki: "Hak dini İslâm Dinidir. Bunu kabul ediniz ve fakat zannetmeyiniz ki sizin milletinize, hükümetinize el koyacağım, siz hangi hükümet şeklindeyseniz o yine aynı kalacaktır. Yalnız Hak dinini kabul ediniz ve koruyunuz." Mealindeki öğretisine ise aykırı bulunmaktadır.

Türkiye'de, Faşizm, Nasyonal Sosyalizm, Marksizm-Leninizm gibi totaliter rejimlerden biri olan "köktencilik" de Anayasa, Türk Ceza Kanunu ve Siyasi Partiler Kanunu tarafından, Demokratik düzenin korunması için, yasaklandığından, bizdeki maskeli Köktenciler "Köktenciliği savunuyoruz demek yerine, başka kelimelerle bu totaliter öğretiyi açıkça dile getirmektedirler. Yayınlarda da yer alan bunların görüşlerine göre "Demokrasi amaç değil araçtır, hangi düzene gitmek istersen bu yolda bir araçtır. Demokrasinin ana özelliği çoğunluğu elde etmektir. Yani %51, %49'a tahakküm eder. Oysa Türkiye'de %99'un, %1 üzerinde bile tahakküm kurma hakkı yoktur". Bunların bu sızlanmalarına karşı Köktencilik'in "Totaliter" bir rejim olduğunu kendilerine hatırlatanlara da bunların cevapları hazırdır; "Eğer halk totaliter bir rejim istiyorsa, buna saygı duymalıyız. Ama Totaliter rejim gelir de halk bundan memnun değilse, bunu değiştirecek yine halktır. Zira rejimlerden hiç bir halka rağmen ayakta kalamaz."

Bu beyanların ne kadar bön ve yüzyılımızda yaşanan olaylara uymadığını göstermek için; İtalya, Almanya ve Sovyetler Birliğinde kurulan ve yalnız ülkedeki halka zulmetmekle kalmayıp, dünya barışını da tehlikeye sokan ve diğer milletlere zulmeden Faşist, Nasyonal Sosyalist ve Marksist-Leninist adını taşıyan "Totaliter" rejimlerden hiç birinin halk tarafından değil, ancak büyük "Askerî" ve "Ekonomik" yenilgeler ve Demokrasiyi Köktencilerin anladığı gibi "Çoğunluğun İstibdat ve Tahakkümü" anlamına almayan, Çağdaş Özgürlükçü ve Batılı Demokrasilerin yardım ve katkıları ile yıkıldığını hatırlatmak yeterlidir.

Türkiye'deki Lâik Devlet dine bir kişisel vicdan sorunu olarak bakar. insanların inanç ve ibadetlerine karışmaz. Atatürk; "Din bir vicdan me-

Levent Şahverdi Arşivi

selesidir. Herkes vicdanının emrine uymakta serbesttir. Biz dine saygı göteririz" demiş ve 70 yıllık Cumhuriyet döneminde Atatürkçü Lâiklikten yana olan hiç kimse, ne dün, ne bugün Devlet'in, dini inanç ve ibadetlere müdahale etmesini, gerçek dindarların rencide edilmesini, hor görülmesini savunmamıştır. Hal böyleyken; "Hemen tamamı Müslümanlar olan Türkiye'deki insanların bu özelliklerini ortaya koymaları engellenmiştir. Cebri yollara bastırılmıştır. Eğer beyinlerindeki ipotekleri kaldırılsa onlar İslâm'i seçeneklerdir" diyen maskeli Köktencilere sormak lâzımdır; "70 Yıllık Cumhuriyet döneminde Türkiye'de vatandaşların İslâmlığın şartlarını yerine getirmesine engel mi olunmuştur?" Atatürk'e ve Lâiklik ilkesine "Dinsizlik" veya "İslamlığın Reddi" yalanını ileri sürenlere, Atatürk'ün 7 Şubat 1923'de Balıkesir'deki Paşa Camii'ndeki "Allah birdir... Peygamber Efendimiz, Hazretleri Cenab'ı Hak tarafından, İnsanlara dini gerçekleri duyurmağa memur ve elçi seçilmiştir" sözleri ile Kuran'ı Kerim'in esasına teyid ettiğini ve fakat dinimizde Hiristiyanlardaki gibi bir "Ruhban-Din adamları" sınıfının yokluğunu vurgulayarak dinin lüzumlu bir müessese olduğunu, dinsiz milletlerin devamına da imkân görmediğini hatırlatalım. İşte "Lâik Devlet-Müslüman Millet" gerçeğinin sonucu olarak T.C. bugün İslam Dünyasındaki yerini de almıştır.

IX

Arapların, 15. Yüzyılda ülkeyi fetihleri üzerine İslamlığı kabul eden ve 1800'lerden itibaren Mısır'ın egemenliğine giren Sudan'ın, 1 Ocak 1956 da bağımsızlığını elde ettiğini ve fakat daha sonra bir takım Sosyalist ve Askerî Hükümetlerden geçerek, nihayet 30 Haziran 1989 da, bugün de Sudan'ın Başbakanı olan ve ülkede Köktenciliği yürürlüğe sokan General Ömer Al Beşir'in yönetimine geçtiğini görüyoruz. Ülke 15 Eyaletten oluşmakta, Kuzey'deki 12 Eyalette Arap-Müslümanlar egemen bulunurken, Güneydeki üç Eyalet Siyahî Hıristiyan ve ruhlara inanan Animistlerden meydana gelmektedir. Sudan'da %52'si Siyahî, %39'u Arap olan etnik gruplar yaşamakta, bugünkü nüfusu 28.3 milyon olan ülkede Sünnî Müslümanların oranı %70, Animistlerinki %18, Hıristiyanlarınki de %5'e ulaşmaktadır.

1972 de Güneye bölgesel özerklik tanınmış, ne varki 1988 de Kuzey ve Güney arasında iç savaş başlayarak, 250.000 kişi açlıktan ölmüştür. Bugün de 7 milyon Sudanlı'yı açlık tehdit etmekle ve "Amnesty International" gibi örgütler, Sudanı Güney Sudan Halkı'na karşı "Etnik Soykırım" uygulamakta suçlamaktadır. Diger taraftan, Sudan'ın kabul ettiği "Köktenci" sistemin sunucu olarak, Ceza Kanunu Şeriat esaslarına dayandırılmakta.

Levent Şahverdi Arşivi

Birleşmiş Milletlerin bir hukuk Profesörü ve azınlık hakları üzerinde uzman olan Macar Gaspar Biro'yu Sudan'a yollayarak, durumu tetkik ettirmesi "Şeytan Ayetleri" kitabının yazarı Salman Rushedie'ninkine benzer bir olay yaratmış bulunmaktadır. Gerçekten, Prof. Biro'nun Sudan Hükümetini sadece eylemlerinden dolayı değil ve fakat İslâm Hukuku'na dayalı Ceza Kanunu'nu Sudan'ın da kabul etteği Milletlerarası Hukuk esaslarına aykırı bulunması ve-konusu olmadığı halde-bu İslâmi esaların koruyucusu ve İlham kaynağı kim olursa olsun, hükümleri Milletlerarası Hukuk standartlarına göre değerlerdiğini raporda beyan etmesi, Sudan Hükümeti'ne İnsan Hakları alanındaki ihlâllerini iç ve dış kamuoynunda kaçırma fırsatını vermiş ve Prof. Biro İslâm dinine "küfür" eden "Kâfir" olarak suçlanırken, Başkent Hartum, Hükümet taraftarı basının "Biro Rüshedi'den de beterdir." suçlamasına ve nümayişlere konu olmuştur.

Adalet Bakanlığı, hazırladığı 55 sahifelik raporunda İnsan Haklarını İhlâl iddialarını cevaplandırmak yerine, Prof. Biro'nun raporuna ve özellikle kişiliğine saldırmış, Cenevre'ye giden Adalet bakanı A.A. Shiddo, Prof. Biro'nun Sudan'a dönmesi halinde güvenlikte olmayacağı tehdidini savurken, Sudan Hükümeti İslâm Konferans Örgütü'nü harekete geçirmek girişiminde bulunmuş ve dini suçlayan paragraflar çıkarılmadığı takdirde, raporu tartışmayacağını ve Prof. Biro'yu İslâm Dünyasının lânetlenmesi için elden geleni yapacağını beyan etmiştir.

X

Kuran-ı Kerim'deki "Din'de zorlama yoktur" Ayeti'ne rağmen, son yıllarda ve özellikle son zamanlada sözde İslâm dini adına yapılan "Şiddet", "Törör" olayları ile ilgili ve çeşitli ülkelerde meydana gelen kanlı eylemleri anlatan basın-yayın haberlerine tanık oluyoruz.

Batı medyasının, "İslamic Fund Amentalism-İslamcı Köktencilik"başlığı ile özetlediği haberlerin sadece birkaçına örnek vermek gerekirse, Lüpnan'daki İran taraftarı Hizbullah Örgütünün FKÖ Başkanı Yaser Arafat'ı Filistinlilerin öldürmesi için verdiği emre, Cezayir'de yalnız güvenlik kuvvetlerine değil, aydınlara, yazarlara, medya mensuplarına ve yabancılara karşı girişilen ve başını, "Silâhlı İslâmcı Grup" adlı örgütün çektiği çok sayıdaki cinayetleri ve Mısır'da Hüsnü Mubarek yönetimine karşı "gamaa al-İslamiya" örgütünün sürdürdüğü ve ülkenin önemli gelir kaynağı olan turizm ve turistleri de hedef alan saldırılar ve cinayetler zikredilebilir.

Şiddeti ve terörü bırakınız, din adına her türlü zorlamayı bile reddeden "Kuran-ı Kerim'deki İslâmiyet" in, sözde adına girişilen bütün bu te-

Levent Şahverdi Arşivi

rörist eylemlerin sebebini tarihte İslâm aleminde menfaat, siyaset ve cehalet gibi faktörlerle üretilen ve üremesi bugüne kadar devam edegelen "Sapık Öğretiler" de aramak lâzımdır. Aziz dostum ve Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm ve İslâm Felsefesi Bölümü Başkanı ve aydın bir Din Bilgini olan Prof.Dr. Ağâh Çubukçu'nun, yayınlanmış. değerli eserlerinde de anlattığı ve vurguladığı üzere, şahsi menfaat veya siyasi üstünlük sağlama amacıyla İslamiyet adına kurulan ve fakat İslâm Dini'ne zarardan başka birşey vermeyen bu "Sapık Fırka"ların başında "Batınilik" gelir. Batınilik Hicri 2. Yüzyılda Meymun B. Deysan ve Abdullah B. Meymun al-Kaddah adlı ve İran asıllı şahıslar tarafından kurula bir Fırka olup, bunun esaslarına göre her Ayet'in her Hadis'in ve her dini kelimenin bir "Batıni-i anlamı vardır. Bu sebeple her dini kuralı, tevil ederek, onun batıni anlamını anlamak gerekir. Batınilik esaslarına göre her insan Kuran ve Hadislerin özünü bilen, hata ve günah işlemeyen ve şahısla Allah arasında varasında olan bir "Masum İmam"a bağlanmalı ve her şeyi böyle bir İmamdan ögrenerek birlik sağlanmalıdır. Örgütlenme ve propagandaya büyük yer veren ve gizli ve sinsi hareketleri ile kendi inançlarını kandırdıkları kültürsüz kişilere kabul ettiren Batiniler, görünüşte dine inanmalarına rağmen, gerçekte dinle alay etmişler ve değişik isimler ve prensipler altında faaliyet göstermişlerdir.

Batıniliğin değişik isimlerdeki fırkalardan biri olan Sabbahiyye Fırkası'nın kurucusu olan Hasan Sabbah, Miladi 1090 Yılında Alamud Kalesi'ne yerleşerek, etrafına dehşet saçmış "Fedain" adlı bir terör örgütü kurarak, fedaileri vasıtasıyla birçok din ve devlet adamlarını öldürtmüş, bir çok propağandacılar (Dailer) onun namına Batınıliği yayarken, Hasan Sabbah'da "İmam-ı Masum" olduğunu ilân ederek ve Mısır'daki Fatimi Devleti'nden yardım görerek, dini siyaset yolunda kötüye kullanmıştır. Gerçekte İslamiyetini düşmanı olan bu "Korkunç İmam"ın ektiği fitne tohumlarına Hülağu Han 1256'da son vermesine rağmen, Batinilik değişikliklere uğrayarak ve çeşitli kalıplara giderek, bugüne kadar devam edegelmiştir.

Batınilerin, Kuran-ı Kerimi kendi görüşlerine göre tefsir ve tevil etmeleri sapıklıktan başka birşey değildir. Bundan başka, Batıniler akıl ve düşünceye kıymet vermemişlerdir. Oysa Hz. Muhammed'in "Kim Kuran'ı kendi reyine göre yorumlarsa, Cehennem'deki yerini hazırlasın" mealindeki hadisini ve kendisine ve isnad edilen, fakat akla ve mantığı aykırı olan Hadislere inanılmamasını istiyerek ve böylece akla ne kadar değer verdiğini biliyor, buna Mukabil Batınıların ise daima, akıldan, kültürden ve ilimden korkarak "Hurafe" yolunu, bilginin bir "İmam-ı Masum"dan

Levent Şahverdi Arşivi

öğrenileceğini söyleyerek, zihinleri kösteklemek istediğini ve bu itibarla, ilahi olduğu kadar akli bir din olan İslâmiyet'e ters düştüklerini görürüyoruz.

Son zamanlarda, İslâm Dini adına Türkiye'ye de terörizmi sokmak isteyen girişimler karşısında, dini gerçeklerin anlatılmasında Diyanet İşleri Başkanlığına ve ilahiyet Fakültelerimize önemli görevler düştüğüne inanıyoruz.

XI

Kuzey Afrika ve Orta Doğu'da yeni bir siyasal güç olarak çıktığı kabul edilen "Fundamentalism-Köktencilik" sözde İslâm adına yapıldığı iddia edilen bir "Dinci Militanlık" ifade etmektedir. Bunun doğuşunun başlıca nedeni, Arapların birleşik bir "Arap Devleti" kuramayarak ve birbirlerine düşerek "Pan-Arabism" akımını zaafa uğratmalarıdır. Orta Doğu'daki ülkelerde, Türkiye istisna edilirse, egemen olan İstibdat ve yolsuzluklar, bu ülkelerin denedikleri ve Batı dünyasının ürünü olan "Kapitalizm" ve "Sosyalizm" modellerine fatura edilmiş, bu gibi ülkelerin "Fakirlik" ve İstibdat kısır döngüsün'nden kurtulmadan ve geleneksel değer ve kurumlar yerine özgürlükçü Demokrasilerin sağlıklı kurumlarını da gerçekleştiremeden yarattıkları bu durumun başlıca sorumlusu "Batı" addedilmiştir. "Köktencilik" böyle bir ortamda diğer bütün ideolojilere nazaran, kitlelere daha iyi hitap ettiği ve din sömürüsüne dayandığı için, kuvvetlenmek ve yayılmak imkânı bulmuştur.

Ünlü Orta Doğu uzmanı dostum ve değerli bilim adamı, Prof. Bernard Lewis, 1992'de yayınladığı ve ayrı basısını bana da yollamak lutfunda bulunduğu "Retinghing the Middle East" adlı makalesinde bu "Protesto Hareketi'nin alt yapısını din adamları ile ibadet yerlerinin oluşturduğu yazmakta, bunun da nedeninin bu gibi rejimlerde her türlü muhalefetin bastırılmasından dolayı, camilerin halkın memnuniyetsizliğini dile getirmesi için tek yer olduğunu söylemektedir. Prof. Lewis'e göre bir rejim ne kadar katı ve otariter olursa, bu durum diğer bütün siyasal gurupları bertaraf ettiği için, Köktencilere o oranda yaramaktadır.

"Köktencilik"te, başlangıçtaki bütün yükselen ideolojiler gibi eşitlik ve barıştan söz etmekte, ne varki bunu bir "devlet İdeolojisi" haline dönüştürdüğü zaman, diğer bütün totaliter gibi, zalim, yayılmacı ve mütecaviz bir tavır takınarak ele geçirdiği Devlet çarkını, içerideki muhalifleri zararsız hale getirmek komşu ülkelerdeki rejimleri ise çökertmek için, gizli polis ağları ve "Beşinci kol" örgütleri ile örmektir.

Levent Şahverdi Arşivi

Prof. Lewis'e göre, İran'da kurulan "İslâm Cumhuriyeti" bölgede bir "Egemen Güç" haline gelmek için, bir taraftan komşu Arap ülkeleri ile ilişkileri normalleştirmeye çalışırken, diğer taraftan bölgede Batı'nın ve özellikle ABD'nin etkisini nötralize etmeye çalışmakta ve bu amaçla ılımlı islâm Ülkelerinde "Hizbullah" gibi "Devrimci köktenci" örgütleri desteklerken ve bir taraftan kendi sınırları içinde yaşayan Kürt unsurunu baskı altında tutarken, diğer taraftan Doğu Türkiye'de Bağımsız bir Kürt Devleti'ni kurmak isteyen terörist PKK'ya omuz vermekte, kısaca; dışarıda terörist eylemleri desteklemekte, Lâiklik tarafları aydınların öldürülmesine davetiye çıkarmakta ve kendi ülkesindeki vatandaşlarının temel haklarını ihlâl ve inkar etmektedir.

Makale yazarına göre, Köktencilik "Sosyo-Kültürel mozaik"ten bir millet oluşturulmayı başaramayan Lübnan gibi ülkeleri biribirleriyle dövüşen mezheplere, kabilelere, bölgelere, siyasi parti ve sosyal guruplaşmalara bölmekte ve merkezi hükümet otoritesi bu "Kaos"u sona erdirmediği takdirde, Lübnan'da görüldüğü gibi, Devlet çökmektedir.

Kanaatimizce en önemli gerçek "Köktendincilik" ile "Demokrasi" arasındaki sıkı ilişkidir. Yazar bu ilişkiyi "ters orantılı" olarak nitelemekte ve Demokrasi'nin hüküm sürdüğü toplumlarda Köktenciliğin kök salamadığı söylemektedir. Demokrasi örneği olarak Orta Doğu'da göterilen bazı kurumların İngiliz ve Fransız emparyalist yönetimlerinin miras bıraktıkları "sahte" parlementer rejimler olduğunu ve bunlardan hiç birinin halkın katılımı ile kurulmadığını ve her zaman Devlet çarkının emrinde bulunduğunu ve fakat bunun da tek önemli istisnasının Türkiye olduğu keyfiyetidir.

Bu bölgede liderler genellikle şiddet yolu ile iktidara gelmekte ülke içinde ve dışında destek sağlamak için "Pan-Arabsim" ve "Köktencilik"in sloganlarını kullanmaktadır.

Prof Lewis'in, Köktenciliğin panzehirinin bütün gerekleri ile işleyen Demokratik Rejim olduğu görüşüne biz de katılıyor ve zaman zaman memleketimize de "Dinde zorlama yoktur" diyen Kuran-ı Kerimdeki âyetine rağmen, zorlama tehdidinde bulunan ve şiddet eylemlerinde bulunan bazı sapık kişi ve eylemler karşısında, Türk Ordusunu tahrik etmeye kalkışan heyecanlı gafil veya maksatlı hainlerin bu tutumlarının Köktencilerin ekmeğine yağ sürmek demek olduğuna inanıyoruz.

Levent Şahverdi Arşivi

ANA KAYNAKÇA

ÇUBUKÇU, İBRAHİM AGAH; Mezhepler, Ahlak ve İslam Felsefesi ile ilgili makaleler, A.Ü. Basımevi, Ankara, 1984.

FOTHERINGHAM, P, KELLAS, J.G. POSTTER, ALLEN M; American Goverment Politics, Faber and Faber, London and Boston, 1978

GİRİTLİ, İ; Kısa Türk Anayasası Derslari, DER yayınları İst 1991.

GİRİTLİ, İ; Günümüzde Atatürkçülük, genişletilmiş ikinci basım, DER yayınları, İst 1991.

GİRİTLİ, İ; Günümüzün Işığında Atatürk ve Atatürkçülük, Filiz yayınları, İst 1988.

T.C'nin Temel Ilkelerinden Lâiklik, (Panel) Atatürk Araştırma Merkezi Atatürk ve Atatürkçülük dizisi; 4 Ankara Ankara 1987.

LEWIS, BERNARD; Modern Türkiye'nin Doğuşu, Türk Tarih Kurumu yayınları 4. basımevi, Ankara 1991.

LEWIS, BERNARD; Rethinking The Middle East, Foreingn Affairs, Fall 1992.
Yeni Rehber Ansiklopedisi, Türkiye gazetesi, İstanbul 1993.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK, TÜRK TARİHİ ve TÜRKİYE CUMHURİYETİ

Prof. Dr. Reşat GENÇ

Değerli hocalarım, meslekdaşlarım, sevgili öğrenciler, basınımızın değerli temsilcileri. Bilindiği gibi biz genellikle tarih biliminden söz ederken değişik bir takım tanımlarını yapmakla birlikte özellikle tarihten beklenen sonucu iyi alabilmek açısından, tarihin geçmişle günümüz arasında bir köprü kurmasını, dolayısıyla geçmişte edinilmiş olan bir takım deneyimlerin, birikimlerin, tecrübelerin günümüzün bir takım gerçeklerine ışık tutmasını bekler ve o yüzden de tarihi tanımlarken "geçmişle günümüz arasında kurulan köprüdür, bağdır" diye de söyleriz. Ben bu konuşmamda özellikle Türklerde devlet yönetimi, hakimiyet, hükümranlık konusunda en eski dönemlerde neler vardı, onlardan günümüze yansıyan neler olmuştur ya da neler olmuş olabilir, olmalıdır. Acaba biz bu günü anlamak, daha iyi değerlendirmek açısından bu tarih, özellikle kültür bazı üzerine birşeyler bina edersek bazı gerçekleri daha iyi anlamamıza yardımcı olur mu? açısından bir değerlendirme yapmak gayreti içerisinde olacağım. Biliyorsunuz Cumhuriyetimizin kurucusu büyük önder Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti ile Türk Milletinin yapısı arasında bir bağ kurarken: "Türk Milletinin tabiat ve şiarına en mutabık olan idare Cumhuriyet İdaresidir" demiştir. Ve bu görüşünü kuvvetlendirmek için de özellikle eski Türk kurultaylarına ve danışma meclislerine atıfta bulunmuştur. Ayrıca onun özellikle Türklerin demokrat yapılı insanlar, demokrasiye yatkın insanlar olduklarını belirtir güzel sözleri de vardır. Çoğumuzun bildiği ve hatırladığı gibi, bakınız 1937 yılında yaptığı iki ayrı konuşmada bu konuda şöyle diyor: "Biz Türkler ruhen demokrat doğmuş bir milletiz. Fakat milletimizin asırlarca idare eden Osmanoğulları kendilerini ve yaldızlı tahtlarını korumak için atalarımızdan ırsen gelmekte olan bu fıtrî hasletlerimizi körletmeye, uyuşturmaya çalışmışlardır. Her sahada geri kalmamızın yegâne âmili ve sebebi bu olmuştur." Bir başka konuşmasında gene aynı konuyla ilgili olarak der ki: "Şuna emin olabilirsiniz ki dünya üzerinde yaşamış veya yaşayan milletler arasında ruhen demokrat doğan yegâne millet Türklerdir. Eskiden beri cemiyetimizde birinden diğerine geçilmez bir sınıf asaleti ve zihniyeti asla mevzu-u bahs olmamıştır. Derebeyliğin hakim olduğu çok eski devirlerde dahi asılzadelik ırsî değildi. İç tarihimize bir göz gezdiridğimiz zaman bu memlekette

Levent Şahverdi Arşivi

sayılan ve hürmet gören şahısların ekserisi fakir ailelerden doğmuş, insanlığı, memlekete olan hizmeti, cesareti ve sevgisi, kahramanlığı ile tanınmış fazilet erbabı kimselerdir." Bu sözleriyle, ifade ettiğim gibi, hem bazı eski toplumlarda olduğu gibi Türk toplumunda kastlar, birbirlerinden diğerine geçilmez sınıflar olmadığını hem de Türklerin yapı, yaradılış ve eski yaşayışları itibariyle demokrasiye, onun esasına yatkın insanlar olduklarını ifade etmiştir. Gerçekten de eski bazı kayıtlara, kaynaklara baktığımız zaman, Türklerde bu sosyal sınıfların olmadığını, kölelikten bile hükümdarlığa kadar yükselmeye insanların önünün, yolunun açık olduğunu görüyoruz.

Ünlü Türkçe siyaset kitabının, Kutadgu Bilig'in yazarı Yusuf Has Hacib de buna uygun olarak hükümdarlara saygı göstermek ve riayet etmek gerektiğini vurgulamaya çalışırken, kendi ifadesiyle; bu kumse, "kerek hindu bolsa kümüş yolugı..." yani, para ile satın alınmış, para ile esaretten kurtarılmış bir köle bile olsa, oradan hükümdarlığa yükselmiş bir kimse bile olsa onun, yönetimine saygılı olmak gerekir sözü ile icabında, vaktiyle özellikle Türk hükümdarlarının hassa ordularına kölelikten alınmış olan veya acemi oğlanlıktan alınmış olan kimselerin de yükselerek Atabeylik ve ondan sonra hükümdarlık mevkiine, makamına yükseldikleri şeklindeki Türk tarih gerçeğine de işaret etmiş olmaktadır.

Sınıf yok. O çok açık bir şekilde görülüyor. Sonra Atatürk'ün "Türk Milletinin tabiat ve şiarına en mutabık olan idare, Cumhuriyet idaresidir" sözünü söylediği zaman işaret ettiği gibi kurultayları biz bir ölçüde, toplumun ileri gelenlerinden de oluşsa toplumun sesi olarak değerlendirip o şekilde algılıyoruz.

Yine Göktürklerden beri, Türklerde varlığını bildiğimiz, daha küçük birimlerde de olduğunu gördüğümüz ve adına "Keñeşmek" tabir edilen bir danışma kurumunun varlığını biliyoruz. Bundan alanırak-ki sağır nunla yazılan bir kelime olduğu için Latin harflerine yazarken "kengeş" şeklinde yazmaktadırlar pek çok meslektaşlarımız-onun için bu Keñeş veya Kengeş'in belki doğrü söyleniş şekli "Keñeş" veya meclis ise "Keñeş meclisi" veya toyu veya kurultayı olmak gerekir. Bunun da Türklerde boylara kadar indiğini dolayısıyle boylarda da aileleri temsil eden yaşlı kimselerin bir araya gelerek bu şekilde meclisler oluşturduklarını, boyun bütününü ilgilendiren konularda tartıştıklarını, birlikte karar verdiklerini ve onu uyguladıklarını görüyoruz. Özellikle İbn-i Fadlan o ünlü seyahati sırasında görüşmüş olduğu Oğuz Beylerinden Etrek için böyle bir tipik örnek vermekte ve o konuda bizi aydınlatmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Ayrıca bazı Türk topluluklarında bu gibi kurultay veya Kengeş türü toplantılar için Toy deyiminin kullanıldığını, buralara katılmaya hak kazanmış kimselere, buralara üye olmuş kimselere Toygun denildiğini ve gerek boyun, gerek budunun, gerek devletin önemli konularının bu toylarda da görüşüldüğünü ve karara bağlandığını görmekteyiz.

Bunun Orta Asya topluluklarında çok geç dönemlere kadar gelmiş olan bir takım uzantılarını da görmekteyiz. Bu cümleden olarak meselâ Kazaklar'da değişik Cüz (Orda) Hanlarının ve boy beylerinin her yıl mutlaka bir defa bir araya geldiklerini, böyle bir toy düzenlediklerini, bu toyda bütün Kazakları ilgilendiren konuların görüşülüp karara bağlandığını, hatta bazan Orda ya da Cüz Hanlarının da bu kurultaylarda seçildiğini, çoğu soydan, ırsî olarak gelmekle birlikte bazan da bu toylarda da Han seçildiğini, Kısım Hanları'nın seçildiğini görmekteyiz. Bunun gibi Kırgızlarda da "Urug Şūrāsı" adı verilen bu şekilde boy danışma meclislerinin varlığı görülmektedir. Tabiatiyle baştan şunu söylememiz gerekir ki, gerek Cumhuriyet kavramı, gerekse Demokrasi kavramı bizim batıdan öğrenip aldığımız, batıda tandığımız kavramlardır ve tabiatıyla bizim burada söylemiş olduğumuz şeyler bugünkü anlamdane Cumhuriyet olarak ne de Demokrasi olarak değerlendirilmesi mümkün olmayan şeyler. Ama öze baktığımız vakit, Türk insanının tarihî değerleri bakımından, kültürü açısından bu gibi kavramları benimsemeye, yani Cumhuriyeti de Demokrasiyi de öğrenmeye, almaya, algılanmaya yatkın, uygun bir kültüre ve yaradılışa sahip olduğunu göstermesi açısından ve dolayısıyle bu kavramların, özellikle Cumhuriyetin ilk dönemlerinde yeni nesillere kazandırılması açısından bunda kültür bazından yararlanılması açısından her halde dikkat çekici olmalıdır diye düşünüyorum.

Bu konu ile ilgili olarak söylemek istediğim, üzerinde durmak istediğim bir başka nokta daha var. Bildiğiniz gibi Türkler, Arapça'dan Devlet sözünü alıp kullanamaya başlamadan önce bu anlamda "il" kelimesini kullanıyorlardı. Veya bazan onu "el" şeklinde de telaffuz ederlerdi. Günümüzde de o kelimeyi bazı yerde "il", bazı yerde "el" olarak kullanıyoruz. Bu il-el kelimesinin tarihî gelişimine baktığımız vakit kelimenin ilk önce yurt-vatan anlamında kullanıldığı anlaşılıyor. Bugünkü il, vilayet anlamındaki kelime o anlamdan geliyor. İç İl, Paşa İli, Teke İli gibi deyimlerimizde yaşayan il de halâ o il. Sonra il kelimesi, bir yurt üzerinde yaşayan ve aynı kökten gelen insanları ifade eder bir anlam da kazanmış görünmektedir. İkinci kademede il kelimesi millet anlamında kazanmıştı. İl, başta vatanı yurdu ifade eden bir kelime iken, bu defa milleti de ifade eden bir kelime olmuş. Bizde daha çok el oğlu, elalem gibi deyimlerde bu anlamı

Levent Şahverdi Arşivi

ile halâ yaşıyor. Bizim konumuz bakımından ilgilendiğimiz bir deyim daha var "El mi yaman, bey mi yaman? Elbette el yaman" deyiminde de yaşıyor.

Sonra sınırları belli bir toprakta, yani bir yurt, bir vatan üzerinde yaşayan bir milletin kendi kendisini idare etmek için meydana getirdiği siyasi teşkilâta da, organisazyona da İl denilmiş ve bu defa İl = Devlet anlamını kazanmıştır ki Karahanlılar başta olmak üzere bazı devletlerin hükümdarlarının unvanları arasında gördüğümüz "İlli" anlamındaki "İlig" sözü tıpkı Osmanlı Devletinin "Devletlû" deyimi gibi, devlete sahip anlamında kullanılmıştır. Tabiatıyla devlete sahip demek devleti koruyan, gözeten, kollayan ona sahip çıkan anlamındadır. Yoksa devlete sahip çıkmak, devleti babasının malı gibi tasarruffunda bulunduran anlamında değil. Ama sonradan bu yönetim anlayışı daha değişik mecralara dökülünce biraz öyle anlam da kazanmış ve kendi babalarının mülkü gibi tasarruf etmeye kalkanlar da olmuştur.

Ama Türk kültüründe, işin özünde, aslında Devletlû'dan da İlig'den de anlaşılan, devlete sahip olması gereken, devleti de, tabii devleti meydana getiren unsurlarıyla beraber milleti de vatanı da koruyan kollayan, gözeten ona sahip çıkan kişi anlaşılmakta idi.

Efendim, il kelimesinin bir dördüncü manasını da görüyoruz biz metinlerimizde. İl = barış olmuştur. Neden? Bunun yorumunda gerek bizim tarihçilerimiz gerek yabancı tarihçiler, Türk insanının devlet denilen kuruluştan, organizasyondan herşeyden önce kendilerini barış içinde, sulh, sükûn, huzur içinde yaşatmak görevini beklemişlerdir de onun için bu defa devlet anlamındaki İl kelimesi, eşittir barış demek olmuş. Bazı arkadaşlarım hatırlayacaklar "İlçi" kelimesi; bu gün elçi diyoruz. İşte İ'yi E yapmışız orada da. İlçi'nin tabii bugünkü hukukta tanımı biraz daha farklıdır muhakkak, farklı olmalıdır. Gelişen zamana, şartlara özellikle devletlerarası hukukun kurallarına göre. Ama bizim sözünü ettiğimiz eski dönemlerde Elçi-İlçi iki devlet, iki hükümdar arasında barış sağlamak ya da var olan barışı devam ettirmek için görevlendirilen kişidir. Onun için kendisine İlçi yani barışçı denmiştir.

O halde Türk Devletinin, daha doğrusu Türk mantığının, düşüncesinin, devlete barış gibi bir anlam da verdiğini dikkate alarak diyebiliriz ki Cumhuriyetimizin kurucusu büyük önder Atatürk'ün: "Yurtta sulh, Cihanda sulh" ilkesinin barışçı parolası bizim öteden beri Türk devletinden beklemiş olduğumuz fonksiyonun ifadesinin ta kendisidir. Yani "Yurtta sulh, Cihanda sulh" istemek Türk devletinin varolduğu günden beri o dev-

Levent Şahverdi Arşivi

lete vücut vermiş insanların devletten bekledikleri ana görevlerden olmak bakımından gerçekten çok dikkate değer. Ve dolayısıyla bu bakımdan dünü bugüne bağlamak, geçmişle günümüz arasında köprü kurmak açısından da, kültür tarihi açısından kayda değer bir unsur.

Bir başka nokta üzerinde yine bir cümle ile duracağız demiştik. El mi yaman, bey mi yaman? Elbette el yaman". Sorudan amaç şudur. El mi yaman? demek; el kelimesinin, il kelimesinin ikinci anlamıyla bağlantılı olarak millet mi daha güçlü? bey mi yaman? yani bey mi, hükümdar mı daha güçlü? İnsanımız hemen anında cevabını da verebilmiştir. Elbette el yaman. Elbette gücün kuvvetin, kudretin kaynağı millettir. Zannediyorum burada da, işte milli egemenlik anlaşıyla, ilkesiyle bağlantılı bir güzel tarihi temel bulmamk mümkün olmaktadır. Ve herhalde onun içindir ki büyük önder: "Türk milletinin tabiat ve şiarına en mutabık olan idare Cumhuriyet idaresidir" demiştir, diye düşünüyorum ve Türklerin ruhen demokrat yaradılışlı kimseler olduğu üzerinde de ısrarla durmuştur diye düşünüyorum.

Bir başka noktasına gelince konumuzun, tarih boyunca Türk devletlerinde din devlet ilişkileri açsından da bizim tarihimiz ve özellikle bizim kültürümüz bu günkü uygulamaya yani laik uygulamaya en uygun bir zemini teşkil etmektedir kanaatındayım.

Gerçi, eski Türk hükümranlık ve hakimiyet anlayışında devleti idare edenlere yani hükümdar olanlara tanrı tarafından bu devleti yönetme yetkisi bahşedildiği, "kut" verildiği, "kutlu" kılındığı ve dolayısıyle bu insanların kanında kut olanlarının ancak devleti ve milleti yönetme yetkisine sahip olduğu şeklinde bir eski Türk anlayışı vardır. Kendisine kut verildiği kabul edilen kişinin soyundan gelenlerin de kanında bu kutun varlığı kabul edilmiştir. O yüzden kutlu kandan gelen herkesin hükümdarlık hakkı, devleti yönetme hakkı var kabul edildiği için, taht kavgalarının kaynağı bu anlayış olmuştur. Herkesin kakkı var. Herkes bir şeyler elde etmeye çalışmalı. Bir taht kavgası. Yani uygulamada iyi sonuç vermemiş bir anlayış.

Bazı hükümdarlar, bizde tipik olarak Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'ın yaptığı gibi, veya Türklerden Moğollara da geçtiğinden Cengiz Han'ın yaptığı gibi, daha sağlıklarında devleti oğulları arasında pay etmeleri şeklindeki uygulamanın da temeli bu kut anlayışından gelmektedir.

Yine Türklerde ve Moğollarda hanedan ailesi, hükümdarlık ailesi mensuplarının idamlarında kan dökme yasağı şeklindeki uygulamanın kökü de bu kut anlayışına dayanmaktadır. Buna bakarak madem Tanrı tarafın-

Levent Şahverdi Arşivi

dan kendisine kut verildiği kabul edilen bir hükümdar, o halde ilahi güce sahip, hükümranlık hakkının kaynağı, menşei ilahi olan bir hükümdar vardır gibi bir yorumla, bir yaklaşımla bu insanların devlet işleri ile birlikte din işlerini de yürüttükleri şeklindeki bir yaklaşım sözkonusu olursa, bu tamamiyle yanlış olur.

Osmanlı Devletinde 1774 Küçük Kaynarca Anlaşmasında Osmanlı Sultanının aynı zamanda Halife olduğunun da kaydedilmesine gelinceye kadar, hiç bir Türk devletinde hükümdarlar aynı zamanda din işlerinin de başında olmamışlardır. Yahut da doğrudan doğruya dini sembolize eden, temsil eden kimseler olmamışlardır. Bu işler Türk devletinde daima ya toplumun kendilerinin seçip o fonksiyonu verdiği kişilere, veya devletin görevlendirdiği bir takım kişilere bağlı yürütülmüş. Ama bu kişiler her zaman devlet otoritesine de bağlı olagelmişlerdir.

İslami dönemde de uzunca zaman bunu böyle görmekteyiz. O yüzdendir ki Karahanlılar Devletinde, orta Asya'da kurulmuş olan ilk Müslüman Türk Devleti uygulamasında, din işlerinin hükümdarlığa bağlı bir devlet memuriyeti tarafından yürütüldüğünü görmekteyiz. Büyük Selçuklularda da aynı şekilde olmuştur. Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey devlet'in yani dünya işlerinin başında olmuş. Abbasi Halifesi ise ödenekleri devlet tarafından karşılanan bir memur gibi Müslümanların dini işleri ile ilgilenmiştir. Ama asıl dini hukuki işler, hükümdar tarafından tayin edilen kadılar tarafından yürütülmüştür. Melik Şah ise, bir takım hukuk düzenlemelerinde, dini esaslardan da yararlanmakla birlikte, çoğu örf hukukundan alınmış malzemeyle bir takım kanunî düzenlemeler yapmıştır. Özellikle Delhi Türk Sultanlığının "Kalaç Sultanlığının" hükümdarlarından meşhur Sultan Alaattin Kalaç'ın bu konudaki sözleri çok dikkat çekicidir. Şöyle diyor: "Din ve devlet birbirlerinden tamamen ayrı şeyler olup, bunlardan birincisi yani din müftülere ve kadılara, ikincisi ise beylere yani hükümdarlara ait işlerdendir." Aynı anlayışın aşağı yukarı bütün hakimiyetleri boyunca Babürlülerde olduğunu, özellikle Evrengzip'in bu konuda çok daha açık olduğunu, çok değişik inanca mensup tebaası arasında, en azından duygu birliği meydana getirmek gayreti içerisinde bir takım yeni yorumlamalara, yeni değerlendirmelere gittiğini görüyoruz.

O halde sözlerimi toparlıyorum. Ve tekrar söylüyorum. 1774 öncesi bütün Türk tarihi bugünkü laik uygulamanın esasını gösterir bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Ve dolayısıyle laiklik Türk tarihine ve kültürüne hiç yabancı olmayan, Türk Toplumunun kolaylıkla anlayabileceği, benimseceği bir uygulama olarak görülmekte ve algılanmaktadır. Algılanmalıdır da.

Levent Şahverdi Arşivi

Her halde laikliğin kavranmasında, iyi anlaşılmasında Türk kültürünün ve Türk tarihinin temellerinin bu uygulamaya, bu anlayışa, bu kavrama uygun olduğunun ifade edilmesi zannediyorum daha iyi bilinmesine, benimsenmesine ve öğrenilmesine katkı sağlayacaktır.

Üzerinde durmak istediğim bir başka nokta, liberal bir yaklaşımın bir anlayışın Türk kültürüne nasıl uyan bir yaklaşım, bir anlayış olduğu noktasıdır. Bu konuda özellikle Yusuf Has Hacip'ten örnek vermek istiyorum. Yusuf Has Hacip, kitabını yazdıktan sonra sunduğu Karahanlı hükümdarına ve onun şahsında bu kitabı okuyacak olan bütün yönetici olmaya aday kimselere, hükümdarlar başta olmak üzere, şöyle seslenmektedir: "Bir ülkeyi iyi idare etmek için onun önce iyi kontrol altında, zabt-u rapt altında tutulması ve iyi savunulması gerekir. Bunun için kuvvetli bir ordu gereklidir. Kuvvetli bir orduyu ayakta tutmak için sağlam bir ekonomi ve çok para lazımdır. Çok parayı elde etmek için ise halkın çok zengin olması gerekir. Onun için ey hükümdar kendi zenginliğini düşünme, halkın zengin olmasını düşün. Çünkü senin zenginliğin de, devletin zeninliği de halkın zenginliğindedir".

Ben bu cümleyi söyledikten sonra biraz da daha dikkatlerimizi rahatlatsın diye bir espri de yapıyorum ve keşke diyorum Karl Marks da, Engels de ondan sonra gelenler de bu cümleyi iyi okusalar, iyi anlasalar ve ona göre hareket etselerdi. İnsanlığın adeta yarısını bir çıkmaz sokağa zorla sürükleyip şu kadar insanın kanı, canı ızdırabı pahasına bir çıkmaz yola götürmezlerdi.

Ne demek istiyor Yusuf Has Hacip bu sözlerle? Demek istiyor ki, bir devlet ancak o devlete vücut veren millet ne kadar zenginse o kadar zengin olabilir. Yani bir başka ifade ile milleti zengin yapmadan o milletin vucut verdiği devleti zengin yapmanın imkânı yoktur.

O halde bu açıdan da baktığımız zaman bizim kültürümüzün hakikaten devletten önce, devletin zenginliğini değil, -elbette devletin zenginliğini- ama oraya giden yol, milletin katkısıyla devleti zengin hale getirmek yolu olduğunu burada ifade etmek gerekiyor.

Cumhuriyet döneminde de uygulamanın bu doğrultuda olduğunu görüyoruz. Her ne kadar Atatürk'ün "Devletçilik" İlkesi var bununla çelişmiyor mu? diyeceksiniz. Hayır benim kanaatime göre çelişmiyor. Çünkü Atatürk'ün ekonomi politikası hür teşebbüsü engellemeden, serbest teşebbüse bir şekilde uygun zemini de hazırlayacak. Ama savaştan çıkmış baştan başa harap olmuş bir ülkede sermaye birikimi yok. Yani hür teşebbüsün çözebileceği problemler değil o gün karşı karşıya olunan problemler. Ama

Levent Şahverdi Arşivi

millete de o hizmetlerin verilmesi, bir takım şeylerin yapılması gerekiyor. Biliyorsunuz Cumhuriyet uzun yıllar, Türk insanına üç dört beyazı sunabilmek gayreti içerisinde olmuştur. Ve kaput bezi sağlama, şeker sağlama, un sağlama, tuz sağlama, yağ sağlama, bunlar için gerekli yatırımları yapma. Sermaye birikimleri olmadığına göre kim yapacaktı? Devlet yapmalıydı. Atatürk'ün devletçiliği tekrar ifade ediyorum liberalizmi, liberal ekonomiyi öngören ama sermaye birikimi oldukça oraya alanı, sahayı bırakacak şekilde planlanmış programlanmış bir devletçilik idi.

Bir başka nokta üzerinde yine birkaç cümle ile durmak istiyorum. Bugün hukukun üstünlüğü şeklinde ifade edilen kavram. Tabii hukuk deyimi çok geniş anlamlar ifade ediyor ve belki geçen yüzyılın büyük ölçüde yirminci yüzyılın kazandırdığı anlamlar ile hukuk, hukukun üstünlüğü sözünü söylüyoruz. Dün için bizim özellikle örnek aldığımız bu X., XI., XII. yy. örneklerinde hukuk kavramını bulmak takdir edersiniz ki kolay mümkün olmayan bir şey. Yoktur. Ya onun yerine ne vardır? Kanun vardır. Kanun hakimiyeti. O zaman kanunun üstünlüğü üzerinde durulmuştur. Ve gene Kutadgu Bilig yazarı Yusuf Has Hacip o konuda şunu söylüyor: "Elbette hükümdar olmak büyük iştir. Bir üstünlüktür. Ama düşünülmelidir ki, ondan daha üstün olan bir şey daha vardır. O da kanundur. Ama, ikisinden de üstün olan bir şey vardır. O da kanunu herkese eşit uygulayabilmek ve adaleti sağlayabilmektir". Kanun üstünlüğü var ama Kanunu herkese eşit uygulayamıyorsanız, adalet sağlayamıyorsanız, o zaman kağıt üzerinde kalmaya mahkumdur demek istiyor. Ve yine ısrarla Yusuf Has Hacip'in de Kaşgarlı Mahmut'un da üzerinde durdukları bir konu var. Adaletin geciktirmeden yerine getirilmesi. Bu gün de hukukçu hocalarımız, büyüklerimiz de burdalar, herkesin yakınması geçiken adalettir. En kötü adalet geciken adalettir.

Bir başka şey. Özellikle Kaşgarlı Mahmut, Türkçe kanun anlamındaki "Törü" sözünü izah ederken karşılığına Arapça iki kelime koymuş. Birisi Resm, diğeri de İnsaf. Resm Arap dilinde de Türk dilinde Törü kelimesinin ifade ettiği gibi eski dönemlerde hem kanun anlamına gelen bir kelimedir, birinci anlamı odur, hem de örf, adet, gelenek, anane gibi anlamları ifade etmektedir. Bizde de Törü önce kanun, sonra örf, adet, gelenek idi. Ama birinci anlamını Arapça kanun kelimesine yükledik, törü sadece öbür anlamlarıyla kaldı. Töre şeklinde.

Şimdi böyle ise, karşılığı resm ise, sadece resm deseydi törünün karşılığına, onu açıklamış olacaktı ki o resm kelimesini de biz Araplardan aldık, kanun kelimesinden başka. Biliyorsunuz resm, vergi anlamında, resm doğrudan doğruya kanun anlamında, resm ve resmî ve merasim falan gi-

Levent Şahverdi Arşivi

bi kanuna, örf ve adete uygun anlamında. Ama bununla yetinmemiş. Törünün karşısına sadece resmi kelimesini koymakla yetinmemiş. Bir de insaf kelimesini koymuş. İnsaf nedir? Baktığımız zaman, kelimenin kökünün "yarım" anlamındaki nısf kelimesinin kökü ile aynı olduğunu görüyoruz. Nısf yarım demektir. Bizim Osmanlı hukukunda da Cumhuriyet hukukunda da kullanıldı. Belki bu, tapularda falan hala kullanılmakta olabilir. Yarım nedir? Her yarım bir bütünün birbirine eşit iki parçasından biridir. O halde anlamsız gibi görünüyorsa da her yarım kavramında bir eşitlik kavramı da vardır. O halde insaf eşitlik demektir, adalet demektir. İnsaflı ol dediğimiz zaman, "adil ol, eşit davran, eşit düşün, eşit muhakeme et, zihninde de ona göre karar ver" demek isteriz. Ama biraz bizim günlük kullanışımızda bazı nüanslar da yüklenmiştir, kelime. Öyle görünüyor. Demek ki kanun anlayışı beraberinde eşitlik ve adalet anlayışını da mutlaka gözetmiştir ve onun için Türkçe Törü kelimesi sadece kanun anlamını değil aynı zamanda eşitlik ve adalet anlamını da ifade eden bir kelime olarak kullanılmıştır.

Birkaç cümle ile işaret etmek istediğim bir başka konu, sosyal devlet ve sosyal toplum anlayışı. Biliyorsunuz Göktürk kitabelerinde üzerinde ısrarla durulan konu Bilge Kağan'ın adeta milletine tarih huzurunda hesap verir gibi söylediği sözler: "Aç milleti doyurdum, çıplak milleti giydirdim, azıcık milleti çok kıldım". Yani devleti idare edenlerden beklenen vazifelerin başında, milleti mutlu etmek, huzur, barış, güven içerisinde yaşatmak geldiği gibi, aynı şekilde karnı tok sırtı pek yaşatmak, varlıklı yaşatmak, geçim sıkıntısı çektirmeden yaşatmak da gelmektedir. Onun için de işte milletin zengin olmasına öncelik verilmektedir. Göktürk kitabelerinden Yusuf Has Hacip'e kadar geldiğini ve uzandığını gördüğümüz çizgide vatandaşın zenginliği esastır. O halde devlet yönetiminde, devletin vatandaşını, milletini karnı tok sırtı pek yaşatmak anlayışı vardır. Dolayısıyla bu sosyal devlet anlayışının başlangıcıdır. Bunun, halkı yedirmenin ve giydirmenin topluma yansımasını çok çeşitli örnekleriyle de görmekteyiz. Yağmalı. Toy dediğimiz meşhur uygulamalar bunun tipik örneğidir. Diş kirası geleneği son dönemlere kadar gelmiştir, bunun bir tipik örneğidir. Doğum, evlenme ve ölüm dolayısıyla toplumda fertler arasında yapılan yardımlaşmalar bunun bir tipik örneğidir.

Kaşgarlı Mahmut'tan bir örnek. Türklerden birisi öldüğü zaman yakınları, ileri gelenler onun mezarı üzerine kumaşlar koyarlar ve bu kumaşlar orda bir süre kaldıktan sonra ihtiyaç sahiplerine ihtiyaçları kadar bölünerek dağıtılır. Bir ölüm olayı bile böyle bir yardımlaşmaya, kollanmaya, gözetilmeye, ihtiyacı olan dar gelerli kimselere yardım yapmaya fır-

Levent Şahverdi Arşivi

sat, vesile sayılmaktadır. Veya, adına "Yuğ Aşı" dediğimiz aş, yine bir ferdini kaybetmiş olan ailenin acısını azaltmak, acısını paylaşmak, o insanları yemek telaşından kurtarmak, bir süre onların yemek telaşını önlemek için düşünülmüş bir formül, bir adet. Düğün, doğum ve benzeri olaylarda yardımlaşmak. Yine "Yüfüş" tabir ettiği bir deyim var Kaşgarlı Mahmud'un. "Bir kız evden gelin olarak ayrılacağı zaman, ayrılmadan önce, akrabalarından her biri, yakınları, konusu, komşusu onun nesi eksikse; beyi evine götüreceği ev eşyası arasında, her birini biri veya yardımlaşarak aralarında eşyalarından herbirini sağlamak suretiyle üzerlerine düşen görevi yerine getirirler". Bunu toplum görev olarak vermiştir insanlara. Bu bir sosyal, manevî bir çeşit baskı gibi de oluyor. O görevi yerine getirmek suretiyle yardımlaşıyorlar. Dolayısıyla devletin yönetimine esas olmuş olan sosyal devlet anlayışı toplumda da bir sosyal yardımlaşma, dayanışma meydana getirmiştir. Ve sonra bu İslamın dönemi vakıf anlayışıyla, uygulamasıyla birleşmiş ve adına Türk Vakıf Medeniyeti dediğimiz hakikaten zengin, çok iyi tanınmaya ve tanıtılmaya değer bir alan meydana gelmiştir. Bu örneklere bir de Türklerde aile anlayışı bakımından da aşağı yukarı bu değerler paralelinde bir önemli yer verildiğini dikkate alırsak, Türk sosyal yapısının ve sosyal dayanışmasının temelinin ailede var olduğunu görürüz. Mesela başka milletlerin dillerine baktığımızda bizdeki kadar çok akrabalık ifade eden kelime yoktur. Özellikle yine onuncu, onbirinci, onikinci yüzyılları örnek alırsak; abla küçük kızkardeş, ağabey, yada küçük erkek kardeş günümüzde de büyük ölçüde benzer olduğu gibi hep ayrı ayrı kelimelerle ifade edilmekte ama Farslar başta olmak üzere ve Araplar ve batıya doğru Avrupa, bir birader kelimesiyle bütün bunların hepsini, küçükmü, büyükmü yaş itibariyle veya işte sister kelimesiyle diyelim büyüğünü küçüğünü yaşı itibariyle belli olmadan ifade etmektedir. Veya bir Uncle kelimesi hem amca hem dayı anlamındadır. Veya bir Aunt kelimesi hem hala hem teyze anlamındadır. Birer kelimedir bunlar hep. Bütün bunlar Türk dilinde bildiğiniz gibi hep ayrı ayrı kelimelerle ifade edilmektedir.

Hatta eve gelin olarak gelen, yani aile fertleri arasına yeni katılan bir hanım; eşinin ablasına ağabeyine, kızkardeşine veya küçük erkek kardeşine ne diyecek nasıl hitap edecek onlar ayrı ayrı belirlenmiştir. Damadın da kendi eşinin kardeşlerine ne şekilde hitap edeceği ayrı kelimelerle belirlenmiştir. Tabiî ana-babalarına da.

Bu dönemde kardeşlerin, öz üvey oluşlarına göre de adları ayrı ayrıdır. Anadan mı üveydirler, babadan mı üveydirler ayrıdır. Eski Türkçe ana anlamındaki ök kelimesinden alınarak anaları bir babaları ayrı çocuklar

Levent Şahverdi Arşivi

için ögdeş, yani anaları bir = anadaş, yine eski Türkçede baba anlamındaki Kang kelimesinden, Ata anlamındaki Kang kelimesinden alınarak babaları bir anneleri ayrı kardeşleri ifade etmek için Kangdaş ifadesi kullanılmıştır. Yani herbir aile ferdinin ayrı adı vardır. Bu değeri ifade eder. Biz milletlerin diline baktığımız zaman onu tasnif ederek, bir milletin dilinde hangi konuda kaç kelime varsa o millet yaşayışında o konuya o kadar önem vermiştir diyebiliyoruz. Bir kelime varsa bir önem vermiştir, yirmi kelime varsa yirmi önem vermiş demektir. Ve dolayısıyla bireyleri birbirlerine kenetlenmiş bir aile varlığı, aile anlayışı ve tarih boyunca Türk toplumunu ayakta tutan asıl güç bu olmuştur. Toplumun ve toplumun vücut verdiği devletin sosyal yardımlaşmayı, dayanışmayı esas alan bir felsefede olmasının zeminini de bu aile zemini hazırlamıştır.

Bütün bu söylediklerimizi birkaç cümle ile özetleyecek olursak sonuç olarak: Anayasamızda ifadesini bulan demokratik, laik, sosyal hukuk devleti kavramlarını her ne kadar biz çok sonraları batı dünyasından aldık ve özellikle 1920'den sonra pek çoğunu benimsedik, geliştirdik, geliştirmeye devam etmekteysek de; bütün bu kavramlar Türk Kültürüne, Türk tarihine, Türk insanının düşüncesine anlayışına, yaşayışına ters olmayan, yabancı olmayan kavramlar olarak görülmektedir.

Ve sözlerime başlarken de söylemeye çalıştığım gibi, eğer biz demokratik, laik sosyal ve hukuk devleti kavramının, anlayışının temellerinin bizim kültürümüzde var olduğu gerçeğini bilir ve oradan hareket edersek herhalde bu kavramların herbirinin çok daha iyi öğrenilmesi, anlaşılması, benimsenmesi ve özümsenmesi konusunda daha iyi yol alır, daha çok başarılı oluruz gibi düşünüyorum ve bu düşüncelerle bu konuşmayı hazırlamış bulunuyorum.

Beni sabırla dinlediğiniz için hepinize teşekkür ediyorum, saygılar sunuyorum.

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı'nca düzenlenen bu konferans, 2 Haziran 1994 tarihinde Türk Tarih Kurumu'nda verilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

AYDINLARIMIZA DUYURU

Siz bir aydın olarak okuyorsunuz ve okuduklarınız hakkında düşünüyorsunuz. Bilim ve fikir adına ortaya konan kitap ve makaleleri beğeniyorsunuz veya beğenmiyorsunuz, eksiklik veya fazlalık buluyorsunuz. Bazen konunun sınırlandırılması, bazen ele alış tarzı ve metod yanlışları ile ulaşılan hükümlere hayret ettiğiniz eserlerle karşılaşıyorsunuz. Bir çok eserde, kendinizi buluyor, başkalarının da okumasını istiyorsunuz. Okuduğunuz kitap ve makalelerin tanıtılmasının veya eleştirilmesinin gereğine inanıyorsunuz. Peki bunu yapabiliyor musunuz? Bilim ve düşünce dünyamızdaki kavram ve değer kargaşasından rahatsız olmayana aydın denmez.

Aydın olmanın şartlarından biri doğrunun, güzelin, iyinin, faydalının ortaya çıkmasında, medenî cesaret gösterip, düşüncelerini yazmaktır. Atatürk Kültür Merkezince üç ayda bir çıkarılan BİLGE bu amaca hizmet edecektir. Millî kültürümüze yönelik bütün konularda tenkit, tahlil ve tanıtma yazılarınızı bekler BİLGE'yi yaşatacağınızı umarız.

Atatürk Kültür Merkezi

Levent Şahverdi Arşivi